

2024/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

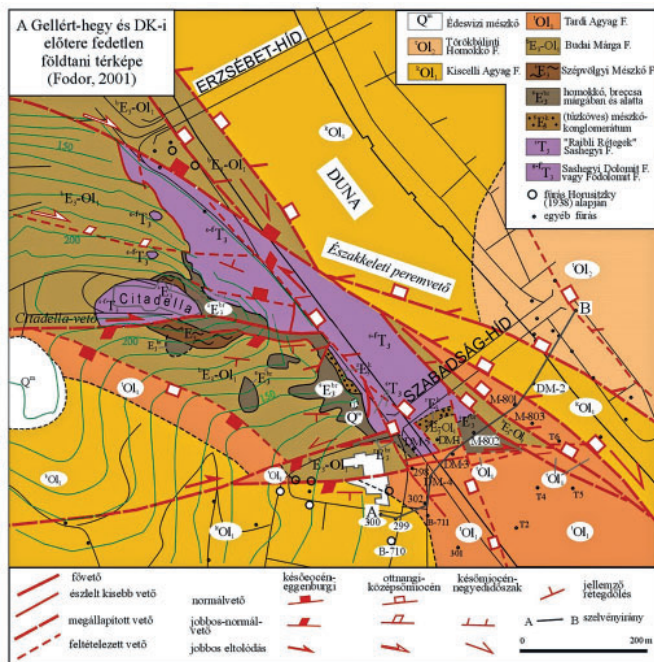
LII. ÉVFOLYAM

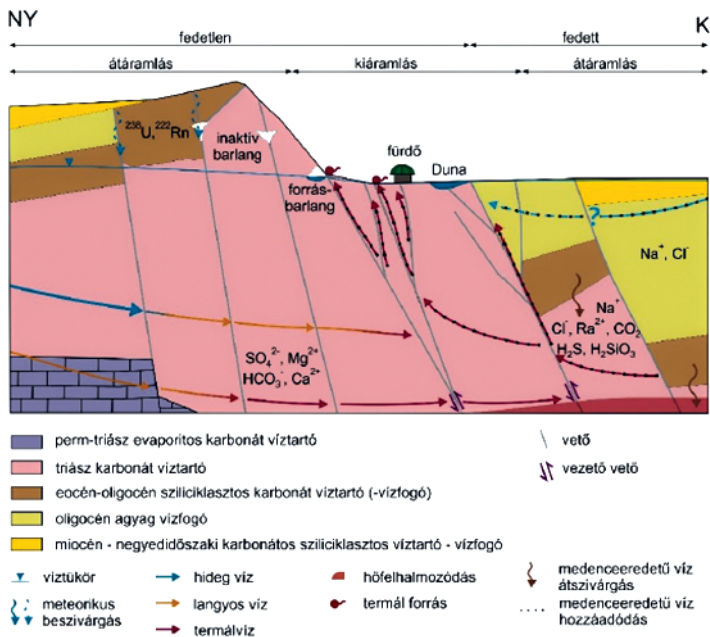
Horánszky Nándor, 125

Szerelmes földrajz – Gellért-hegy

Ifjúsági Honismereti Akadémia

A Gellért-hegy és DK-i előterének fedetlen földtani térképe (Fodor 2001)

Elvi áramlási modell a Gellért-hegy környezetében

(Erőss, 2010 után módosítva; in Mádl-Szőnyi et al., 2017a)

(Ábrák Mindszenty Andrea – Erhardt Ildikó – Mádlné Szőnyi Judit tanulmányához)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

„Az emberi életet minden megkülönböztetés nélkül tisztetem”

125 éve született a humanista orvoslás jeles képviselője:

Horánszky Nándor (1899–1976) ideg-elmeorvos, orvostörténész (*Bruckner Éva*) 3

ISKOLA ÉS HONISMERET

„Nekem szülőhazám”. Válogatás pályaművekből.....9

Tanítómestereink

Lóczy Lajos: A Kopasz Detunáta. 14

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Herman Ottó Múzeum Régészeti Látványraktára *Valami régi – valami új*

(*Szörényi Gábor András – Czárné Kovács Eszter – Kovács Nikolett*) 19

TERMÉS

Szerelmes földrajz

Mit jelent nekem a Gellért-hegy? (*Bojtos Anita*) 25

A Szent Gellért-hegy (*Jajczay János*)..... 26

A Gellért-hegy meredek sziklafalának és termálvizeinek rejtett titkai

(*Mindszenty Andrea – Erhardt Ildikó – Mádlné Szőnyi Judit*) 31

Szent Gellért püspök és a magyar történelem sorskérdései (*Bojtos Anita*) 42

Katonák, szentek, boszorkányok: a Gellért-hegy hármastörténete (*Pócs Éva*) 47

Egy eltűnt kálvária és keresztút a Gellért-hegyen (*Földváry Gergely*) 54

Sziklakápolna a Gellért-hegy oldalában (*Katona Csaba*) 63

Az egykori Gellért-hegyi szőlő- és borkultúra nyomában (*Simon Katalin*) 70

Városka a város felett: a Gellért-hegyi Citadella (*Szende András*) 77

Medgyaszay és a Nemzeti Panteon (*T. Ládonyi Emese*) 86

A Gellért-hegy és a honszerlem (*Hála József*) 90

A Majki tavak története (*Langó Zsuzsanna*) 91

A reformkor hazaszerető grófja, Vay Ábrahám életrajza (*Ferró Csaba*).....95

ZSENGE TERMÉS

XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia –

Ház és haza: örökölj! Szubjektív beszámoló(k) a XXVIII. Országos Ifjúsági

Honismereti Akadémiáról (Nyíregyháza, 2024. augusztus 12–16.)

(*Juhász Zoltán András*) 103

A XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia előadásából

Maros vize folyik... (*Almási Áron – Juhász Zoltán*) 109

A tengelici Csapó-park (*Kiss Laura – Szabó Zsóka*).....115

KRÓNIKA

A 85 éves Halász Péter köszöntése (*Kemecsi Lajos*) 122

A Pest Megyei Digitális Könyvtár (*Tóth Máté*) 126

A Bakony–Balaton UNESCO Geopark vulkánjai Földünk 200 legjelentősebb földtudományi örökségi helyszínei között (<i>Ancsin Gergely – Korbély Barnabás</i>)	131
„Egész életemben arra törekedtem, hogy üzeneteket hagyjak a jövő nemzedék számára”. Lavotha Géza- emlékkiállítás Sárospatakon (<i>Tamás Edit – Bamli Beáta – Csatlósne Komáromi Katalin</i>)	139
Hagyományteremtő rendezvények a Honismereti Szövetség részvételével (<i>Gál András</i>)	144
A XXIX. Vas Megyei Pátria Nap Vasváron.....	149

KÖNYVESPOLC

Hegyvidéki legenda-kalauz (<i>Csorba László</i>).....	152
Lukács László posztumusz kötete (<i>Gelencsér József</i>).....	154
Egy délvidéki magyar régió népeletéről, történetéről (<i>Székely András Bertalan</i>)	156
Száz éve született a múzeumalapító Faragó Sándor (<i>Varga József</i>).....	159
Újabb arcképek a magyar muzeológia köréből (<i>Hála Noémi</i>)	161

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2025

A 2024. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE.....

A Honismereti Szövetség pályázati felhívása

A Honismeret közlési szabályzatát lásd a folyóirat 2024/3-as számában (130–135.), és a www.honismeret.hu oldalon.

Tisztelt Olvasóink!

Felhívjuk figyelmüket, hogy részben takarékosági, részben célszerűségi okokból folyóiratunk *Honismereti Bibliográfia* rovatát a következőkben nem a nyomdai úton előállított folyóiratban, hanem honlapunkon (<https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/>) jelentjük meg. Mégpedig úgy, hogy a legújabban megjelent, honismereti témájú kiadványok címléírása a közzététel után bekerül a korábban közöltek tartalmazó és a tájékozódást segítő, célszerűen tagolt listába. Ezáltal egyrészt fölszabadul jó néhány folyóiratoldal a különböző írások számára, másrészt sokkal többen szerezhetnek majd tudomást honismereti témájú kiadványok megjelenéséről. Egyúttal ismételten kérjük valamennyi olvasónkat, főképpen pedig az országos könyvtári hálózat munkatársait, hogy értesítsenek saját kiadványaik megjelenéséről, illetve könyvtárak gyarapodási listáját juttassák el a tatrosmente@gmail.com címre.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

A Honismeret szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.),

A Néprajzi Múzeum könyvesboltja (1146 Budapest, Dózsa György út – Ötvenhatosok tere)

ÉVFORDULÓK

„Az emberi életet minden megkülönböztetés nélkül tisztelem”¹

125 éve született a humanista orvoslás jeles képviselője:
Horánszky Nándor (1899–1976)
ideg-elmeorvos, orvostörténész

Az orvosi etika alapjául szolgáló, Hippokratész nevéhez kapcsolódó eskü minden változatában benne foglaltatott/foglaltatik, hogy „az emberi életet minden megkülönböztetés nélkül tisztelem” Az elhivatott orvosok a gyógyítást ennek megfelelően, a beteg emberi voltának tiszteletben tartásával végezték. Kivételt képeztek évszázadokon keresztül ez alól az ideg- és elmebetegekkel foglalkozók, mert az ilyen betegségben szenvedőket a társadalom egésze stigmatizált „bolondoknak” tartotta, melynek következtében őket nemegyszer életük végéig bűnözőkkel összezárva, mintegy „agresszió-rezervátumokban” tartották.²

Az áttörés hazánkban – néhány próbálkozástól eltekintve – egy orvos dinasztia első két tagjának: Schwartz Ferencnek (1818–1889) és fiának, Schwartz Ottónak (1853–1913) köszönhető. A 1852-től, a Kékgolyó utcában a mai Országos Onkológia Intézet helyén a „humanizmus temploma”-ként³ számon tartott magán-elmegyógyintézetükben, az általuk kinevelt elmeorvosi iskola tagjaival⁴ karöltve, felszabadították a nyomorultakat a fogva tartásból, és emberként kezelték őket.

A Schwartzerek családfájához kapcsolódtak a Horánszkyak, akik ugyancsak koruk kiemelkedő személyiségei voltak. Horánszky Nándor (1838–1902) a kiegyezés után képviselő és kereskedelmi miniszter, a Nemzeti Párt elnöke, egyik fia, Lajos (1871–1944) pedig – aki feleségül vette Schwartz Ottó lányát – bankigazgató, képviselő és kiváló író volt.⁵ Az ő házasságukból született 125 éve Horánszky Nándor.

1 A Magyar Orvosi Kamara által javasolt orvosi eskü szövegéből kiemelt idézet, mely a magyar orvosi egyetemeken elhangzó esküvételek mindegyikében, napjainkban is benne foglaltatik. <https://stressz doktor.hu/uploads/azeredetihippokratiszeskszvegnekfordtsa.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 7.)

2 Gajdos Ágoston: Agresszió-rezervátumok – a téboly társadalmi struktúrájának megerősödése a pszichiátriai intézményesülés valamint a fizikai terápiák tükrében. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 2018/3. 221–242; Oláh Gusztáv: Az elmebetegségek orvoslása. Budapest, 1903. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_177/?pg=2&layout=s; (Utolsó letöltés: 2024. okt. 12.); Fónagy Zoltán: Bolondok tornya, magántébolyda, közörülde. Ponticus Hungaricus, 17. évf. 2014. 6. sz.

3 Lásd: Erdélyi Gyula: Schwartz magán-elmegyógyintézetét a „humanizmus templomaként” említi: Egy emberbarátról. Kőszeg és vidéke, 10. évf. 1890. aug. 17. 33. sz. 3.

4 Niedermann Gyula (1839–1910), Bolyó Károly (1832–1906), Lechner Károly (1850–1922), Laufenauer Károly (1848–1901).

5 Jelentőségében és terjedelmében főműve: Tisza István és koráról szóló kétkötetes műve: Horánszky Lajos: Tisza István és kora. I–II. Szerk. Horánszky Nándor, Budapest, 1994. Tellér Kiadó Kft. Kiemelendő még írásai közül: Uő: Bacsfányi János és kora, Budapest, 1907.

Horánszky Nándor ifjú korában nagyapjával, Schwartz Ottóval
(Ifj. Horánszky Nándor tulajdona)

„A RENESZÁNSZ LEGNAGYOBBJAINAK REINKARNÁCIÓJA”

Horánszky Nándort felmenőivel „összekötötte a mai ember számára már elérhetetlen ismeretmennyiség: az akkori világ tudásának a birtoklása. Mintha csak **a reneszánsz legnagyobbjai reinkarnálódtak** (szerző kiemelése) volna, akik választott szakterületükön kívül – melynek egyébként korszakos zsenijük voltak – látták, ismerték az akkori világot.”⁶ Összekötötte őket továbbá a Bibliában megfogalmazott parancsolat: „szeresd felebarátodat, mint magadat.”

Az egyesült Schwartz és Horánszky családja hajtásaiban erős volt a hit és a katolikus vallás iránti elkötelezettség. Horánszky Nándor ideggyógyásznak ebben társa volt felesége, az Albert Schweitzerrel is kapcsolatban álló,⁷ Czike Kornélia hitoktató, polgáriskolai tanárnő (1902–1992),⁸ A házaspár követte a Krisztus hegyi beszédében elhangzott tanítást: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a moly és rozsdá megemészti” (Máté 6, 19–21). Annak ellenére, hogy Horánszky doktor a legritkább esetben fogadott el honoráriumot, jövedelmük egy részét a városmajori Jézus Szíve plébániatemplom több értékének létrehozására ajánlották fel.⁹

6 Szűts Gábor: Mind tisztább a cél. Szabad Föld, 2016. ápr. 15. 616. sz. Riport. 14–15.

7 Czike Kornélia: Vallomások Albert Schweitzerről. Vigília, 1981. 3. sz.

8 Ifj. Horánszky Nándor: Száz éve született Dr. Horánszky Nándorné Czike Kornélia 1902–1992. Horánszky Nándor összeállítása a család és barátai számára. Magánkiadás, 2002.

9 Így lett ő a márványból készült Mária-oltár donátora, felesége pedig Feszty Masa festőnővel a Mária oltárkép létrehozója, valamint részben az ő általa szervezett jótékonyági hangversenyek bevételéből állították helyre a templom üvegablakait.

„EGYÜTT ÉLT A FŐVÁROS ELMEÜGYÉVEL, MENTÁLHIGIÉNÉJÉVEL”

Horánszky Nádor miután 1918-ban a budapesti I. ker. állami Főgimnáziumban érettségizett, a Pázmány Péter Tudományegyetemen orvosi tanulmányokat folytatott. Mindvégig kiváló tanárok voltak a mentorai. A középiskolában Baumgartner Alajos (1865–1930) matematikus, fizikus, tudománytörténész, Schoen Arnold (1887–1963) művészettörténész, az egyetemen pedig az anatómus Lenhossék Mihály (1863–1937), az elmeorvos Schaffer Károly (1864–1939), a gyermekorvos Bókay János (1858–1937), valamint a szemész Grósz Emil (1865–1941). Diplomája megszerzése után, 1923-tól, 6 évig tanársegéd volt Schaffer Károly ideg-elmeorvos mellett az Elme- és Idegkórtani Klinikán, majd az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) osztályvezető főorvosaként végezte munkáját. 1940–1942 között, a Kék golyó utcában, a 20. század elejéig a felmenői irányítása alatt működő Schwartzter szanatórium helyén az ideg-, bel- és üdülőbetegek részére létesült Siestában vezető főorvosként gyógyított. 1942–1969 között a Fővárosi Idegbeteg gondozó Intézet főorvosaként és a fővárosi ideggondozó-hálózat egyik megteremtőjeként, illetve újjászervezőjeként hagyta nevét az utókorra. Tagja volt a Magyar Elmeorvosok Egyesületének, a Szent Lukács- és a Magyar Elmeorvosok Egyesületének, valamint Esztergomi Szentszéki szakértői tisztséget is betöltött.

Horánszky Nádor nem pszichiáterként, hanem ideggyógyászként került a lexikonokba. A két szakterület nem esik messze egymástól: mind a kettő a központi idegrendszer betegségeit vizsgálja. Azonban, míg a pszichiáter főként a lelki, az ideggyógyász a testi tünetek szempontjából.¹⁰ Horánszky egyszerre tudta pszichiáterként és ideggyógyászként is kezelni a betegeket. Erről tanúskodik többek között az álomról elhangzott előadása 1944-ben, a rádióban.¹¹

1970-ben miniszteri dicséretben részesült becsületos, jó szakmai munkájáért, magas etikai fokon álló magatartásáért. Számára azonban mindennél többet jelentettek egyik betege hozzá intézett elismerő szavai: „Főorvos úr, azt a kedves bizalmat ébresztő mosolyt, bizalmat sugárzó szeretetét [...] mások sem fogják feledni.”¹²

Halála alkalmával Lékai László (1910–1986) esztergomi érsek, bíboros a gyógyítást is segítő keresztényi mivoltát emelte ki, valamint azt, hogy

Id. Horánszky Nádor
fiatalkori portréja
(Ifj. Horánszky Nádor tulajdona)

10 Schwartzter Ferenc és Ottó is már ideg- és elmeorvosként szerepel a lexikonokban és a két szakág a nevükhöz fűződő intézmény nevében is megalakulása pillanatától kezdve együtt szerepelt: „budai ideg- és elmeorvosintézet”.

11 Horánszky Nádor előadása a rádióban. Dunántúl, 1944. máj. 13 108. sz. 2.

12 Ifj. Horánszky Nádor: Dr. Horánszky Nádor (1899–1976) bibliográfiája századik születésnapjára. Magánkiadás, 1993. 21.

Id. Horánszky Nándor
(Ifj. Horánszky Nándor
tulajdona)

„a családi templomnak, az ecclesia domesticának igazi papja volt, jó édesanyjukkal együtt öt gyermeknek adva példát a katolikus életre”.¹³

Orvosi, ideggyógyászati tevékenységét a temetésén, kollégái nevében Várady Géza, a Fővárosi Ideggondozó Intézet igazgatója többek között így méltatta: „Sorsa, élete egybefonódott a magyar elmeegógyászat eddigi sorsával. Dédapja, Schwartz Ferenc és nagyapja, Babarci Schwartz Ottó, a hazai tudományos pszichiatria megteremtőinek példáját követve [...] kötelezte el magát az orvoslással, annak is legáldozatosabb szakával, az elmeegógyászat. [...] Horánszky Nándor együtt élt a Főváros elmeegészségügyével, mentálhigiénéjével [...] Tudott, mert hatalmas tudásanyaggal, kultúrával rendelkezett, akart, mert humanista, együtt érző ember volt. Az itt jelenlevő barátai, kollégái is mindig a bölcs, derűs, baráti és segítőkész munkatársra emlékeznek, akire mindig számíthattak nehéz helyzetekben.

Címre, megkülönböztetésre soha nem vágyott, mint szakmánk szerény munkása élt hivatásának, betegeinek.”¹⁴

„A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG MUNKÁS TAGJA”

Horánszky szakirodalmi tevékenységet 1928-tól folytatott. Cikkeket német nyelvű külföldi szakfolyóiratokban is közölték. Jelentős orvostörténeti tanulmányai az ötvenes évektől főként az Orvostörténeti Közlemények hasábjain jelentek meg.¹⁵ Publikált ezen kívül a *Magyar Katolikus Orvosok Szt. Lukács Egyesületének Tudósítója* című lapban.

Kiemelkedő jelentőségű, összefoglaló jellegű művei: *Über einige Behandlungsmethoden der Schizophrenie*. Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten (Berlin, 1928); Schwartz Ferenc és Schwartz Ottó jelentősége a magyar pszichiátria történetében. (Orvostörténeti Közlemények 1959); *A magyar elmeegógyászat a XIX. században*. (Az Országos Ideg- és Elmeegógyászati Intézet száz éve. Budapest, 1968.)

Napjainkban is legtöbbet elemzett, legtöbbször idézett, pszicho-historikus, nagy ívű munkája: Deák Ferenc lelkialkatának és betegségének befolyása pályájára.¹⁶ „A reménytelenség évében, 1949-ben a jó nevű ideg- és elmeorvos, dr. Horánszky Nándor fűtetlen budapesti lakásában felvette télikabátját, sálját, kalapját, körülbástyázta magát könyvekkel. Ferenczi Zoltán háromkötetes Deák-életrajzával, a Kónyi Manó kiadásában még a XIX. században megjelent Deák-beszédekkel, bőséges jegyzetanyagával és elkezdte írni tanulmányát

13 Buzinkay Géza: Horánszky Nándor (1899–1976). Orvostörténeti Közlemények, 78–79. (1976), 307.

14 Ifj. Horánszky Nándor 1993. 22.

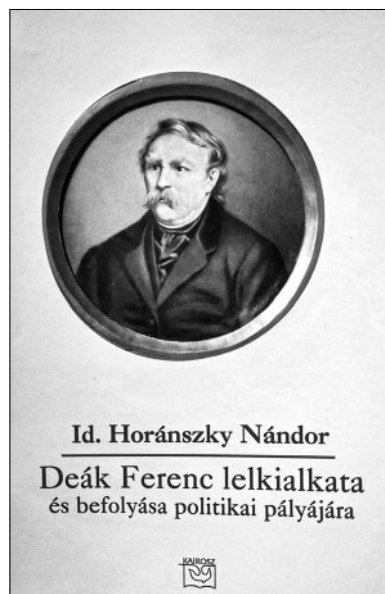
15 Az Orvostörténeti Közlemények hasábjain megjelent jelentősebb tanulmányai: Schwartz Ferenc és Schwartz Ottó jelentősége a magyar pszichiátria történetében. Orvostörténeti Közlemények 15–16. 1959. 81–107; Schwartz Ferenc javaslata 1848-ból az országos tébolyda ügyében. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 29. (1963) 257–269; ifj. Bene Ferenc párizsi útinaplója 1826-ból. Orvostörténeti Közlemények 54. 1970. 205–214; Deák Ferenc alkata és betegségének befolyása politikai pályájára. Orvostörténeti Közlemények, 64–65. 1972, 13–32.

16 Horánszky Nándor: Deák lelkialkata és befolyása politikai pályájára. Sajtó alá rendezte: Ifj. Horánszky Nándor. Budapest, 2005.

a haza bölcsének lelkialkatáról” – eleveníti fel színesen a mű születési idejét, miliójét az újságíró¹⁷. Horánszky e körülmények között megírt tanulmányában Deák személyiségét az ideggyógyász Ernst Kretschmer (1888–1964) német pszichiáter módszerével vizsgálja.¹⁸ Külön fejezetben foglalkozik a politikus 1842–1854 közötti betegségével, akkori visszavonulásának okaival. Ifj. Horánszky Nándor az édesapjáról szóló bibliográfiát tartalmazó könyvének utószavában kiemeli, hogy Deák „egész életével a keresztényi szeretetnek gyakorlati megvalósítója volt”.¹⁹ Hozzáfűzhetjük, akár a Schwartzter- Horánszky család minden tagja, minden korban. Kásler Miklós (1950–), a magyar nemzet történelmében jártas, Széchenyi-díjas, jó ideig a Schwartzter magánintézet helyén működő Onkológiai Intézet vezető professzora, így erősíti ezt meg: „Horánszky nemcsak megismerte, hanem **hasonlósága** [szerző kiemelése] és kutatásai alapján talán mindenkinél jobban megértette Deák Ferencet. Deák elemzését [...] rendkívül magas intellektussal, klasszikus műveltséggel, történeteket megkísértő történelmi ismeretanyaggal, tudományos pontossággal, előadói és kortársai munkáit kritika alá véve valósította meg.”²⁰ Horánszky Deákról szóló 120 oldalas kézírata alapján egy rövidített változatot is megírt, melyet Antall József (1932–1993) az Orvostörténeti Közlemények főszerkesztőjeként a folyóiratban, 1972-ben közölt. A tanulmány jegyzetében Antall kiemeli, hogy a cikk „Horánszky saját elmeorvosi gyakorlatát és a pszichiátriai irodalom részletes ismeretét tükrözi.”²¹

Horánszky a humanista orvoslás jeles képviselőjeként rendkívül jó stílusú orvostörténeti irodalmi tevékenységével is beírta magát a lexikonokba. Az írói vénát főként a Horánszky vonalról hordozta génjeiben, mindenekelőtt apjától, Horánszky Lajostól örökölte. Korának jeles írója, Herczeg Ferenc, aki a család barátja volt, a Deákról szóló kéziratot, annak olvasata után, e szavakkal adta vissza a szerzőnek: „írni azt tudsz!”²²

Horánszky Nándor emberközpontú szellemben való gyógyítását ma is élő gyermekei folytatták. Kornélia (1936–) pszichiáterként, élete nagy részében, édesapja örö-

Horánszky Deák Ferencről írt könyvének borítólapja

17 Lőcsei Gabriella: Menekülők. Tanulmány Deák Ferenc lelkialkatáról. Magyar Nemzet, 2004. febr. 21. 44. sz. 33.

18 Ernst Kretschmer (1888–1964) 3 típust különböztet meg: 1. leposztom: sovány, vékonycsontú keskenyfejű, befelé forduló; 2. atlétikus: erős, sportos, kevésbé hízekony, a tettek embere; 3. piknikus: zömök, jól táplált, rövid végtaggal rendelkező, általában vidám, de hajlamos a depresszióra. E testfelépítés szerinti típusokhoz különböző karakterek tartoznak: a ciklotin és a schizotim, de vegytisztán nem fordulnak elő. Deák Horánszky szerint piknikus alkatú, ciklotin karakterű schizotim vonásokkal.

19 Lásd részletesen: Ifj. Horánszky Nándor 1993. A könyvet ifj. Horánszky Nándor, 2004. márc. 27-én mutatta be Vácott, a Művelődési Központban. Lásd: Székelyhidi Ferenc: Deák Ferencről „másképp”. Helyi Lapok, Váci Napló, 2004. márc. 12. 21–22. sz. 2.

20 Kásler Miklós: Deák Ferencről id. Horánszky Nándor tanulmánya alapján. Trianoni Szemle, 2017. júl. 1. 3–4. sz. 37.

21 Horánszky Nándor: Deák Ferenc lelki alkatának és betegségének befolyása pályájára. Orvostörténeti Közlemények, 64–65. 1972. 13–30. Könyv alakban sajtó alá rendezve ifj. Horánszky Nándor által 2003-ban a Kairosz Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

22 Ifj. Horánszky Nándor: Családi emlékképek Herczeg Ferencről. Részletek id. Horánszky Nándor emlékirataiból. Trianoni Szemle, 7. évf. 2015. 258.

kébe lépve a II. kerületi Ideggondozó Intézetben, Ottó (1940–) klinikai szakpszichológusként majd 40 éven keresztül az Országos Reumatológiai Intézetben (ORFI), Ágnes (1937–) pedig fizioterápiásként gyógyított. Valamennyien, édesapjukhoz hűen, példát adnak arra, hogy miként lehet a modern gyógyászatban is, ahol egyébként az orvosok többnyire csak a test egy részletére szakosodnak, mindig, minden körülmények között elsősorban az emberrel, a betegség hordozójával foglalkozni. Egy hivatását szerető orvosnak ennek megvalósításához pedig, az édesapjához hasonló írói talentummal megáldott fia, ifj. Horánszky Nándor (1938–) történész, könyvtáros ad további segítséget a felmenőiről összegyűjtött bibliográfiával és megírt tanulmányaival.²³

Bruckner Éva

HÍREK

Száz éve, 1924. december 9-én született Isaszegen Gyapay Gábor, aki később a magyar történelemtanítás meghatározó egyénisége lett. Az általa írt tankönyvek több generáció számára a történelem megismerésének első lépcsőjét jelentették. Lebilincselő tanáregyéniség volt, a tudós-tanár megtestesítője, a történelemtanítás módszertanának megújítója. Óráin magától értetődő természetességgel használt különböző jellegű történeti forrásokat, hivatkozott régészeti leletekre, mutatott be művészettörténeti alkotásokat, említett irodalmi műveket, és kapcsolta össze ezeket saját élményeivel és tapasztalataival. Aki a tanítványa lehetett, a történelem mellett emberileg is sokat tanulhatott tőle, vallják róla, akik személyesen ismerhették. Melegszívű apa és nagypapa volt, életigenlő, pozitív személyiség, akinek szilárd erkölcsi sarokpontok határozták meg a munkásságát és a mindennapjait.

A kerek évforduló alkalmából a Magyar Történelmi Társulat, a Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Gimnázium, a Magyarországi Evangélikus Egyház, a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium és az Eötvös Collegium, valamint a család Gyapay-díjat alapított, amellyel olyan jelenleg is aktív, elhivatott pedagógusokat jutalmaz majd, akik a történelem élményszerű oktatásában, tehetséggondozásban, egyéni fejlesztésben, a történelem iránti érdeklődés tanórán kívüli fejlesztésében szakmailag és pedagógiaiilag nagyot alkotnak.

Az évről évre Gyapay Gábor születésnapjához közeli időpontban, ünnepélyes keretek között átadott elismerés egy iparművészeti alkotásból (vándordíj), ösztöndíj formájában kifizetett bruttó 250 ezer forint összegű pénzdíjból és elismerő oklevélből áll. Odaítéléséről az alapítókat képviselő szakmai zsűri dönt. A díjra diákjaik, szülői munkaközösségek, kolégáik és más helyi vagy szakmai közösségek és szervezetek jelölhették az arra érdemes, a középiskolák 9-12. évfolyamában tanító pedagógusokat. Az első díjazott kilétére december 15-ig derül fény, a díjátadó 2025. január 17-én lesz a Budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban.

(Bővebben ld. <https://www.valaszonline.hu/2024/11/25/gyapay-gabor-fasori-evangelikus-gimnazium-tortenelemtanari-dij-gyapay-marta/>)

23 Ifj. Horánszky Nándor: Dr. Horánszky Nándor (1899–1976) bibliográfiája századik születés napjára. Bp., 1999.; *Uő*: Szemere Bertalan utolsó évei [a Schwartzter-intézetben]. Magyar Nemzet, 1987. okt. 27. 253. sz. 4.; *Uő*: Gróf Apponyi Albert levelezése Horánszky Nándorral és Babarczi-Schwartzter Ottóval. Bevezette, összeállította, jegyzetekkel ellátta és közreadja: Horánszky Nándor. Budapest, 2021.

„Nekem szülőhazám”

Válogatás pályaművekből

A *Honismeret* folyóirat augusztusi lapszámában tettük közzé az Apor Vilmos Katolikus Főiskola honismereti kutató/alkotó pályázatát, hogy a kettős évfordulón megemlékezzünk Radnóti Miklósról.

Az 1924-ben született *Nem tudhatom* című vers Radnóti Miklós egyik legismertebb költeménye, amelyben bensőségesen vall hazaszeretetről. A személyes hazaélmény soraival szeretnénk volna inspirálni a fiatalokat a szülőföld értékeinek felfedezésére.

A *Nekem szülőhazám* címmel meghirdetett pályázatban három lehetőséget kínáltunk fel. A pályázók ezekből választhattak érdeklődésük szerint. Nagyon szép írások érkeztek a Nógrád Megyei SZC Mikszáth Kálmán Technikum és Szakképző Iskola diákjaitól és a Váci SZC I. Géza Király Közgazdasági Technikumból. Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola hallgatóit is megihlette a feladat. A beérkezett pályamunkákból bemutatunk egy-egy példát a kiírásban szerepelt mindhárom területről.

1.) „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály”
Épített örökségünk (épület önéletrajz, makett)

A zsámbéki romtemplom

Hosszú életem során megannyi megpróbáltatást kényszerültem átvészelni, számos embernek nyújtottam védelmet, reményt, vagy ajándékoztam meg boldog, értékes pillanatokkal. Engedjék meg, kedves olvasóim, hogy végigvezessem önöket földi létem rögzös útján, a kezdetektől a mai napig.

Román stílusú bazilikaként jöttem a világra, amihez az északi oldalról premontrei kolostor csatlakozott. Születésem pontos dátumát kimosta emlékezetemből az idő sebesen folyó patakjának vize, így sajnos csupán az emberi emlékezetre, emberi feljegyzésekre hagyatkozva állapíthatom meg, hogy az 1230-es évek idején már imák, szertartások helyszíneként szolgáltak ódon falaim.

Mindezt, ha csak közvetlenül is, III. Béla uralkodónak köszönhetem, ő adományozta ugyanis szülővárosomat, a szép Zsámbékot, felesége bizalmasának, a francia származású Aynard lovagnak. Eme nemes úrnak leszármazottjai helyezték le a Nyakas-hegy oldalába első, helyben bányászott alapköveimet, és húzták fel falaimat Keresztelő Szent János tiszteletére.

Ezután évekig adtam otthont a premontrei szerzetesrend nem csak létszám, hanem – IV. Béla birtokadományainak köszönhetően – vagyon szempontjából is egyre inkább gyarapodó tagjainak. Önöknek, kedves modern olvasóközönségem, talán másként tűnhet, de a régi idők emberei számára ez a több, mint 20 fős társaság kifejezetten népes közösségnek

számított. Nem csoda hát, ha már zsenge százszentdős koromban is igencsak jelentős épületként tartottak számon a település lakói.

Ám hosszú életem ege nem sokáig maradhatott felhőtlen. Első tragédiaként a 15. századi tűzvész sújtott le rám, ami (bár erről akkor még mit sem sejtettem) a változások sorának csak a kezdete volt. A premontrei rend hanyatlása következtében, ugyanis, az akkori uralkodó, Hunyadi Mátyás, egy másik rendnek adományozta szerény épületemet. Így lettek a pálos szerzetesek új társaim az élet kanyargós útján, régi lakosaim heves tiltakozása ellenére. Bár kezdetben hiányoltam előző tulajdonosaimat, a pálosoknak köszönhetően tettem szert új külsőre, a gótikus stílus jegyeiben történő átépítés és kibővítés során. Nem sok időm volt azonban új külsőm megszokására. Zsámbékot török hódítók foglalták el, akik hű szerzeteseimet elüldözték, és erődítménykét használták addig szent helyiségeimet, 1689-ben pedig a Zichy család tulajdonába kerültem, a várossal egyetemben. Az ezután következő közel száz év igen békésen telt, és talán minden másként történik, ha nincs az 1763-as földrengés. E borzalmas természeti katasztrófa, ez volt ugyanis létem fordulópontja, döntő csapása. Ekkor váltam csodált, étellel teli építményből, elhagyatott, elhasznált és kihasznált rommá. A környékeliek újjáépítés helyett széthordták ősi alkotóelemeimet, s így gazdátlanná, haszontalanná váltam.

Már beletörődtem vesztembe, hogy utolsó tégláig lebontanak, és örök feledésbe merül, hogy valaha is létezett a zsámbéki templom, amikor végül megérkezett a segítség. Isteni csoda folytán Rómer Flóris bencés rendi szerzetes és Henszlmann Imre műtörténész felismerték értékes voltomat, és megkezdtek a harcot a megmentésemért. Ők voltak ugyanis a hazai műemlékvédelem elindítói.

Végül, az akkori vallás- és közoktatási miniszter megbízására 1889-ben Möller István építészmérnök az eredeti kőanyag használatával megerősítette falaimat, teljes restauráció helyett konzerválta sajátos jegyeimet, így, rom formájában. Így váltam a magyarországi középkori építészet egyik legjelentősebb képviselőjévé.

A zsámbéki templomról készült makett

A következő jelentős esemény 1934-ben történt, amikor Lux Kálmán építész feltárta a kolostorom falrészzeit. Ezek közül a dongaboltozatos teremből lett a kőtár, amit kedves látogatóim ma is megtekinthetnek, belépőjegy vásárlásának fejében. Szerencsére egészen épen fennmaradt ezen kívül a refektórium, a kerengő egyik fala és a pincerendszer is.

Ám a bonyodalmak a mai napig nem értek véget. Mivel öreg szerkezetem már nem a legfrissebb, félok, hogy további segítség és ápolás nélkül a következő évszázadot már nem élhetem meg. Éppen ezért a zsámbéki önkormányzat egy pályázatot írt ki az újjáépítésemre, 2023 évében. Felmerült a teljes visszaépítés ötlete is, ebben azonban a szakértők nem értettek egyet. Egyesek szerint ez az elképzelés megsérti a Möller István által lefektetett műemlékvédelmi elveket, mások szerint pedig a romként való megőrzésem csak további romlást eredményezne.

Láthatják tehát, drága olvasók, hogy a jövőm jelen pillanatban is bizonytalan, életem az emberek kezében nyugszik. Ezért is döntöttem úgy, hogy megosztom történetem a világgal, mielőtt túl késő lenne. Remélem, a következő pár száz évben újra írhatok majd sorsom fordulatáról, és lesz olyan, aki elolvassa.

Szél Tünde Flóra

Apor Vilmos Katolikus Főiskola
Óvodapedagógus képzés, I. évfolyam

2.) „S az iskolába menvén, a járda peremén, hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én”

Személyes kötődés (vers, térkép)

Határszéli kiserdő

Semmi. Nem hallani semmit, csak a távoli kocsik hangját. De azokat is csak alig. Egyedül állva az erdőben, a közepén, csukott szemmel, egy mély levegővétel hangja: be és ki. És megint: be és ki. Vajon van-e valaki más is itt? Vajon, ha elég nagy a csend, meghallani az erdő hangját is?

Csend.

Csend. Kocsik.

Csend. Kocsik. Lélegzés.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése. Léptek zaja.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése. Közeledő léptek zaja.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárccsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése. Közeledő állat lépteinek zaja.

///Egy vadállat – ember – medve- farkas- pániiiiiiiiiiiiik – félelem- medve – támadás – halál – er-er-er-er-erdő – vadáállatt – ne – látni – látni kell – ki kell nyitnom a szemem – látnom kell, hogy ér a vég – ki kell nyitni!///

///Nyugalom. A nap kellemes melege az arcomon, a szellő lágy simogatása, a lelki béke, amit ez a csodálatos erdő, tele étellel és varázslattal okozni tud. Ez az erdő él. Lélegzik. Ahol felnőttem, játszottam, sírtam, nevettem, hittem, reméltem, bíztam, csalódtam. Éreztem. Az élő erdő, ami mindig vigyázott rám, minden veszély ellenére.///

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése. Egy róka egyre távolodó lépteinek zaja.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása. Bogarak zümmögése.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása. Egy patak csobogása.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés. Levelek zörgése. Faágak ropogása.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés. Levelek zörgése.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél. Madárcsicsergés.

Csend. Kocsik. Lélegzés. Szél.

Csend. Kocsik. Lélegzés.

Csend. Kocsik.

Csend.

Aczél Boglárka Csenge

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Óvodapedagógus képzés, I. évfolyam

3.) „Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom”

Természeti értékeink (a település növényvilágának megismerése, növénynapár)

Szadai növénynapár

Szada nagyközség Pest vármegyében található, Gödöllő, Veresegyház és Mogyoród ölelésében. Itt található a Gödöllői-dombság legmagasabb pontja a Margita csúcs (345 m).

Családommal születésem óta itt élek. Nem vágyódunk egzotikus tájakra utazni, nincs két egyforma naplemente, a növényvilág is egyedi: megtalálható itt erdő, mező, innen ered a Rákos-patak. Ahogy nőttem fel, egyre jobban kezdtem megérteni, hogy híres festőnk, Székely Bertalan (aki Szadán töltötte nyarait) miért szeretett bele a tájba és készített annyi szadai tájképet.

Lételemem az erdő és a mező, sokat járok ki a természetbe, kertészmérnökként különösen is sokat jelent nekem az engem körülvevő növényvilág. Minden évszakban járom a vidéket és igyekszek minden egyes ismeretlen különleges növényt beazonosítani.

Ebben a pályázati művemben a Szada erdőinek, mezőinek különlegesebb lágyszárú növényeit és azok virágzási időpontjait mutatom be.

Magyarországon is előfordulnak vadonélő orchideák, így a Gödöllői-dombságban is. Hazánkban az összes faj védett, némelyikük fokozottan. A fehér madásrisak áprilisban virágzik.

Igen korai virágzásúnak mondható az erdőnkben az ibolya és az odvas keltike. Az enyhe telek miatt virágzásuk egyre korábbra tehető. Az utóbbi években március közepétől virágoztak.

Március végén, április elején virágzik a tavaszi lednek és a pettyezetett (vagy orvosi) tüdőfű.

Áprilistól nyílnak a veronika félék (*Veronica spp.*), a kék virágú ösztörűs veronika (*Veronica chamaedrys*), a sárga virágú réti boglárka (*Ranunculus acris*), a fehér ernyős sárma (*Ornithogalum umbellatum*), a rózsaszín mogyorós lednek (*Lathyrus tuberosus*).

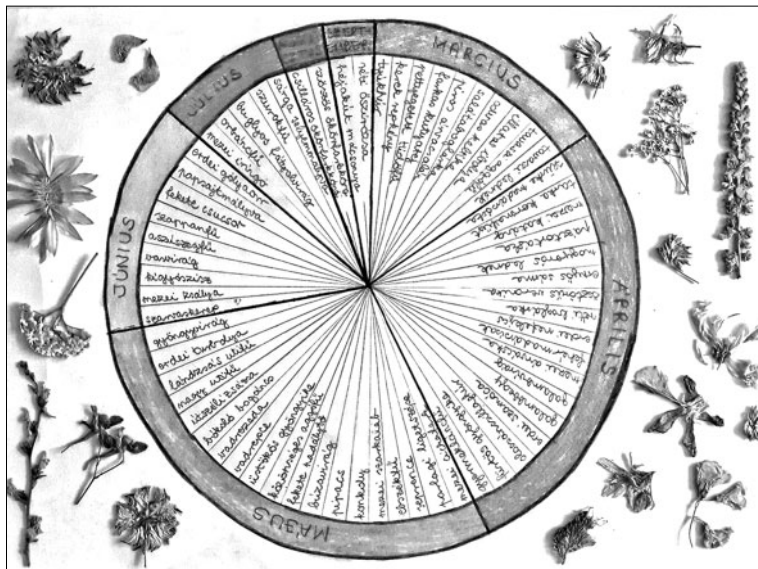
Április végén, május elején az erdőben többek között fürtös gyöngyikét (*Muscari neglectum*), gyermekláncfűvet (*Taraxacum officinale*), olocsáncsillaghúrt (*Stellaria holostea*), piros árvacsalánt (*Lamium purpureum*) és tavaszi aggófűvet (*Senecio vernalis*) találhatunk nyílásban.

Május-júniusban van a legteljesebb színpompájában a mező. Ekkor nyílik a búzavirág (*Centaurea cyanus*), a konkoly (*Agrostemma githago*), a pipacs (*Papaver rhoeas*), a vadrezeda (*Reseda lutea*), a mezei szarkaláb (*Consolida regalis*), az ebszékfű (*Matricaria inodora*), a seprence (*Erigeron annuus*), a parlagi ligetszépe (*Oenothera biennis*), a mezei cickafark (*Achillea colinna*).

Júliustól szeptemberig a következő virágok nyílnak: buglyos fátylvirág (*Saponaria officinalis*), vasvirág (*Xeranthemum annuum*), kígyószisz (*Echyum vulgare*), orbáncfű (*Hypericum perforatum*), szurokfű (*Origanum vulgare*), szőszös ökörfarkkóró (*Verbascum phlomoides*).

A mezőn még október-novemberben is előfordulnak virágok (cickafark, katáng, buglyos fátylvirág, kígyószisz), ám ezek fő virágzása nyáron történik. Az általam említett növények közül a katáng, a szurokfű, az orbáncfű, a cickafark, a szőszös ökörfarkkóró, a pipacs, a gyermekláncfű és a tüdőfű gyógynövények.

A növénynaplár az erdő és a mező virágainak (64 db) nyílási hónapjait ábrázolja egy évkörön.

Szadai növénynaplár

Morzsányi Anna
Apor Vilmos Katolikus Főiskola
Óvodapedagógus képzés, I. évfolyam

Lóczy Lajos: A Kopasz Detunáta¹

Kincses Erdélynek nyugati részében bőven vannak az olyan helyek, melyek ritka természeti jelenségeikkel és szépségeikkel hívogadják a turistát. A Bihar és ennek délkeleti ereszkedője, az Érc-hegység, a kirándulásoknak számos célpontját szolgáltatják. Bárha a Magyarországi Kárpát Egyesületnek nincs is még olyan osztálya, mely a Bihart választotta volna működése területéül, az Érc-hegység turistapontjai könnyebben érhetőek el, mint számos hozzánk közelebb eső hely. A bányaművelésnek köszönhetjük ezt. Mindenféle kocsutak szeldek a vidéket, s ahol a kerek járóművet — mely legtöbbször rugós bérkocsi — el kell hagynunk, ott már várnak reánk az apró mokány lovak. Szekerezés és paripázás együtt sehol az országban annyira nem szokásos, mint az erdélyi Érc-hegységben.

Abrudbánya (Alsó-Fehér megyében) a bányavárosok gyöngye az erdélyi részekben. Fekvése a 600 méteres szintjé fölé van, országutak kötik össze Déva, Gyulafehérvár és Torda-Kolozsvárral. Szállói jók, intelligens úri nép lakja.

A Vulkán mészsírtje, a Kis- és a Nagy-Aranyos forrásvidékei, Verespatak és Bucsum aranybányái, mind megannyi klasszikus helyek a természetvizsgálóra és a turistára nézve egyaránt. Valamennyit túlszárnyalja azonban ritkaságban, nevezetességben és szépségben a Kopasz Detunáta.

A Detunáta-pár, a Kopasz és a Viritó Detunáta (Detunáta goale és Detunáta flocosa) Abrudbányától keletre torony iránt 10 km.-re fekszik. A kárpáti homokkő képezte hegyek gyepes, sima térszínéből Bucsum-Lászhelység felett két bazalt szirt mered föl 1181 és 1168 m. abszolút magasságra.

E bazaltszírtnek viszonylagos kiemelkedése abból a homokkő gerinczből, melyet koronáznak, nem tetemes, mert ez a környék átlagos gerinczmagasságában megüti az 1100 méteres magassági övet. Hirtelen való kiemelkedésük és sötét színezetük azonban nagy távolságra szembeötlő pontokká teszi a Detunátákat. Nevük talán azoktól az erős dörgésektől származik, melyek a bazalt vonzotta gyakori villámcsapásokat kísérik.²

A ki Abrudbányáról akarja a Detunátát meglátogatni, leghelyesebben cselekszik, ha a kincstári főerdész látogatja meg és az ő segítségét kéri a kirándulás előkészítéséhez.

Broz főerdész úr szíves barátsággal gondoskodott fuvarról, nyerges paripákról, sőt még élelemről is, kalauznak pedig mellénk adta egyik erdőlegényét. A Detunáták kincstári erdőterületen fekszenek, és környékük a legutolsó erdőrendezés alkalmával véderdőnek nyilvánított.

Főlséges nap kedvezett 1888. aug. 27-én kirándulásomnak, melyet Bernerth Frigyes barátom és bécsi szaktársam kíséretében tettem. A zalatnai pompás országúton gyorsan

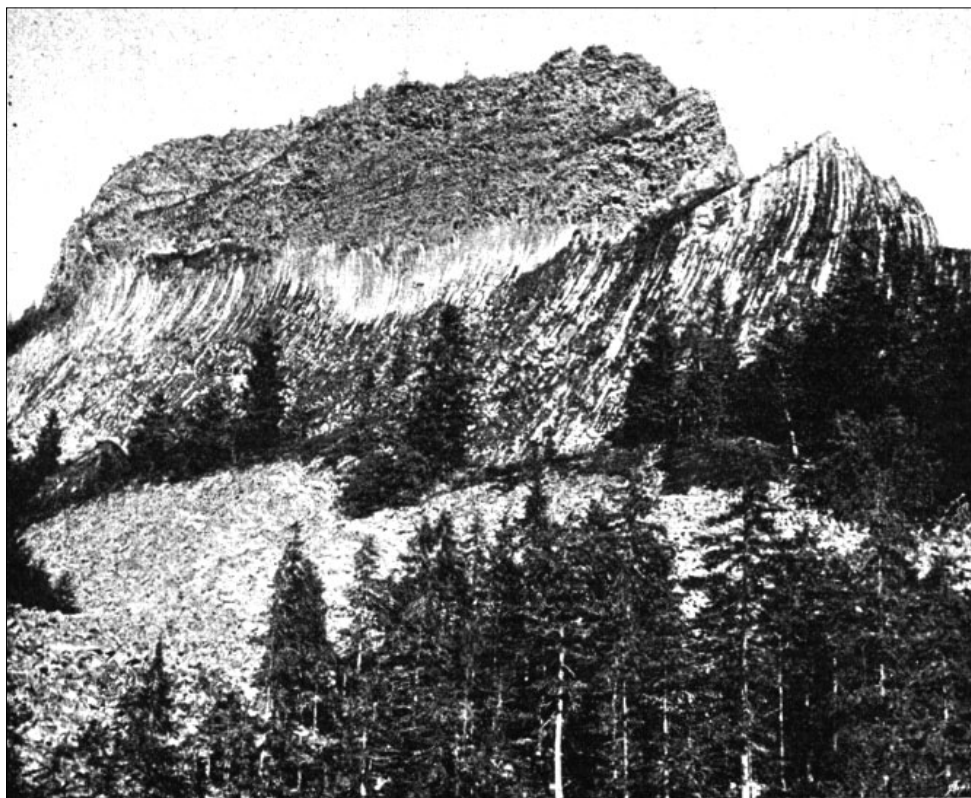
1 175 éve született Lóczy Lajos (Pozsony, 1849. november 4. – Balatonfüred, 1930. május 13.) geológus és geográfus, akadémikus. Ez az írása a Turisták Lapjának 1. évfolyamában, 1889-ben jelent meg (241–247). Másodszor az 50. jubileumi évfolyamban, 1938-ban közölték immár újabb fényképfelvételekkel (64–67.). Ekkor a következőképpen fogalmazott róla a szerkesztő: „A leírás egyébként is mintaképe lehet a jó honismertető és feltáró turistacikknek.” A szerk.

2 Szó szerinti értelmében Detunata goale (vagy gola) = a kopasz dörgő; D. flocosa = a pelyhes vagy pelyhesedő dörgő.

gördült kocsink délkelet felé Bucsum–Cserbahelyiségig. Az abrudbányai aranybányászok legelőkelőbbje díszes nyári lakot építtetett Cserba faluban. Négy és fél kilométernyi út után Dénes nyaralója mellett északnyugatra kanyarodott utunk. Vigan zakatoló »stomp«-ok között (így nevezi az erdélyi ember különbség nélkül, bármilyen nyelvű is, az aranyzúzókat), a zalatnai útról az Abrudczel vagy a Kis-Abrud völgyébe fordultunk. Az immár döcögősebb úton folyvást házak és aranyzúzók között Bucsum–Cserbu központját húsz perc alatt értük el. Itt ismét délkelet felé fordult az út, hogy változatos völgyrészleteken keresztül Bucsum-Izbita-ig vigyen bennünket. B.-Izbita karcsú tornyánál délkelet felől jön a Vulkoj és Korabia bányák útja. A mi szekerünk ismét északkeletnek fordult, és a gazdag parasztbányászok szép házai között egy negyedóra alatt elérte Bucsum–Sászat vagy Bucsum–Hatfalut. Nem sokkal több mint egy puskalövésnyire a falu előtt pillantjuk meg először a két Detunátát. Abrudbányától kocsival másfél, egész két óra alatt elérhetni Hatfalut, mely a Detunátát, hordó oldalas gerincz alján fekszik. Itt nyergeseinkre ültünk, melyek biztos lábaikkal egy rövidke félóra alatt a kirándulásnak céljához, a Detunáta goale sziklához szállítottak bennünket.

Sásza falutól a Detunáta aláig mintegy 400 métert emelkedik az út; maga a sziklának kiemelkedése alig üti meg a száz métert. A kopasz Detunáta egy KÉK-DDNy-i hasadékon ül.

A sziklának hossza ebben az irányban mintegy 400 m., kelet-nyugati irányban mért szélessége becslésem szerint 80 m.-nél többet nem tesz. Az ilyen módon kiemelkedő

A Detunáta nyugat felől (Lóczy Lajos fényképe után)

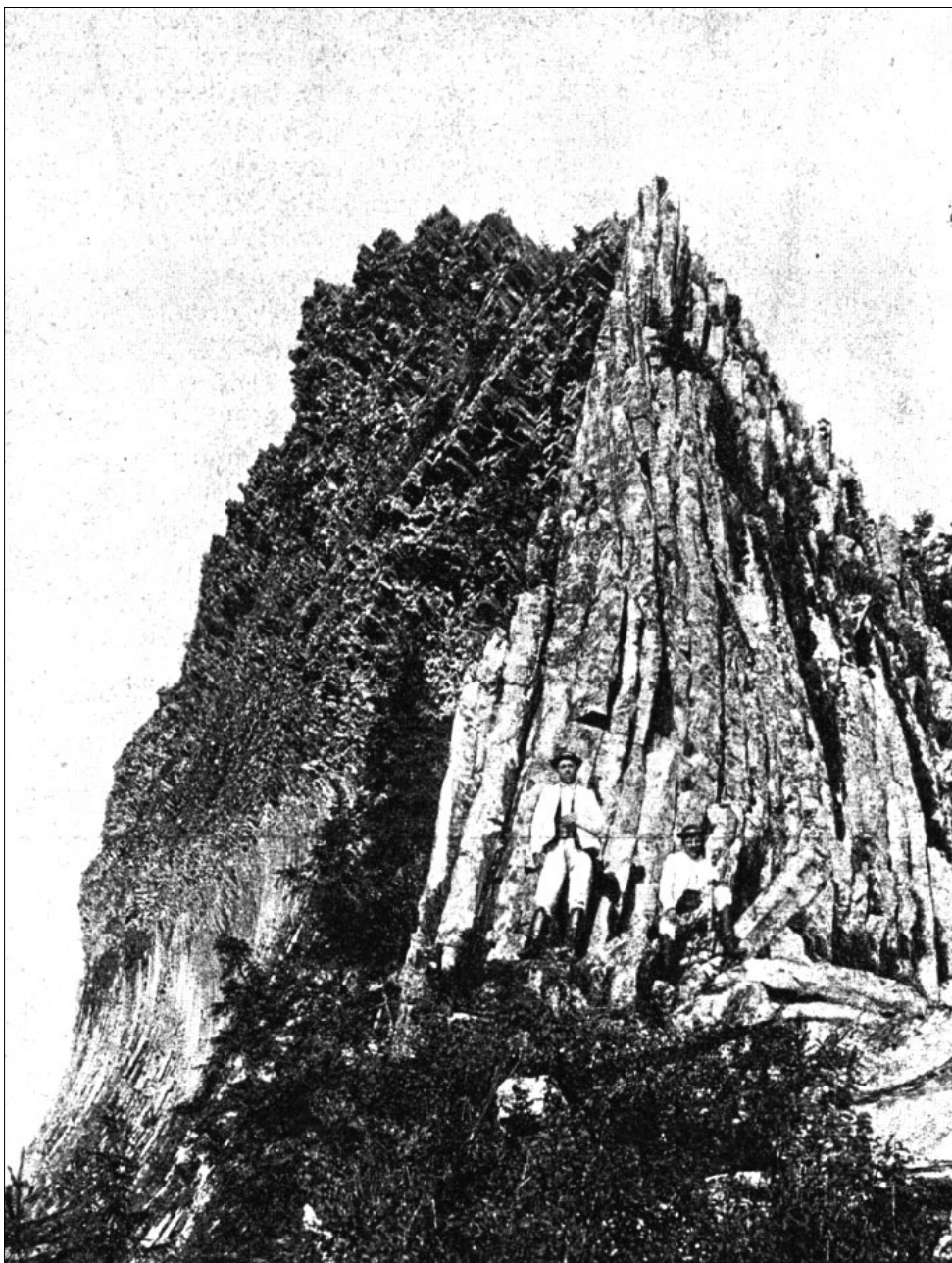
bazalt-sziklafalat minden felől a kréta-korú Kárpáthomokkő övedzi. A Detunáta floccsát, mely DDKi irányban mintegy másfél kmnyi távolságban emelkedik, szabályosabb ke-
rek alap jellemzi. E két bazaltszikla nem áll egymással összefüggésben. Habár a Detunáta
goale csúcsát és nyugati oldalát erdő nem borítja is, alját százas fenyves környezi, mely-
nek sudarai mögött a Detunáta helyenként áthajtó sziklafalakkal emelkedik föl csipkés
talajába. Ezt az áthajtó sziklafalat egy emberemlékezet előtti sziklaomlás támasztotta:
ennek lábánál terül el a csengő bazaltoszlopok össze-vissza kuszált halmaza, melyről
első felvételünk készült. Ez a leomlás borította maga alá az erdőt, mely nem volt képes
többet az omladékon keresztül törni. Sajátságos képet tüntet elénk be a hegynék e nyu-
gati oldala, mintha óriási rostokból vagy összehajlított fahasábokból állna az egész: a
sziklafal alján meredeken, sőt déli végén függélyesen nyúlnak felfelé a bazaltoszlopok, a
tetőnek több mint egyharmadát az oszlopok szögletes átmetszetei képezik, mintha a füg-
gélyesen álló fahasábokon vízszintesen fekvők nyugodnának. Észak felől biztos kapaszkodó
visz fel bennünket a tetőre, melynek legmagasabb csúcsáról nemcsak a hegyomlásra
és a környező erdőszegélyzetre, hanem a távolabbi környékre is gyönyörű kilátást élvezhe-
tünk.

Dél felé nem lehet a tetőről lejönni, e déli talajnak megmásztatlan voltát második ké-
pünk eléggé bizonyítja. Onnét van az felvéve, ahol az első képnek jobb szélén a függélyes
bazaltoszlopok alacsonyabb gerinctérbe mennek át. E helyre a déli oldalról kapaszkodtunk
fel és a gerinc keskenysége nem csekély akadályul szolgált eszközünk felállításában.

A csúcson a bazaltoszlopok a hegy tengelye felé hajlanak és ekként vála-alakú mélyedés
nyúlik végig a gerinc hosszában, mely teljes biztonságot nyújt a látogatónak a leszállás
ellen.

A hegynék keleti oldala a többinél valamivel menedékesebb és erdővel sűrűn benőtt. Az
imént említett hegyomlás a hegynék nyugati és délnyugati oldalát bontotta meg. E ba-
zaltoromnak tüzetes megjárása közben meggyőződtem, hogy a bazalt egy ÉÉK-DDNy
irányú hasadék mentén buggyan fel és az oszlopok az előtörés nyílása felé hajlók. A hegy
keresztmetszelve az oszlopoknak legyezőszerű hajlását mutatja. A hegynék északi oldalán
is felismerhető az oszlopoknak a hegy belseje felé való lehajlása, hogy a hegy déli sarkán ez
nem konstataható, és itt jobbra függélyesen álló oszlopokat látunk, annak egyszerű ma-
gyarázata épp a hegyomlásban van, mely a felső szétterjedő oszlopokat lehordva, egyedül
a hasadékon álló függélyeseket hagyta meg. A bazaltoszlopok keletkezését tudvalevőleg a
kihülés jelenségeinek ismerte fel a geológia, és e jelenség szabályszerűségét kevés helyen ta-
nulmányozhatni olyan pontossággal, mint a Detunáta goalén, amelynek bazaltja aránylag
rövid és nagyon keskeny hasadékon tört elő.

A Detunáta goale kedvelt kiránduló helye a környéknek; nemcsak az úri nép látogatja,
hanem a jó módú bucsumiak is szívesen keresik fel. Nemzeti ünnepéyeiknek és mulat-
ságaiknak is színhelye a Detunáta alja, és ha új ember jó ide, úgy rendesen felkísérik őt a
hatfalusiak arra a helyre, ahonnét legszebb kilátás nyílik a lezuhanással fenyegető nyu-
gati sziklafalra, és ahol legárnyékosabb az erdő. A hegynék déli sarkán épen a bazalt és
a Kárpát-homokkő érintkezésén gazdag forrás buggyan elő; ennek vizét augusztus 27-én
6,5° C. hőmérsékletűnek mértem, de úgy értesültem, hogy egy hónappal előbb a fagy-
pontnál nem sokkal állott magasabban a forrás hőmérséklete. Ebbe a forrásba helyeztük
be boros palackjainkat, melyeket Broz főerdész úr jóféle erdélyi rizlinggel töltetett meg.
Mikor aztán vizsgálódásaink végeztével ebédünk elköltésére e forráshoz tértünk vissza,
nagy boszankodásunkra csak hűlt helyét találtuk behűtött üvegeinknek. A forrás mellett
jól járt ösvény vezet el – valamelyik utast örvendeztetett meg a mi gondoskodásunk.

A Detunát a dél felől (Lóczy Lajos fényképe után)

Verespatakról is jó út vezet a Detunáta goaléhoz: ez az út a Caragusa gerinczét követi és csak lóháton vagy gyalog tehető meg. Kanyargásaival mérve ez utat, hossza mintegy 8 km-re tehető, időbeli távolsága a lóháton vagy gyalogjáróra, nem sokkal fog különbözni attól, amennyi nekünk volt szükséges Abrudbányától.

Lóczy Lajos

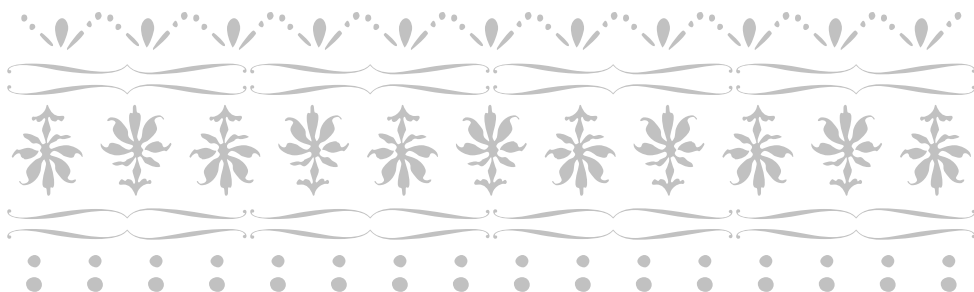
A Detunáta flocosa inkább érdemli meg a bazaltkúp nevét; általában a gúla alakját viseli; szikláit erdők, cserjék borítják, a turisták ritkán keresik fel.

Nemcsak tájképileg, de ethnográfiailag is fölöttébb érdekes az Abrudbányától a Detunátára vezető út; az erdélyi oláhságnak leggazdagabb és legszebb típusa lakik erre, mely viseletével is nagyon elüt nyelvi rokonaitól. A férfiak magasszáru csizmát, fehér magyaros szabású gyapjúnadrágot, rövid vászon-zekét és magas bőrtüszőt viselnek, fejüket aranypaszományos fekete selymes nemezkalap fedi. A nők finom vászonban járnak, és gazdagon hímzett kőtényeikkel, ujjasaikkal bámulatra ragadják az idegent; hogy arany- és ezüstékszerekben szintén nem szűkölködnek, azt könnyen magyarázza foglalkozásuk, az aranytermelés. A bucsumi nők szépségükkel az általán szépnek ismert oláh nők között is kiválnak, úgy hogy hunyadmegyei kocsi-som nem győzte gyönyörködését kifejezni.

A bucsumiak házai is előnyösen ütnék el a

más vidéki oláhság lakásaitól; azokhoz képest valóságos paloták a bucsumi kőépületek az ő faragott erkélyeikkel és tornácaikkal. A hat külön faluból álló Bucsum (Bucsum, Bucsum-Cserbu, B.-Izbita, B.-Pojén, B.-Sásza és B.-Muntyán) szép templomok körül csoportosul, melyek magasra nyúló csúcsos tornyaikkal jól beillenek a fenyvesek borította zöld hegyek közé; tájképileg havasinak jellemezhetjük Abrudbánya vidékét, melyen nem kell magasra emelkednünk a völgyekből, hogy az erdők határán túl lépjünk és a havasi legelők régióját elérjük.

E rövid ismertetést nem fejezhetném be jobban, mint azzal az indítvánnyal, hogy Osztyánk egyik nagyobb kirándulásának tárgyául az erdélyi Érczhegységet válassza, hogy tagjainak alkalma nyíljon a leírással és képpel soha nem pótolható személyes tapasztalattal gyönyörködni e vidék fenséges természeti bájaiban.

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Herman Ottó Múzeum Régészeti Látványraktára

Valami régi – valami új

A Diósgyőri Acélművek egykor az ország egyik legnagyobb kohászati komplexuma volt, amely több mint két évszázados történelmet tudhat maga mögött. A történet az 1770-ben alapított Hámor Vasművel kezdődött és a 2009-ben végleg bezárt DAM-mal végződött. Az ipari létesítmények azonban megmaradtak, és lassan az enyészeté lettek.

Ebben a rozsdaovezetben vette át egykor a bezárt ipari iskola tanműhelyét külső raktár-épületnek a miskolci Herman Ottó Múzeum. Sokáig mindenki különböző gúnyneveken emlegette ezt a területet, amelyek azonban lassan kikopnak a köztudatból, hiszen a város-rész új arculatot kapott. Ugyan továbbra is meghatározza a vasgár torzója, de a komfort nélküli lakóingatlanok lebontása után a környék egy gazdasági-ipari zónává vált.

Indusztriális övezet

A közönség felé való nyitás jeleként itt kezdte meg működését a Factory Aréna – az extrém sportok központjaként. 2024-ben pedig a kultúra is beköltözött az underground stílus szomszédságába.

A 2000-es és 2010-es évek során nemcsak a környezet, hanem maga a múzeumi raktárbázis is egy evolúciós folyamaton ment keresztül. A nagy felületű megelőző feltárások

bevételeiből származó megtakarításokból 2015-re rendelkezésünkre állt az építkezés nem kevés költsége, saját forrásként. Az alapoktól kezdtük. Két szint, 1255 m², csak a vázszerkezet maradt. A belső válaszfalakat kibontottuk és új, a raktározás igényeinek megfelelő tereket alakítottunk ki, az épület energetikai rendszerét, szigetelését korszerűsítettük.

Az új külsőt kapott raktárépület

Mindemellett 2018-ban a megelőző feltárásokat folytató múzeumok infrastrukturális fejlesztéséről szóló kormányrendelet alapján, pályázat segítségével sikerült tömörraktári gördülőszekrényekkel berendezni az épületet. A földszinten régészet és ásványtár, az emeleten a kisebb terhelést jelentő néprajzi gyűjtemény kapott helyet. Ugyancsak az emeleten található a tudományos feldolgozáshoz a kiterítő tér, valamint itt alakítottuk ki a vendégszobákat, a teakonyhát és a szociális tereket, valamint egy 88 m²-es nagyteremet.

Már az épület berendezése során megfogalmazódott bennünk a gondolat, hogy itt helyben, egy raktárkiállítással kellene bemutatni a Herman Ottó Múzeum régészeti feltárásait, köztük az elmúlt 25 év – millió négyzetméternyi – megelőző ásatásaival megnövekedett leletanyagot. Ekkor „kopogtatott be az ajtón” a Magyar Génius Program, amelynek támogatásával a kiállítás megvalósulhatott. Azonban mi nem elégedtünk meg a program által javasolt egyetlen helybéli példakép, géniusz felkutatásával, rögtön négy nagy nevet is találtunk magunknak. Természetes, hogy a legjobb elképzelések poharazgatás közben, baráti hangulatú iszogatások alkalmával születnek. Itt közvetve és közvetlenül is ugyanez történt. Bevillant ugyanis egy ikonikus múzeumtörténeti fotográfia, amin egy avasi pince előtt borozó társaság látható 1933-ban, még a miskolci múzeumügy „kamaszkorának” hajnalán. A képen többek között Leszih Andor, a miskolci múzeumot 45 esztendőn keresztül vezető múzeumőr és igazgató, mellette pedig a pince tulajdonosa, Marjalaki Kiss Lajos történész, földrajz tanár, a múzeum tiszteletbeli osztályőre látható. A többi személy közül a legfontosabb Móra Ferenc szegedi régész és múzeumigazgató, aki a fotó és a pince falán ma is olvasható emléktábla felirata szerint: „Itt volt utoljára gondtalan és boldog...”. A két világháború közötti miskolci múzeum szintetizáló hatása azonban nem lenne teljes egy

Borozgatás az Avason

negyedik személy nélkül, aki viszont nincs a fotón. Ő Móricz Zsigmond. A városhoz ezer szállal kötődő írózszeni szellemi körének origója ugyanis szintén a múzeum volt. Vele lett kerek a négy miskolci génusz ötlete.

A 2024 tavaszán megnyílt *Találmányok a földből* című tárlatunkkal hangsúlyozni és érzékelteni kívántuk, hogy egy átmenetet képez a terep (a régészeti lelőhely) és a múzeumi kiállítás között. Nem szeretnénk kilépni a raktárbázisunk adta keretek közül, nem szeretnénk, ha a látogató azt a hamis érzetet kapná, hogy egy múzeumban van. Ez továbbra is egy iparosodott környezetben lévő raktár marad, kibővített szerepekkel, melyek egységesen egy indusztriális miliőt sugallnak. Ezt szerettük volna a bemutatóhely kivitelezésében is érzékelteni.

A terem leghosszabb falát három korszakra – őskor, népvándorlás kora és középkor – osztva, egy frontális látványtári vitrinnel rendeztük be. Korszakonként egységesen öt-öt polcon helyeztük el a mintegy 2700 darab leletet. A vitrinekbe került tárgyak nem anyag, illetve tárgytypus alapján kerültek kiválasztásra, hanem az általuk „elmondandó” történetek szerint helyeztük el őket a polcokon. Ezért a függőleges felosztás a három fő korszak esetében egy-egy tematikát, történetet jár körül.

A terem belső részletében – egy-egy tárgycsoport köré épített egységgel – visszacsatoltunk a négy génuszra. Leszih numizmata voltát pénzváltó pulttal imitáltuk, hat pénzkorszakot ismertetve. Móra regényében, az *Aranykoporsó*ban említett római gabonarak-tárak inspirálták a történeti korok göngyölegeinek, a rendkívül látványos, nagyméretű hombárokaknak a bemutatását. A magyarok eredetével foglalkozó Marjalaki sugallatára 275 nyílhegyből álló, időspirálba rendezett nyílzáport szereltünk fel. Móricz vaskályha mellett üldögélő és beszélgető debreceni diákjainak hatására egy kályhacsempéből álló dekorfa-

Leletek a földből

lat építettünk, melynek „melegénél” ülhetnek le a mai diákok a múzeumpedagógiai foglalkozások alkalmával.

A legfontosabb azonban, hogy a leleteket nemcsak elővettük, leporoltuk és bemutatjuk, hanem személyesen mesélünk is róluk. Miután a Régészeti Látványraktár több mint 2700 régészeti műtárgya önmagában, installáció nélkül került bemutatásra, a tárlat leletanyagának megismerése gazdag és változatos múzeumpedagógiai programra épül. Mivel bemutatóhelyünk átmeneti helyszín a régészeti terep és a múzeumi kiállítóter között, a foglalkozásokon sokkal inkább a tárgyak és a múzeumpedagógus mesélnek, nem a múzeumi enteriőr. Ebben segítségünkre van a nagyszámú, hiteles műtárgymásolat is, melyekkel a látogatók kézbe vehetik a múltat. Mindemellett a kiállítás tárgyait minden foglalkozásba bevonjuk, az eredeti műtárgyak felkutatása vagy bemutatása minden alkalomhoz hozzátartozik.

A múzeumi órák mindenekelőtt az iskolai csoportokat, osztályokat célozzák meg, 1–12. évfolyamig. A megnyitóra kilenc foglalkozás készült el változatos tematikákban. Az alsó tagozatosoknak három, a felsősöknek és a középiskolásoknak hat téma volt elérhető. Igyekeztünk minél változatosabb tevékenységeket felkínálni a diákoknak. A rendhagyó helyszínnek köszönhetően a gyerekek kipróbálhatják a régészeti munka fázisait (munkaeszközök, leletmosás, csomagolás, raktározás). Feltérképezhetik a négy génusz közös miskolci kapcsolódási pontjait, miközben a két világháború közötti Miskolcot is megismerik. A kerámiaedények segítségével összeállíthatják egy őskori lakoma menüsorát, az akkori főzési módokat, eszközöket is megfigyelhetik a kiállításon. Megismerhetik az őskori temetkezési módokat, a sírmellékletek fajtáit, jelentőségét, majd neolitikumi, réz-, bronz- és vaskori sírrekonstrukciókat rendezhetnek be régészeti tárgyakkal. A népvándorláskori szarmata fibulákat, ékszereket, viseleti kiegészítőket akár fel is próbálhatják. Egy-egy középkori karakter (nemes, jobbágy stb.) bőrébe bújva gyűjthetik össze a 14–15. századi használati és reprezentációs tárgyakat a műtárgymásolatok és a polcokon található tárgyak közül.

Barbár divatbemutató

A kiállítótérben húsz fő fér el kényelmesen, az iskolai osztályok azonban ennél általában magasabb létszámúak. A probléma megoldásához némi kreativitásra, és persze segítőkész régész kollégákra volt szükség. Nagyobb csoport esetén – egy rövid ismertető után – kettéosztjuk a diákságot, és amíg a csoport egyik fele a kiállítótérben tematikus foglalkozáson vesz részt, addig a másik fele a régészeti munkafázisokat próbálhatja ki, végigjárva a raktár-bázis egyéb helységeit. A kisebbek jó idő esetén a régészeti homokozóban „tárhatnak fel” leleteket, vagy műtárgymásolatokat rajzolhatnak a kiterítőben.

Célunk, hogy az ide látogatók ne csak a megszokott környezetből lépjenek ki, de az ismereteiket is a hagyományostól eltérő módon szerezzék meg. Ehhez felhasználjuk az élménypedagógia széles eszköztárát, valamint a műtárgymásolatokon kívül sok egyéb segédanyagot, eszközt is: szemléltető képeket, papírszínházat, sírmatricákat és rekonstrukciókat, mágnesképeket, nagyméretű, vászonra nyomtatott faliképeket és sok-sok ruhát, jelmezt, hogy ezek segítségével még jobban beleélhessék magukat a gyerekek az adott korszakba.

A foglalkozásokon a tantárgyi komplexitás jelenik meg, ezzel a pedagógusok több ponton is kapcsolódhatnak az iskolai tananyaghoz, egyes tantárgyakhoz, mint például a történelem, a természetismeret, a művészettörténet, a vizuális kultúra, a hon- és népismeret és az irodalom. A múzeumi alkalmak nemcsak kiegészítői lehetnek az iskolai tanagnak, de újszerű, a hagyományos oktatástól eltérő szemléletükkel elmélyíthetik a már meglévő ismereteket, illetve segíthetik az integrált, összefüggésekben való gondolkodást.

A Régészeti Látványraktárban megtekinthető nagyszámú leletegyüttes kimeríthetetlen forrásként áll rendelkezésre a múzeumpedagógus számára. A meghirdetett foglalkozásokat évről-évre bővíteni kívánjuk, hogy egy-egy csoport ne csak egyszeri, hanem visszatérő látogatója legyen a tárlatnak. Szeptembertől további négy foglalkozást hirdettünk meg:

A *Ki kicsoda a középkorban* című foglalkozás

alsó tagozatosoknak egy őskori bevezetőt és egy magyar honfoglalás kori témát, felsősöknek a magyar államalapításról, középkorúaknak pedig a 16–17. századi tűzfegyverek koráról szöveget.

A Herman Ottó Múzeum régóta nélkülözötte a régészeti gyűjtemény bemutatását. Az elmúlt kilenc hónap tapasztalatai alapján azt látjuk, hogy a látogatók nagy érdeklődést mutatnak a régészeti témák iránt. Nemcsak a foglalkozások, hanem az itteni rendezvények is nagyszámú érdeklődőt vonzottak. Szeptember végéig 40 múzeumpedagógiai foglalkozáson több mint 700 diák vett részt. Reméljük, hogy a pedagógusok közül egyre többen felismerik a tárlatban és a hozzá kapcsolódó múzeumpedagógiai programban rejlő lehetőségeket és egyre többen látogatnak el hozzánk.

Szörényi Gábor András –

Czárné Kovács Eszter – Kovács Nikolett

HÍREK

Az *Év kiállítása 2024* fődíját a 10 millió Ft bekerülési költség alatti kategóriában az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet (OSZMI) *Bűvészinasok – a 70 éves Astra Bábegyűjtes és a 30 éves Maszk Bábszínház* című, a bábművészet népszerűsítését célzó, szenvédelyes elkötelezettséggel, lelkesedéssel és kreatívan megvalósított, magas színvonalú időszakos tárlata nyerte el, a 10 millió Ft bekerülési költség feletti kategóriában a Magyar Nemzeti Múzeum *Magyar Menyasszony* című, rendkívül sikeres, a magyar történelmet, a közelmúltat és a jelent a múzeumi gyűjteményekkel és a kurrens közösségi gyűjtéssel kifinomult és elegánsan egyesített időszakos kiállítása nyerte el. Dr. Zsigmond Gábor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója elmondta: a Magyar Menyasszony élni fog, további határon belüli és túli megjelenéseken már most dolgoznak, Simonovits Ildikó kurátor pedig meghatottan arról mesélt, hogy 12 éve álmodott egy nagyot: egy hatalmas közösséget megmozgató projektet, melynek a témája az esküvő, az egyszemélyes álmot aztán igazi csapatmunka lett, aminek 2000 esküvő és 5000 fotó a mérlege. Az OSZMI részéről dr. Bodolay Géza igazgató köszöntö meg a csapatmunkát és említette meg büszkén, hogy az intézmény immár másodjára részesül a rangos elismerésben, a kurátorok pedig elmondták, hogy karácsonyig még egy szűkített kamaraváltozat látható a Csili Művelődési Központban a válogatásból, azután Pécsre utazik ez a kiállítás.

(Bővebben ld. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/az-ev-kiallitasa-2024-dijatado-egyesznap-emlekere>)

TERMÉS

Szerelmes földrajz

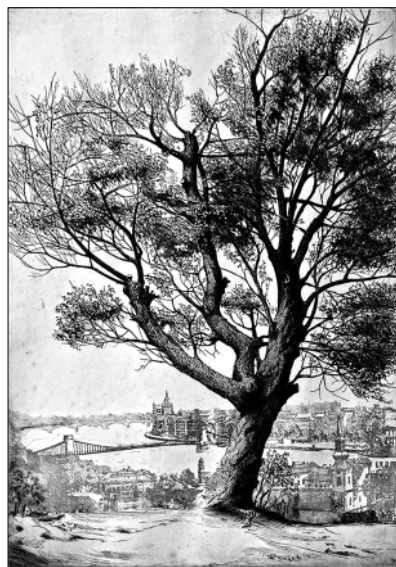
Mit jelent nekem a Gellért-hegy?

Valahányszor meghallom: „Gellért-hegy”, megdobban a szívem, mert ezernyi emlék, lelki és szellemi élmény, gyermekkori kaland és ifjúkori álmodozás kötődik hozzá. Egyik nagyapám a Gellért-hegyre vitt csúszdázni, a másik nagyapám grafikusként számos kép témájaként választotta a Gellért-hegy Duna felőli oldaláról elénk táruló városképet, vagy éppen egy-egy fát.

A hegy déli lábához jártam gimnáziumba a Megváltós Nővérekhez, majd miután szentmargitis éveim elteltek, egyetemistaként az azóta is meghatározó szellemi otthonomba, az Eötvös Collegiumba „költöztem”, egy utcával feljebb, a Ménesi útra. Húszas éveimben Kéry László irodalomtörténész gondolatait ízlelgettem legszívesebben: *„Mikor kilépünk a kollégium kapuján, mintha börtönből szabadulnánk; hegyekbe, kocs mákba, idegen emberek közé vágyunk. S fel is keressük őket, megmerítjük magunkat abban a másféleségben, amelyet a kollégiumon kívüli világ kínál. De az éjszaka közepén, ritkábban hajnal felé úgy szív vissza bennünket a kollégium, mint egy szomjas száj. Vakációra megyünk s lépteinket akkor is az itteni folyosók kanyarulatához igazítjuk, agyunkban az itteni viták érveit forgatjuk. Nem tudunk elszakadni tőle, szeretjük. Kikerülünk belőle egy életre, s mindig velünk van. Szeret bennünket.”*¹

Ezt a pár sort a szívembe zártam és magammal hoztam az életre. Nemcsak velem van, hanem azóta is élelem, pedig nagy elköteleződés és épp ugyanekkor naivitások megmosolyogtató emlékei lepték be olykor. Ma már tudom, hogy a Pócs Éva tanulmányában olvasható boszorkányok tényleg összegyűlnek olykor a holdsütötte domboldalban, és megtréfálják az éjszaka odakint kószalókat. De ugyanígy azt is tudom, hogy Szent Gellért püspök ezer év óta őrökdi a hegy vendégei és állandó lakói fölött, akkor is, amikor a városrészt szőlőtőkével és boraival, termálvizével és szállójával, vagy éppen a Citadella látképével azonosították.

A pálosok történetétől megbabonázott kutatóként évtizedek óta járok „haza” a Sziklatemplomba, meghatottan keresem föl egyik legkedvesebb 20. századi festőm, Molnár-C. Pál Ménesi úti műtermét, vagy éppen a virágos, méhzümmögéstől zajos arborétumot.

**Bojtos Károly (1936–2010):
Fa a hegyen, 1970 körül**

¹ Kéry László: Az Eötvös-kollégium a második világháború idején (kézirat). MTA Könyvtár Kézirattára Ms 5982/122. (Kiadva: Kősziklára épített ház. Tanulmányok a 120 éves Eötvös Collegium tiszteletére. Szerk. ifj. Arató György – Pál Zoltán. Budapest, 2016.)

A legkedvesebb jelenetem a hegy történetéből mégis egy különös áthallás. Mindszenty bíboros többször tartott fatimai ájtatosságot százezres, engesztelni összegyűlt, fáklyás tömeg előtt a Gellért-hegy Duna felőli oldalán, a pálosok Sziklatemplomának teraszán. Utoljára 1948. május 13-án, hiszen karácsonykor letartóztatták. Az engesztelő magyarok akkor épp úgy borították lángba a Gellért-hegyet, mint ahogyan Boldog Özséb legendájában történt. A pálos rend hagyomány szerinti alapítója a tatárjárás után, magányosan engesztelő remeteként látomást látott, hogy az erdőben apró lángnyelvek olvadnak össze egy nagy tűzzé a szent kereszt előtt: ebből értette meg, hogy küldetése összegyűjteni és közösséggé formálni a szétszórta élő remeteket.

A Gellért-hegyről bizonyára mindenkinek van egy kedvenc élménye, látképe, emléke vagy története. Biztos vagyok abban is, hogy a jelen szám írásai egytől egyig sűrűbbre szövik majd e kötődés szálait. Arra bátorítok minden olvasót, hogy ismerje meg a hegy történeteit, engedje, hogy minél részletgazdagabban bontakozhasson ki, mit is adott „a városnak és a világnak” a századok során!

Bojtos Anita

A Szent Gellért-hegy¹

Lábai előtt hever a város. Noha a pest-budaiak bizalommal nézik, mégis félelmetesnek tartják. Mindenkitől az öregnek kijáró tisztelet illeti meg. *„Emlékeztet nagyra, mert nagy. És magasra biztató ...”* ezt mondja róla a nemesen érző, már nem is szerényen élő, hanem szegénységben tengődő, a hegyaljában lakó Virág Benedek, az egykori pálos költő, aki természetesen nem is sejtette, hogy feloszlatott rendje valamikor megújulva, a sziklák között, a mártírhegyhez mint fecskéfészek fog tapadni. Ma sírja is itt van a Sziklakápolnában, amióta földi maradványait a tabáni temetőből kilakoltatták. A viharverte szürke sziklaszirtek a Duna mellett, egykedvűen szemlélik a várost. Vörösmarty megcsodálja:

„Midőn tekintem a sziklás hegyet

Ámulva, melynek alját öblíti a szöke víznek féktelen árja.”

Azt mondják, vulkanikus eredetű. Minden bizonnyal ezért ilyen flegmatikus. Annál nagyobb dolog, mint a tűzhányóból való születés, nem történhetik vele. Türelmesen tűrte régen-régen, – ezt elárulták az őskori medvecsonatok – hogy az ősember barlangjában tanyázzék. Itt a kikötőjük s táboroznak alatta a rómaiak. Mellette vonul el a népvándorlás s egy szent vére festi meredek szikláit.

Formája hiába olyan, mint valami óriási szív, érzéketlen. Nem indította meg a szentvértanú jajkiáltása, akit Vatháék megtámadtak, amikor küldöttséget vezetett Endre elé. Gellért megáldja bántalmazóit, mire azok feldühödve, súlyosan megsebesítik. Lándzsa járja át. A hegyre hurcolják, a köves oldalon egy bordélyon, Oláh Miklós szerint lóhoz kötve, míg mások állítása szerint szeges hordóban lökik le. Állítólag a gellérthegyi barlang előtt lehelte ki lelkét, ahol nemsokára ezután egy kis kápolna épült. (Dögvész idején szokták Szent Gellértet segítségül hívni.) Hívei ideiglenesen a kispesti, a mai Tabán területén állott Boldogasszony templomba temették s csak évszázadok múlva kerültek szent ereklyéi szülővá-

1 Forrás: Uj Idők, 45. évf. 1939. júl. 9. 28. sz. 48–50.

rosába Velencébe, a San Domenicoba. Mi még tudjuk hegyünknek a Szenttel kapcsolatos históriáját, nem úgy mint a párizsiak, akik például már elfelejtették, hogy a Montmartre – mons martyr, St. Denis-ről kapta nevét.

Egykor Kellény bércének mondták, Szent István idejében Kelen-, egy időben Pesti-hegy a neve. Csupa ellentét! Keleti oldala rideg, vad, csupasz, meredek, míg a másik barátságos, szelíden lankás. Flegmatikusnak mondták, de csak látszatra az. Megfúrták s félelmetes, fojtószagú, forró, fortyogó, rejtélyes víz dinamikus ereje járja át. Szent hegy, mégis boszorkányok laknak rajta. A Sziklakápolnában – bejáratának sziluettje olyan, mint Nagy-magyarország térképe – fehér remeték zsolozsmáznak. Kálváriáján ájtatosan imádkoznak, míg éjjel félelmetes vén banyák gyülekeznek a tetején. Ördögökkel cimborálnak: *„Fent az ormon ködök ülnék, rém a rémmel elegyülnek, köztük átok a viszony.”* Denevér szárny-csapdosása, bagolyhuhogás, nyúzott eb vonítása, macska nyávogása hallik. Csúnya dolgok történnek itt boszorkányok szombatján. Varázsitalt főznek, förtelmes szagú kenőcsöt kotyvasztanak bögrében, akasztott ember zsírjából, dögök húsából. A banyák tánca perdülnek. Pirkadáskor csak a szél süvít, már nyoma sincs a vámpíroknak.

De ne beszéljünk csak úgy felelőtlenül, idézzünk egy bírósági jegyzőkönyvet, melyet még 1741-ben vettek fel és amelyre Perczel József főispán, aki a tárgyalást vezette, pecsét-jét is rányomta. A boszorkányper vádlottja Vörös Ilona. A kihallgatás a következőképpen folyt:

„– Te mentél-e az istállóba?

– Nem én, hanem Paczolainé, vagyis Tamás Susa ment, ő is jelen volt.

– Mi végre ment oda, meg akarta-e veszteni, vagy meg akarta nyergelni a lovat?

– Meg akarta nyergelni.

– Hová akart rajta menni?

– Szent Gellértnek hegyére, valamelyik pincébe borért.

– Honnét tudod azt?

– Onnét tudom, mivel maga Tamás Susa mondotta.

– Mit szoktatok csinálni, midőn a Szent Gellért hegyére mentek?

– Táncolunk mind a forgósél és hamar elmúlik.

– Hogyan mentél oda és mi állaton?

– Hol macskán, amely a Mohainéjé volt, hol gyereken.

– Mit csináltál ott és kivel?

– Aranyos patrácsot kerestem, meg kökörics füvet.

– Söprűn jártál-e?

– Nem jártam, de lehetett volna menni rajta.” stb.

A pest-budai németajkuak Blocksbergnek nevezik, mert Blockhaus, azaz egy fából épített erődítés volt a tetején. A romantikára hajlók azonban azt állítják, hogy a Gellért-hegy a Blocksberg nevet azért kapta, mert Németországban minden olyan hegyet, amelyen „lidérc tanyázott”, mindig is így nevezték. Walpurgis éjjelén ilyen helyen járja pajzán táncát és űzi játékát a gonosz éppen úgy, mint a svéd Ellakullan vagy a francia Puy-de-Domon. Goethe látta, hogy mit művel az ördögfajzat, meg is írta:

„Gellérthegyre mi repülünk.

Sárga tarlón, zöld búzán,

Gellért csúcsán összegyűlünk ...”

Ilyen romantikus hely ez a 133 méter magas hegy, amely minden bizonnyal a geológusok öröme. De a természettudósok másik csoportja is megcsodálja. Az öreg hegy hiú, tavasszal kidíszíti magát. Sziklái között megterem a csikófark e sárga párnás növényfoltok, az or-

szágban csak itt találhatók. Állítólag a törökök hozták ide ezt a fűszerű növényt és a török pirosítót is. Fügebokrai a déli lejtőn – senki sem gondol vele – vadon nőnek. Gyík, sikló tanyázik szikláján, bagoly, vadgalamb fészkel rajta.

Históriánk tanúja ez a néma, magasztos, majdnem fenséges hegy. Történeti a levegője. A szőke víz és a szürke hegyközötti keskeny rész Pannónia fő útja. A magyar királyok erre vonultak, midőn koronázásra Fehérvárra mentek. Egykor ezen a mocsaras úton halad és innen néz vissza utoljára a budai várra II. Lajos, amikor Mohács felé indul. És nemsokára erre lopakodik az ország szívébe a török.

Valamikor egy nagytudományú, szentéletű remete lakott barlangjában. Messze földről jártak hozzá gyógyulásért és a bölcs, a hegy lábánál lévő forró sárban fürdette meg a betegeket. Mátyás kertje a hegy nyugati oldalán kezdődött. Szökőkutak és szobrok díszítették. Állatseregletet is tartott itt, két oroszlánja is volt a nagy királynak, amelyek uruk halálakor egyszerre múltak ki. A hegy alatt levő fürdőt Mátyás építteti. A törökök ezt a fürdőt zöldoszloposnak nevezték. Evlia Cselebi különösen tisztaságát dicséri és ő jegyzi fel azt is, hogy délelőtt az igazhívő férfiak. De mert az asszonyok délután a nők használhatták, sötét estig tereferéltek, – csak azért, hogy abbahagyják a szapulást – a fürdősök a vizet leengedték alkonyatkor a medencéből.

A Gellért-hegyet a törökök Janina hősről Gürz-Iliasnak nevezték. Amikor ez a vitéz elesett, itt a Gellért-hegyen temették el. A muzulmánok eleinte stratégiai szempontból jelentősnek tartották. Már 1541-ben sietve megerősítették. Később nem sokat törődtek vele, mert a védelmi vonalat másfelé vezették.

Amikor a budai várat a keresztények visszafoglalják s a sok ezer halottat úgy-ahogy el-takarítják, a Gellért-hegy aljaiban Tedeumot tartanak és a tetején tűzijátékot rendeznek. Rövidesen felépül a „Blockhaus”, amely 1812-ig áll. 1813-ban a Palatinus ennek helyére teszi le a Csillagda alapkövét, amelyet a királyi várból idehelyeznek. Az „égyvizsgáló torony”, azaz „Uranus temploma”, amint ekkor nevezték, egy félszázadig állt itt. Ennek helyére épül a Citadella, amelyet egy Zittó nevezetű altábornagy tervezett a Buda körüli védelmi övezet részeként. A tömzsi, várszerű épület a pest-budaiak szemében mindig rejtélyes. Nem győznek róla beszélni. Csodálják „bevehetetlen”, méteres vastag falát, a körülötte tátongó mélységet, nedves, sötét folyosóit, puskaporraktárát, ágyútárát, megvasalt szörnyű vasajtajait, mélyen lenyúló kútját, amelynek vizével az árkot el tudták árasztani.

Ezt a sejtelmes, szürke kőkoronát, amelyről ágyú meredezett a békés városra, sokszor akarták már lerombolni. Fantasztikus tervekét agyaltak ki. Kilátó, budai Eiffel-torony, monstruózus szobor, mozi, színház, szálloda, melyhez alagút, lift, sikló vezetett volna, valhalla, pantheon, és ki tudná felsorolni, mi minden csoda épült volna ide, melyhez természetes menten az ízléstelennél ízléstelenebb tervek is elkészültek.

A legemelkedettebb elgondolás Széchenyié volt, aki „üdvöldét” tervezett ide. Be kívánta ültetni a hegyet, hogy „csendként lehelő tölgyes legyen”, amelyben nagyjaink ereklýeit, hamvedreit helyezték volna el. Széchenyi erről a kedvenc gondolatáról naplójában így ír: „Gondoljunk csak oly helyet fővárosunkhoz közel, hol minden magyar megfordulhat, s ahol azoknak hamvai érdemükhöz méltóan egyesíttetnének, akik annyitól feledve, sőt, rokonhíveiktől is csak ritkán említve, mert hiszen ilyen gyarló az ember, most emlék nélkül fekszenek a Hon minden részében. Milly gyönyörű lelki benyomást tenne az a sok, tavaszát csak most élő hazánkfiára, ha nemzetünk, vagy inkább lelki kivonata legalább testileg így egyesítve s könnyen felkereshetőleg lenné nyugtát.”

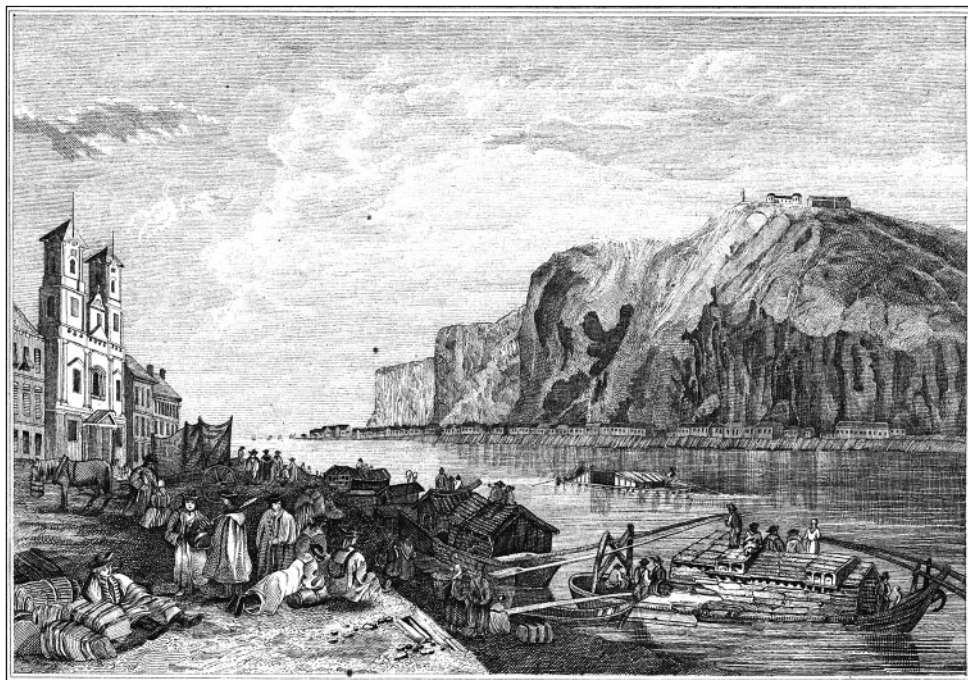
Már a pogány világban is az volt a szokás, hogy a tavasz kezdetén valami hegyen mulat-ságot rendeztek. Ezen azután rendszerint mindenfajta gókler részt vett. Bűvészek, jósok, és

Búcsú a Gellért-hegyen a múlt század közepén, Böhm Pál rajza az Életképekben

egyéb ördögi kultuszt űzők ilyen helyt nagy szerephez jutottak. Ki tudja, talán a boszorkánymesék eredete a hegygel kapcsolatban itt kereshető. Ezeknek a régi tavaszi mulatságoknak volt a csökevénye a gellérthegyi búcsú. Csend és nyugalom honolt egész évben a hegyen, zajos csak búcsúkor meg szüretkor. Pest-Budán az év első búcsúját itt tartották húsvét hétfőjén, akkor, amikor meghalt a tél. Ez ellen nem volt apelláta, ide fel kellett menni. Ilyenkor már a fűnek szaga van, s a tél börtönéből kiszabadultak az emberek. Ezren és ezren lepik el a hegyet. A csillagvizsgáló nyugalma, a lőréses falak körüli csend megszakadt egy napra. Ökørsütés, lacikonyha, rögtönzött kocsmák, hegyén-hátán. Percet, mézeskalácsot, jószagú pattogatott kukoricát, tökmagot, török édességet árultak. A sok-sok bódé, a krajcáros komédia ellenállhatatlanul vonzotta a biedermeier-korabeli pestieket, budaiakat. Szabó, szatócs, szűcs, lakatos, kéményseprő, varga, lapkihordó, kifutó, céduleosztó, lámpagyújtató, borbély, pincér, meg sok más mesterember, mesterlegény, katonák, asszonyok, lányok, cselédek, fiatalok, öregek úgy gomolyogtak itt, mint Madách londoni vásárjában a tömeg. Az olaszok, akik a testvérvárosban laktak, festői viseletben jártak-keltek, sípoltak, dudáltak és kerepeltek. Innen vált szokásossá a búcsúbeli duda. A budaiak egy csoportban jöttek fel. Előzőleg a tabáni Kereszt-téren, amelyet, mert a kötélverők használták, kötéltérnek is neveztek, gyülekeznek. A kereszt előtt imádkoztak, majd felkapaszkodtak a hegyre és azután hajrá! – megkezdődött a mulatság.

Narancssal, almával, tojással hajigálták egymást, – ez volt a módi – ami annyira elfajult, hogy a polgárok sokszor dagadt fejfel kerültek haza. 1871-ben ezt a dobálódzást falragaszokon tiltották el egyszer és mindenkorra. Egyébként egy régi folyóiratban ezt olvassuk: „a népraj jól mulatá magát, számos kézi orgonák hangja mellett”. Nem volt könnyű feljutni a rossz utakon, de még nehezebb napnyugtával, illuminált állapotban lekerülni, mert bizony a búcsúsok alaposan felöntöttek a garatra. Mikor besötétedett, székérre rakták az üres boroshordókat, a sátorosok a sátorfájukat és a koldusok, meg a kintorások sorfala között döcögtek haza. A tavasztól megrészegedett boldog párok a verkliseket

A Gellért-hegy Pestről egy, a 19. század közepén készült metszeten
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

elkerülve, a meredekebb részeken ereszkedtek le. Őket a hold, a szerelmesek titoktartó őre kísérte.

A gellérthegyi virágillatos bornak nem volt párja. Értették alatta a sashegyit, vagy mint régen nevezték, az istenhegyit is. A Sashegyet meg környékét Sasadnak nevezték. A sassal kapcsolatos elnevezés azonban tévedésen alapszik, mert nem Adlersberg, Sashegy, hanem Adelsberg, azaz Nemesek hegye. Tudniillik a nemesek csapatai táboroztak Buda visszafoglalásakor ezen a tájon. A Sashegy tövében állott az az úrilak, amelyet Jókai a Szerelem bolondjaiban annyi romantikával írt le. A Gellért-hegy körüli szőlőhegyek már Mátyás idejében híresek; ő maga igen szerette az itt termett nedűt. Tudjuk, jó embereinek ajándékba is küldött belőle. A múlt században még híresek itt a szüretetek. Sándor Móric gróf évente kijárt ide őszi mulatságra egy Weber nevű, magasrangú katonatiszt szőlőjébe, akit azzal szokott volt rémíteni, hogy nagy mustos kádjait átugratta.

Andersen, a híres meseköltő, amikor Pest-Budán jár, nem győzi csodálni az elébe táruló tündéri panorámát. „Micsoda kilátás, – áradozik – várjon, hogy is lehetne szavakba önteni, mikép lehetne kifejezni a fényben ragyogó látványt?” Igaza van! Ma is úgy érezzük, egész valószínűtlen az a kép, amely elénk tárul, ha a Gellért-szobor, a modern sziklakert fölött állunk. Éppen ezért, aki szereti a lelkét szabadjára engedni, fogadja meg a régi költő, Ányos Pál tanácsát:

„Üljünk fel, Gellértnek sziklás tetejére.

S küldjünk egy bús hangot Rákos mezejére.”

Jajczay János

A Gellért-hegy meredek sziklafalának és termálvizeinek rejtett titkai

Nem mindennapi látvány, amikor egy nagy folyó partján fekvő világváros panorámáját, környezetéből többszáz méter magasra kiemelkedő, függőleges szikla-meredéllyel határolt hegy teszi feledhetetlenné. Ehhez foghatót talán csak Tbiliszipben (a mai Gruzia, vagy Georgia fővárosában) láttam, ahol, a mi Gellért-hegyünkhöz hasonlóan, a Kura folyó partján, a Metekhi szikla emelkedik ki a környezetéből, tetején pompás lovasszoborral s egy ortodox templommal.

Ha letekintünk a Gellért-hegy tetejéről, páratlan panoráma tárul elénk: a természeti és az épített környezet lenyűgöző találkozási pontja. Talán városlakóként, de főleg turistaként, nincs is fogalmunk arról, milyen csodákat rejt a hegy a talpuk alatt. E csodák felfedezése tovább erősítheti a páratlan természeti érték iránti tiszteletünket, és felébreszti bennünk a kérdést: vajon milyennek láthatták elődeink a Gellért-hegyet, mikor lakóhelyükül választották ezt a természeti csodaként minősíthető környezetet? Azt a világot, melynek kialakulása sok millió évvel korábbi, mint a várost elsőként meghódító ideje, és ahol a Duna mellett fakadó termálforrások több ezer éve gyógyító vizekkel éltetnek minket, városlakókat. S feltehetjük azt a kérdést, hogy mi eredményezte és hogyan jött létre ez a különleges természeti képződmény, amely – tetején a szoborral és a Citadellával, lábainál a nagy folyóval és egyik legszebb hidunkkal – mára Budapest jelképévé vált?

A TÁJ, MELY FELFEDEZÉSRE INSPÍRÁL

A mi 235 m tszf. magasságú Gellért-hegyünk teteje 140 méterrel van magasabban, mint a lábánál hömpölygő – a Kura folyónál sokkalta bővizűbb – Duna. Meredek sziklafalait az utóbbi évtizedekben egyre inkább benőtte a dús növényzet, jószerivel már csak a déli, délkeleti részen, a Pálos kolostor mellett és attól kicsit északnyugatra, valamint a Rudas-fürdő épületegyüttese mögött lehet látni a hegy fő tömegét adó triász korú dolomit és helyel-közzel a reá települő eocén mészmárga eredeti kibúvárait. A bokrokkal és sűrű futó/kúszó növényekkel borított meredek térszín a dél-kínai karsztvidék képét idézi. Ezen a változatos terepen időről-időre ipari alpinista csapatok tagjai tűnnek fel, akiknek feladata a sziklafal esetleg meglazult és a növényzet által csak részben megtartott darabjainak felderítése („koppogózás”) és biztonságos eltávolítása, nehogy egy-egy spontán sziklaomlás a hegy lábánál futó nagyforgalmú közúton balesetet okozzon.

Ha Pestről tekintünk a hegyre, és azokon a ritka alkalmakon, amikor – télbe hajolva a fák lehullatják levelüket és – hó borítja a sziklafalat, megannyi kis fekete folt tűnhet fel szemünk előtt, apró „kis lyukak a sajtkban”, melyek termálvizes barlangok nyomai. Ezek a karsztosodásra hajlamos mészmárga és dolomit oldódásának, a rajtuk áthatoló víz munkájának eredményei. A Gellért-hegy oldalába bevágódó út már 1904 óta elfedi azt a világot, melyet elődeink a Gellért-hegy lábánál élvezhettek a szabadon felszínre törő termálforrások környezetében. Ma már ezeknek nyomait sem láthatjuk, mivel a városfejlődés évszázadai során a föld alá szorultak. Mindössze télvíz idején fedezhetjük fel a jeleket, amikor egy-egy szomorú sorsú honfitársunk igyekszik használni a rejtett termálforrások hőjét, letelepedve a hegyből kiágazó szellőzőaknáknál közelében. Sziklaorom, barlangok és termálfor-

rások – ezek a természeti jelenségek nem csak a mai kor emberét nyűgözik le, hanem már elődeinket is elbűvölték, és arra ösztönözték őket, hogy megfeksék titkaikat.

Budapest geológiáját és vízföldtani adottságait, különösen a Gellért-hegy felépítését és történetét, számos szakirodalom részletesen tárgyalja.

R.Townson (1797) és F.S.Beudant (1822) magyarországi utazásainak meglehetősen sommás leírásai és áttekintő méretarányú térképei mellett a legkorábbi, konkrétan a Gellért-hegyre vonatkozó utalást J. V. Haeufler *Historisch-Topographische Skizzen von Ofen und Pest* című, 1854-ben közzétett 322 oldal terjedelmű „Útikalauz”-ában találjuk. Bár leírásában a hegy megnevezése kettős formában jelenik meg (előbb Szent Gellért = San Gerardo hegyeként említi, majd a német eredetű Blockberg kifejezést használja) a közvetlen környezet s a csúcscról kitáruló panoráma tárgyalása precíz s a német elnevezések alapján a mai földrajzi nevek többsége is könnyen felismerhető (Ferenchegy, Szépjuhászné, János-hegy, Hárshegy stb).

A Gellért-hegy előterében fakadó forráscsoportot a történeti dokumentumok „Alhévízi” forrásokként említik. Ezt a nevet ma is őrizzük, ami arra utal, hogy a hegy környezete a középkorban önálló település volt. A Gellért-hegy déli, délkeleti részén feltörő forrásokat már a 15. századtól „csodahatású”-ként emlegették. A Margit-legenda szerint itt volt Szent Erzsébet „ispotálya”, ahol ő maga ápolta és fürdette a betegeket (Liber E. 1934, Vitéz A. 1980, Beck B. 1988). A Gellért fürdőt elsőször 1433-ban említik Bertrandon de la Brocquière munkájában. Ezt később Wernher György 1551-ben Bécsben megjelent feljegyzése megerősítette (Liber E. 1934). A török hódoltság idején a Gellért-hegy forrásait nagy becsben tartották, és ezt a fürdőt Purgatóriumnak nevezték el, mivel nagyobb és forróbb vizű volt, mint a többi korabeli budai fürdő. A budai hévizekkel foglalkozó első könyv Laurentius Stocker tollából 1721-ben jelent meg. Ennek első magyar nyelvű kiadását csak néhány éve publikálták (Magyar 2021). A „fürdőorvos” szerző hiteles leírást ad a földtani viszonyokról és a forrásfeltörésekről. Megerősíti a két évszázaddal korábbi megfigyelést, miszerint az itt feltörő víz „olyan forró, hogy majdnem bugyborékol”. A 19. századtól a vízzel feltörő forrásiszap miatt az itt feltörő forrást és a ráépülő fürdőt már Sárosfürdőként említik. A 19. század végén és a 20. század elején a források köré fürdőket építettek. A Gellért Fürdő 1918-ban nyitotta meg kapuit, és azóta is a város egyik legnépszerűbb fürdője (Beck B. 1988). Ma a Gellért-hegy termálvizzeit két impozáns fürdő hasznosítja, a Gellért és a Rudas.

A földtani ismeretek gyarapodásának egyik fontos mérföldköve 1858-ban történt, amikor Szabó József, a hazai geológia „atyja”, elkészítette Pest-Buda környékének első részletes (1:66 240 méretarányú) földtani térképét. Ezzel a munkájával elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia által az adott évre kiírt Nagy Károly-díjat.

Ettől kezdve, a tudomány előrehaladtával, valamint a város fejlődésétől elválaszthatatlan újabb és újabb kőzet-feltárások létrejöttével, 20-30 évenként újabb és újabb földtani leírások/térképek jelentek meg (Hofmann 1871; Lörenthey 1906; Schafarzik et al. 1921; Kutassy 1926; Schafarzik-Vendl: 1929; Horusitzky 1933; Schréter 1953; Schafarzik et al. 1964; Wein 1977; Fodor et al. 1994; Korpás et al. 2002; Palotai et al. 2012; Mindszenty (szerk.) 2013, 2014; Izsák É., Szabó P.(szerk.) 2023) Ezek minden esetben foglalkoztak a terepi adottságai miatt a beépítéstől egy darabig mentesülő Gellért-hegy geológiájával is.

Mind között a legrészletesebb és a legújabb terepi rétegtani és szerkezetföldtani megfigyeléseket is tartalmazó áttekintés Korpás és munkatársai nevéhez fűződik, akik észleleteket s az arra alapozó szintézist 2002-ben a *Karszt és barlang* című folyóiratban tették közzé.

Vízföldtani szempontból a kutatókat leginkább a források feltörését és a karsztosodást előidéző mechanizmusok foglalkoztatták. A 20. század első felében megszülettek az első

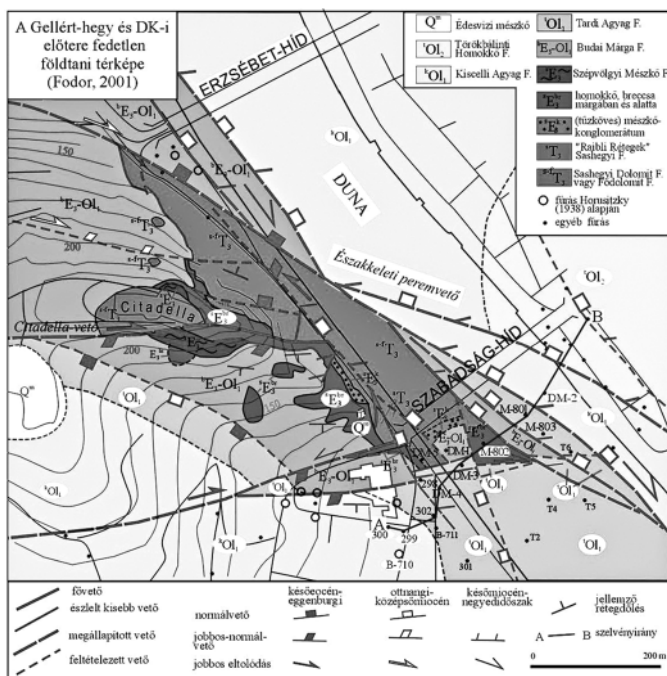
koncepcionális modellek, melyeket Schafarzik (1926, 1928), később Vendel és Kisházi (1964), majd Kovács és Müller (1980) dolgoztak ki. Méréföldkövet jelentett Papp (1942) és Alföldi és társai munkája (1965) Budapest hévizeiről, amely adatokra alapozva hitelesen leírta a Gellért-hegy környezetének valamennyi forrását és kútját. Mindszenty Andrea és szerzőtársai 2013-ban megjelent könyve Budapest földtanáról, barlangjairól, valamint a Gellért-hegy környezetéről ma is a legsokoldalúbb összefoglaló munka.

A GELLÉRT-HEGY GEOLÓGIÁJA

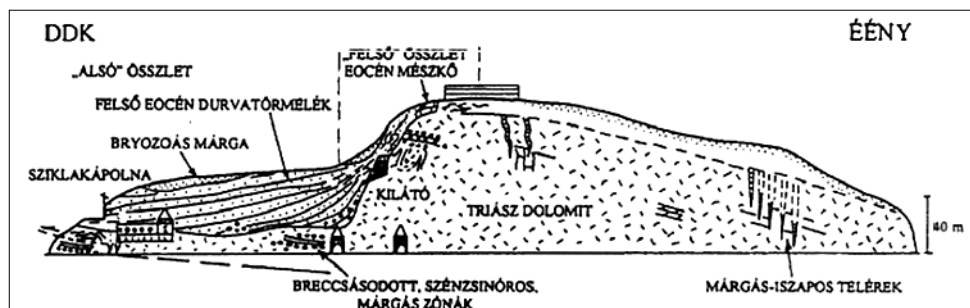
Az alábbiakban ezt is figyelembe véve adunk összefoglalást a hegy geológiájának legfontosabb részleteiről. A Gellért-hegy fő tömegét világosszürke, rideg, sokhelyütt erősen töredezett tüztköves dolomit képezi, amely egy a felső triász idején létezett hatalmas tengermedencében (Tethys) rakódott le. Felső szakaszán gyakoriak benne a sötétszürke/feke-te, márgás közbetelepülések („raibli” rétegek). Ennek a dolomitnak erőziósan lepusztított felszínére jelentős rétegtani hézaggal, ugyancsak tengeri körülményekre (az eocén tenger előrenyomulására) utaló középső eocén transzgressziós rétegsor települ, jelezvén, hogy az eocén tengerelöntést hosszú, jelentős lepusztulással járó szárazulati időszak (kiemelkedés, karsztosodás) előzte meg. A breccsával/konglomerátummal, majd felette uralkodóan tüztkő-törmeléből álló homokkővel induló eocén sorozat fölfelé finomodó, meszes-közetlisztes márgába, még följebb agyagos képződményekbe megy át, melyek rétegtanilag már az oligocénbe tartoznak. Ennek a harmadidőszaki rétegsornak a nagy része a Gellért-hegy fiatal (pliocén, pleisztocén és holocén) kiemelkedés-története során lepusztult. Foszlányai a hegy jelenleg lankásabb –É-ÉNy-i oldalán, valamint a Duna felőli meredek letörésnek a Szikla-kápolna barlangja körüli szakaszán fedezhetők csak fel.

A nyugati, legenyhébb lejtőket, a pleisztocén idején felhalmozódott finom por-üledék (a lősz) takarja be.

Érdemes néhány mondatot szentelnünk a hegyet a Duna felől határoló sziklás meredély kialakulásának, hiszen ez a Gellért-hegy leglátványosabb része. Régóta tudott dolog, hogy ez a sziklafal voltaképp több, a budai és a pesti oldal közötti késő-harmadidőszaki süllyedés-történeti különbségeket tükröző törérendszer eredménye. Korábbi szerzők – így pl. a műegyetemi professzor, Schafarzik Ferenc is - az e törések mentén kelet felé egyre mélyebbre zökkenő mezozoós és kora-tercier képződmények elrendeződését óriási „lép-

A Gellért-hegy és DK-i előterének fedetlen földtani térképe (Fodor 2001)

A Gellért-hegy keleti falának földtani metszete (Magyari 1996, in Korpás et al. 2002)

A Gellért-hegy keleti fala (Palotai Márton felvétele)

csőház”-hoz hasonlították. Noha a 2000-es években lefolytatott részletes szerkezetföldtani elemzés. (Korpás et al. 2002) ezt a képet jelentősen árnyalta, az egyszerűség kedvéért ehelyett a továbbiakban a közettömegek egymáshoz viszonyított helyzetét – általánosságban – szemléletesen ábrázoló, Schafarikz-féle megjelölést használjuk.

A kelet felé lesüllyedő blokkokat határoló törések kialakulását előidéző mozgások nem egyszerre történtek, hanem legalább három szerkezeti fázisban mentek végbe. Egy részük ÉÉNy-DDK-i irányú húzófeszültségre utalnak (ezek eredményei a valóban lépcsőházszerű elrendeződésben megnyilvánuló, NyDNY–KÉK-i irányú ún. normál vetődések), de vannak Ny-K irányú eltolódási síkok is, ilyen pl. a Citadella-vető (az ilyen törések arra mutatnak, hogy a törési síkok mentén érintkező közettömegek egymáshoz képest horizontális eltolódást szenvedtek), valamint vannak ÉÉNy–DDK irányba hajló törések is.

Számos helyen akadnak olyan hasadékok/repedések, amelyeket azok felnyílása idején még nem konszolidált (laza üledék állapotú) eocén vagy oligocén anyag tölt ki. Ez arról tájékoztat, hogy ezek a törések egyidősek az eocén-oligocén üledékképződéssel (a részletek iránt érdeklődő olvasók további információt Fodor et al. 1994, valamint Korpás et al. 2002-ben közzétett cikkeiben találnak). Másutt a repedésekben a figyelmes szemlélődő érdekes ásványkiválásokra (kalcit CaCO_3 , kvarc SiO_2 , barit BaSO_4) bukkanhat. Ez utóbbi kitöltések egy részének korát a legújabb vizsgálatok a miocén korra teszik (Poros 2010). A kalcitos kiválások azonban részben ennél is fiatalabbak

Mindez arra figyelmeztet, hogy a Gellért-hegy mezozoós-koratercier tömbje, létrejöttét követően (is) meglehetősen bonyolult szerkezetföldtani hatásoknak volt kitéve s jelenlegi arculatát e hatások és az ezek következtében lejátszódó, máig tartó, részben a felszín alatt lejátszódó, részben a felszínen zajló, jól ismert felszíninformáló folyamatok (erózió, lepusztulás) alakították olyanná amilyennek most látjuk!

Fontos kiemelni, hogy a Gellért-hegyet alkotó kőzetek kiemelkedése (környezetükhöz képest hegygé válása) földtanilag fiatal mozgások eredménye s elválaszthatatlan. a Kárpátok által koszorúzott medence-alakulat (a Pannon medence) késői fejlődéstörténetétől.

A Pannon medence, kialakulását követően, a miocén kor végén (mintegy 8-10 millió évvel ezelőtt) a területet olyan tektonikus hatások érték, amelyeknek eredményeként az addig süllyedő medence egyes részei (így pl. a Dunántúli középhegység, s benne a majdani Budai-hegység s így a mai Gellért-hegy is) emelkedni kezdtek. Az emelkedés mértéke kezdetben alig észrevehető - évente 0,15 mm körüli - volt (Leél-Őssy 1995) később azonban gyorsulni kezdett. Egyes kutatók szerint (Kele 2011), mintegy 200 ezer évvel ezelőtt (a pleisztocén idején) már elérte a 0,5 mm „sebességet”. Ez azt jelenti, hogy ha ez a sebesség azóta nem változott, akkor az elmúlt 200 ezer év alatt a hegyet alkotó kőzetek, egykori pozíciójukhoz képest, máig legalább 100 méternyit emelkedtek! Ugyanezt igazolják Gellért-hegy tetején, a Citadella mögötti parkban látható, az eróziót (és a 18–19. századi intenzív külszíni kőbányáskodást) túlélte forrásmészkő-tömbök, amelyek gyanúsán hasonlatosak azokhoz a ma is aktív forrásmészkő-kiválásokhoz, amelyek a hegy lábánál, a Duna vonalában feltörő, hévforrások környezetében figyelhetők meg. Ez a hasonlóság azt jelzi, hogy hévforrások már az érdemi kiemelkedés kezdetén is működtek a folyóparton, azonban amint az egykori térszín emelkedett, s egyre inkább hegygé változott, a forrásműködés ugyan nem szűnt meg, a víz azonban, elhagyván eredeti kilépési pontját, „ragaszkodott” ahhoz, hogy továbbra is a folyó partja közelében (az erózióbázis szintjében) törhessen fel. Ennek a történetnek számos bizonyítékát találjuk a hegy belsejében is: a forrásokhoz szorosan kötődő ún. vízalatti forrás barlangok a hegy emelkedése miatt egymás után az erózióbázis fölé emelkedtek, szárazra kerültek. Ilyen egykori forrásbarlang pl. a Sánc utca magasságába

A Gellért-hegy meredek sziklafala (Virág Magdolna felvétele)

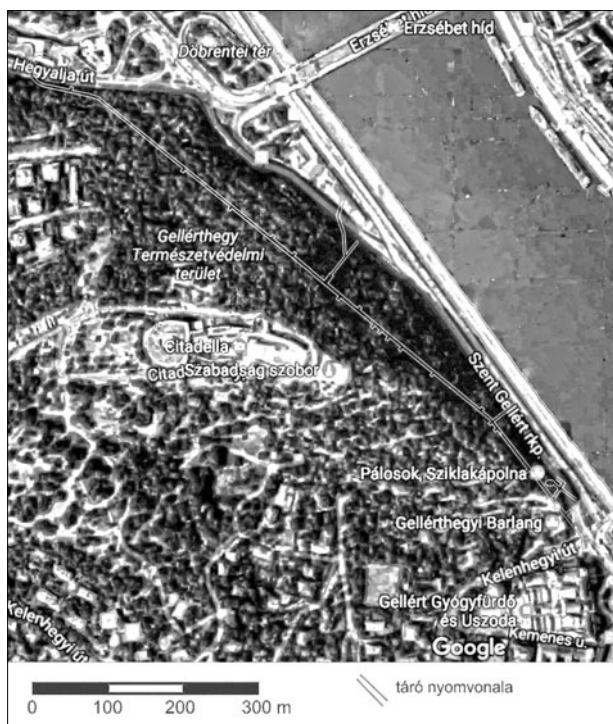
nyíló Citadella kristálybarlang is. Ugyanezt a folyamatot dokumentálják a Gellért-hegy tetején megfigyelt és már említett forrásmész-kő tömbökhöz hasonló, a hegy oldalában különböző tszf. magasságban megmaradt többi édesvízi mészkő-kibúvások is.

Mindezen közben a Gellért-hegy sziklás letörésén megcsodálható törésvonaltól KDK-re eső terület – így a pesti síkság nagy része is - tovább süllyedt (a síkságon mélyült fúrások tanúsága szerint a süllyedő területeket feltöltő üledékben ott van az emelkedő területekről lepusztult kőzetek törmelék-anyaga. Érdekes körülmény, hogy az általában süllyedő pesti síkság egy kisebb része (a Gödöllői dombság) viszont jelenleg enyhén emelkedő tendenciát mutat.

REJTŐZKODÓ VIZEK NYOMÁBAN

A 2000-es évek eleje óta kutatjuk a Gellért-hegy forrásait. A terület vízföldtani viszonyai a földrajzi elhelyezkedéséből, geológiai- és szerkezeti felépítéséből adódóan rendkívül összetettek és változatosak. A Gellért-hegy környezetében, ahogyan korábban említettük, csak termálvizek törtek a felszínre (Erőss *et al.* 2012a, Erőss *et al.* 2008). Talán azt gondolhatjuk nagy egyszerűsítéssel, hogy a hegyre lehulló esővíz jut itt a felszínre. De a helyzet ennél sokkal bonyolultabb.

KIS VÍZFÖLDTANI BEVEZETŐ

A Gellért-hegy környezete a Dunával
(Kovácsné Bodor Petra 2018)

Annak érdekében, hogy megértsük a Gellért-hegy felszínalatti vizeinek dinamikáját, először meg kell ismernünk a földtani képződmények vízvezetőképességi jellemzőivel. Ez azért fontos, hogy megérthessük, mely rétegek képesek a víz tárolására és szállítására, valamint melyek lassítják annak áramlását. A Gellért-hegy és környéke főként repedezett karbonátos kőzetekből áll, amelyek kiváló vízvezető képességgel bírnak, de megtalálunk itt kevésbé repedezett, kis porozitású karbonátokat is, mint az eocén korú márga, melyek közepesen vízvezetők. A területen előforduló agyag és kovás kötőanyagú homokkő vízfogó réteggént funkcionál (Mindszenty *et al.* 2000; Mádl-Szőnyi 2013). Ez a változatos felépítés összetett hidrogeológiai viszonyokat eredményez, és emiatt a vízmozgás is összetett képet mutat. De itt is igaz az általános megfigyelés, miszerint a budai oldalon a karbonátos alaphegységi

közeteket legfeljebb vékony fiatal fedőüledék borítja. Ezzel szemben Pest alatt ezek vastagsága, 1000–1500 m. Ezért mondhatjuk, hogy Pest alatt a karbonátos víztartó kőzetek fedettek, míg Buda alatt csak részben fedettek vagy fedetlenek, azaz kibukkannak a felszínre, mint például a Gellért-hegy. Fontos adottság az is, hogy a földi hőáram felmelegíti a több ezer m vastagságú kőzetösszetben tárolt vizeket. Pest alatt jobban, mert a vastag fedőüledék szigetelő hatása, nem engedi a hő „kiszökését”, s a felmelegedett víz olyan forrásokon „szökik” a felszínre, melyek a Gellért-hegy lábánál is megtalálhatók.

VÍZKÉMIAI ÉS HŐMÉRSÉKLETI VISZONYOK

Az itt megcsapolódó források esetében a Dunától nyugatra található területek felől érkező vízkomponensekkel számolhatunk. Ezek a hidrotermális vizek nagy valószínűséggel egy olyan áramláshoz kapcsolhatók, melyben a beszivárgó vizek egészen a paleozoós alsó vízfogó képződményig lehatolhatnak mielőtt ismét felszínre érnének. A forrásokon végzett tríciumizotópos vizsgálatok (Deák 1979, Szabó és mtsi. 2009) arra utaltak, hogy a Gellért-hegy szikláin keresztül beszivárgó vizek hozzákeverednek ugyan kismértékben a termálforrásokhoz, de a források eredete egyáltalán nem magyarázható ezzel. A kutatások inkább azt mutatják, hogy Budakeszi környezetéből hosszú felszínalatti pályán haladva jutnak a vizek ide. Ezt támasztják alá a szénizotópos vizsgálatok (Deák 1979, Szabó és mtsi. 2009), melyek közel 20 ezer éves vízkort mutatnak. Ezeket a forrásokat 33–43°C hőmérséklet és 1450–1700 mg/l összes oldottanyag-tartalom jellemzi. A források kémiai összetétele hasonló: magas Ca^{2+} , Mg^{2+} , HCO_3^- , SO_4^{2-} karakterűek (Erőss et al. 2012b). A többi budapesti termálforrás vízéhez képest e források 250 mg/l-nél magasabb szulfáttartalmúak. A Na^+ és a Cl^- mennyisége némileg alacsonyabb, míg a ^{226}Ra aktivitás hasonló a többi budapesti termálvízhez. Fontos megjegyezni, hogy a rádium mobilitását elősegíti a redukzív környezet és a növekvő oldottanyag- és NaCl-tartalom (Schettler és mtsai. 2015). Így valószínűsíthető, hogy a rádium a NaCl-os felszín alatti vízzel kitöltött fedőüledékek felől érkezik a termálvízbe. A Gellért-hegy környezetében található termálforrásokban az ásványszemcsék felületén kimutatható egy vas-oxihidroxidos, biológiai eredetű kiválás (biofilm), ami magas, akár 1000 Bq/l radon aktivitáskoncentrációt eredményez (Kovács-Bodor és mtsia. 2019). A kiválások létrejöttében a redoxviszonyok megváltozása játszik szerepet, mivel a forráskilépésnél a redukzív környezet oxidatívvá válik. Ezek a kiválások képesek számos nyomelemet, köztük a rádiumot is megkötni, és így radonforrássá válni. Ezáltal sikerült megfejteni a források radioaktivitásának eredetét. (Lásd az ide vonatkozó képet a folyóirat első belső borítóján. A szerk.)

A DUNA ÉS A FELSZÍNALATTI VIZEK KÜLÖNLEGES KAPCSOLATA

A Duna a Gellért-hegy előtt, különleges, ámde láthatatlan kapcsolatban áll a felszínalatti vizekkel (Somogyi, 2009). A folyó az év túlnyomó részében megcsapolja a felszínalatti vizeket, azaz a folyó e vizek végállomása. Schafarzik (1920), Papp (1942), Kunszt (1947) és Kessler (1963, 1965) megfigyelései alapján tudjuk, hogy a Duna vízszintjében bekövetkező hidrosztatikus nyomás változása, a triász dolomiton a mederben fakadó ún. „szökevény”-forrásokon keresztül hatnak a felszín alatti vízrendszerre.

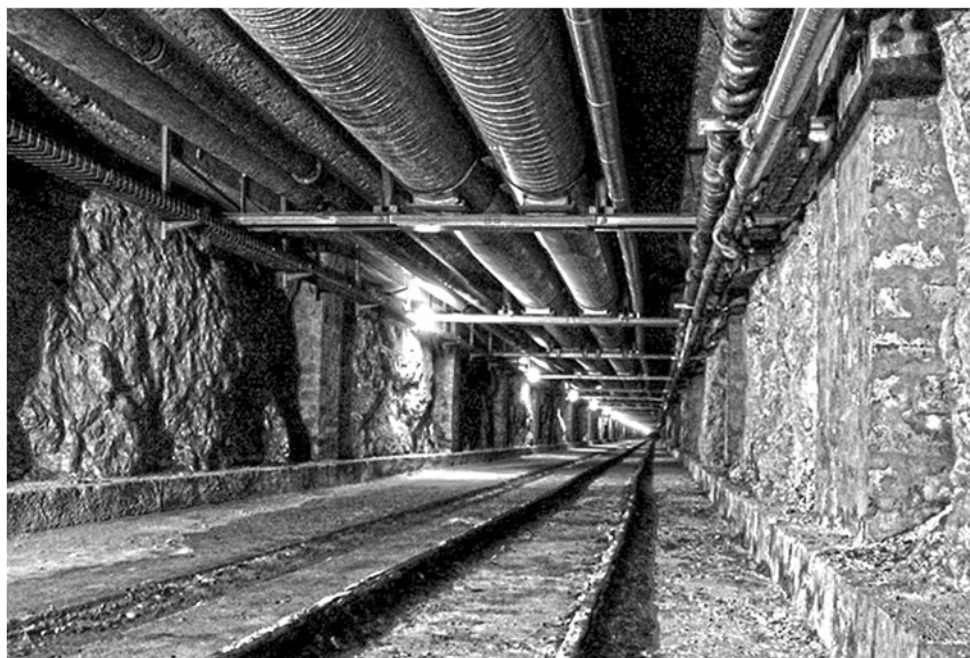
Normál állapotban a szökevényforrások a Duna medrében csapolódnak meg, áradási állapotban viszont a folyó megnövekedett hidrosztatikus nyomása miatt nem kerülhetnek be a folyó medrébe, hanem részben a parti régióra áttevődnek. Nagyon érdekes jelenség

a folyó áradásakor, hogy a területen található kutak vízszintje, hőmérséklete, valamint a források hozama is növekszik, de nem következik be a folyó és felszín alatti vizek közötti keveredés (Somogyi, 2010).

AZ ŐSFORRÁSTÓL A GELLÉRT-TÁRÓN ÁT AZ ARAGONIT-BARLANGIG

Az Ősforrás a Gellért-hegy egyetlen ma is ismert természetes termálfvízkilépési helye, amely valójában egy medencével foglalt forráscsoport. A forrás fölött egy befogadó helyiséget építettek, amely egy körülbelül 100 m²-es, árkokkal ellátott medence, ahol 17 forráskifolyási pont található. A helyiség magassága 9,5 m, és 3,5 m-rel az utcaszint alatt helyezkedik el. A Gellért Fürdő, illetve elődje, a „Sárosfürdő” is erre a forrásra épült. A hely nevét a felhalmozódott sárszínű karbonátos kiválásról kapta, melyről ma már tudjuk, hogy a termálforrások körül kialakuló biofilm és karbonátkiválás együttese.

Az Ősforrás a Gellért-hegy egyik legérdekesebb természeti jelensége. A forrás a Szabadság híd lábánál, a mai járdaszint alatt, mélyen található. Ez jól mutatja, hogy az egykori forrásfakadási hely környezetéhez képest mára mennyire feltöltődött és megemelkedett a térszín. A hőmérséklet és a páratartalom itt rendkívül magas. A páratartalom különösen akkor emelkedik meg, amikor áradás van és a Duna vízének magasabb hidrosztatikai nyomása a szökevényforrásokat „visszanyomja” a forrásba, ahol számottevően megnő a vízszint és a hőmérséklet. A fürdő 1978-ig közvetlenül az Ősforrás vizét használta, majd a vízforrást a hegy belsejében a folyóval párhuzamosan futó alagútból a víztartó rétegbe fúrt kutakkal helyettesítették. Az alagutat 1969 és 1978 között építették azzal a céllal, hogy a forrásvizet még a kifolyási hely előtt megfogják, és így elkerüljék annak elszennyeződését.

A Gellért-táró (Hegedűs András felvétele)

Az 1100 méter hosszú alagút összeköti a Gellért, a Rudas és a Rácz Gyógyfürdőt (utóbbi üzemén kívül). Mindkét oldalon 18 kutat fúrtak, amelyek egy része a Gellért- és a Rudas Gyógyfürdő vízellátását biztosítja.

A Gellért-hegy barlangjairól jóval kevesebbet tudunk, mint a többi nagy budai barlangról. Kivétel képez a Szent Iván-barlang, mely régóta ismert, a benne kialakított Sziklakápolnáról. Ahogy már utaltunk rá, a Gellért-hegy több szintjén is találhatók felszínre nyíló üregek és kisebb barlangok. Ezek részben triász dolomitban vagy eocén-oligocén márgában alakultak ki, úgy, mint a Citadella-barlang (Leél-Őssy *et al.*, 2009, Leél-Őssy, 2013), de eocén mészkőbreccsában is dokumentáltak barlangokat (Oravecz, 1970). A barlangok a Gellért-hegyen részben izometrikus gömbölyded üregek (12 m-es méretig), de jellemzőek a töréssel összefüggően kialakult barlangok és néhány hosszúkás, lapos, vízszintet követő 5-6 m hosszú, max. 2 m széles és 3 m magas barlang is (Korpás *et al.*, 2002). Az Aragonit-barlangot 1963-ban fedezték fel, és 1969-ben, a Gellért-hegy testén belül megépített vízgyűjtő alagút révén vált hozzáférhetővé. Ma a kutatók érdeklődésének középpontjában áll kialakulásának, ásványtársulásainak tanulmányozása.

A Gellért-hegy különleges sziklafala mögött titkokat rejt, legyen szó kőzetekről, barlangokról vagy a vizekről. Ősidők óta élnek környezetében elődeink, és használják a források vizét. Mi, utódok, szintén ezt tesszük. Kíváncsiságunk és tudásszomjunk azonban arra sarkall minket, hogy feltárjuk és megfejtjük a hegy földtani és vízföldtani titkait. Ha sikerrel járunk, feladatunk, hogy az eredményeket a nagyközönség elé tárjuk. Természetesen mindig akad újabb megfejtetni való, hiszen a tudományos kérdések egy felismerés után csak sokasodnak. Így a Gellért-hegy földtani és vízföldtani története is folyamatosan újabb kutatásokra inspirál és új fejezetekkel gyarapodik.

Mindszenty Andrea – Erhardt Ildikó – Mádlné Szőnyi Judit

Felhasznált irodalom:

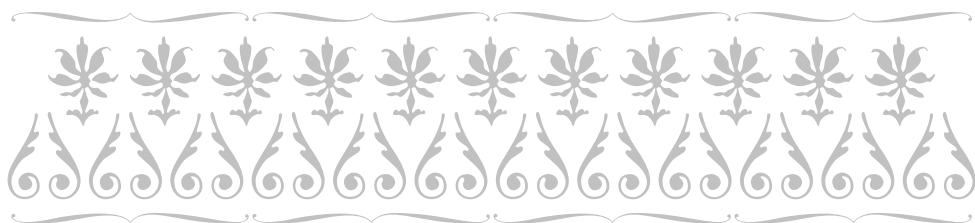
Alföldi László: Budapest hévízkutatási kérdései Budapest hévízkutatási kérdései. Vízügyi Közlemények, 1965. 3.sz. 304–324.; Beudant, François Sulpice: Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l'année 1818 tome I-IV, Paris 1822; A fővárosi fürdők 75 éve. Szerk. Beck Béla. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1988. 319.; Deák József. 1979 Environmental isotopes and water chemical studies for groundwater research in Hungary. In Isotope hydrology 1978. International Atomic Energy Agency, Vienna (Austria); United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 75 - Paris (France); Proceedings series; v. 1 p. 221-247; Erőss Anita – Mádl-Szőnyi Judit – Csoma Anita Éva 2008: Characteristics of discharge at Rose and Gellért Hills, Budapest, Hungary – Central European Geology, 51(3): 267-281; Erőss Anita 2010: Characterization of fluids and evaluation of their effects on karst development at the Rózsadomb and Gellért Hill, Buda Thermal Karst, Hungary - Doktori disszertáció, ELTE, 171 p; Erőss Anita – Mádl-Szőnyi Judit – Csoma Anita Éva (2012a) Hypogenic karst development in a hydrogeological context, Buda Thermal Karst, Budapest, Hungary. Groundwater quality sustainability: IAH selected papers on hydrogeology, 17, pp. 119–133; Erőss Anita – Mádl-Szőnyi Judit – Surbeck Heinz – Horváth Ákos – Goldscheider Nico – Csoma Anita Éva 2012b Radionuclides as natural tracers for the characterization of fluid sin regional discharge areas, Buda Thermal Karst, Hungary. Journal of Hydrology, pp. 426–427; Fodor László. – Magyarai Árpád, – Fogarasi Attila, – Pa-

lotás K. 1994. Tercier szerkezetfejlődés és késő paleogén üledékképződés a Budai-hegységben. A Budai-vonal új értelmezése. Földt.Közl., 124/2 pp 129-305, Budapest; *Haeufler, Josef Vincenz.*: Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen, Pest 1854; *Hofmann Károly* 1871: A Buda-Kovácsi-hegység földani viszonyai M.kir.Földt.Int. Évk. I. Pest

Horusitzky Henrik. 1933: Budapest székesfőváros geológiai viszonyairól. Földt.Közl. LXII 1-48; LXIII, 117-153; Budapest 150 – Tanulmányok a főváros jubileumára. Szerk. *Izsák Éva – Szabó Pál.* Budapest, 2023. 329 p;

Kele Sándor – Scheuer Gyula – Demény Attila – Shen C-C – Chiang H-W (2011) A Rózsadomb (Budapest) édesvízi mészköveinek U/Th sorozatos kormeghatározása és stabilizotóp-geokémiai vizsgálata [U/Th dating and stable isotope geochemical investigation of the travertines of the Rózsadomb (Budapest)]. Földtani Közönlöny 141:445–468; *Kessler Hubert* 1963: Karszthidrológiai észlelőállomás létesítése a gellérthegyi barlangban – VITUKI összefoglaló jelentés a kutatási munka eredményeiről 13p; *Kessler Hubert* 1965: A gellérthegyi karszthidrológiai észlelőállomás - VITUKI munkássága 4. Kísérleti Területek 8. 15 p.; *Korpás László – Fodor László – Magyar Árpád – Dénes György. – Oravecz János:* A Gellért-hegy földtana, karszt- és szerkezetfejlődése. Karszt és Barlang, (1998-1999) , I-II, 57-93. Budapest, 2002.; *Kovács Judit – Müller Pál.*, 1980: A budai-hegyek hévizes tevékenységének kialakulása és nyomai. — Karszt és Barlang 1982 II, 93–98; *Kovács-Bodor Petra – Györi Orsolya – Kovács Zoltán – Bihari Árpád –Post Vincent –Mádl-Szőnyi Judit* 2018: In situ experimental study of chemical and biogeochemical precipitates of a flowing thermal water, Eurokarst Conference abstract 2018; *Kovács-Bodor Petra – Csondor Katalin – Eröss Anita – Szieberth, Dénes – Freiler-Nagy Ágnes – Horváth Ákos – Bihari Árpád – Mádl-Szőnyi Judit:* Natural radioactivity of thermal springs and related precipitates in Gellért Hill area, Buda Thermal Karst, Hungary, Journal of Environmental Radioactivity, Volume 201, 2019, Pages 32-42, ISSN 0265-931X; *Kunszt János* 1947: A Rudas Gyógyfürdő Monográfiája – A Budapesti Központi Gyógy- és Üdülőhely Bizottság Rheuma és Fürdőkutató Intézet Kiadványa. 219p.; *Kutassy Endre* 1926: A budavidéki triász sztratifráfiája. Földt.Közl. LV.1926, p231; *Leél-Össy Szabolcs* 1995: A budai Rózsadomb és környékének különleges barlangjai [Special caves in Rózsadomb area, Budapest, Hungary]. Földtani Közönlöny 125(3–4):363–432; *Leél-Össy Csaba – Leél-Össy Szabolcs – Adamkó Péter* 2009: A Citadella-kristálybarlang (Citadella Cave). Karszt és Barlang, I-II: 67–78; *Leél-Össy Szabolcs* 2013 Citadella-kristálybarlang. In: *Mindszenty Andrea* (ed.): Budapest: földtani értékek és az ember – városgeológiai tanulmányok [Budapest: geological values and man – urbaneological studies]. Eötvös University Press, Budapest; *Liber Endre* 1934: Budapest-fürdőváros kialakulása különös tekintettel a székesfőváros községi fürdőpolitikájára. I-III. Székesfővárosi házinyomda, Budapest, 596.; *Lőrenthey Imre* 1906: Budapest pannóniai és levantei korú rétegei és azok faunája. Math. és Term.tud. Értesítő, 298-343 Budapest; *Magyar László András* 2021: Budai hévíztan. In *Stocker, Laurentius.* (1721/2021): Thermographia Budensis. Akadémiai Kiadó, Budapest; *Magyar Árpád:* Eocén szinszediment tektonikai jelenségek és üledékképződésre gyakorolt hatásuk a Budai-hegységben (Dr univ, disszertáció, ELTE Ált. és Tört.Földtani Tszk), kézirat, Budapest 1996; *Mádlné Szőnyi Judit – Eröss Anita:* 2013: A Budai Termálkarszt forrásainak története és a történet természettudományos mondanivalója. – In: *Mindszenty A* (szerk.) 2013: Földtani értékek és az ember. ELTE Eötvös Kiadó. pp. 83–93; *Mádl-Szőnyi Judit – Czauner Brigitta – Iván Veronika – Tóth Ádám – Simon Szilvia – Eröss Anita – Bodor Petra – Havril Timea – Boncz László – Sőreg Viktor* 2017a Confined carbonates—regional scale hydraulic interaction or isolation? Marine Petr. Geol. <https://doi.org/10.1016/j.marpetgeo.2017.05.011>

org/10.1016/j.marpetgeo.2017.06.006 ; *Mindszenty Andrea – Pethő Sándor Levente – Kovács József* 2000: A rózsadombi termálkarszt monitoring optimalizálása. Kézirat. ELTE TTK Alkalmazott és Környezetföldtani Tanszék. 1-110 p; *Mindszenty Andrea*. (szerk.) 2013, 2014: Budapest Földtani értékek és az ember. Városgeológiai tanulmányok 2013 „In urbe et pro urbe”. ELTE Eötvös Kiadó. 311 p.; *Palotai Márton – Mindszenty Andrea. – Kopecskó Annamária. – Poros Zsófia* 2012: Az Inség-kő geológiája. Földt. Közl. 142/3 243-250, Budapest; *Palotai Márton* (szerk.) Geológiai kirándulások Magyarország közepén In: Geokalauz 2. 2010, 224 p. Budapest; *Papp Ferenc.*, 1942, Budapest meleg gyógyforrásai - A Budapesti Központi Gyógy- és Üdülöhelyi Bizottság Rheuma és Fürdőkutató Intézet kiadványa, Budapest, 252 p.; *Schafarzik Ferenc* 1920: Szökevény hévforrások a Gellérthegy tövében - Földtani Közlöny, 1920, III.évf., pp 79-158 ; *Schafarzik Ferenc. – Vendl Aladár – Papp Ferenc*: Geológiai kirándulások Budapest környékén, 1964, Budapest, 224 p; *Schafarzik Ferenc. – Vendl Aladár*: Geológiai kirándulások Budapest környékén, Budapest 1929, 341 p; *Schafarzi Ferenc*. 1926: A SztGellért-hegy geológiai múltja és jelene. Term.tud.Közlöny, 1926, p.99 Budapest; *Schafarzik Ferenc.*, 1928: Visszapillantás a budai hévforrások fejlődéstörténetére - Hidrológiai Közlöny vol. 1, 1921, pp 9-14; *Schettler G., Oberhänsli H., Hahne K.* (2015) Ra-226 and Rn-222 in saline water compartments of the Aral Sea Region. Applied Geochemistry, 58, pp. 106-122 ; *Schréter Zoltán* 1953: A Budai- és Gerecse-hegység peremi édesvízi mészkő előfordulásai MÁFI Évi Jel. 1949-ről pp 111-150; *Somogyi Kinga* 2009: A Duna hatásának vizsgálata a Gellért-hegy környezetének felszín alatti vizeire - ELTE Általános és Alkalmazott Földtani Tanszék, Diplomamunka; *Somogyi Kinga* 2010: A Duna hatásának vizsgálata a Gellért-hegy környezetének felszín alatti vizeire - Hidrológiai Tájékoztató, 2010, pp 23-24; *Szabó József*: Pest-Buda környékének földtani leírása- MTA-pályairat 1858; *Szabó Viktor – Főrizs István – Halas S. – Pelc A. – Deák József.* (2009) A budapesti hévizek szulfátjának eredete stabilizotópos mérések alapján. — A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat 77, pp. 73–81; *Oravecz János* 1970: A Gellért-hegyi Aragonit-barlang földtani szakvéleménye (Geological report of the Aragonite Cave of Gellért Hill) manuscript, ELTE, Földtani Tanszék, 17 p. (in Hungarian); *Townson Robert*: Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793. London 1797; *Vendel Miklós – Kisházi Péter.*, 1964: Összefüggések melegforrások és karsztvizek között a Dunántúli-Középhegységben megfigyelt viszonyok alapján. — MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, vol. 32 (1963) pp. 393-417. and vol. 33 (1964) pp. 205-234; *Vitéz Aladár.* (szerk.) (1980): Budapest gyógyfürdői és fürdői. Panoráma, Budapest. 207p; *Wein György*: A Budai-hegység tektonikája. MÁFI Alk..Kiadv. Budapest 1974, 76 p.

Szent Gellért püspök és a magyar történelem sorskérdései

Idén éppen 120 esztendeje, hogy Jankovich György monumentális, hét méter magas, Szent Gellértet ábrázoló bronz szobra a fővárosra néz. A Szeged-Csanádi Egyházmegye első püspökének és mai fővédőszentjének emlékezete azonban jóval korábbi múltra tekint vissza.

Már az egyetlen középkori magyar alapítású, pápai jóváhagyású és máig működő férfi szerzetesrend, a pálos rend 16. századi krónikása, Gyöngyösi Gergely is fontos helyen kezeli őt. Középkori rendtörténetének első fejezetében Gellért, Vác, András és Benedek említésével vezeti föl a magyarországi remeteség kezdeteit, amely végül saját rendje megalakulásában teljesedett ki.¹ A velencei származású Gellértről két legenda maradt fenn, ezek szolgálhattak Gyöngyösi Gergely számára is forrásul. A kisebb legenda (*Legenda minor Sancti Gerhardi*) 12–13. századi eredetű, szerzője legnagyobb valószínűség szerint a csanádi püspökség egyik papja volt, aki a kései kortárs szájhagyomány és néhány írott forrás alapján rekonstruálta a szent életét és vértanúságát, valamint 1083-as kanonizációját. A nagy legenda (*Legenda maior Sancti Gerhardi*) ma ismert szövegváltozata egy sokszorosan másolt és ezért számos helyen deformálódott szövegű életrajz, amely a 14. század közepén keletkezett. Egyetlen fennmaradt példányát a Bécsi Nemzeti Könyvtár őrzi, ennek szövegét Batthyány Ignác erdélyi püspök adta ki 1790-ben, Gyulafehérvárott.² Mindkét legendának kiemelkedő, és a zenetörténészek, népzene kutatók, folkloristák körében máig sokat idézett része a kézi malmon őrlő és közben népdalt énekelgető szolgáló epizódja: a népdal a legendabeli Szent Gellért szóhasználatára nyomán „a magyarok szimfóniájaként” terjedt el kultúrtörténet-írásunkban.

Szent Gellért jelentősége túlmutat saját életén, és nemcsak azért, mert ő maga is formálta a magyar állam- és egyháztörténetet, de azért is, mert életének néhány vonása már ezeréves történelmünk későbbi sorskérdéseire mutat; példája miatt pedig a mai napig névadója földrajzi helyeknek, kiadóknak, oktatási és szakmai díjaknak.

Gellért 980 körül született Velencében, a S. Giorgio Maggiore monostorban lépett a bencés rendbe, fordulatokkal teli fiatalságát is a Szent György-szigeti bencés monostor előjárói széke koronázta meg. Fiatalon elveszítette apját, aki egy szentföldi zarándoklat során gyilkosság áldozata lett. Huszonöt éves korában választották perjelnek, és ebbéli minőségében került sor a burgundiai tanulmányútra is, ahová másodmagával indult el. Magyarorszá-

1 Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor. Ford.: Árvai Vince – Csanád Béla – Csonka Ferenc. Budapest, 1983. 32.

2 Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita. Albae-Carolinae, 1790. A kiadott mű másik felbecsülhetetlen értéke Szent Gellért egy évszázadokon át lappangó kéziratának közlése, amelyről később még szó lesz. Korábban Velencében is volt a legendának egy másolata, amit a 16. század végén egy mantuai bencés szerzetes másolt le és nyomtatott ki. Sancti Gerardi Sagredo patricii Veneti ex monacho et abbate S. Georgii maioris Venetiarum O. S. B. episcopi Chanadiensis primi ac Hungariae protomartyris apostoli vita. Velence, 1597.

gon kamatoztatott tudásának nagy részét ezek alatt az évek alatt gyűjtötte össze. Harminckét esztendősen tért vissza a velencei rendház falai közé, előbb tanítani, majd apátként kormányozni közösségét. 1015 körül döntött úgy, hogy apjához hasonlóan szentföldi zarándokútra indul, nagy legendája szerint Betlehemben akart kolostort alapítani. Lemondott tisztségeiről, és Horvátországon át útra kelt. A Dráva mentén Pécsre érve Mór püspök és Asztrik pécsváradi apát invitálására Székesfehérvárra indult, hogy István király és a korabeli egyházi előjárók színe-javával együtt ünnepelje meg Nagyboldogasszony napját. A hagyomány szerint itt találkozott először az uralkodóval.

Nagyboldogasszony ünnepén Gellért prédikált, Istvánnak pedig annyira megtetszett a beszéd, hogy meghívta őt fia, Imre herceg nevelőjéül. *„Eljött tehát a Boldogságos Szűz ünnepe. Gellért felöltözött, tolmácsot vett maga mellé, jelesül Konrád fehérvári prépostot, fölment a szószékre, vagyis ambóra, és beszélni kezdett a néphez erről az ígéről: „A napba öltözött asszony.” Nem volt olyan írás, miből példát ne vett volna. A király és a nép csak nézték, és minden keresztény ember csodálkozott az isteni ige ekkora vigasztaló erején. A király nagyon megszerette őt ezért.”* – írja Gellért nagyobb legendája.

A Napbaöltözött Asszony témájánál érdemes egy pillanatra elidőznünk: ez ugyanis a legkorábbra datált magyarországi előfordulása annak a szimbólumnak, amely a hazai törökellenes küzdelmek apokaliptikus győzelmi jelképévé vált. A Szent János jelenéseiből vett ábrázolás szerint Máriának *„öltözte a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona”* (Jel. 12,1–2), a hold pedig nem más, mint az oszmánok félholdja, amin győzedelmeskedik a kereszténység. Ily módon a szentistváni Magyarország – a jelenet szerint még bőven az országfelajánlás aktusa előtt – Gellért legendájában elsőként forr egybe Szűz Mária alakjával, éppen a későbbi vértanú püspökhöz társítva a szellemi megfogalmazást. Sőt, az éppen csak Krisztus-hitre tért Magyarország egyháztörténetének egyik kulcsszereplője vetíti előre a fél évezreddel későbbi honvédő identitás toposzának, a „kereszténység védőbástyájának” képét.

A kisebbik Gellért legenda viszont a Regnum Marianum eszme egyik legkorábbi megjelenését tartalmazza Bujdosó Ádám 2022-ben megjelent áttekintése szerint. A szöveg ugyanis megemlékezik arról, hogy Szent Gellért *„tanítása nyomán a magyar nemzet Krisztus anyjának nevét ki nem ejti, hanem csak úrnőnek (vagy: asszonynak) mondja, hiszen Pannóniát is Szűz Mária családjának (familia) nevezte Szent István király.”*³

Különös mellékszál, amelyre Kees Teszelszky tanulmánya hívja föl a figyelmet, hogy a 17. századi Németalföldön egy holland karmelita szerzetes harmincnyolc oldalas munkát írt Gellért életének epizódjairól és annak tanulságairól.⁴ Amellett, hogy a szöveg mindenáron bizonyítani próbálja Gellért püspök karmelita szerzetességét, kijelenti, hogy *neki köszönhetően lett Magyarország Mária országa*. Ugyanez a tanulmány említi egy 1650-es években készült, színes, festett üvegablak sorozatot Dél-Hollandiában, Boxmeer karmelita kolostorában. Az egyik festett üveg Szent Gellértet ábrázolja, amint egymaga fölajánlja a stilizáltan ábrázolt magyar koronát és vele az országot Szűz Máriának.

3 Bujdosó Ádám: A Regnum Marianum eszméje az Árpád-korban. In: Regnum Marianum. 2022, Az eszme története, jelentősége és hatása. Szerk. Klima Gyula. Budapest, 2022. 31–51. A kisebbik Gellért-legendáról: 41–42.

4 Teszelszky, Kees: A magyar toposzok használata a kora újkori Németalföldön. Szent Gellért, Szent István, Szűz Mária és a magyar korona megjelenése a németalföldi irodalomban, művészetben és röpiratokban. In: Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Szerk. Ajkay Alinka – Bajáki Rita. Vác, 2013. 1–10.

A királyi udvarban, Imre herceg nevelőjeként töltött évek során Gellért elévülhetetlen érdeme Intelmek elkészítésében, megszövegezésében vállalt szerepe – ha ugyan nem teljes egészében az ő alkotása. Emellett „kora gyermekkorától kezdve Szent Gellért püspök irányította lelkiekben, ő tőle szívta magába az Isten tiszteletét és a szentséges Istenszülő Szűz különös szeretetét” – írja kapcsolatukról a 17. század végi magyar nyelvű szentgyűjteményében Hevenesi Gábor jezsuita szerzetes.⁵ Gellért hét éven át szolgált az udvarban tanárként, majd miután Imre tizenöt esztendősen lett, a Bakony erdeibe vonult vissza, ahol magányát imádsággal és teológiai művek, prédikációk írásával töltötte ki. Itteni éveit alapján tekinti őt a magyar egyházi hagyomány a hazai remeteség egyik megalapozójának, ezért kezdi vele rendi krónikáját a már említett Gyöngyösi Gergely pálos történetíró.

Az elvonulás éveit alkalmasak voltak a szellemi alkotásra. Bakonyi magányában születtek meg saját kezűleg írt szentírásmagyarázó munkái, amelyek sajnos sem eredetiben, sem másolatban nem maradtak fenn. Gellért azonban „végül is kénytelen volt föl hagyni a remeteélettel, mert csanádi püspökké szentelték” – írja Gyöngyösi,⁶ arra utalva, hogy 1028 után, a déli országrészt birtokló Ajtony vezér legyőzését követően lehetősége nyílt Istvánnak megszerveznie a csanádi egyházmegyét. A szervezőmunka élére tulajdonképpen magát Gellértet hívta meg: rábízta a püspökség stuktúrájának kialakítását is. Ő pedig székes-egyházat és templomokat építtetett, iskolát és monostort alapított, térített és terjesztette az Istenanya kultuszát, miközben továbbra is alázatos, önsanyargató életet élt, és folytatta szerzői tevékenységét. Legendái szerint az egyházmegyét járva gyógyulások és csodajelek kísérték útját.

Gellért püspök egyetlen fennmaradt műve a *Deliberatio supra hymnum trium puorum* – azaz *Elmélkedés a három ifjú himnuszáról* – már István halála után született. Kultúrtörténeti jelentőségét az adja, hogy olvasása, értelmezése messze túlmutat a teológiai horizonton, a szöveg ugyanis számos utalást tartalmaz a 11. század politikai viszonyaira, amely a Szent István utáni trónviszályok mélyebb megismeréséhez különösen jó forrássá teszi a művet.

A kézirat szinte a semmiből került elő a freisingi káptalan levéltárából éppen háromszáz esztendeje, 1724-ben. Néhány kudarcos próbálkozást követően végül Batthyány Ignác erdélyi püspöknek sikerült róla másolatot készíttetnie,⁷ amelyet aztán megjegyzetelve, és Szent Gellértnek a már imént említett nagy legendájával együtt kiadott Gyulafehérvárott 1790-ben. Gellért egyetlen művét egészen az 1991-es kritikai kiadásig⁸ tulajdonképpen ebből a forrásközlésből ismerhette meg a hazai történettudomány – ami azért problematikus, mert elütéseket, hibás olvasatokat tartalmaz.

Vajda Tamás, a *Deliberatio* kutatástörténetét összefoglalva⁹ hívta föl a figyelmet arra, hogy a kutatás sokáig nem tudta eldönteni – részben a teológiai műfaj szűk keretei miatt sem – azt, hogy az uralkodót illető kritikus megnyilvánulások a szövegben Orseolo Péterre vagy Aba Sámuelre vonatkoznak. Egyértelmű viszont, hogy a bogumil eretnokség tanai bukkannak föl szintén kritikus kontextusban. A *Deliberatio* emellett forrásai miatt is iro-

5 Hevenesi Gábor: Régi magyar szentség. Budapest, Új Ember Szerkesztősége és Kiadóhivatala, 1988. (Eredeti kiadása: Nagyszombat, 1692).

6 Gyöngyösi 1983. 32.

7 A század folyamán korábban is próbálkoztak vele.,

8 Karácsonyi Béla – Szegfű László (ed. et transl.): *Deliberatio Gerardi Moresanae aeclesiae episcopi supra hymnum trium puorum*. Szeged, Scriptum Kiadó, 1999.

9 Vajda Tamás: Művelődés- és gazdaságtörténeti adatok Szent Gellért *Deliberatiója* kapcsán. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XIX. évf. 2007. 1–2. sz. 7–35.

dalomtörténetünk egyik fontos emléke, hiszen bizonyítja Gellért püspök széles, európai horizontú műveltségét – derül ki Benyik György publikációiból.¹⁰

A három ifjú himnusza egy ószövetségi igeszakasz, amely a szerzetesrendi zsolozsmába bekerülve tulajdonképp az egész klérus számára ismert a mai napig. Eredeti szövege a Dániel próféta könyvének harmadik fejezetében leírt történetben található (Dán 3,13–30). Három zsidó ifjút, Sadrakot, Mesakot és Abednegót tüzes kemencébe zár a babiloni uralkodó, Nebukadnezár, mert megtagadják a bálványimádást, ám a vértanúságra elszánt ifjak a tűzben dicsőítésbe kezdenek, az Úr angyala pedig megjelenik a kemencében, és hűvössé teszi azt.

Ha a Napbaöltözött Asszonytól kitértünk a téma hazai kultúrtörténeti továbbélésére, akkor a *Deliberatio* esetében szintén érdemes egy pillanatra kitekintenünk, hiszen *Dániel próféta könyve* szintén a késő középkori Magyarországon megjelenő apokaliptikus irodalom egyik kedvelt szentírási hivatkozása volt,¹¹ sőt, a történeti apokalipszisok fő forrása,¹² még ha nem is elsősorban a három ifjú történetét elbeszélő fejezet, hanem a látomásos igeszakaszok.

Szent Gellért leghosszabb ideig tartó megbízatása a csanádi püspökség élére szólt. Korábban az egyházi élet több területét is megjárta, remetei, szerzetesi, főpásztori mivoltára, egyházi eszményeire mégis csupán elszórt adatokból következtethetünk. Zentai Zsolt a *Deliberatio*-ban található szövegrészekből megkísérelte megrajzolni Szent Gellért gondolatait a jó lelkipásztor ismérveiről,¹³ ezekben talán Gellért saját magával szemben támasztott elvárásait, esetleg főpapi működését láthatjuk viszont. Ideális lelkipásztora egyszerre képzett teológus, a hitét bármikor megvédeni képes szónok, aki azonban nem hagyja, hogy jámborságát és Istenfélelmét háttérbe szorítsa az ékesszólás, végezetül pedig ismeri az ere nyeket, és azokra tanítja a rábízottakat.

Legendái alapján Gellért ennél még többet is tett, Szent István halálát követően azonban a belpolitikai viszályok megnehezítették munkáját. Az 1040-es évek elejétől egyre reménytelenebb küzdelmet folytatott a magyar egyház megóvása érdekében. A Vata-féle pogánylázadás kitörésekor, 1046-ban a

Szent Gellért halála
a Magyar Anjou-legendárium egyik
lapján (Forrás: Wikipedia)

10 A mű forrásfeltárájáról legújabban Benyik György publikált: *Benyik György: Szent Gellért püspök művének, a „Deliberatio”-nak forrásai.* In: *Deliberationes – A Szegedi Hittudományi Főiskola tudományos folyóirata* I. évf. 2008. 1. sz. 83–90. Lásd továbbá: *Benyik György: Pannónia se hallgasson. Szent Gellért püspök Deliberatio című művének forrásai.* In: *Pannonhalmi Szemle*, IX. évf. 2001. 3. sz. 121–124.

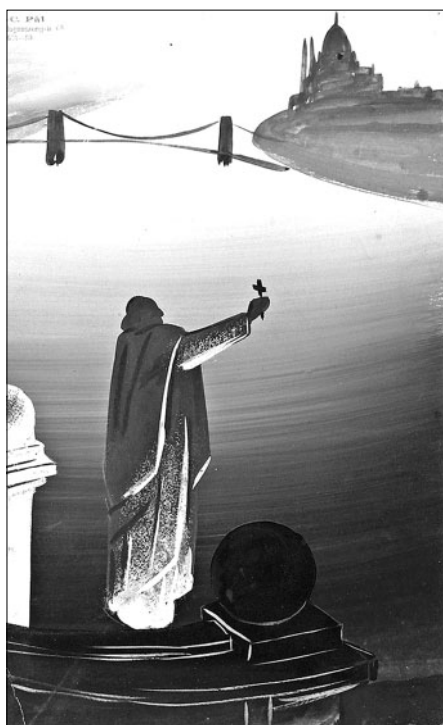
11 Az apokaliptikus irodalom legutóbbi összefoglalását lásd: *Fröhlich Ida: Apokaliptika és apokalipszisok – Egy műfaj eredete.* In: *Axis* IV. évf. (2023) 1. szám 13–31.

12 A témáról a legújabb összefoglalót Tuna Rita jegyzi. *Tuna Rita: Történeti apokalipszisok Dániel könyvében.* *Axis*, IV. évf. 2023. 1. szám 57–63.

13 *Zentai Zsolt: Szent Gellért a jó lelkipásztor ismérveiről.* In: *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján: konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén.* Szeged, 1997. (Belvedere Meridionale kiskönyvtár) 134–138.

trónra meghívott Vazul-fiak, András, Béla és Levente hercegek elé indult. Útközben ünnepi misét mondott, amikor látomása volt, és megjövendölte vértanúságát. Augusztus 29-én, Budán pogányok támadták meg, kocsijával együtt letaszították a Kelen-hegyről, majd agyonkövezték – a hegyet a 15. századtól kezdve nevezik az ő emlékére Szent Gellért hegyének. Ezt utóbb a jezsuita Hevenesí Gábor 1692-ben kiadott szentgyűjteménye is megerősíti: „a város közelében fekvő hegyet róla nevezték el”.

Holttestét a Mátyás templomban temették el, majd később Csanádra szállították. Gellértet utóbb pápai megerősítéssel a Szent László vezette magyarországi püspöki zsinat avatta szentté István király, Imre herceg, és a nyitrai remeték – Zoárd és András – mellett, 1083-ban.

Molnár-C. Pál: Szent Gellért
(Molnár-C. Pál Műterem-Múzeum,
Budapest, Gellérthegy)

Gellért püspök a fiatal magyar egyház hűséges és odaadó papja lett, élettörténete pedig szinte „előre jelzi” a magyar történelem későbbi századait tematizáló sorskérdéseket. A gellérthegyi városrész ezt csak tovább erősíti. Az idén 90 esztendőS Szikla-templom ad helyet a Gellért nyomában járó remeték, a pálos rend fővárosi jelenlétének, és az itteni barlang közvetlen környezetében borította lángba a hívek lelkét – és fáklyáit – 1945 után több alkalommal is Mindszenty József bíboros, amikor Szent Gellért vértanúságától néhány méterre engesztelést hirdetett a hazáért, egy olyan politikai légkörben, amely Vata lázadóihoz hasonlóan keresztényellenes volt.

Talán az sem véletlen, hogy a mártír püspök alakjának legtalálhatóbb megfogalmazása Molnár-C. Pál – az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus plakátjának alkotója – ecsetjén született meg. A 20. század kiemelkedő egyházművészeinek képén Gellért püspök szobrát egy nagyon egyszerű, de mégis eltéveszthetetlen budapesti látkép – Duna, Lánchíd, Parlament – háttéréből bontakoztatja ki, üzenve: a fővárost és a magyar katolicizmust ő és a hozzá hasonló vértanúk, hitvallók oltalmazzák ezer éve. Hol állt Molnár-C. Pál műterme és otthona később? A Ménési úton, a Gellért-hegyen, ahol ma emlékműzeum őrzi a festő örökségét.

Bojtos Anita

Katonák, szentek, boszorkányok: a Gellért-hegy hármas története

Bizonytalanságok övezik a kérdést: hogyan lett Budapest kitüntetett helyeinek egyike a Gellérthegy (Árpád-kori nevein *Pesti-hegy* és *Kelen-bérc*, a 15. századtól *Mons Sacra Gerardi*, vagyis Szent Gellért hegye, 16–18. századi török nevén *Gürz Eliász dombja*, német nevén *Brocken*, *Blocksberg* vagy *Osterberg*). A soknevű hegyhez sokféle valódi és kitalált hagyomány fűződik. Már maguk az elnevezések is rejtélyesek, megfejtésük bizonytalan: a magyar *pest* (és talán a *kelen*) szó a kemence jelentésével vannak összefüggésben, ami esetleg kapcsolatban lehet a hegy belsejében található hőforrásokkal, illetve a valamikori mészégető kemencékkel.¹

A magyar középkort és újkort végigkísérték és a mai napig zajlanak a hegyen az egész Budapestet, vagy az egész magyarságot érdeklő, olykor nagy közéleti, vagy politikai vitákat kiváltó események és történések: jelenleg éppen az a vita tárgya, hogy legyen-e kereszt a sokak számára merőben ellentétes szimbolikát képviselő Szabadság-szobor talapzatán. E talapzat, a hozzá tartozó mellékalakokkal, a mintegy 80 éves története folyamán – az 1947-es, „Felszabadulási emlékmű”-ként történt felvatása óta – jó párszor átalakult és átértelmeződött az aktuális helyzetnek megfelelően; a rendszerváltás után például a mellékalakok közül eltűnt a szovjet katona. Egy 1945-ben hozott törvény értelmében a Budapest ostroma során elesett szovjet katonák hősi emlékműve lett volna. Sőt, egy pesti legenda még előbbre teszi a kezdeteket: eszerint alkotója, Kisfaludi Strobl Zsigmond – akit erre a feladatra Vorosilov szovjet marsall személyesen kért föl – Horthy István, a háborúban vadászgépével lezuhant kormányzóhelyettes hősi halálának emlékművéhez készített tervét használta volna fel.²

Nem véletlen, hogy ez a sokféle szimbolikát megtestesíteni tudó emlékmű egy három irányból is messziről látható, kiemelkedő ponton áll. Ahol csak engedték a domborzati adottságok, a városok magaslatai mindig emblematisztikus helyekké váltak, azzal is összefüggésben, hogy a katonai védővárakat is mindig kiemelkedő pontokon kellett megépíteni. Sok magas hegy vált egyúttal szent hellyé is, ennek talán legközismertebb példája az Olümposz, az ógörög istenek lakóhelye. „Világ közepe”, „égbe vezető út” szimbolikát is megtestesíthettek a hegyek; a dombtetők, hegyoldalak pedig minden európai nép hiedelmei szerint óriások, törpék, tündérek, kísértetek lakhelyei voltak. A több ezer éves elképzelések egy része a kereszténységben is tovább élt: a középkori legendákban számos szent szenvedésének, majd kultuszának helyei lehetettek. Több, nála magasabb budai hegy közül a maga 235 méterével hivatalosan csak dombnak számító Gellért-hegy emelkedett ki, mint a város valódi, politikai szimbolikával, valószínű és odaképzelt közéleti és hadi eseményekkel legdagabban felruházott, a szentség jegyeit is hordozó helye. Duna-parti fekvése, a városmag közelében is fennmaradt természeti adottságai, három perspektívából is messziről látható

1 A Magyar Etimológiai Szótár szerint a *pest* szó eredeti jelentése az áradó szláv nyelvben: (mészégető) kemence. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/pest-F36F4/>

2 Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Budapest, 1969.

impozáns megjelenése, a remek kilátás a hegytetőről és talán a benne rejtőző barlangok és hőforrások is predesztinálták erre.

Soha nem fogjuk megtudni, a Gellért-hegy volt-e előbb nevezetes hely, vagy pedig a véletlenül ott zajló, vagy szándékosan ott rendezett közéleti, politikai események, avagy éppen az utólagos mendemondák révén vált kiemelt színhelyévé Magyarország mitikus földrajzának is. Hiszen története bizonyára sokkal régebbi, mint az első ránk maradt régészeti leletek.

Az időszámításunk előtti első három században egy kelta népcsoport telepedett le Buda környékén és a mai Fejér vármegye területén, (latinositott nevükön) az eraviszkusok. A Gellért-hegy tetején, valamint északi és déli lejtőin alakult ki a „főváros” szerepét betöltő, védősáncsal körülvett erődítmény (latinul *oppidum*); innen származik a hegy római forrásokban *Mons Eraviscus*-ként (Eraviszkusok hegye) szereplő elnevezése. E népességnek az i. sz. 1. század környékéről származó régészeti leletek tanúsága szerint magasfokú tárgyi kultúrája volt. Különböző mesterségek maradványait lelték fel a hegy lejtőin s az azokból kiugró földteraszokon: tűzhelyeket, kézimalmokat, híres fazekasmesterségükhöz szükséges agyagégető kemencéket, bronzverőműhelyt, valamint az itt vert *Ravis* vagy *ravisci* (latin) felirattal ellátott pénzeket. Tuath kelta főisten (latinul *Iuppiter Teutanus*) oltárkövét is megtalálták a hegy oldalához közel (a Szépvölgyi útnál, mivel az eredeti helyéről, úgy látszik, valamikor elszállították építkezési célra). Felirata szerint a kő a kelta istenség áldozati helyét jelölte.³ Ez azt jelzi, hogy a hegy egy része már akkor is kultushely volt; szent aurája a római uralom alatt sem szűnt meg, amikor közigazgatásilag az aquincumi polgárváros része lett. Az eraviszkusz oppidum politikai, gazdasági és vallási szerepének jelképes folytatásaképpen e három szál végigfutott a Gellért-hegy mai napig tartó történetén.

A KATONAI HÓDÍTÁS ÉS VÉDEKEZÉS BÁSTYÁJA

A rómaiak kelta telephelyeket Pannonia provinciába bekebelező törekvései óta mindig fontos lehetett a hegy hadi eseményekben betöltött valóságos szerepe is, hiszen a hadi stratégiában jól kihasználható „örhelyen”, a Duna képezte határvonalon, a hegyvidék és síkság között fekszik.

Az 1529 szeptemberében seregeivel Buda ostromára érkező Nagy Szolimán a Gellért-hegyen ütötte föl sátrát. 1540-ben Wilhelm von Riggendorf osztrák kapitány innen lövette Buda várát, ezért a törökök szükségesnek látták a hegytetőt megerősíteni. Az 1541–1686 közötti török uralom időszakában palánkvár állt a hegyen, lábánál török fürdők sorakoztak. A török palánkvár német *Blockhaus* (gerendaépítmény) elnevezéséből származik a *Blocksberg* szó, amely a 17. századi német metszeteken a palánkvár neveként szerepel; feltehető, hogy a felszabadító háborúk után betelepített németek kezdték így nevezni a Gellért-hegyet. A szabadságharc leverését követően, 1851-ben Haynau felépíttette a Citadellát, egy esetleges új forradalmat kivédeni,⁴ majd a „védőbástya” szerep utolsó megnyilvánulása a Horthy, majd Hitler kezdeményezésére kiépült bunkerrendszer volt a második világháború idején.

3 Szabó Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Budapest, 1971; Pető Mária: Gellérthegyi kelta-római kultusközpont. In: Sors, áldozat, divináció. Szerk. Pócs Éva. (Studia Ethnologica Hungarica 2). Pécs, Budapest, 2001. 189–196.

4 Száraz György: A boszorkányok hegye. Pestbudai rejtelmek, II. Élet és Irodalom, 24. évf. 1980. dec. 13. 50. sz. 6.; Pető Mária: A Gellérthegy története az őskortól napjainkig. Budapest, 2000.

A SZENTSÉG HEGYE

Az időszámításunk szerinti 1. században a rómaiak hódítása során az ő *praefectus*uk került a Buda-környéki eraviszkusz eredetű lakosság fölé, és feladva a Gellért-hegyi oppidumot a várhegy lábánál alapítottak új központot. Mégis, a *Mons Eraviscus* legalább a 3. századig megtartotta vallási jelentőségét. E hely feltehetően a kora középkorban sem szűnt meg a szentség hordozója is lenni, de konkrét adatok már csak a honfoglalás utáni „magyar” időkben vannak. Az a tudományos berkekben is elterjedt nézet, hogy a Gellért-hegy tetején az Árpád-korban kápolna állt, az újabb régészeti kutatások fényében legendának bizonyult. Első biztos adat a hegytető beépülésére az Evlia Cselebi török utazó által is említett török palánkvár,⁵ de ezzel nem szakadt meg a szentség szimbolikus története: egy későbbi legenda szerint a palánkvár a (nem létezett) kápolna helyén épült.

A velencei származású mártír püspök, Szent Gellért zarándokként jött Magyarországra az 1020-as években. Szent István fölszólítására maradt itt, mint Imre királyfi nevelője, majd 1030-ban csanádi püspök lett. 1083-ban kanonizálták, ami magával hozta egy „hivatalos” legendaváltozat tudatos megkonstruálását, a rendelkezésre álló sokféle, egymásnak némileg ellentmondó forrásból. Sok kétely maradt ezek feldolgozása után is. Ez a „feldolgozó” folyamat szinte a mai napig tart, és természetesen még több lett a bizonytalanság, ahogy a legenda mögött a „valóság”-ot próbálták, és próbálják a mai napig keresni a történészek, egyház- és valláskutatók. Annyi bizonyos, hogy a pogány szokások megfékezéséért és a bánáti bogumil eretnekek ellen küzdő Gellért először Aba Sámuellel⁶ került ellentétbe, aki elnéző volt ezek iránt. Végül az 1047-es „Vata lázadás” pap-áldozatai egyikeként gyilkolták meg, amikor Székesfehérvár felől szekéren igyekezett kíséretével Pestre, az Orseolo Péter utáni új királyjelölt, András táborába. A Duna révjénél a pogány felkelők megölték kíséretét, őt pedig szekéréről leborították. Ezzel halálát lelte, de nem tudhatjuk pontosan hogyan, mivel a legendai források különböző halálnemekre utalnak. Feltehető, hogy a hegy alatt vezető szekérútról taszították le, de nem valószínű, hogy egyenesen a Dunába, mint a köztudat véli. A 13. században szaporodtak el az adatok, amelyek Szent Gergely mártírhálálát összefüggésbe hozták a hely tiszteletével.⁷

A hódoltság századaiban muszlim szentség is gazdagította a hegy auráját: a törökök szentként tisztelt papját, Gürz Eliászt a hegytetőn temették el; ezért a hegy átmenetileg, a hódítók szóhasználatában a *Gürz Eliász dombja* nevet kapta. A hegy keresztények általi „visszafoglalása” a 18–19. század fordulóján a kálvária megépülésével pecsétlődött meg. Ennek kezdetei 1715-ig nyúlnak vissza, amikor a Gellért-hegy új megszentelése céljából a jezsuiták egy keresztet állítottak, mellette két (talán Szűz Máriát és János apostolt ábrázoló) kőszoborral; erről korabeli metszetek tanúskodnak. Az 1800-as évek elején sorban épülő stációk a hozzájuk tartozó újabb kálvária-kápolnával nem a hegy tetején, hanem a lejtőn épültek (a hegytetőt az oda épült csillagvizsgáló⁸ foglalta el). Itt fejlődött ki, több mint 200 éve, a gellérthegyi, húsvét hétfői, keresztútjárással egybekötött búcsú, amely az újsághírek szerint sokszor tízezreket mozgatott meg. 1926-tól kezdve fokozatosan kiépült a Magya-

5 Evlia Cselebi, török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Ford. Dr. Karácson Imre. Budapest, 1904; *Pető Mária*: A gellérthegyi kálvária. (Budapest régiségei XXXVII.) Budapest, 2003. 297–301.

6 Uralkodott 1041–1044 között.

7 Klaniczay Gábor: A Gellért-hegy és a Margit-sziget. A szentség természeti-térbeli hordozói a középkori Budán. Világosság, 30. évf. 3. sz. 1989. 209–217.; *Druga, Marek*: Issues of the Origins, Dating and Interconnections of the Legends of Saint Gerard. Forum Historiae 18(1). 2024. 75–96.

8 Ez József nádor kezdeményezésére 1813–1815 között épült, majd Buda 1849-es ostroma során pusztult el.

rok Nagyasszonya Sziklatemplom, a Lourdes-i barlangkápolna mintájára. Ezt az ún. Szent Iván-barlangban alakították ki, amelynek szintén létezik a maga legendája. Eszerint eredetileg Szent Iván remetebáránya volt, aki a hegy lábánál feltörő források meleg vizével betegeket gyógyított. A sziklatemplomot 1934-ben kolostorral is kiegészítették a pálos rend számára. Szent Gellért mai napig tartó, folyamatos kultuszának egy fontos állomásaként a hegyen 1904-ben (I. Ferenc József magyar király ajándékaéppen) felállították szobrát, a hozzá vezető díszes lépcsősorokkal.

Már Trianon után felmerült a kálvária, illetve a keresztútjárás szimbolikájának átpolitizálása: az elcsatolt országrészek feltámadásának reményében tizenhétre tervezték bővíteni a stációk számát, amit azonban a nagy gazdasági világválság megghiúsított. A kálvária az 1942-es bombázások következtében nagyrészt elpusztult. Maradványai 1950-ig álltak, akkor azonban a szentség jegyeit „el kellett takarítani az útból”. A Gellért-hegy államilag irányított szentségtelenítése során 1951-ben a sziklatemplom előtt álló keresztet ledöntötték, a kolostor szerzetes lakóit pedig kitoloncolták. A templomba karsztvíz-megfigyelő, a kolostorba pedig az Állami Balettintézet kollégiuma költözött. Az 1989-es rendszerváltás után a kápolna újra megnyílt; mai napig állandó misehely és a pálosok legfontosabb ereklyéjének, Szent Pál lábszárcsontjának őrzője.

A BOSZORKÁNYOK HEGYE

Az ismert középkori–újkori hiedelmek szerint a hegyek egész Európában mitikus alakok, hiedelemként lakóhelyei, tevékenységeik mondai helyszínei voltak. Nem véletlen, hogy a Gellért-hegy is kapott ilyen szerepet, mégpedig elsősorban a boszorkánysággal kapcsolatban. Nem egyetlen volt a maga nemében: a Tokaji hegy és egy-egy város, község nevezetes hegyei, dombjai is ilyen emblemikus helyekként jelennek meg a 16–18. századi boszorkányperek jegyzőkönyveiben megörökített mondai hagyományban, vagy a 19–20. századi folklórgyűjtésekben. A Gellért-hegy e vonatkozásban elsősorban mint a boszorkányok találkozóhelye, vagy a „boszorkányszombat” színhelye szerepel. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy (Tokaj-hegyaljához hasonlóan) a Buda-környéki borvidék részeként a Gellért-hegy oldalát is – a Dunára néző sziklás szakaszt kivéve – szőlőskertek borították: jó borokkal és borpincékkel szolgálva a boszorkányok ide képzelt mulatságaihoz (míg a 19. század végén a filoxéra ki nem pusztította a szőlőket). Ahogy azt már Dömötör Sándor néprajzkutató is többször említette, a boszorkányok összejövetelére alkalmas helyeket általában Gellérthegy néven emlegették.⁹ Vagyis Magyarország mitikus földrajzában akár minden falu határában emelkedhetett egy Gellérthegy.

Hasonló a helyzet a német *Brocken* illetve *Blocksberg* nevű hegynevekkel. Minthogy ugyanezek a Gellért-hegy német nevei is, érdemes megszívlelnünk Will Erich Peuckert német folklórkutató ezzel kapcsolatos tanulmányának tanulságait (annál is inkább, mert a magyar kutatásban az a vélemény is felbukkant, miszerint a Gellért-hegyhez fűződő boszorkányhitet a Budára és környékére telepített németek hozták magukkal a Harz-hegység mellől). A *Brockent*, a Harz-hegység legmagasabb csúcsát – amelyet források és különös alakú barlangok tesznek még érdekesebbé – már 14. századi említések is boszorkányok, szellemek találkozóhelyének mondják. Peuckert névstatistikáiból és térképeiből kiderül, hogy a ma boszorkányemlékhellyé nyilvánított, létező *Brocken*en kívül a környék nagyon

9 Dömötör Sándor: Szent Gellért hegye és a boszorkányok. (Tanulmányok Budapest múltjáról 7). Budapest, 1939. 92–111.

sok helységének, és egyre ritkuló körökben távolabbi helyeknek is volt a boszorkány-mondák szerint *Blocksberg* nevű hegye, amelyen a boszorkányok gyűléseket, mulatságokat tartottak.¹⁰ Hasonló boszorkányhegy a svéd *Blåkulla* (Kék hegy), az ukrán *Lisza hora* (Kopasz hegy), vagy a horvát *Klek* (Borókás) is. Mindezek a nevek egy mitikus földrajzban távoli helyeket jelentenek, ahová csak a boszorkányok jutnak el, emberfelettien gyors járműveiken.

Tehát a magyarság múltbeli hiedelemhagyománya szerint a Gellért-hegy – a Tokaji-hegy és más hegyek, vagy várak, faluszéli rétek, ligetek mellett –, gyakori helyszíne a boszorkányok találkozóinak. A Gellért-hegyi vigadozások egyik első magyar nyelvű leírása 1656-ból való egy Czimbalmos János nevű diák tollából, aki Komáromi Csipkés György irányításával írta és Mediomontanus néven tette közzé művét. Eszerint a boszorkányok esztétikát az ördög megzavarja, és hamis dolgokat állítanak: „hiszik egyebek között, hogy éjszakai órákban a Buda közelében levő Szent Gellért hegyen, borral telt pincékben, vagy viruló réteken találkoznak úriasszonyokkal, szépséges, nemes vérből való ifjakkal, férfiaknak és asszonyoknak nagy tömegével, és lobogó zászlók, hadi jelvények alatt, dobpergés, zengő kürtök hangja mellett sebesen lovagolnak. Kitűnő ételekkel és királyi asztalra való híres borokkal gyönyörűségesen lakomáznak, majd mindenfajta zeneszerszám hangja mellett kedvükre táncolnak. Végül, mikor kedvük tartja, régi helyükre térnek vissza igen nagy sebességgel, noha egész idő alatt otthon feküdtek a maguk ágyában.”¹¹

A mulatozó, táncoló, lakomákat tartó boszorkányok gyűléseiről egész Európa gazdag mondahagyományt őrzött. E mondák egy része a helyi hiedelmekben gyökerezik, más része nemzetközi motívum. Utóbbiak nagyrészt a korai középkor óta megfogalmazódó keresztény demonológia tanaiból származnak. Ilyen egyetemes motívum a boszorkány ördöggel való kapcsolatának sokféle változata: a boszorkány az ördög ügynöke, szolgálja, megszállottja, hasonmása, szeretője, vagy az a személy, aki ördöggel paktumot kötött, vagyis lelkét földi javakért eladta a Sátánnak. E demonológiai fikciók a katolikus, majd a protestáns egyházak révén Magyarországra is eljutottak, elsősorban az ördögellenes templomi prédikációk révén. Legnagyobb hatása e téren a boszorkányüldözésnek volt, melynek során a pereket levezető bíróságok feladata az volt, hogy a különböző demonológiai kézikönyvek, az üldözéshez adott hivatalos útmutatók alapján leleplezzék a boszorkányok feltételezett társaságait, keressék és büntessék a boszorkányokat, akik tagjai voltak ennek az ördögimádó szektának. Egyik leghíresebb kézikönyv volt a boszorkányüldözés nagy hullámain elindító *Malleus maleficarum* (Boszorkányok pörölye), amelyet 1486-ban adott közre Jakob Sprenger és Heinrich Kramer.

A *Sabbat*, vagyis boszorkányszombat a boszorkányok fiktív ördögimádó miséjének 14–15. századi elnevezése, amely a középkori zsidóellenes vádakra, illetve a zsidó „szombat” ünnepnapra utal. Az ördögmise, a keresztény hit megtagadása és a Sátán imádása far-csókkal, valamint a szövetségkötés motívuma már a 2–3. századi, keresztények elleni vádakban megjelent, majd később a zsidók és más „idegenek”, végül a kathar és valdens eretnekek elleni fiktív vádakban is szerepelt.¹² Ez az eszme a nyugaton tanult papokkal és a boszorkányüldözés nyugatról terjedő hullámaival Magyarországra is eljutott, a bíróságokon különösen a vádlottak tortúrával kicsikart vallomásaiban jelent meg. Valódi ördögmiséről

10 Peuckert, Will-Erich: Der Blocksberg. Zeitschrift für deutsche Philologie, 75. 1956, 347–355.

11 Mediomontanus (Czimbalmos) János: Disputatio theologica de lamiis veneficiis. Nagyvárad, 1656, B2.

12 Cohn, Norman: Európa démonai. A boszorkányüldözés története. Budapest, 1994 [1975], 97–102, 225–252; Pócs Éva: A boszorkányszombat és ördögszövetség népi alapjai Közép-Délkelet-Európában. Ethnographia, 103. évf. 1992. 28–88.

azokban voltaképpen csak egyszer, az 1728-as nagy szegedi boszorkányperek során vallanak; a legtöbb esetben ennél szelídebbek a boszorkánygyűlések képei.¹³

A Gellért-hegy mint helyszín említése elég gyakori a magyar per-jegyzőkönyvekben a tanúk, vagy a kínvallatást elszenvető boszorkány szájába adva. Az elbeszélések sok folklorisztikus elemmel ötvöződnék. A szegedi perek során többször emlegetik a Gellért-hegyet mint mulatságaik helyszínét, sokszor más hegyekkel együtt. Egyik hegyről a másikra repülnek gyors járműveiken, emberek vagy állatok hátán. Egyik vádlott, Hisen Borbála 1728-ban többször elhangzó állítása szerint ők „Szt.-György nap, Nagy (Boldog Asszony) karácson nap táján és mikor az borokat bészürik, szoktak Budán, Szt.-Gellért hegyére menni, s ottan sokat esznek, isznak, tánczolniak.”¹⁴ Arról is szólt kínvallatása során, hogy a gyöngyösi Sárhegyen tartott gyűlésen *béesküdtették*, ott zajlott az ördögi fekete mise, majd „Gyöngyösről Sz.Gellérd hegyére jártak.”¹⁵ Az 1737-es per egyik tanúja, Rác Sára, Molnár Ilona ellen vallván, azt mesélte, hogy „egy deáknak asztalt tartván az házánál, ki nagyon fáradozott volt és erőtlenségben elsárgult, kérdezvén tőle az pajtása, hogy frater rosszul vagy te. Akkor megvallotta és reá is esküdött, hogy Molnár Ilona ötet szent Gellért hegyire hordozta.”¹⁶

Más tájak pereiben is elő-előjön a Gellért-hegyi boszorkánygyűlések motívuma. Például Vörös Ilona, 1741-es simontornyai¹⁷ perében kínvallatása során azt állítja, hogy hol a bölcskei, vagy a kömlödi hegyre, hol a Gellért-hegyre jártak mulatozni. Egyszer egy asszonytársát akarta megnyergelni, hogy őt lóvá változtatva, hátán utazzék a Gellért-hegy borospincéihez, máskor macskán és gyereken repült. Mint mondta: „magam is ott voltam egyszer Szent Gellér hegyin”; majd azt is említette, hogy őt az ördög „fekete varjú, vagyis holló képében” hívta a hegyre, ahol vendégeskedtek és „lószarzsemlét” ettek, de mindezen ördögi dolgok közepette gyógynövényeket is gyűjtöttek.¹⁸ Egy konyári, Bihar vármegyei per 1716-os jegyzőkönyve szerint Lengyel István „kóbor varázsló” egy Szubassa nevű törökkel „Szent Gellért hegyén edgyütt vagdalkoztak”; Lengyel legyőzi a törököt, mert „olylan párdúc bürei vadnak, csak úgy finlyenek [fénylenek]”.¹⁹ 1739-ben egy hódmezővásárhelyi per során egy tanú elmondja, hogy a boszorkány őt éjszaka üstökénél fogva felrántotta, kantárt húzott a fejébe, felszerszámozott sárgaszőrű paripává változtatta, és rajta nyargalt a Szent Gellért hegyére, ahol nagy sereg gyűlt össze, és „sokféle muzsikákkal, s rendkívül való pompás lakodalmakkal” szórakoztak.²⁰

A folklór és a demonológia egymásra hatásának jellegzetes illusztrációja az Európa középkori folklórából is ismert „hamis multság” mondájának ördögi változata, amely a pompás lakoma kellékeinek eltűnését, obszcén tárgyakká változását ördögi csalásként, szemfényvesztésként állítja be. Ez a motívum még a 20. századi magyar folklórban is népszerű téma volt. Oláh Mária tortúrával kicsikart vallomása, egy 1758-as, Hódmezővásárhelyen tartott perben, megfordítja az ördögi mesterkedés szokásos irányát: a multságon a gusztustalan maradványokból varázsolnak ételeket: „Jártam a Szent Gellért hegyire Budára, és az hegynek tetején vólt a Vendégség, ott időztünk, ettünk ittunk, az eledelek a

13 Reizner János: Szeged története I. A legrégebbi időktől a XVIII. század végéig. Szeged, 1900. 392.

14 Uo. 410.

15 Uo. 398.

16 Uo. 514.

17 Tolna vármegye.

18 Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. II. Budapest, 1970. 485–486.

19 Uo. I. 80.

20 Uo. I. 253.

*melyeket ettünk abból állottak, hogy köpködtünk és abból mindenféle eledel kitölt. Tálakat, poharakat, tányérokat cserepekből, marha lábakkal szoktunk csinálni, a mi babonás mesteriségünk által, melyre való zsírt a körmünk között szoktunk vinni, azzal megkennyük, és akarunk szerént való edényekké csináljuk. Italt pediglen a Pincéből hordunk, a borhordónk Budán lakik...*²¹

Érdekes, részletgazdag leírás szól a Gellért-hegyen gyülekező, és ott trágár, istentagadó mulatozást folytató boszorkányokról Szatmár megyéből, egy Nagykárolyban 1745-ben lefolytatott per jegyzőkönyvében. Ezt kemény kínvallatással Rekettye Pila és Tóth Borka vádlottak szájából tudták kisajtolni asszonytársaik állítólagos boszorkánykodásáról, akik „kompániákra” voltak felosztva, minden kompániának fekete selyem zászlója lévén: *„Midőn ezen társaságba állottak, tüzes vassal meg bélyegeztettek az asszonyok bal felől az ágyékokon, a férfiak a hátokon a vállok lapockája között, és ezen bélyeg szemlátomást meg is tetszett a kínoztatott Varga Annókon. Az Istent meg kellett tagadniok, Isten szó helyett ezeket mondták: Hipp! Hopp! Ott legyek, ahol akarok! A Miatyánk imádságából ki kellett hagyni: de megszabadíts a gonosztól. Hasznok volt ezen bűbűjos mesterségből: hogy a férjeknek vakszemeit valamely kenőcsével megkenvén, azok mély álomba merültek, kik mellé az ágyba seprűt tévén, ők hasonlóképpen megkenvén a fejek tetejét, két tenyereiket és talpaikat, holdújuláskor hol lidércen, hollóvá változtatott embereken, hol szénvonón, vagy sütlőlapátokon, vagy az ajtókilincsnek lyukain, vagy a kürtön, és kéményeken, Hipp! Hopp! mondván, kirepültek, és mentek hol Sz. Gellér, hol a Tokai hegyekre, Világos, vagy az Ecsedi pusztá várákba, ottan egy Ördög sípolván, a többi ördögökkel táncoltak, vendégeskedtek, közösködtek, a melly állapotban az asszonyok is férfiak tulajdonságaival bírtak, csöveken hordókból bort ittak, a megnyergelt embereket csak egy vékony szál vesszőre lepányvázták, ...”* és így tovább.²²

A Gellért-hegyi boszorkányösszejöveleteknek csak elhalványult nyomait tudták a 20. századi folklórgyűjtők összeszedni. A Gellért-hegyről szóló cikkében Dömötör Sándor közölt néhány adatot: például egy hajdúszoboszlói, Kis-Mónárné nevű boszorkány *„minden nap felvitte az urát a Szengellérhegyre, úgy is lesóványodott a szegény, hogy még a csontja is zörgött.”* Kiss Géza szerint az Ormánságban a sovány emberre azt mondták, hogy *„olyan, mind akin a Szen-Göllér högyére járnak”*.²³ Ahol még őrzi őket egyáltalán az emlékezet, a boszorkányok mulatságai már csak tréfás, szórakoztató elbeszélések tárgyai.

A Citadellával, Szabadság-szoborral, valamint a Szent Gellért-szoborral és Sziklakápolnával fémjelzett háromtényezős szimbolikát a mai napig hordozza a Gellért-hegy, de ezt lassan átfestik, háttérbe szorítják a modernizálódás profán jegyei; ez a hegy is részesült az emblematisztikus helyek közös sorsában. A 19. századi vasútépítések során fedezték fel a Gellért-hegy alatt húzódó forrásokat; 1904-ban megépült a víztároló. 1987-ben a Duna-parti panorámát a Gellért-hegy látványával együtt az Unesco Világörökség Bizottsága a világörökség részének nyilvánította; 1997-ben a hegy természetvédelmi terület lett a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóságának felügyelete alatt. A két utóbbi mozzanat fokozta a turisztikai fejlesztéseket, amelyek már az 1920-as években megkezdődtek, amikor parkosították, sétányokkal látták el a hegy északi és déli lejtőit. A Citadella felújítása kapcsán

21 Uo. I. 344.

22 Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte. I. Buda, 1809, 81.

23 Dömötör Sándor: A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben. Ethnographia, 50. évf. 1939. 214.

az a cél lett az elsődleges, hogy visszaadják az úgymond „ikonikus helyszínt” a magyar és külföldi látogatóknak; létesülően van egy közpark is az erőd falon belül. A turisztikai cél az eraviszkusz múltat is felébresztette: 1970-ben a kelta-római oppidum egyik helyszínén, a hegy északi oldalában „Eraviszkusz emlékhely”-et létesítettek, Laborcz Ferenc szobrászművész 28 durván kidolgozott bazaltoszlopával. Egyik ezek közül – 5 méteres magasságával – kiemelkedik, az elképzelt „templom” emlékére. A Szabadság-szobor szimbolikus szerepe is új árnyalattal gazdagodott 2023-ban, amikor képét a Budapesten rendezett atlétikai világbajnokság érméire vészték. Ma már a Gellérthegy hármastörténetéből csak a szentség elhalványodott szerepe él, meglehetősen elfedve a hétköznapi, szórakoztató funkciók és a turistalátványosságok által.

Pócs Éva

Egy eltűnt kálvária és keresztút a Gellért-hegyen¹

A törökök kiűzése után Budán és Pesten számos keresztutat állítottak fel, amelyeket a pesti és budai lakosok rendszeresen felkerestek a húsvéti időszakban. Ezek közül néhány ma is fennmaradt, de vannak olyanok, amelyekről már csak írásos és képi emlékek tanúskodnak. Ilyen volt a Gellért-hegy híres kálváriája és keresztútja is, amelyet Pető Mária pár oldalas tanulmányán² és egy-két rövid összefoglaló munkán kívül³ a szakirodalom is alig említette egészen 2022-ig⁴, pedig története – mely több mint 300 éves múltra tekint vissza – szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatna.

A Gellért-hegyen hajdan templom állt, melyet a mártírhalált halt Gellért püspök tiszteletére emeltek, az 1083-as szentté avatását követő években.⁵ Később a törökök itt egy kis erődöt, palánkvárat építettek, amit a törökök Gürz Eliász várának, a keresztények pedig *Blockhaus*, azaz blokkháznak neveztek.⁶ Innen a hegy korabeli *Blocksberg* elnevezése, melyet még a törökök után is sokáig használtak a Gellért-hegyre. A török megszállás idején a Gellért-hegy elhagyatott hely volt, ahol hamar felütötték fejüket a régi pogányság különböző változatai. A „Gellért-hegyre való járás”-t eleinte a magyarországi boszorkányperekben említették,⁷ nem véletlen, hogy az irodalom és a szóbeszéd a boszorkányok gyülekező-

1 A témáról 2022-ben jelent meg a tanulmány szerzőjének (Földváry Gergely) könyve *A gellért-hegyi keresztutak története* címmel, amely kivonatos tartalmát foglalja össze ez a tanulmány.

2 Pető Mária: A gellérthegyi Kálvária. In: Budapest Régiségei 37. 2003. 297–301.

3 Horler Miklós: Budapest Műemlékei 2. Budapest, 1962. 528.; Holló Szilvia Andrea: A Gellért-hegyi kálváriák kálváriája. In: Saly Noémi: Gellérthegy. Budapest, 2017. 147.; Pető Mária: A Gellérthegy története az őskortól napjainkig. Budapest, 1997. 48.; Fejérdy András: A tabáni Alexandriai Szent Katalin plébánia In: A katolikus Budapest. I. köt. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2013. 390.; Simon Katalin: Buda. II. köt. (1686–1848) (Magyar Vároستörténeti Atlasz 5.) Budapest, 2017. 70.

4 Földváry Gergely: A gellért-hegyi keresztutak története. Budapest, 2022.

5 Fejérdy 2013, 381.

6 Simon 2017, 47.

7 Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepek, szórakozások, szokások. Budapest, 1963. 282. Bővebben lásd Dömötör Sándor: Szent Gellért hegye és a boszorkányok. Tanulmányok Budapest múltjából, 7. évf. 1939. 92–111.

helyeként említi. Később ez a boszorkányság összemósódott a Gellért-hegy barlangjaiban meghúzódó prostitúcióval is.⁸

Azokon a helyeken, ahol pogány szokásokat gyakoroltak, az egyház és a keresztény felekezetű emberek igyekeztek templomot, temetőt, kápolnát állítani, hogy a pogány szokásokat kiszorítsák onnan. A sziklás Gellért-hegy is bizonyára ilyen hely lehetett, mivel a korábbi szent helyet – mely tisztatlanná vált – a jezsuiták szerették volna újra megszentelni.

A SAILER-FÉLE KÁLVÁRIA ÉS KERESZTÚT

A jezsuiták budai történetét bemutató *Historia Soc[ietatis] Jesu Budae 1686–1736* című munkában olvashatjuk latinul, hogy 1715-ban: „Többek előtt is tanúságot tett Megváltója iránti, türelmetlenül lángoló szeretetéről az a polgár, akit egy rendtársunk könnyen meggyőzött, hogy a város melletti, közönségesen Plochsperg nevű hegyen, ahol javasasszonyok tartották gyűléseiket, városunkra és az ott elfolyó Dunára néző hatalmas feszületet állítson [...] A nép nagy vigaszára ez meg is történt, olyannyira, hogy tüstént jámbor csödület támadt [...] Az arra hajózók fohásza is sűrűn szállnak felé, sőt, az a beszéd járta, hogy egy elfogott javasasszony bevallotta: többé már nem lehet ott maradása társaságuk efféle szemfényvesztéseinek.”⁹

A jezsuiták tehát rábírtak egy jámbor férfit, aki különösen mély tisztelettel viseltetett a szenvedő Krisztus iránt, hogy 1715-ben hatalmas feszületet emeljen a Gellért-hegy tetején, amely boszorkányok, javasasszonyok és kerítőnők gyülekezőhelye volt. A hatalmas feszület felállítása után, amely a Dunán hajózókra is buzdítóan hatott, megszűnt a boszorkányok szemfényvesztése – olvashatjuk a latin szövegben.¹⁰

Egy 1727-es telekösszeírásból kiderül az állító, a „jámbor férfi hívő” személye is. Buda telekhivatalának képviselői ugyanis 1727. június 30-án összeírták a város külterületén lévő, utak mentén, szőlőkben található kereszteteket, szobrokat és kisebb kápolnákat. Ez a dokumentum azért jelentős, mert a benne említett emlékek nagy része sem az 1732-ben készült egyházlátogatási jegyzőkönyvben, sem a korszak részletes városleírásaiban nem bukkan fel. A számunkra fontos keresztet a tizenkettedik helyen említik: „Tizenkettedik: Szent Gellért hegyén egy nagy feszület, mellette két szobor. Sailer (Sayller) úr állíttatta.”¹¹ Ez a bizonyos Sailer valószínűleg Franz Joseph Sailer patikus lehetett, aki 1715-től a várbeli Arany Egyszarvú patika tulajdonosa volt és aki 1743-ban hunyt el.¹²

A Sailer által állított hatalmas fafeszület két oldalán valószínűsíthetően Szűz Mária és János apostol kőszobra állt, amint az a Budát ábrázoló 18. századi rézmetszeteken látható. A levéltári adatok és a térképek alapján tudjuk, hogy már ehhez a korai Sailer-féle Kálváriához is keresztút, stációk vezettek,¹³ Pontos helyüket nem tudjuk, de a számuk valószínűleg hét és tíz között lehetett. A tizennégy stációs kálváriák ugyanis a 18. század közepén

8 Siklóssy László: A régi Budapest erkölce. II. köt. Budapest, 1922. 60–71.

9 Historia Soc. Jesu Budae 1686–1736. 86. A latin szöveg forrása: Schoen Arnold: Budapest egyházi, felekezeti építményeinek törzskönyve 1932–1938. I–II. Kézirat. Kiscelli Múzeum, Budapest. (Darvas Mátyás fordítása)

10 Historia Soc. Jesu Budae 1686–1736. 86.; Schoen Arnold: Budapest egyházi, felekezeti építményeinek törzskönyve 1932–1938. I–II. Kézirat. Kiscelli Múzeum, Budapest. (Darvas Mátyás fordítása)

11 Simon Katalin: Keresztek útján. Régi budai feszületek és kápolnák nyomában. Budapesti Levéltári Mozaikok 3. évf. 2021. 36. sz.

12 BFL IV.1002.y I.2438 (1739. 05. 01., kihirdetve: 1743. 10. 15.); Simon 2021.

13 Budai tanácsülési jegyzőkönyvei, 1797. január 25. HU BFL – IV.1002.a – 122. kötet N. 218. 104.; Buda és Pest várostérképe, 1810. Lipszky János.

Buda és Pest látképe keletről – részlet.

A Gellért-hegyen látható az egykori romos palánkvár és a kálvária, 1732
(Lanfranconi 123. metszet – BTM, Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár)

terjedtek csak el. Addig a római stációs templomok iránti tiszteletből hét stációból állt egy „átlagos” keresztút, de előfordult nyolc, kilenc, tíz vagy akár több is, mivel ekkor még nem volt egységes rendszerük. Később a világ a ferences gyakorlatot vette át, majd a 18. század második felétől már szinte csak tizennégy stációs keresztutak készültek, amelyek a Kálvárián (Golgotán) értek véget, ahol Jézus keresztje volt látható a két latorral. Sok esetben a régi, kevesebb stációs keresztutakat kiegészítették tizennégyre.

A FÜLL-FÉLE KÁLVÁRIA ÉS KERESZTÚT

A gellért-hegyi keresztút állapota a beszámolók szerint az 1780-as évekre leromlott, majd valószínűleg az 1810-es évek elején elbontották a helyén később megvalósuló egyetemi Csillagda építésének megkezdése előtt. Ekkor egy új Kálvária építését tervezték meg, amit 1795-ben Füll Mihály¹⁴ budai polgár kérvényezett. „*Fiell Mihály polgár pénzt kezdett gyűjteni egy kőkereszt és két kisebb kőszobor felállítására céljából a Gellért-hegyen.*”¹⁵ Füll Mihály neve a budai tanácsulési jegyzőkönyvekben ezután még számtalanszor szerepelt, mivel a Kálváriával kapcsolatban sok kérvényt adott be. Az iratokból kiderül, hogy 1797-ben körmenetet rendeztek a vezetésével¹⁶ a még álló Sailer-féle régi kálváriához és a keresztúthoz tartozó stációkhoz.

¹⁴ Az iratokban néhol Fiel, Fiell vagy Fühl.

¹⁵ Budai tanácsulési jegyzőkönyvei, 1795. április 10. – HU BFL – IV.1002.a – 118. kötet N. 779. 453. „*Civi Fiell Michael [...] Pro cruce lapidea, duabusque aliis, minoribus statuis in monte Sancti Gerardi errigendis pecuniariam instituit collectam.*” (Darvas Mátyás fordítása)

¹⁶ Budai tanácsulési jegyzőkönyvei, 1797. január 23. HU BFL – IV.1002.a – 122. kötet N. 203. 95.

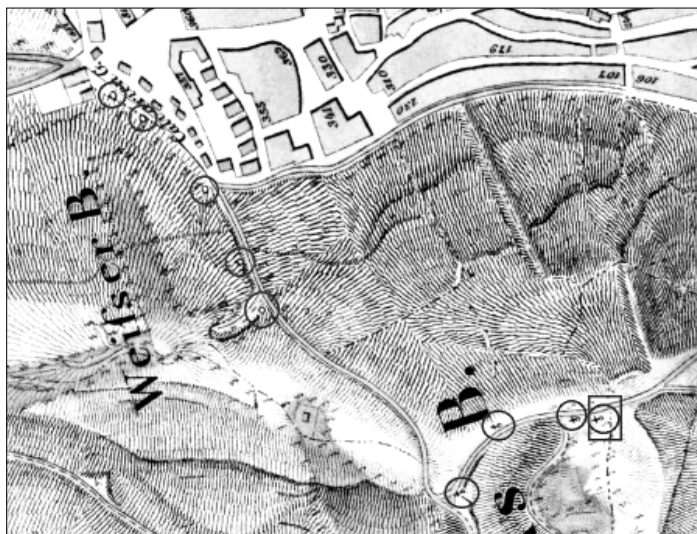
„A Gellérthegyen lebontandó szobrok és stációk tekintetében magas királyi rendelkezésre az az utasítás, hogy mivel időközben Füll Mihály polgár ezt kérelmezte, további utasításokig azt jelen állapotában hagyják meg.”¹⁷

Több helyen megjegyezték, hogy jó akarata ellenére Füll Mihály igazán öntörvényű ember volt, aki az egyház és a város véleményének kikérése nélkül szervezkedett. Ez sokak nemtetszését váltotta ki, többek között 1797-ben Joseph Luster adminisztrátor is panaszkodott rá a körmenetek tartása miatt.¹⁸ Mivel azonban az építkezés évekig nem indult el pénz hiányában, végül még is Füll Mihály építette fel az új kápolnát saját vagyonából 1819 és 1820 között.¹⁹

Az új Kálvária azonban nem a régi helyén épült fel a Gellért-hegy ormán, hanem a hegy délnyugati gerincén. A térképek ezt egyértelműen alátámasztják, mivel a régi Kálvária megtalálható egy 1761-es térképen a hegy Duna felőli ormán, és később eltűnik. Az új Kálvária az 1800-as évek térképein már az addig felépült Csillagda (1813–1815), majd később a Citadella (1854) mögötti területen látható, egészen a 20. század közepéig. Ez a magyarázata annak, hogy innentől az összes látképen és metszeten eltűnt a Kálvária keresztje, mert Pestről már takarásban volt akkor.

Egyedül Rauscher Lajos 1885-ben készített panorámafestményének előterében látható rendesen az új Füll-féle Kálvária helye és környéke. Később a főváros megrendelésére 1896-ra a festett panoráma felhasználásával egy rajzolt „fénykép” készült ugyancsak Rauscher Lajos jóvoltából,²⁰ ami még tágabb perspektívájának köszönhetően nem csak a Kálvária kápolnát, hanem a hozzákapcsolódó egyes stációkápolnákat is láthatjuk a képen.

A kálvária az 1822-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint tizennégy stációkápolnából állt. A leírások szerint a stációk a mostani Sánc utca, Szirtes utca vonalán vezettek fel egészen a Csillagda lábáig. Nem véletlen, hogy a Sánc utca – ahonnan egykor a stációkápolnák indultak – 1833-ban a Kálvária útsza (németül

Buda és Pest Szabad Királyi Városainak Tájleírása – részlet, 1837 körül (Budapest Főváros Levéltára) – Bekarikázva jelölve a stációkápolnák és négyzettel a Kálvária-kápolna.

17 Budai tanácsülési jegyzőkönyvei, 1797. január 25. HU BFL – IV.1002.a – 122. kötet N. 218. 104. (Darvas Mátyás fordítása)

18 Budai tanácsülési jegyzőkönyvei, 1797. február 10. HU BFL – IV.1002.a – 122. köt. N. 342. 168.

19 *Földváry Gergely*: A Füll-féle Kálvária-kápolna felépítése In: *Földváry* 2022, 51–54.

20 *Sármány Ilona*: Ecset által homályosan? Fővárosok és festők Bécs, Prága és Budapest vedutái, avagy szeretik-e a festők a várost. Budapesti Negyed, 14. évf. 1996. 4. sz. 63.

Haller György (1883–1934): Kereszt a kálvárián, akvarell
(Koncz Klára, magángyűjtemény)

Calvarien Gasse),²¹ majd 1850-től a *Station Gasse* (Stáció utca) nevet viselte. Később az 1860-as években a Gellért-hegyre vivő szekérútnak nevezték, majd az 1870-es évektől Sándor utcaként szerepelt a térképeken.²²

Az új Füll-féle kálvária Golgota-szoborcsoportja három keresztből állt, legalábbis 1847-ben még biztosan, amikor is a kánoni vizsgálat azt írta, hogy Krisztus keresztje mellett a két lator keresztje is megtalálható volt.²³ Az 1848–49-es forradalom idején a Csillagdtól súlyos találatok érték, és szinte biztos, hogy a Kálvária és a közeli stációk is ekkor sérültek meg. Evégett a kálvária valószínűleg ezután az 1860-as 70-es években épülhetett át, és akkor nyerte el az általunk ma ismert képét, ahol már nem látható a két lator. „A Kálvária szoborcsoportja – 3,5 m magas kőfeszületen függő Krisztus-szobor, lábánál térdeplő Magdolna, két oldalán pedig Mária, illetve János tanítvány kőszobra.”²⁴

A Kálvária és a keresztút legnagyobb későbbi problémáját az jelentette, hogy nem tartozott plébániához, nem volt alapítványa és fenntartója. Ezt a problémát már az 1822-es és az 1847-es egyházlátogatási jegyzőkönyv is megemlítette. Emiatt tett Füll Mihály ígéretet arra, hogy alapítvány hiányában a fiával együtt fenntartják a Kálváriát és a hozzákapcsolódó

²¹ Simon 2017. 58.

²² Budapesti utcanevek A–Z. Szerk. Ráday Mihály. Budapest, 2013. 509.

²³ Primási Levéltár, Canonica Visitatio. Lib. 589. 1847. 426.

²⁴ Pető 2003. 297.

stációkat.²⁵ Füll Mihály azonban 1823. június 7-én 78 éves korában elhunyt.²⁶ Halála után a fia még gondozta a keresztutat, de miután ő is meghalt a keresztúti kápolnák fenntartása egyes tabáni és gellért-hegyi családok gondozásába került. A város növekedésének azonban nem tudtak gátat vetni.

A Kálvária és a keresztút stáció épületei 1903-ban fogyatkoztak meg először, amikor az akkori Sánc utcában több házat építettek és kiszélesítették az utcát, melynek következtében a csatornázási munkálatok miatt az első három kápolnát lebontották.²⁷

Az 1910-es években további stációkápolnák estek áldozatul, hol a természet viszontagságainak, hol pedig a különböző építkezések és területrendezés miatt, így 1916-ban a leírások szerint már csak a kálvária és négy stáció volt meg a Gellért-hegyen.²⁸

AZ UTOLSÓ REMÉNYSUGÁR

Amikor már úgy tűnt, hogy végleg elpusztul a Kálvária és a keresztút, az első világháború után több egyesület is céljával tűzte ki, hogy megmentik azt. A Szent Gellért-hegy lakosainak és barátainak Egyesülete arról számolt be, hogy a főváros meg akarta szüntetni a keresztutat, de jó példát mutatva az egyesület egy-egy állomást felújított.²⁹ Az egyesü-

A Kálvária újraszentelése Szent Gellért ünnepén, 1921. szeptember 25.
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

25 Az 1822. évi kánoni vizsgálatról írja. *Magyar Elek*: Búcsú a Gellért-hegyen. Magyarország, 23. évf. 1916. ápr. 23. 114. sz. 13–14.

26 *Schoen Arnold*: Gellérthegyi Kálvária jegyzetek. Kézirat. é. n. Kiscelli Múzeum, Budapest.; Füll Mihály kihirdetett végrendeletét lásd: BFL - IV.1002.y - 1823 - II.b.0034.

27 *Vecsey András*: Tabán egykor és ma. Budapest, 2006. 80.

28 *Holló* 2017. 147.

29 *Dr. Vidéky Emil*: Séta a Szent Gellérthegy körül. Budapest, 1924. 11–12.

let beszámolója ellenére megemlítené, hogy Budapest közgyűlése többször támogatta és tataroztatta a gellérthegyi kálváriából fennmaradt keresztúti képeket és építményeket.³⁰

Az 1920-as években még volt egy kis remény, hogy a keresztút megújul, mivel létrejött a Szent Gellért Egyesület, és a megmaradt utolsó három kápolnát és a Kálváriát rendbe hozták az első 1921-es Szent Gellért ünnepre. Az ünnepély igazán nagyvolumenű volt, amin részt vett a főváros valamennyi plébániája.³¹

Későbbiekben szeretnék volna kiegészíteni az egykori keresztutat és a Szent Gellérthegy Lakosainak és Barátainak Egyesülete szinte minden évben megemlítette a programjai között a Kálvária javítását és kiegészítését: *„Végül egyik legszebb tervünk megvalósítása, a Szent Gellérthegyi Kálvária útnak és Stációk kiépítése, illetve kiegészítése. Ez a kálvária fővárosunk legrégibb és legszebb kálváriája, melyet nemzeti kálváriánk emlékére akarunk felujjítani hegyünkön, melyet első vértanúnk vére szentelt fel.”*³²

Az elhanyagolt, megrongálódott stációk felújítására, de inkább megújítására 1926-ban készültek grandiózus tervek Alpár Ignác és Kotál Henrik elképzelései alapján. Herczeg Ferenc író is a támogatók között volt, aki számtalan helyen írt az új Magyar Kálvária³³ fontosságáról. *„A főváros közepén, a Gellérthegy lejtőjén, ahol még áll a hajdani budai kálvária néhány stációja, épüljön fel a Magyar Kálvária.”*³⁴ Ezek a tervek azonban nem a régi Kálvária felújításáról szóltak, hanem egy teljesen új Kálvária megépítéséről, az eredeti helyén.

Az 1926-os tervekből az derül ki, hogy tizenhárom stációt szerettek volna építeni, amelyek a trianoni békekötésben elvesztett városok vagy vidékek emlékét őrizték volna.³⁵ A Megváltó lábaihoz került volna a Szűz Mária (Mater Dolorosa, Patrona Hungariae) és öt Árpád-házi szent, Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet és Szent Margit. A kápolnában a stációk szobra mögött 13 város festett képe lett volna látható. A tervek és a stációk képekkel és részletes leírásokkal több helyen is megjelentek.³⁶

Bár sokan támogatták a terveket, a Magyar Kálvária végül nem épült meg. Ennek valószínűleg több oka is lehetett. Az egyik, hogy 1928-ban elhunyt Alpár Ignác építész, aki az egész tervet kidolgozta. Még valószínűbb, hogy bár 1929-ben a *Műszaki Közlöny* még bizakodóan írt a tervekről, a gazdasági világválság és más gazdasági nehézségek miatt nem tudtak megvalósulni. Valószínűleg ekkor még az irredenta propaganda sem volt olyan erős, hogy sikeres lehessen a terv, illetve a főváros nagyon óvatosan bánt a Gellért-heggyel, amely számos emlékhely színtere lehetett volna.³⁷

Ezzel megpecsételődött az 1921-ben kissé felújított, még álló három stáció, a Kálvária és a nagyböjti keresztút sorsa is.

30 Bp. Szföv. 1920. dec. 29-iki közgyűlés jegyzőkönyvi pontja a stáció képeinek tatarozásáról, ill. annak támogatásáról. In: Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1920. évi december 29-én és folytatva 30-án tartott 14-ik, rendes, közgyűlése. 906. pont, 435.

31 Vecsey 2006. 83.

32 Összefoglaló jelentés a Szent Gellérthegy Lakosainak és Barátainak Egyesülete működéséről, 1922. május 13.-án történt megalakulásától 1924 végéig. Budapest, 1925. 22.

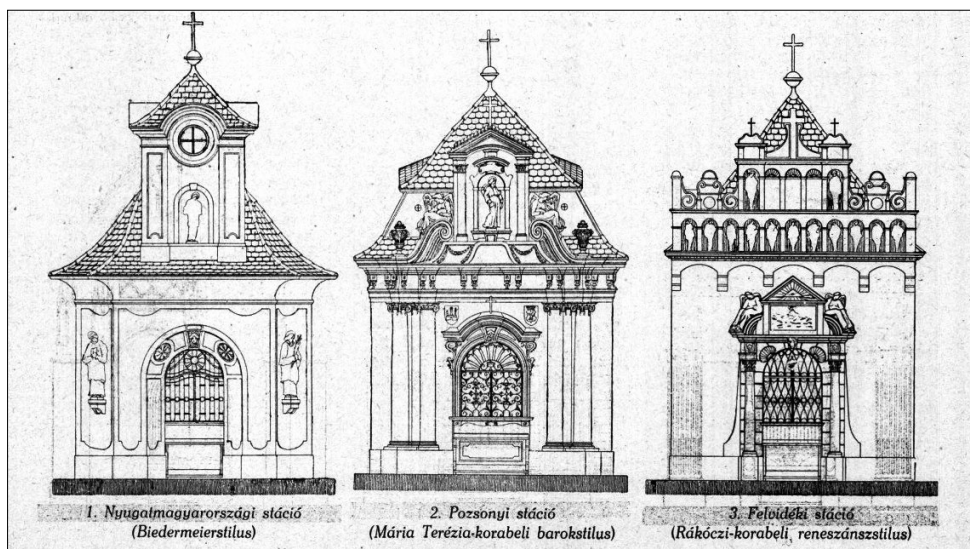
33 A témát bővebben lásd: *Godzsák Attila: A Gellért-hegyi Magyar Kálvária terve*. Honismeret, 45. évf. 2017/1. sz. 56–60.; *Kordely-Kováts Béla: Magyarország szent hegye*. Nemzeti Ujság, 3. évf. 1921. szept. 18. 207. sz. 7.

34 *Pető 1997. 48.; Herczeg Ferenc – Alpár Ignác: A Szent Gellérthegyen építendő Magyar Kálvária*. Budapest, 1926.

35 *Pető 1997. 48.*

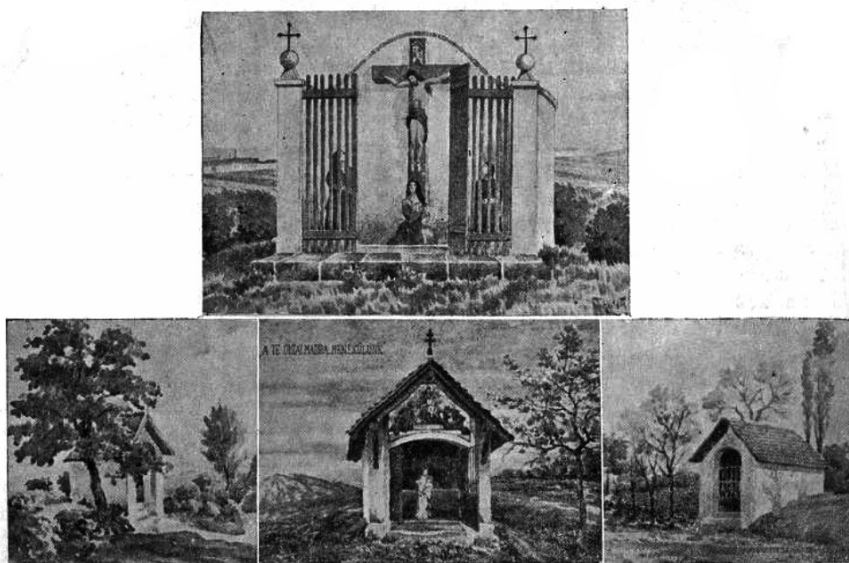
36 *Herczeg Ferenc: Fel kell építenünk a Magyar Kálváriát*. Műszaki Közlöny, 1. évf. 1929. máj. 6. 5. sz. 2–5.; *Herczeg 1926.*

37 *Godzsák 2017. 60.*

A tervezett Magyar Kálvária első három stációja.
(Műszaki Közlöny, 1. évf. 1929. máj. 6. 6. sz. 2.)

A történeti múltú „Szent Gellért-hegyi kálvária” megmaradt stációi.

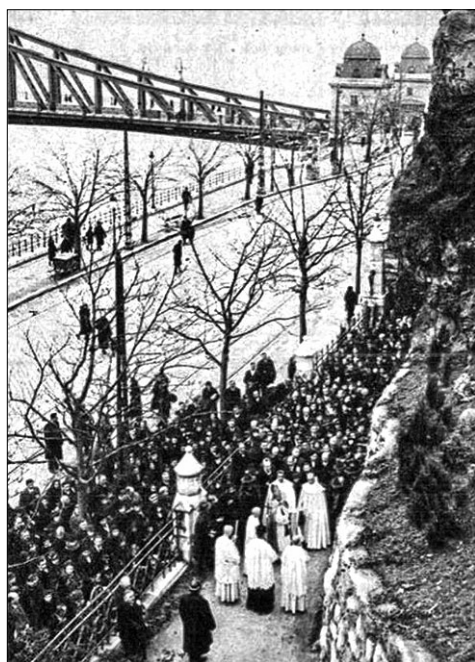
E stációkapolnába a Kálvária visszaállításáig [1-3] „Jézus Szíve”, „Patrona Hungariae” és „Szt. József” szobrokat helyeztünk el. Ösztge.

A Szent Gellért-hegyi kálvária megmaradt stációi képeslapon, 1930-as évek
(Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény)

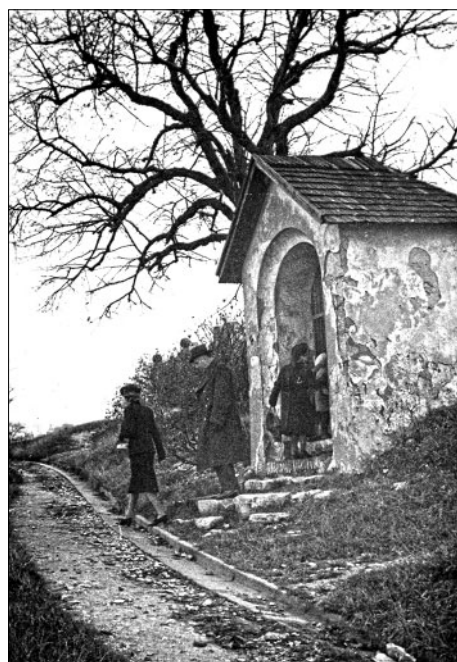
A KÁLVÁRIA PUSZTULÁSA

Mivel használhatatlanná vált a régi keresztút, új helyet kellett keresni a nagyböjti ünnepi körmenetnek, amit végül a Gellért-hegy lábánál akkoriban épült pálos kolostornál tartottak. A *Képes Pesti Hírlap* 1936. március 10-én arról számol be,³⁸ hogy felszentelték az új Kálváriát a Gellérthegyen a Pálos-kolostorba vezető úton. A *Tolnai Világlapja* megemlíti, hogy az új Kálvária bronzból készült és márványba foglalt tizennégy stációból állt.³⁹ Innentől a keresztutat már nem a Sánc, Szirtes útvonalon járták a hívek, hanem a Gellért rakpart vaskerítése és a hegyalji sziklák közti keskeny úton.

Az 1945-ös ostromban a Gellért-hegyet ért súlyos találatok miatt megrongálódtak a fennmaradt stációk és a Kálvária is, de nem pusztultak el végleg.⁴⁰ Fejérdy András a Tabáni Szent Alexandra-plébánia irataira hivatkozva azt állítja: „1950-re a külső nyomás hatására fokozatosan szűkültek a lehetőségek [...] a gellért-hegyi utolsó stációt, valamint a kápolnát éjnek idején lerombolták és elhurcolták.”⁴¹ Schoen későbbi jegyzeteiben található egy cetli,

Az új Kálvária felszentelése
a Gellért-hegy Duna felőli részén
(*Képes Pesti Hírlap*,
1936. március 10. 5.)

A Gellért-hegyi kálvária
egyik utolsó stációja
a Szirtes út közelében, 1936
(Fortepan)

38 *Képes Pesti Hírlap*, 58. évf. 1936. márc. 10. 58. sz. 5.

39 *Tolnai Világlapja*, 36. évf. 1936. márc. 18. 12. sz. 4.

40 *Pető* 1997. 73.; *Vecsey* 2006. 78.

41 Tabáni Alexandriai Szent Katalin Plébánia Levéltára. *Cronica seu Historia Domus Parochiae Ecclesiae Budapest-tabaniensis ad Sanctam Catharinam a. MCML. Auctoritate Ad. Rev. Dni. Cons. Aepp. Dris. Jul. Tille scripsit R. D. Nic. Magass cooperante Dna. Jol. Belényi et El. Vörös.* In: *Fejérdy* 2013. 395.

amin az áll, hogy a gellérthegyi kálvária lebontása 1950 áprilisában történt. Pető Mária azt írja, hogy a helyi lakosok visszaemlékezése szerint az utolsó, még álló és ép stációfülkét a Szirtes út és a Számadó utca sarkáról 1951. május 1-re bontották el.⁴² Ennek némiképp ellentmond a két írásos 1950-es hivatkozás, amely ugyancsak egy utolsó stációt említik. Mivel az írott plébániai iratok és Schoen Arnold kézírata is hitelesebb, mint a visszaemlékezések, így valószínűleg az 1950-es adat a helytállóbb.

Ezzel a Gellért-hegyi kálváriák és keresztutak 1715-től 1950-ig tartó 235 éves története véget ért. A Kálvária-kápolna maradványai még évekig heverték szétszórva a Gellért-hegy déli lejtőjén, majd végül a Jubileumi Park kialakításakor tűntek el. Ma az egykori Füll-féle Kálvária-kápolna helyén a Gellérthegy Jubileumi park emlékköve áll. Ismerve a kommunizmus szoborállítási szokásait, talán nem véletlen, hogy a Kálvária-kápolna egykori szent helyére került egy olyan emlékkő, amelyet Budapest szovjet „felszabadításának” 20. évfordulójára adtak át 1965-ben.

Az egykori Kálvária és a hozzá kapcsolódó keresztút újbóli felállítását 2018-ban kezdeményezte a Szentimrévárosi Egyesület, akik azóta többször is szerveztek nagyböjti keresztutat a Gellért-hegyre ideiglenes stációkkal a Sziklatemplomtól a Citadelláig.

Remélhetőleg hamarosan, ha nem is a régi útvonalon – mivel azóta az már teljesen beépült –, de újra járhatunk keresztutat a Gellérthegyen, ahogy őseink több mint háromszáz évvel ezelőtt is tették.

Földváry Gergely

Sziklakápolna a Gellért-hegy oldalában

Az immár bő másfél évszázada, nevezetesen éppen 151 éve egyesített magyar főváros, Budapest egyik igen messziről is látható nevezetessége, egyben kiemelkedő természeti szépsége a Gellért-hegy. Ékességei közül az éppen – nem feltétlenül a javát szolgáló... – átalakítás alatt álló Citadella szomorú emlékek hordozója, hiszen az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharcot követően emeltette azt 1854-ben Julius von Haynau tábornagy, korántsem mellesleg Pest díszpolgára, a Lánchíd átadója. Pedig korábban, még a 19. század elején egyetemi csillagvizsgáló emelkedett itt, más néven az Uraniae, avagy Csillagda, amit három, Bonaparte Napóleon francia császár ellen szövetkezett uralkodó, I. Sándor orosz cár, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, továbbá III. Frigyes Vilmos porosz király jelenlétében 1815-ben avattak fel.

De a hegy tetején díszelő, sok vitát generáló, mára Budapest és szabadság jelképévé vált Szabadság-szobor, Szent Gellért püspök emlékműve, a hegy lábánál pedig a kétes történelmi hírnévre is szert tett, több mint száz éve álló Gellért Szálló – Horthy Miklós itt ültette fel a főhadiszállását, amikor több mint egy évszázaddal ezelőtt bevonult a „bűnös város”-nak bélyegzett Budapestre – és a fürdő is közismert mozaikjai a városképeknek. Mindezek szervesen hozzátartoznak tehát hosszabb ideje, rendszereket átívelően a Gellérthegyhez, tágabb értelemben a fővároshoz.

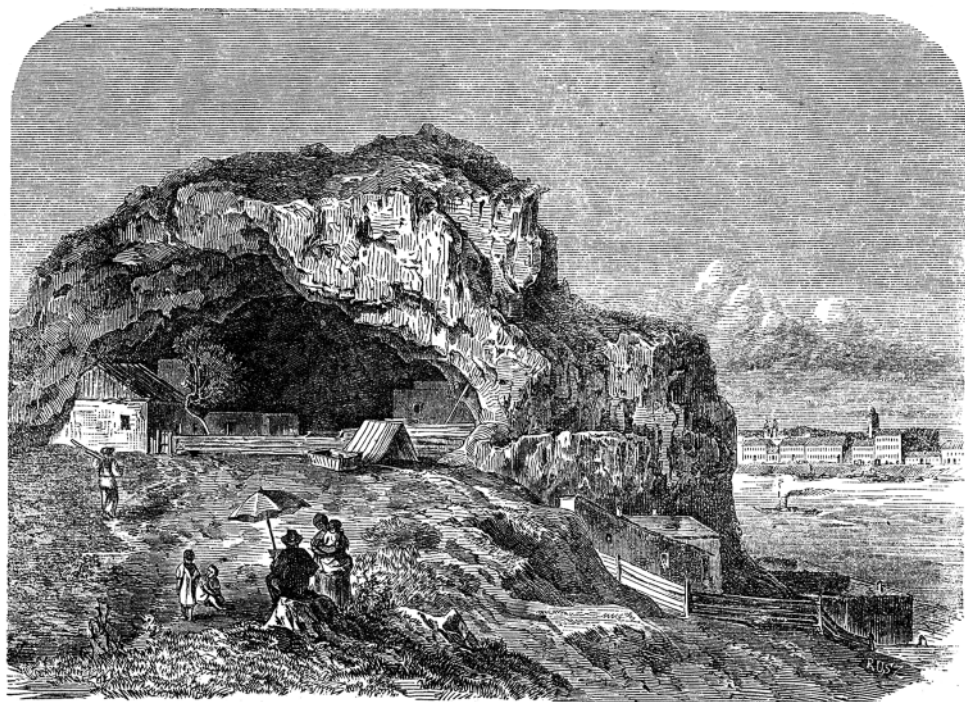
42 Pető 2003. 298.

Van azonban a Gellért-hegynak egy olyan nevezetessége is, amelyről az előző rendszer, a szovjet típusú pártállam uralma idején a feledés homálya kezdett borítani: ez pedig a gellérthegyi sziklakápolna, pontosabban a ma az Esztergom–Budapest Egyházmegyéhez tartozó, a pálos rend kezelésében működő Magyarok Nagyasszonya Sziklatemplom.

A Gellért-hegy délkeleti oldalán, hozzávetőleg huszonöt méter magasságban a Duna hullámai fölött táru ki a templomnak otthont adó sziklabarlang öblös bejárata. Az üreget a hévizek oldó hatása alakította ki hosszabb idő alatt, de vitathatatlan tény, hogy jelenlegi formája részben nagyon is tudatos emberi beavatkozás nyomán alakult ki.

A barlangnak az ikervárosok ködbe vesző múltjára gyakorolt hatásának jelentőségét jelzi, hogy vannak olyan nyelvészeti vélemények, amelyek szerint a már igen nagy távolságról is feltűnő tátongó nyílás kölcsönözte Pest elnevezését. A szláv eredetű szó eredendően kemencét jelent, a hegyet pedig az Árpád-ház királyainak uralkodása idején Pesti-hegynek (latinul: Mons Pestiensis), valamint Kelen-hegynek nevezték (később viselte több mint kettőszáz méter magas sziklatömb a német Blocksberg nevet is). Az sem lehetetlen, hogy a szót a kemence mellett eleve használták barlang értelemben is. A bizonytalanságok ellenére meglehetősen meggyőzőnek tűnik az elmélet, miszerint a barlangról kapta a nevét előbb a Duna fölé magasodó hegy (hivatalosan a neve ellenére csak domb, mivel nem éri el a háromszáz métert), majd a lábánál lévő révhely, végül a túlsáron kialakuló, az Alföld felé elnyúló város.

A középkor évszázadai során a barlangot Szent Iván-barlangnak is nevezték, a hagyomány szerint ugyanis valamikor egy Iván nevű szentéletű remete lakta, aki bármikor kész-

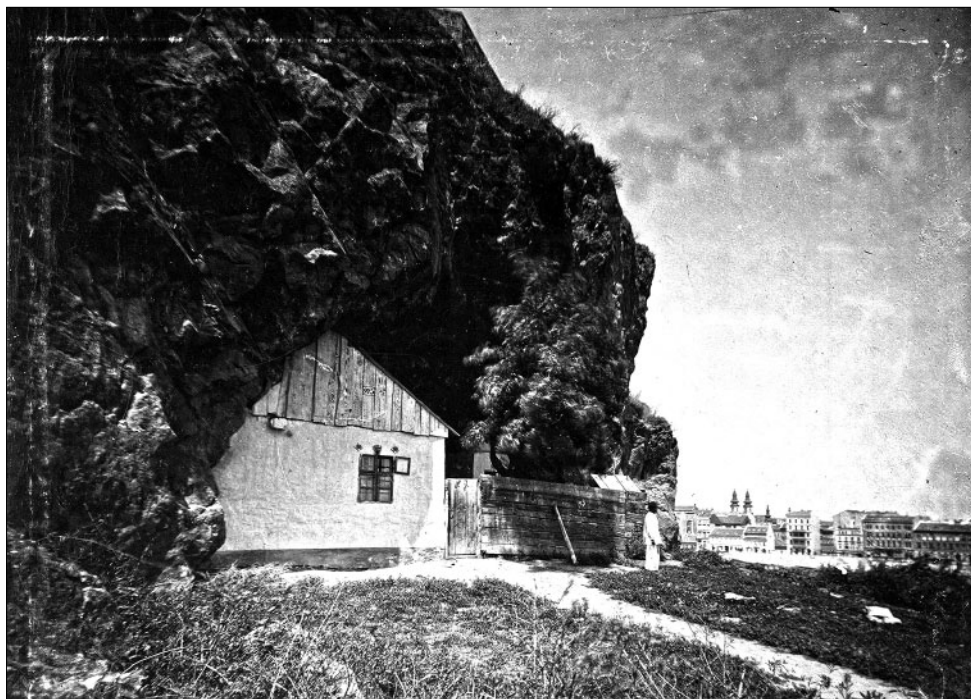
Barlanglakások a Gellért-hegy déli oldalán, Keleti Gusztáv rajza
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

séggel sietett a hozzá forduló betegek segítségére, kiaknázva a gellérthegyi meleg források egészséget tápláló gyógyvizét.

Jóval később, immár a 19. század folyamán azonban új irányt vett a barlang története, ugyanis kifejezetten gyakorlatias tevékenységek színteréül szolgált. Arról tanúskodnak többek között a források, hogy a barlang üregében sanyarú sorsú, szegény családok és emberek húzták meg magukat más egyéb hajlék híján. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a most épp felújítás alatt álló, előkelő Gellért Szálló helyén, valamint a hegy lábának a Duna medre felé eső részén valamikor nyomorúságos viskók támaszkodtak egymásnak, nem hat meglepőnek ez az információ: a mai szálloda helyén működő Sáros Fürdő sem csak a legelőkelőbb vendégeket fogadta. Más kérdés, hogy idővel a kalyibák és kis házak helyén – helyesen felismerve, hogy a Gellérthegy lába a városkép szempontjából is döntő jelentőséggel bír – a Budapest ütemes területi gyarapodása és terjeszkedése okán igencsak értékessé vált telkeken egyre-másra emelkedte a modern épületek.

Ehhez a döntő lökést nem más adta meg, mint az Erzsébet-híd felépítése, amely 1898-ban vette kezdetét és 1903-ban az átadással ért véget. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát máig tükröző modern főváros kiépítésének mai szemmel nézve azonban iszonyatos ára volt: a Pest barokk városmagva esett áldozatul a fejlesztéseknek, így például a régi pesti városházára, amely épp az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél állt: a veszteségeket még hosszan lehetne sorolni.

Emellett Budán a város terjeszkedése mellett a filoxéra pusztítása is hozzájárult a Gellért-hegy és környéke radikális átalakulásához. A kártevő pusztítása nyomán az egykori

Gellért-hegyi barlanglakás 1874 körül
(Klősz György felvétele – Fortepan/Budapest Főváros Levéltára)

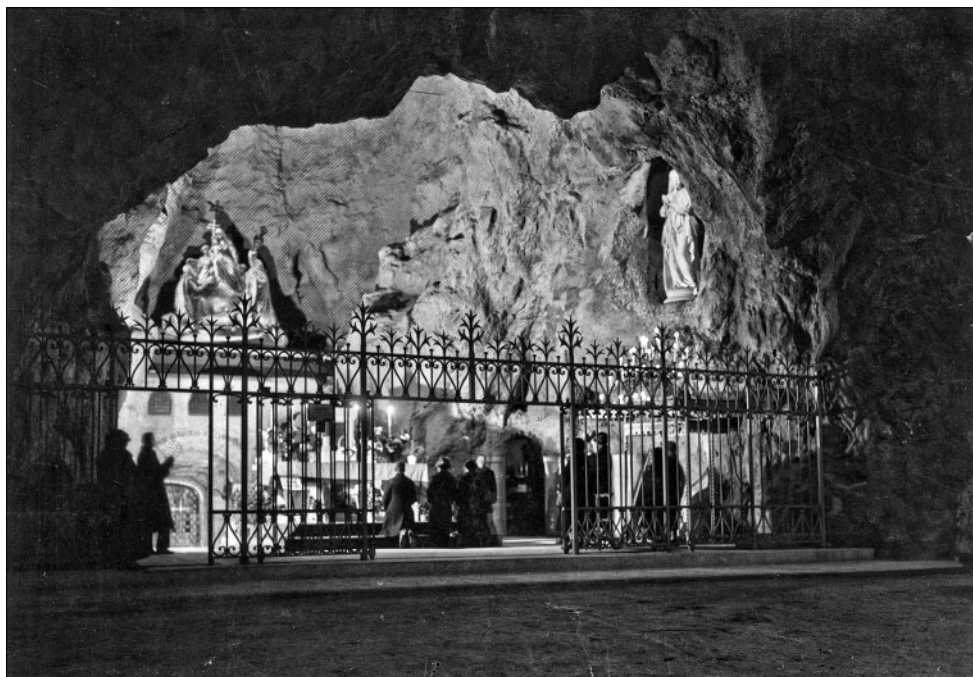
szőlők és présháza helyén sorra emelkedtek a kényelemes villák, pontot téve ezzel az egykor híres bor, a sashegyi vagy budai vörös történetének végére.

Ebbe az újonnan kialakított, a már 1870-ben életre hívott Fővárosi Közmunkák Tanácsa által irányított munkálatok nyomán megformálódott urbánus környezetbe egyáltalán nem illett bele a gondozatlan és elhanyagolt gellérthegyi barlang: 1904-től már állt Gellért püspök szobra, Jankovits Gyula (1865–1932) munkája, az új szálloda és a fürdő pedig az első világháború végére készült el. A kontraszt tehát mind látványosabbá vált és gyors megoldást sürgetett.

A sziklabarlang hasznosítására azonban még sokáig, egészen az 1920-as évekig várni kellett. Ám éppen száz esztendővel ezelőtt, 1924-ben életre hívták az úgynevezett Szt. Gellérthegyi Sziklatemplom (Lourdes-i Barlang) Bizottságot, amely célul tűzte ki, hogy a barlangból a Franciaországban található nevezetes kegyhely, Lourdes mintájára, engesztelő szentté kell átalakítani. Mindehhez a végső lökést egy magyar zarándokcsapat lourdes-i látogatása adta meg.

A világhírnévre szer tett francia város a Pireneusok lábánál található, és annak következtében lett kiemelt zarándokhely, hogy egy helybeli, szegény családból lánynak, Bernadette Soubirous-nak (1844–1879) 1858-ban megjelent Szűz Mária, ami aztán többször megismétlődött. Ennek hatására Bernadette 1866-ban kolostorba vonult és fiatalon, 35 évesen távozott az élők sorából. 1925-ben boldoggá, 1933-ban szentté avatták, teste ma is romlatlanul fekszik üvegkoporsójában. Kultusza Magyarországon is hamar népszerűvé vált, a lourdes-i barlang pedig mintául szolgált számos magyarországi zarándokhelynek, így például a Nagykállón kialakított úgynevezett Lourdes-i Barlangnak.

Ilyen értelemben tehát a gellérthegyi sziklatemplom kivitelezése egy mintázat részének tekinthető. Főszerepe volt az átalakításokban Pfeiffer Gyulának, a földművelésügyi minisztérium tanácsosnak, később főtanácsosnak és helyettes államtitkárnak, civilben erődmérnöknek, aki, úgy fest, erősen vonzódott a barlangokhoz. A *Magyar Hírlap* 1926-ban arról adott hírt, hogy ő nyitotta meg az egyik lillafüredi barlangot a nyilvánosság számára, amelyet aztán annak első női vendégéről Anna-barlangnak neveztek el: ő pedig nem volt más mint Pfeiffer Gyula felesége. De ami fontosabb: Pfeiffer tagja volt annak a zarándokcsapatnak, amely Lourdes-ban felkereste Massabielle-sziklában kialakított barlangszentélyt, ekképp tehát mind az ötlet, mind a kivitelezés támogatásában főszerepet játszott. Ahogy Jérôme René (1910–1998) erődmérnök fogalmazott róla szóló emlékezésében az *Erdészettörténeti Közleményekben* 1991-ben: *„Pfeiffer Gyula egész életét áthatotta a katolikus vallás, a Szűzanya tisztelete. Korán lett Mária-kongreganista és húszéves vágya teljesült, amikor a legjelentősebb kegyhelyeket – Lourdes-ot és Lompas-t – Franciaországban meglátogathatta az 1924. év őszén. Az itt töltött néhány nap nagy hatást tett rá – vall erről saját maga a Budapest-gellérthegyi sziklatemplom alapításának történetében. Erdész szemét megfogta a táj. A magyarországi felvidékre emlékeztette, a Kárpátokra, ahol valamikor barangolt és dolgozott, Sztrecsnóra és Óvártra, arra a helyre, ahol a Vág a fenséges hegylányt áttöri. De megragadta őt a zarándokhelyen tapasztalt rajongó hit is. Szomorúan kellett gondolnia az otthoni, a megcsönkített ország Nagyasszonyának hanyaguló tiszteletére, és feléledt benne a remény, hogy ennek újbóli felélesztése talán még visszaadhatja az elrabolt országrészeket. Ez indította őt arra, hogy hazatérve megalapítsa Zadravec püspökkel és József Ferenc főherceggel az élén a Szent Gellérthegyi Sziklatemplom (Lourdesi Barlang) Bizottságot mint Mária kegyhely alapítót az ország szívében. A főváros a hegy természetes odvának megfelelő kialakításához azzal adott engedélyt, hogy a környezet nem változhat és a munkák semmit nem veszélyeztetnek.”*

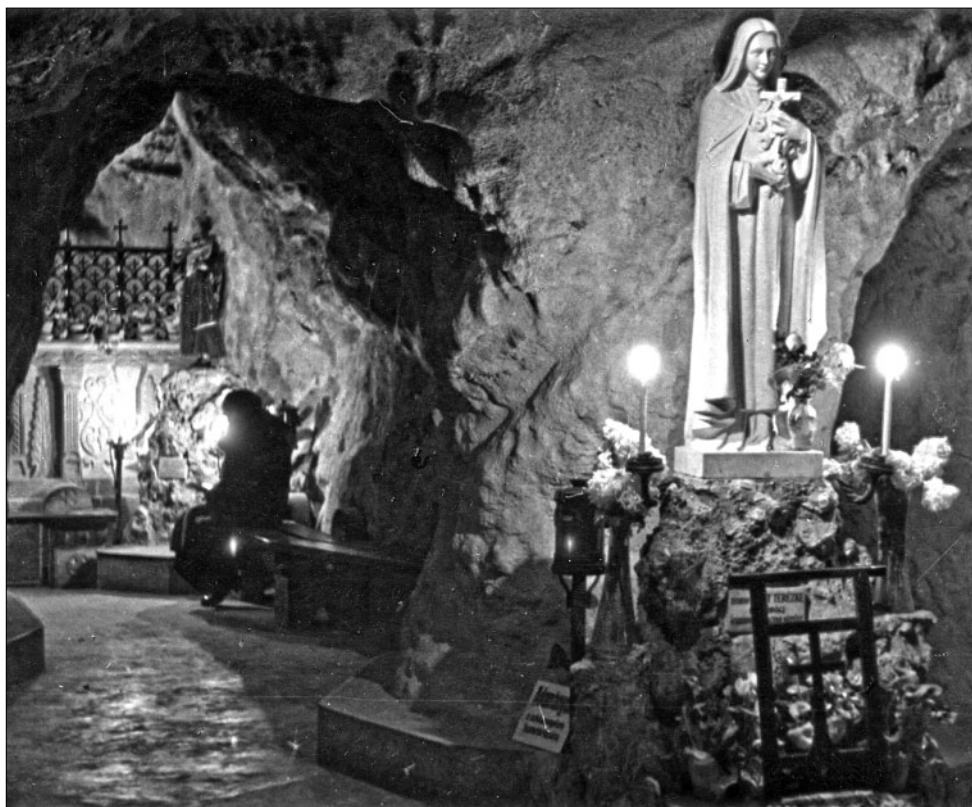
A Gellért-hegyi Sziklakápolna bejárata, 1930
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

A gyakorlati kivitelezést 1925-ben kezdték meg Lux Kálmán (1880–1961) alapos tervei alapján. Az egyébként evangélikus családból származó kiemelkedő szakember szaktudásáról és az őt övező elismertségről sokat elmond, hogy példának okáért az ő tervei nyomán épült fel a lillafüredi Palotaszálló is, bár természetesen Pfeifferhez fűződő szoros kapcsolatának súlyát hiba lenne figyelmen kívül hagyni. Méltatlan lenne említés nélkül hagyni Weichinger Károly (1893–1982) nevét, aki szintén részt vállalt a kivitelezésből.

A munka számos, igaz, nem meglepetésszerű nehézséggel párosult. A barlangot ugyanis okosan tervezett robbantások segítségével mesterséges járatrendszer kialakításával bővítették, egyúttal a korábbiakhoz mérten könnyen megközelíthetővé és biztonságosan bejárhatóvá alakították át. Miután a munkát végző csapat mozgásba lendült, annak ellenére, hogy sem az állam, sem a főváros nem támogatta a kivitelezést és jórészt magánadományok fedezték a költségeket, meglepően gyorsan, a végére értek a terv első szakaszának.

1926. május 1-én felszentelték a kápolnát, ahol 1931-ben aztán felállították a magyar szentek panteonját, amikor is a templomot másodszor is felszentelték. Ekkor a sziklateplom a budai Kapisztrán Ferences Rend gondozásában került. Ám ezidőtájt mind aktuálisabbá vált az egyetlen középkori magyar alapítású szerzetesrend, a pálos rend visszatérése Magyarországra. A pálosokat, akik alapítójukként Boldog Özsébet (Eusebiust) tisztelik, annak ellenére, hogy kérdéses, nem kitalált személyről van-e szó, 1786-ban II. József (1741–1790) király oszlatta fel.

Nem meglepő módon Pfeiffer volt az, aki erősen szorgalmazta, hogy a pálos rend kapja meg a sziklateplomot, amihez támaszt nyújtott, hogy Besnyő Gyula (1883–1946) szemé-

A Sziklakápolna beseje a Gellért-hegyen, 1930-as évek
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

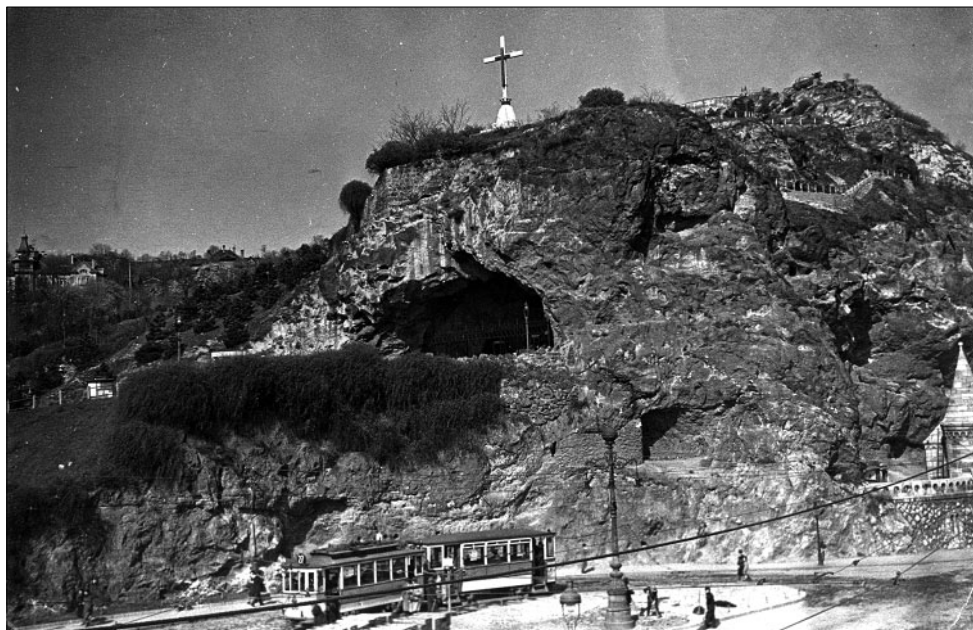
lyében ismét volt magyar pálos, hiszen ő 1932-ben Lengyelországban Lesna Podlaskában megkezdte a novíciátust, majd 1933-ban fogadalmat tett.

Az ötletet végül Serédi Jusztinián (1884–1945) esztergomi is hercegprímás engedélyezte, sőt felkarolta. Mivel az állami beleegyezés is megszületett – amiben ismét szerepet játszott Pfeiffer Gyula, aki latba vetette széleskörű kapcsolati hálóját – a kápolna a hazatérő pálos rend kezelésébe került 1934. május 13-án. Zichy Gyula (1871–1942) kalocsai érsek és Pfeiffer vezetésével harmincfős küldöttség indult Częstochowába, Lengyelországba, ahonnan tizennégy pálos szerzetes tartott velük Magyarországra, beleértve a rendfőnököt, Pius (József) Przeździekit (1865–1942) is.

„Másfélszázados távollét után Budán vannak a pálosok. A legmagyarabb szerzetesrend visszatérése nemcsak örömmünnepe minden igaz magyarnak, de egyúttal szimbólum is, mint ahogy szimbólum az őrzésükre bízott Sziklatemplom, amelynél szilárdabb háza alig van az Úrnak.” – lelkenedett a *Budai Napló* a pálosok hazatértét követően. A rend a sziklatemplom mellett a Gellért rakparton egy rendházat is kapott. A fenntartást segítette, hogy, Schmidt Miksa (1865–1931), a roppant tehetséges bútorgyáros, a ma a Kiscelli Múzeumnak otthont adó Zichy-kastély akkori tulajdonosa, a meggyilkolásával szenzációt keltő Mágnás Elza/Turcsányi Emília (1880–1914) prostituált kitarója tetemes vagyonát a rendre hagyta testamentumában. Igaz, végrendeletét később megváltoztatta, de halálos ágyán mégis a

rendre testálta Gellért-hegyi kastélyát és parkját. Más kérdés, hogy az örökös megtámadta ezt a döntést és hosszú pereskedésre került sor, amelynek során Pfeiffer konok és merev tárgyalópartnernek bizonyult, sőt a pálos renddel is összekülönbözött, de végül sikerült megállapodásra jutni.

Itt jegyzendő meg, hogy amíg át nem szállították a Kerepesi temetőbe, addig itt nyugodott 1938-tól a pálos rendi tanár és költő, Virág Benedek (1752/1754–1830) is, akinek háza ma is a Tabán egyik megmaradt ékessége. Őt eredendően a már felszámolt tabáni temetőben hantolták el, de 1938-ban a sziklakápolnánál temették újra, ahonnan aztán a templom bezárása után a Fiumei úti temetőben helyezték végső nyugalomra.

A Gellért-hegyi Sziklakápolna és környezete – jobbra a hegy oldalában a pálos kolostor épülete, 1934 után
(Vadas Ernő felvétele – Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

A lengyel kapcsolatok miatt aligha hat a meglepetés erejével, hogy 1939-ben a szikla-templom lengyel menekülteknek nyújtott menedéket. A háborús események azonban megosztották az egyház képviselőit is, a német szövetség miatt pedig a lengyel atyák menekülni kényszerültek. A II. világháború után a kápolna szomorú sorsra jutott. 1948. május 13-án még hozzávetőleg százezres tömeg vett részt a májusi ájtatosságon. Amikor egy hónap múltán engesztelő ájtatosságra került volna sor, a karhatalom ezt már megakadályozta. 1950 elején, amikor a pálos rend alapításának 700. évfordulóját ünnepelte, a szikla-templom egész rendezvénysorozatnak adhatott otthont, ám 1951-re a történelmi egyházak elleni állami fellépés elérte tetőpontját. Mindszenty József (1892–1975) esztergomi prímásérsek kirakatpere után a Grösz József (1887–1961) kalocsai érsek elleni, szintén koholt vádakra alapozott per szomorú folyamata zajlott, amikor 1951 Húsvét hétfőjén az Államvédelmi Hatóság osztagai a kápolna belső felépítését megsemmisítették, a bejáratot befalzták, a

szerzeteseket elhurcolták. Addigra a pálos rendet, ahogy a többi szerzetesrendet is, feloszlatta az államhatalom.

Az 1960-as években aztán a barlang a Vízgazdálkodási Tudományos Kutatóintézet kezelésébe ment át. A VITUKI karszthidrológiai kutatóállomást létesített benne, ahol a Gellért-hegy karsztforrásaival kapcsolatos méréseket végeztek, de ez az intézmény csak rövid idegi működött itt. Ezt követően a barlangot raktárnak használták 1989-ig, amikor az egyház visszakapta azt.

A felújítási munkálatok gyorsan megindultak, és 1990 októberében Angelo Acerbi (1925–), a kommunista rendszer utáni első budapesti apostoli nuncius felszentelte a templom új oltárát, 1992. február 26-án pedig újra megnyílt a sziklatemplom a hívők és érdeklődők előtt egyaránt. 2007-ben a sziklatemplomot Erdő Péter (1952–) esztergom–budapesti érsek a használat jogát átadta a pálos rendnek.

Ma itt őrzik Remete Szent Pál (227/228–341) lábszárcsontját, 1994-ben pedig a Lengyel–Magyar Baráti Társaság, a pálos rend hazatérésének 60. évfordulóján a Częstochowai Fekete Madonna kegyképének másolatát ajándékozta a templomnak. Ekkor kaptak emléktáblát a lengyel internáltak is. 1996-ban helyezték el a sziklatemplomban Szent Maximilian Kolbe (1894–1941) ferences vértanú emléktábláját, V. Majzik Mária (1949–) keramikus alkotását. 2001-ben az 1951-ben ledöntött keresztet is pótolták Pomsár András alkotásával, és ugyanabban az évben adták át Kő Pál (1941–2020) Szent István ábrázoló szobrát is.

Katona Csaba

Az egykori Gellért-hegyi szőlő- és borkultúra nyomában

AZ ELŐZMÉNYEK

Ki gondolná ma a Gellért-hegy útjain sétálva, hogy lankáin évszázadokon keresztül az egykori lakosságot ellátó bort adó szőlők foglaltak helyet? Buda körül már a város alapítása előtt számos helyen szőlőskert terült el, ezek a lakosságszám növekedése miatt idővel egyre nagyobb területen foglaltak helyet, ezek között kiemelkedő szerepet játszottak a Buda és az egykori Sasad közötti szőlőültetvények.¹ Feltehetőleg a Gellért-hegy egyik dűlőjét rejtí egy 1312-es forrásban előforduló Eydel név.² A középkori helyi borkultúra máig élő öröksége az egykori budai fehérbort adó *budai zöld* szőlőfajta, valamint a vörösborok alapjául szolgáló *csókaszőlő*.³

A török időkben is tovább élt a szőlőkultúra Budán. Evlia Cselebi 1663-as útját megörökítő leírásában nagy mennyiségű szőlőskertről számol be, a helyi fehérbort az Osz-

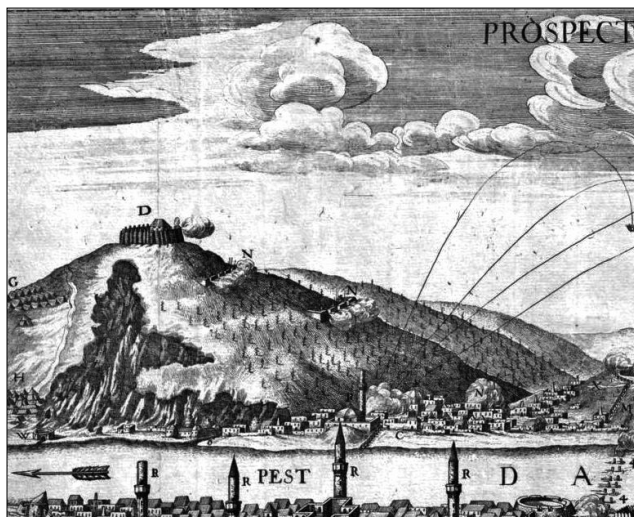
1 Csoma Zsigmond: Szent Vincétől Szent János poharáig. Magyar történeti borkalendárium örökidőre. Budapest, 1999. 100–101. Végh András: Buda I. köt., 1686-ig. / Part I. to 1686. (Magyar Várostarténeti Atlasz 4. / Hungarian Atlas of Historic Towns No. 4.) Budapest, 2015. 53.

2 Végh 2015., 54.

3 Buza Péter: Borozó Budapest. Régvolt szőlőskertek élő öröksége. Budapest, 2008. 15–16.; Bor – mindenkor! Szőlőművelés, borkultúra a fővárosban a 17. század végétől napjainkig. Írta és szerkesztette: Simon Katalin. Budapest, 2022. 20–23.

mán Birodalom egyik legősbibb, legkiválóbb borához hasonlította.⁴ A Gellért-hegy északi és déli lejtőire telepített szőlők a Buda 1684-es és 1686-os ostromát Miksa Emánuel főhadsegédeként megélő Louis Nicolas d'Hallart és Michael Wening vésnök előbbi eseményt megörökítő metszetein is láthatók.⁵

A Gellért-hegy tetején, a szőlők szomszédságában a török időkben Gürz Eliaszt türbéje és egy róla elnevezett kis erődítmény állt.⁶ Blockhausnak nevezett erőd – majd annak romja volt a 18. század második feléig a hegy meghatározó eleme, sőt a hegy egyik korabeli nevét is erről kapta, mivel a kortársak *St. Gerhardiberg*nek vagy *Blocksberg*nek hívták.⁷

A Gellért-hegy Buda 1684. évi ostromának ábrázolásán, részlet Michael Wening – Louis Nicolas d'Hallart metszetéről. (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, lelt. sz.: App. M. 95)

A BUDAI SZŐLŐ- ÉS BORKULTÚRA ÚJJÁSZÜLETÉSE 1686 UTÁN

Az 1686-os ostrom után Budán ismét megindult a város körüli hegyek birtokba vétele, szőlőskertek kialakítása. A borkultúra újjáélesztésében az újonnan megjelenő németek mellett kulcsszerepet játszott a gyűjtőnéven rácoknak nevezett (alapvetően szerb) lakosság. Egy részük már a török időkben is itt élt, más részük újonnan érkezett.⁸ Nevükhöz fűződik a mai Albánia területéről, Skhodra térségéből származó, a legendás budai vörösbor alapjául szolgáló kadarka betelepítése.⁹ A 17. század végén ennek köszönhetően megjelent, majd

4 „[Budának] Lédús és édes-csípős szőlője van... E város korcsmás embereinek különféle részegítő italaik vannak. Egy ketkösia nevű sárga, topáz-színű s kristályhoz hasonló bora van, aminő Bozdsa-Ada [Tenedos] és Anko szigeten sem terem.” Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte Dr. Karácson Imre. Budapest, 1904. (Török-magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: írók. Török történetírók III.) 251–252. Tenedos a mai Bozcaada sziget Törökországban az Égei-tengeren, részben őshonos szőlőfajtákra alapuló borkultúrája az ókortól napjainkig meghatározza a sziget gazdaságát.

5 Wening d'Hallart utasításai alapján készítette a metszeteket, s ugyan nem minden részletükben pontosak, feltűnő, hogy az 1684-es ábrázolásokon még következetesen megjelennek a Gellért-hegyen a szőlőtőkék, 1686-ban már nem, ami az első, sikertelen ostrom pusztításainak lehet következménye, hiszen akkor semmisült meg, ürrült ki a Tabán is. A metszeteket ld. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Metszetgyűjtemény App. M. 227, App. M. 560, App. M. 95.

6 Végh 2015. 29, 44, 47.

7 Feltehetőleg nem azonos a török kori erődde. Simon Katalin: Buda. II. köt. (1686–1848) / Part II (1686–1848). (Magyar Várostartörténeti Atlasz 5. / Hungarian Atlas of Historic Towns No. 5.) Budapest, 2017. 73–74.

8 Nagy Lajos szerint a korábban is itt éltek inkább a Vízivárosban (főleg ún. katolikus rácok), az újonnan letelepedők (katolikus és ortodox rácok, részben Arsenije Crnojević pátriárkával menekülve) pedig a Tabánban foglaltak helyet. Nagy Lajos: Rácok Budán és Pesten, 1686–1703. Tanulmányok Budapest Múltjából 13. 1959. 58, 69.

9 Csoma 1999. 102; Buza 2008. 35.

egyre nagyobb jelentőségre tett szert a nyílt erjesztéssel, ún. kácikban készített vörösbor. 1697-ben már a városi szüretből is jóval több vörösbort termeltek, mint fehéret.¹⁰

A szőlőtulajdonosok nyilvántartása 1696-tól tartalmaz bejegyzéseket. Az első tulajdonosok között kifejezetten sok rácnak nevezett személy szerepel. Ekkoriban leginkább Pál-völgyben, Gazdagréten, az ún. Magasúton (*Hochstrasse*) és a korszakban *Burgerberg*-nek nevezett Sasad térségében kezdték kialakítani a szőlőskerteket.¹¹ 1697-ben már a később legjobb budai vörösbort adó Sas-hegyen (*Adlersberg*) is jegyezték be szőlőskerteket.¹² A 17–18. század fordulóján az elnevezések még képlékenyek voltak, az említett *Burgerberg* alatt például feltehetőleg nem teljesen ugyanazt a területet értették, mint a 18. század végén.¹³ Feltűnő, hogy az első bejegyzések között szinte nem találni Gellért-hegyen álló szőlőre utalást. Ennek egyik oka lehet, hogy a rácok részben önkényesen is vettek művelés alá földeket, amit a kezdeti időszakban még nem dokumentáltak hivatalosan.¹⁴ A Gellért-hegyet a szomszédos Tabánban letelepedő rácok mellett az elit is igyekezett birtokba venni. A 17. század végén a Budai Kamarai Adminisztráció tisztviselői szereztek – nem ritkán ingyen – szőlőskerteket, amiket határkövekkel is elkerítettek, így a löporfeligyelő Johann Enzinger két szőlőskertjét nyolc határkövel (*auf dem Plogberg in Herrn Riedt*).¹⁵ Az élelmezési főbiztos Johann Georg Reitter (*auf dem Blogberg in der Fruchtbahren Riedt*) és a telekkönyvvezető Wolf Martin Hiltl (*auf dem Blogberg in der Reichen Riedt*) szőlőinél kérdés, hogy bejegyzéseik valóban a Gellért-hegyre, s annak – a maival nem azonos – „Gazdag-rét” nevű részére vonatkoznak, vagy egyszerű elírás *Burgerberg* helyett.¹⁶ Az Enzinger-nél szereplő elnevezésből viszont kitűnik, hogy külön régiót kezdtek alkotni az „úri” szőlőskertek, Buda későbbi prominens vezetőinek, így a város életét generációkon keresztül meghatározó Sauttermeister családnak vagy a későbbi polgármesternek, Johann Christoph Baitznak földjei.¹⁷ A gazdag és rangos tulajdonosokra utaló „úri dülő” (*Herrn Riedt*) nevet ugyanebben az időszakban a Gellért-hegy mellett Pál-völgyben is használták.¹⁸ A várbeli karmeliták egyik szőlőbirtoka szintén a Gellért-hegy „úri” részén állt.¹⁹ A tabániak mellett tehát a városi elit is kedvelte a Vár szomszédságában elterülő hegyet. 1713-ban összesen 195 kisebb-nagyobb szőlőskertet írtak itt össze.²⁰

A Vár háztulajdonosainak nagy része egy 1716-os felmérés tanúsága szerint rendelkezett szőlővel Szent Gellért hegyén (*auf dem S. Gerhardiberg*), a tehetősebbek emellett még

10 Géra Eleonóra: A polgárváros rendje. Társadalom – tér – nyilvánosság Budán (1686–1741). Budapest, 2022. (Várostörténeti tanulmányok 18.) 140.

11 Budapest Főváros Levéltára (BFL) Buda Város Telekhivatalának iratai. A Budai Kamarai Adminisztrációtól átvett telekkönyvek (IV.1009.b) 11. köt.

12 BFL IV.1009.b 11. köt. fol. 24r 1697.06.05.

13 Ld. BFL IV.1009.b 10. köt. Más elnevezések pedig kikoptak, ld. *auf dem Wiener Hügl* (BFL IV.1009.b 11. köt. fol. 11, 1696.11.30. – ez a későbbi *Kreidenbruch*, Rézmál-dülő), *auf dem Judenber* (BFL Buda Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyvei /IV.1009.c/ 64. köt. fol. 30r 1706.03.03., ez a későbbi *Rochiberg*, azaz Rókus-hegy, ld. 70. köt. Nr. 140. 1723.12.18.)

14 Nagy 1959. 76. Egy rác tulajdonos bejegyzésére példa: *auf dem Plogberg, Joann Szoldoss Rätz in Taban*. BFL IV.1009.c 64. köt. fol. 2v 1705.09.25.

15 BFL IV.1009.b 17. köt. 136.(1699.03.11.)

16 BFL IV.1009.b 17. köt. 134.(1698.05.07.), 137. p. (1699.06.21.)

17 BFL IV.1009.b. 4. kötet fol. 68r 1703.11.01., *Simon Katalin*: Keresztek útján. Régi budai fészületek és kápolnák nyomában. Budapesti Levéltári Mozaikok 2021/9. 36. sz. DOI: 10.56045/BLM.2021.9.

18 Ld. pl. BFL IV.1009.b 10. kötet fol. 421r (1697) és 11. köt. fol. 34v–35r 1697.08.25.

19 *auf dem Plogberg in der Herren Riedt*. BFL Buda Város Telekhivatalának iratai. Telekhivatali vegyes könyvek (IV.1009.j) 4. köt. 12.

20 BFL Buda Város Tanácsának iratai. Miscellanea (IV.1002.uu) Nr. 628. Budai szőlőhegyek összeírása, 1713.

szántóval is a hegy tövében.²¹ A szőlőkben, a szőlőkbe vezető utak mellett a Gellért-hegy birtokosai is fontosnak tartották, hogy fészületeket állítsanak. A hegy tetejét 1715-től koronázta az egyik gazdag szőlőtulajdonos, Franz Sailler által alapított Kálvária, míg a Gellért-hegytől nyugatra elterülő Kis Gellért-hegyen pedig a tabáni rác bíró állíttatott keresztet az Istenszülő ikonjával.²² A század végén Buda 60 dűlője közül a Gellért-hegy mind a négy dűlője jelentős szőlőtermő területnek számított.²³ Sasaddal, Sas-heggyel és a fehérbort adó Farkas-völgygel együtt Buda bortermelésének központi régióját alkották.²⁴ A nevesebb borkereskedők nemcsak Sas-hegyen, de a Gellért-hegyen is vásároltak maguknak szőlőskerteket, így a Budáról származó, de Pesten vállalkozó Jálics András Ferenc.²⁵ A márkanévnek számító „sashegyi” (*Adlersberger*) mellett ugyanakkor a „Gellért-hegyi” (*Blocksberger*) nevet ritkán használták a budai bor reklámozására.²⁶

A HAZAI SZŐLÉSZETI-BORÁSZATI OKTATÁS BÖLCŐJE

A Gellért-hegy nemcsak a bortermelésben, de annak professzionalizációjában is fontos szerepet játszott. Az eredetileg gyógyszerész végzettségű Schams Ferenc egy gazdasági pályamunka keretében kezdett foglalkozni a szőlő- és bortermelés kérdéseivel, majd életét egy hazai szőlőgyűjtemény és vincellérképző intézmény megteremtésére áldozta. Országos adománygyűjtéssel, gazdag támogatók segítségével nyitotta meg az Országos Venyige Iskolát (*Landes Reben Schule*, a mai Villányi úttól délre, az Alsóhegy, Csetneki és Diószegi út által határolt területen). 1834-ben engedte át Schamsnak tíz évre ingyenes használatra Sas-hegy alatti birtokát Mayerffy Xavér Ferenc. Az iskola alapját a Görög Demetertől származó, Mayerffy tulajdonába került szőlőgyűjtemény, valamint a Schamsnak az ország különböző régióiból adományként küldött szőlőtőkék képezték. A terület 24 táblából állt, amelyben régiók szerint ültették el az egyes venyigéket, emellett „mag iskolát” is elkülönített. A területet akácfákkal kerítették körbe, hogy annak ágaiból karókat vág hassanak le. Az intézmény 1837-ben nyílt meg, tényleges oktatás azonban Schams 1839-ben bekövetkezett váratlan haláláig nem folyt benne. Ekkor a gyűjtemény sorsa is bizonytalanná vált, megmentője a Magyar Gazdasági Egyesület lett, ami 1841-ben vette át az intézményt, ahol továbbra is a tudományos, rendszerező munkásság volt előtérben.²⁷

Új fejezetet jelentett az iskola átszervezése 1859-ben. Ekkor került élére Entz Ferenc orvosdoktor, aki ezt megelőzően Pesten működtetett gazdasági magániskolát. Entz ki-nevezésével előtérbe került az oktatási tevékenység, a *Vincellér és Kertészsképző Gyakorlati Tanintézet* ugyanakkor költözött át a Gellért-hegy déli lejtőjére. A birtokon 60 táblán foglalkoztak szőlőtermesztéssel, mégpedig húszasával felosztva a táblákat a fekete, piros és fehér szőlőfajták szerint. Ezzel párhuzamosan gyűjteményként továbbra is megmaradt

21 BFL Buda Város Telekhivatalának iratai. Telekösszeírások (IV.1009.a) 2. köt.

22 A város kápolnáinak és keresztjeinek 1727. évi összeírásáról ld. *Simon: Keresztek útján...* A Sailler-féle kápolnáról és annak utódjairól ld. *Földváry Gergely: A Gellért-hegyi keresztutak története.* Budapest, 2022.

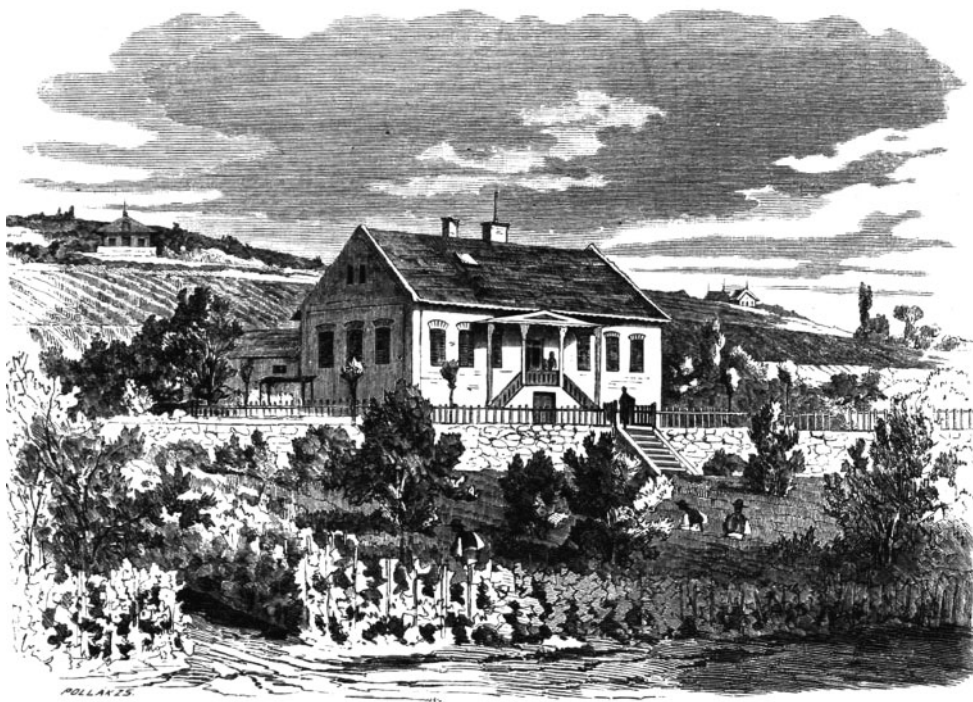
23 A dűlőkön 2–2–3–4 szőlőcsősz dolgozott a szüreti időszakban. Bor – mindenkor! 33.

24 Palugyay Imre még 1852-ben is ezeket nevezi meg Buda valóban minőségi bortermelő területeinek. *Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása.* Első kötet. Pest, 1852. 241–242.

25 1838-ban cserélte el Rókus-hegyen álló örökölt szőlőjét egy másikra a Gellért-hegyen, amit végül 1847-ben adott el. BFL IV.1009.c 131. köt. 242. 1838. szeptember 14; 137. köt. 277. 1847. április 12; Bor – mindenkor! 67.

26 Ld. pl. egy bécsi árverési hirdetményben, ahol többek között ménesi és szekszárdi hazai vörösborok, kőbányai fehérbor mellett „budai vörös sashegyi, gellérthegyi” (*rother Ofner Adlersberger, Blocksberger*) borokat kínáltak. Wiener Zeitung, 1831. szept. 29. 379.

27 Bor – mindenkor! 42–44.

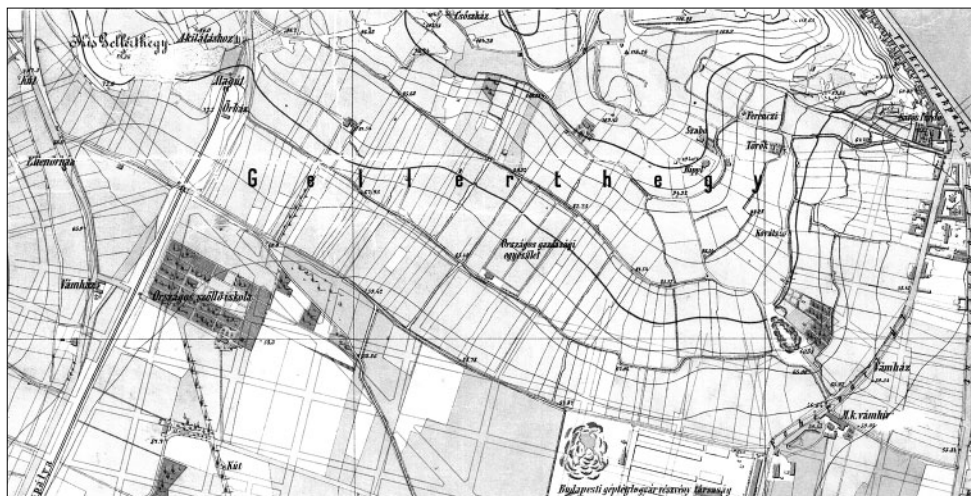
Országos vincellér- és pincemester-iskola Budán
(Vasárnapi Ujság, 1879. okt. 5. 640.)

az országos szőlőiskola.²⁸ A Gellért-hegy kísérleti szőlőtelepében a legelterjedtebb fajták a Mézes fehér, Hosszúnyelű, Zöld, Fehér és Vörös dinka, Ezerjő, Oportói, Burgundi, (Öreg) Kadarka és a Sárfekete voltak.²⁹ A képezde és annak igazgatója, Molnár István támogatásával 1877-ben a Gellért- és a Sas-hegy bortermelői megalakították a Gellérthegyi Pinceszövetséget, amelynek a célja a minőségi bortermelés előmozdítása volt. A tagok a képezde pincéjébe tárolási és kezelési költség fejében adhatták le szüret után termésüket, annak kezeléséért az igazgató és növendékei feleltek. A tulajdonosok rendszeresen meglátogathatták a pincét, a tanintézet pedig köteles volt tájékoztatni őket a borok állapotáról. A borokat a pinceszövetség címkéjével árusították, a haszon pedig a tanintézet és a szövetség osztozott, de a termelők maguk is értékesíthették boruk egy meghatározott részét.³⁰ Az első év terméséből cuvée-t készítettek, amit „Gellérthegyi fehér” és „Gellérthegyi vörös” néven

28 Mindkettő fel van tüntetve Buda 1870-es években készült térképein, ld. pl. BFL Buda sz. k. főváros térképei. Buda áttekintő térképei XV.16.a.201/18 (Marek János, 1876), BFL Budapest székesfőváros térképei. Budapest áttekintő térképei XV.16.e.251/23 (Halácsy Sándor, 1878)

29 Borászati Lapok, 1876. okt. 10. 222.

30 1877. szeptember 28-án tette közzé az ezzel kapcsolatos felhívást Havas József, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Borászati Szakosztályának elnöke. Borászati Lapok, 1877. okt. 10. 150–151.; Földművelési Érdekeink, 1877. okt. 22. 358–359. A tárolás megkönnyítése és a pince jobb kihasználása érdekében 1878-ban az új csatlakozás feltételül minimum 10 akó bor (10 akós hordó) leadását tették. Borászati Lapok, 1878. aug. 25. 124.

A Gellért-hegy és a Kis Gellért-hegy az Országos Szőlőiskolával
és a Vincellér Képezdével (Országos Gazdasági Egyesület)
Marek János áttekintő Buda-térképén, 1876 (BFL XV.16.a.201/18, részlet)

forgalmaztak.³¹ A szövetséget a filoxéra árnyékában, 1884-ben feloszlatták, lényegében beolvadt az Országos Mintapincébe.³²

EGY KORSZAK LEZÁRUL

A 18–19. századi budai szőlő- és borkultúrának az Európa-szerte nagy pusztítást végző filoxéra vetett véget, ám a legendás *budai vörös* kultusza már évtizedekkel korábban kezdett megkopni. Ennek egyik oka a termést tönkretevő természeti csapások (jégeső, hirtelen zápor, vihar, fagy) gyakorivá válása már a 19. század első felétől.³³ Részben az ettől való félelem vezetett Budán a korai és sietős szüreteléshez (amit egyébként nem fajták szerint végeztek). Mindez a bor minőségének romlását eredményezte, noha már Schams Ferenc rámutatott ennek az eljárásnak a hibás voltára. A borhamisítás szintén nem kedvezett a budai bor hírnevének, ehhez járult hozzá, hogy a század második felére a testes vörösborok – amilyen a budai is volt – iránti kereslet Európa-szerte elkezdett visszaszorulni, nem beszélve a sörfogyasztás fellendüléséről. Ilyen körülmények között érkezett Budapestre meg az 1880-as évek elején az Amerikából Franciaországon keresztül behozott, és az egész kontinens szőlő- és borkultúráját felforgató szőlőgyökértetű, korabeli nevén a „pusztító filoxéra” (*phylloxera vastatrix*).³⁴ Magyarországon 1876-ban mutatták ki, de a budai bort adó Gellért- és Sas-hegyen ekkor még a fagykárok pusztítása okozott gondot.³⁵ Noha 1880-ban

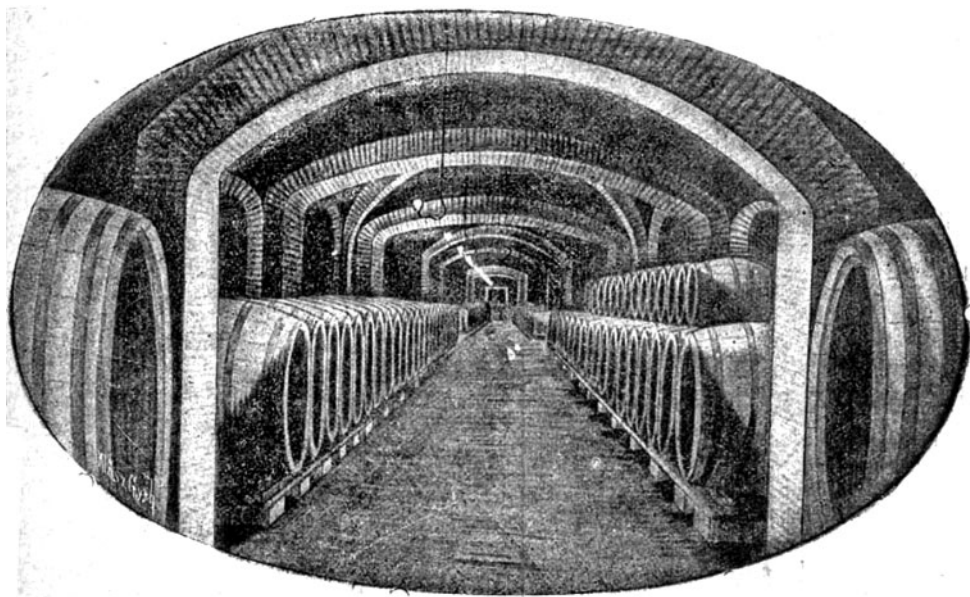
31 Borászati Lapok, 1880. febr. 25. 41.

32 Borászati Lapok, 1884. jún. 30. 145.

33 A Gellért-hegyi kísérleti szőlőtelepen például 1875-ben volt jégeső miatt kár. Borászati Lapok, 1875. júl. 10. 147.

34 Bor – mindenkor! 20, 34, 50, 63–65.

35 „Fájó szívvel azt kell mondanom, hogy Budának borvidéke végkép elfagyott, mert ha a Gellért és Sas-hegy magaslatának déli lejtőjén s talán még itt ott egy kis szeletke épségben maradt, az alig teszi elfagyott területünk 1–2 százalékát.” A fagykárok. Borászati Lapok, 1876. máj. 25. 112.

A M. Kir. Országos Központi Mintapince vörösboros pincéje.
(Borászati Lapok, 1894. jan. 6. 20.)

már a környező településeken is megjelent (a Gellért-hegyen ekkor már találtak gyanús, de végül hivatalosan nem filoxérásnak bizonyult foltokat), Budapestet 1882-ig elkerülte a károkozó. 1884-ben már csak a Gellért-hegyen két nagyobb és egy kisebb fertőzött régiót találtak.³⁶ A védekezés megszervezésében kiemelt szerepet játszott a fent említett Vinceltér Tanintézet, s annak vezetői: Entz Ferenc, majd Molnár István. Mellettük kiemelendő Kerkápoly Károly neve: épp a filoxéra megjelenése előtt, 1878-ban köszönt le országgyűlési képviselői posztjáról, de a jogtudós továbbra is aktív maradt a közügyekben. A Gellért-hegy déli lejtőin felvásárolt földeken alakított ki szőlőbirtokot, majd részt vett az Országos Mintapince munkálataiban. 1878-ban már volt szőlője a hegyoldalban, de 1879-ben a sajtó annak fertőzés-gyanús voltáról tudósít.³⁷ Kezdetben fehér és vörös cuvée-eket termelt, később Cabernet-vel, mint fajborral is kísérletezett.³⁸ Büszkén – és szinte egyedüliként – használta a *gellérthegyi* márkanévként.³⁹ A Sáros fürdővel szemben, a sziklabarlang fölötti területen a szőlők mellett barack- és mandulafákat telepített.⁴⁰ Kerkápoly tevékenyen részt

36 Ferentzy Vilibald miniszteri megbízott jelentése, 1880. november 3. *Bor – mindenkor!* 52; Borászati Lapok, 1884. júl. 20. 157.

37 A hivatalos városi jelentés szerint ekkor a tőkéket nem találták fertőzöttnek, noha voltak közöttük Kassáról, filoxérás területről hozottak is. Nincs *phylloxera* Budán. *Ellenőr*, 11. évf. 1879. okt. 20. 503. sz.

38 Így a Gellért-hegyen 1878, 1879, 1880-ban fehér és vörös borokat, 1882-ben a Sas-hegyen fehér bort és Cabernet-t. 1884-től az Országos Mintapincében tárolta borait, 1894-ben „*gellérthegyi szemelt*” és „*sashegyi szemelt*” mellett sashegyit, vörös és fehér pecsenyebort, valamint Cabernet-t (*carbenet*). Borászati Lapok, 1882. jún. 16. 94; Közgazdasági Értesítő, 1884. dec. 11. 1892; Borászati Lapok, 1894. jan. 6. 20.

39 A Központi Mintapincében tárolt 1882-es *Gellérthegyi* bora ezüstérmet nyert. Közgazdasági Értesítő, 1883. április 26. 367..

40 A hegyen már korábban megjelentek a barackfák, azonban a Kerkápoly gazdatisztje, Zwinkli András-féle barackos országos népszerűsége tett szert, mintaadóvá vált. *Joó Ernő*: A gazdasági élet fejlődése a felszabadulásig. In: *Tétény – Promontor*. Budapest XXII. kerületének története. Szerk. *Joó Ernő – Tóth Gábor – Tóth Sándor*. Budapest, 1970. 76.

vett a filoxéra elleni küzdelemben, megpróbálta megmenteni az utókornak a budai bort. Kezdetben szkeptikus volt a homoki szőlőkkel szemben, a járvány pusztításai miatt végül elismerte azok sikerét. (Ekkor már a Gellért-hegy borainak árával felért egy jó homoki vörösbor.)⁴¹

Noha 1893-ban a történelmi borvidékek felsorolásánál szerepel a Buda-sashegyi borvidék, a filoxéra azonban legyőzte a budai vörösbort.⁴² A régi budai szőlő- és borkultúra emlékét őrzi az 1890-ben államivá alakított Kertészeti Tanintézet, ahol 1894-ben kezdődött meg a felsőfokú oktatás (ma Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar). A hegy déli oldalának utcanevei pedig hazánk történelmi borvidékeinek állítanak emléket.⁴³

Simon Katalin

Városka a város felett: a Gellért-hegyi Citadella története

Műemlékeink, történelmi épületeink egy része szorosan kötődik történelmünk egy-egy dicső, vagy épp a bukásban is felemelő pillanatához. Az egri, a szigetvári, munkácsi vár, vagy a Magyar Nemzeti Múzeum palotájának nemzeti emlékezetben betöltött szerepét nem is kell különösen hangsúlyozni. A Gellért-hegyi Citadella eszmeisége ettől teljesen eltér, inkább a mai Szabadság tér helyén álló hatalmas kaszárnyához, a mára már lebontott Újépülethez, Batthyány Lajos mártírhalálának helyszínéhez hasonlítható. A Citadellát a levert szabadságharc után, a Budai vár védelme mellett Pest katonai sakkban tartása céljából építették, nem csoda, hogy már a kortársak gyűlölete övezte, és később is egymást érték az átépítésére vonatkozó, vagy éppen a lebontásával számoló tervek. A helyzet napjainkra legfeljebb annyiban változott, hogy a közgondolkodás inkább közönyös e furcsa és hazánkban egyedülálló épület iránt.

Itt merül fel a kérdés, hogy a Citadella honnan kapta a nevét. A pattogós hangzású kifejezés (főleg, ha az első hangot cs-nek ejtjük) sejteti, hogy a szó a modern erődépítés hazájából, Italiából származik. A középkorban kialakult szó önmagában azt jelenti, hogy kisváros, ami arra utal, hogy az ekkor kiépült első erődök valóságos kis város benyomását keltették. Az 1220-ban alapított, Padova és Treviso városállamok határán álló, előbbi köztársaság által épített erődváros máig ezt a nevet viseli. Később a jelentés annyiban módosult, hogy kifejezetten magaslatokon kiépített erődök viselik a citadella nevet, így számos spanyol és francia városban található impozáns, remek kilátást nyújtó cituadella, illetve citadelle.

A Pest, illetve a Duna fölé mintegy 140 méter magasságba emelkedő hegyről (ami valójában domb, hiszen a Gellért-hegy tengerszint feletti magassága csupán 235 méter) már

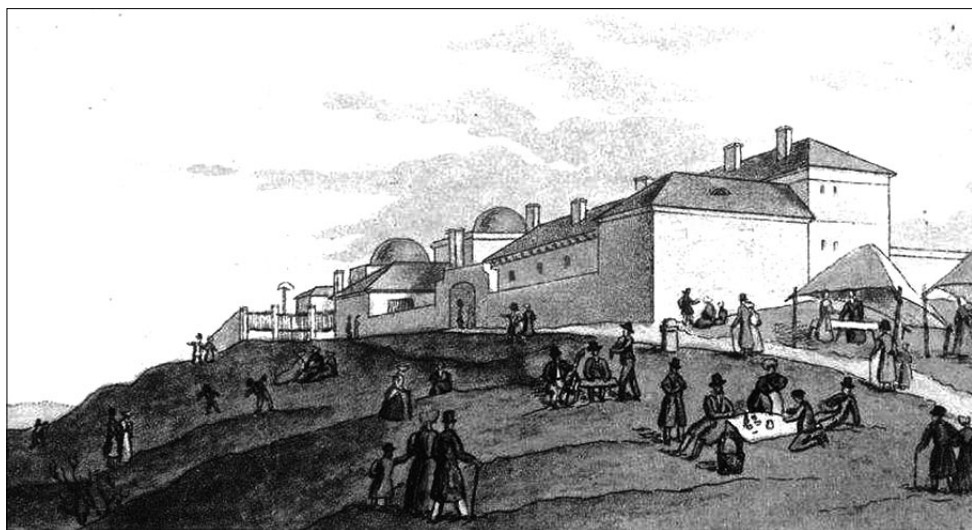
41 Szőlőszeti és Borászati Lap, 1890. ápr. 1. 155; Borászati Lapok, 1890. jan. 18. 14.

42 Balázs Gábor: A filoxéra-járvány és a homoki borászat fellendülése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. In: Tanulmányok Pest megye múltjából V. Szerk. Kiss Anita. Pest Megye Múltjából 17. Budapest, 2014. 246.

43 Csoma Zsigmond: A Vincellér- és Kertészképző Gyakorlati Tanintézetéről a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézetig, 1860–1894. In: 150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003. Budapest, 2003. 31–34.; Bor – mindenkor! 46–49.

eleve jól szemmel lehetett tartani a szemközti síkságot és Budát, a tüzérségi fegyverek fejlődése viszont komoly stratégiai jelentőséget biztosított a helyszínnek. A tizenöt éves háború (1591–1606) során Budát háromszor is megostromolták (1598, 1601, 1603), mindhárom alkalommal fontos szerep jutott a Gellérthegy tetején elhelyezkedő török erődítésnek, aminek elfoglalása után a keresztény seregek a Budai vár déli részét már el tudták érni ágyúval. Ez is mutatja, hogy a középkori haditechnika tükrében még optimálisan védhető vár a tüzérség fejlődésével jelentősen veszített korszerűségéből. Az 1686-os visszafoglalás, illetve a török teljes kiűzése után a Buda újra az ország közepére került, így a Gellért-hegy hadi jelentősége is lecsökkent. A visszafoglalt városokban megtelepedő jezsuiták missziós tevékenységük jegyében a kiemelkedő, drámai hatású pontokon szabadtéri kálváriákat emeltek a helyi polgárság és arisztokrácia bevonásával. Így történt ez Budán is, ahol a Gellért-hegyen létesült keresztút vári és tabáni polgárok adakozásából 1715-ben, amit 1795-ben megújítottak. A stációk a mai Sánc utcából indultak, a golyó-szoborcsoport és az egyszerű barokk kápolna a Citadella közelében, nagyjából a Jubileumi park helyén állt. A kis építmények az évtizedek során sajnos megfogyatkoztak, a harmincas években még három állt. A kápolna a második világháborús ostrom során pusztult el, maradványait csak a hatvanas években bontották el.

A Kálvária-kápolna közelében, a Citadella helyén épült fel az egyetemi csillagvizsgáló, korabeli nevén Uraniae. A Nagyszombaton működő egyetem 1777-ben költözött az üresen álló budai várba, az oktatáshoz szükséges csillagvizsgálót az e célra megmagasított toronyban helyezték el. A helyszín több szempontból sem volt megfelelő, a felmagasított épület-rész szerkezetileg is meggyengült (1829-ben le is kellett bontani), és a már akkor jelentkező fényszennyezés is zavarta a vizsgálatokat. Így 1825-re felépült az új vizsgáló a hegytetőn, ami lehetővé tette, hogy a viszonylag alacsony épületből is jól lehessen kémlelni az égboltot. A csillagászati berendezések még ritkaságnak számítottak az országban, az egri líceum, valamint a gyulafehérvári Batthyáneum tetején működött még hasonló. Mindkét helyen egy nagyszabású barokk épületet tetején állt (Egerben már eleve oktatási célra tervezett

A csillagda épülete 1840 körül

épületen, míg Gyulafehérvárott a felszámolt trinitárius templom tetején), így ez volt az első önálló csillagászati épület az országban. Tervezése ezért is bonyolult folyamat volt, amit egy építészekből, mérnökökből és csillagász szakértőkből álló csapat folytatott le. Az építészeti szakterületért Pollack Mihály, műszaki-tudományos kialakításért Pasquich János matematikus-csillagász felelt. A műszerek jelentős részét Münchenből szereztek be. A csillagda jelentőségét mutatja, hogy 1815. október 26-i ünnepélyesavatásán az akkor megalakult Szent Szövetség három uralkodója, I. Ferenc magyar király és osztrák császár, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Sándor orosz cár is részt vett. A különleges, két hengeres toronyból és a köztük elhelyezkedő csarnokból álló épület hamarosan a fővárosi rangját fokozatosan visszaszerző Pest-Buda egyik látványosságává vált, amit számos metszeten és egyéb ábrázoláson is megörökítettek. Az immár tapasztalt csillagvizsgáló-tervezőnek számító Pollack egy hasonló épületet tervezett a Batthyány-család számára Bicskén. Sajnos ennek már csak romos részletei maradtak fenn.

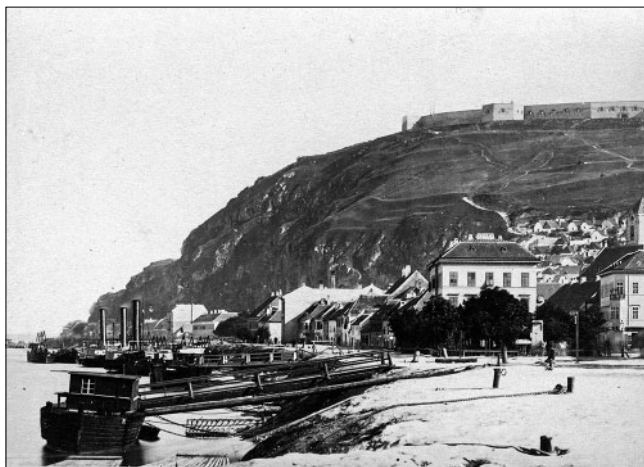
A valóban világszínvonalú épület épp hadászatilag rendkívül fontos elhelyezkedése miatt pusztult el a Budai vár 1849-es ostroma során. A honvédek a csillagvizsgáló környékén állították fel ágyúikat, hogy onnan lőjék a vár déli részét, vagyis a rondella környékét. Az ágyúkat a védekező osztrákok – hadi szempontból teljesen érthető módon – igyekeztek semlegesíteni, így valóságos lövedékzáport zúdítottak a hegyre, ami az ott álló csillagdát is szinte a földdel tette egyenlővé. Néhány csodával határos módon épen maradt műszert sikerült kimenteni és a már említett egri líceumi csillagvizsgálóban biztonságba helyezni, ezen kívül az egykor nagyszerű tudományos műhelyből mára semmi sem maradt.

Az osztrák csapatok mintha csak a jövőbe láttak volna, mikor szétlőtték a csillagdát, ugyanis így tudtukon kívül helyet biztosítottak a kifejezetten Pest-Buda szemmel tartása, illetve a Budai vár védelme céljából felépülő Citadellának. A romok eltakarítása után, az önkényuralom legsötétebb időszakában, 1850-ben kezdődött meg az építkezés, az osztrák hadmérnök Emmanuel Zitta tervei szerint. A hagyomány, miszerint nem volt olyan magyar mérnök, aki a tervezést vállalta volna, téves, ugyanis Zitta elismert erőépítési szakte-kintélynek számított, így természetes volt, hogy őt kérték fel a magyarok számára nyilván rendkívül sértő feladatra. Az új erőddel a már teljesen korszerűtlenné vált Budai várat akarta a hadvezetés kiváltani, hiszen azt az akkori ágyúkkal már teljesen körbe lehetett lőni a budai hegyekről. Ekkor az egész Habsburg birodalomban komoly erőépítési mun-

A budai vár 1849 májusi ostroma a Gellért-hegyről, 1850 körül
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

kálatok zajlottak, és Zitta a magyarországi erődítési kerületet vezette, így természetes volt a megbízása. Elképzelése szerint a Budai várat egy erőd sorral védték volna, ami a Nap-hegy, Kis-Sváb-hegy, Rózsadomb vonalon övezte volna a sok szempontból továbbra is fontos várat (az erőd lánc nem valósult meg, az erőforrásokat inkább a komáromi erőd fejlesztésére fordították). A tervezett rendszer egyetlen eleme a Gellért-hegyen épült fel, amiben szerepet játszott az is, hogy innen lehetett legjobban figyelni és adott esetben szinte utcára beállítva löni Pestet bármiféle rebellió esetén. A gellérthegyi citadella négy év alatt, 1854-re készült el, ami az épület méretét és az építkezést nehezítette tevő elhelyezkedését figyelembe véve rohamtempónak számít – ez is mutatja, hogy felépítése prioritást élvezett.

A Gellért-hegy a Citadellával a tabáni Duna-part felől, 1867 körül (Zograf&Zinsler-felvétel – Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

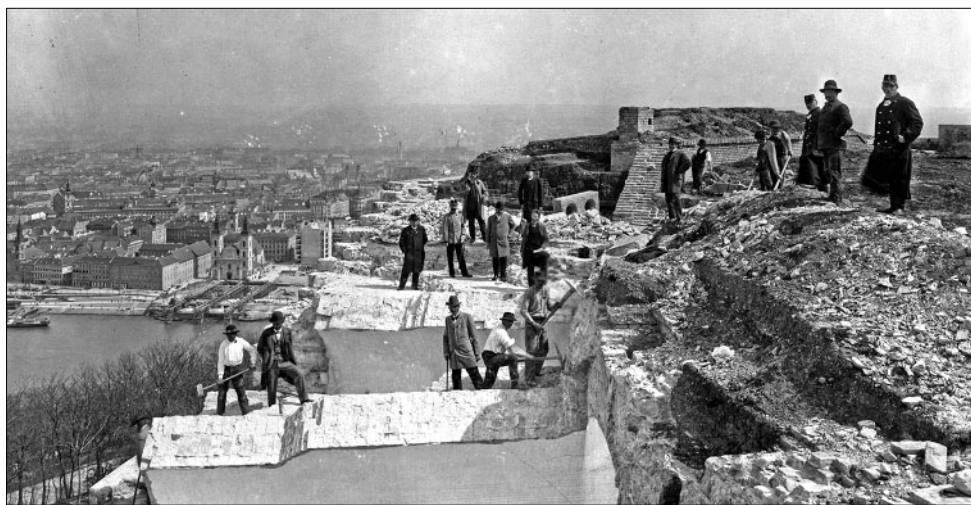
A Gellért-hegy látképe Pest felől, 1897 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

A hatalmas erőd megtört tengelyű alaprajza követi a telepviszonyokat, falait hatalmas kváderkövek alkotják. A „kisvárosba” csupán egy kapun lehet bejutni, olyan ponton, amire két irányból is lehet löni a potenciális támadókra. A kapun áthaladva derékszögben megtört, keskeny rámpás falszoroson át lehet feljutni a voltaképpeni tetőteraszra, ennek a kialakításnak haditechnikai jelentősége nem is igényel bővebb magyarázatot, ez az elrendezés rendkívül megnehezítette volna az ostromlók dolgát. Az erőd két rövidebb végét egy-egy körbástya, vagyis rondella védi, a közbülső falszakaszt pedig középen elhelyezett sokszögű bástyák biztosítják. A bástyák tetején kialakított teraszokon ágyúk sorát lehetett elhelyezni minden irányba, és továbbiak álltak lövésre készen az alsó szinteken is. Az északi oldalon kialakított, a Budai vár és Pest felé néző rondella még egy további emelettel is rendelkezik, ezzel is növelve a lázadásveszélyes városra irányítható ágyúk számát. Az erődöt természetesen hálókörletek, kávéházak, valamint esővízgyűjtő-ciszterna is kiegészítette, ami így egy komoly ostromnak is ellen tudott volna állni. Az erőd elutasítottágát az is növelte, hogy nem ma-

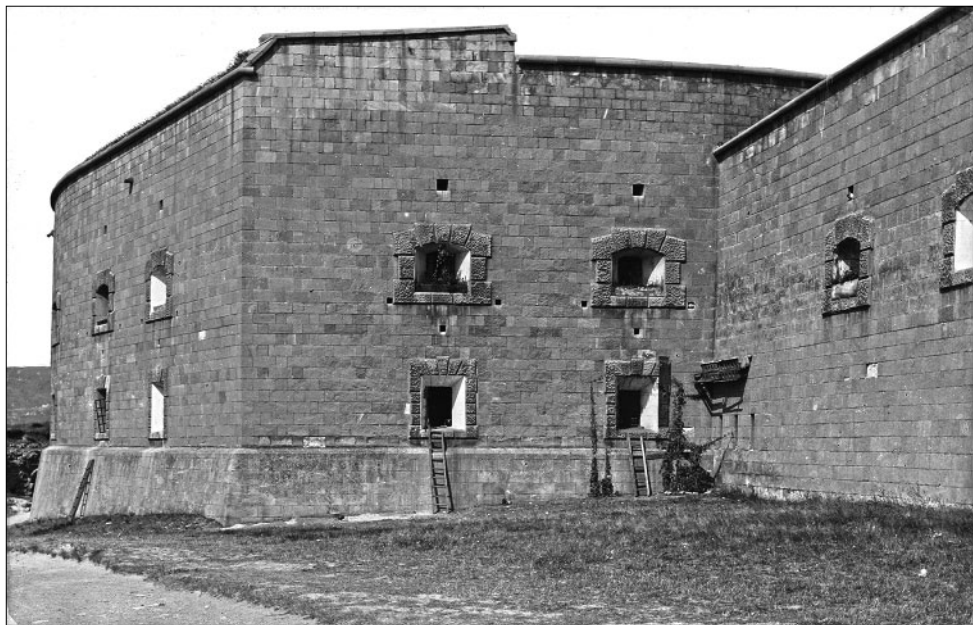
gyarországi kiegészítésű ezredek állomásoztak benne, hanem többnyire osztrák, galíciai, vagy cseh katonák éltek itt, akiket viszonylag gyakran váltottak.

Nem csoda, hogy a citadellát a kortársak valóságos gyűlölete vette körül. Ráadásul hadvezetés a kilövések megfelelő becélzása, valamint az esetleges támadók szemmel tartása érdekében semmilyen fásítást nem tűrt meg a hegyen, így a kopár halom tetején álló durva kőépület hatása még fenyegetőbb volt. A kiegyezés után természetesen azonnal felmerült a lebontás igénye, viszont az épület több katonai ezred laktanyájaként is szolgált, így a vágyott munkák évtizedekig nem indulhattak meg. Az erőd végül egy bonyolult adásvétel során került a főváros tulajdonába: a már említett, a mai Szabadság tér helyén álló Új-épület, a Citadella és további katonai épületek átadásáért cserébe a városvezetés vállalta az ott állomásozó egységek számára új laktanyák építését, valamint, hogy a Gellért-hegyi erődben időközben kiépült katonai táviróállomást készenlétben tartja és szükség esetén a katonaságnak átengedi. Az ügyletről rendelkező törvénycikk 1894-ben kelt (1894. évi XX. törvénycikk), a tényleges birtokbavétel csak az új laktanyák építése után, öt évvel később történhetett meg. Az erőd teljes bontására a fővárosnak nem volt pénze, így jelképes falbontást szerveztek, amit népünnepély keretében kezdtek meg a legsebezhetőbb szakasz, a kapuhoz csatlakozó falak megbontásával, ezáltal a teljes citadella demilitarizálásával.

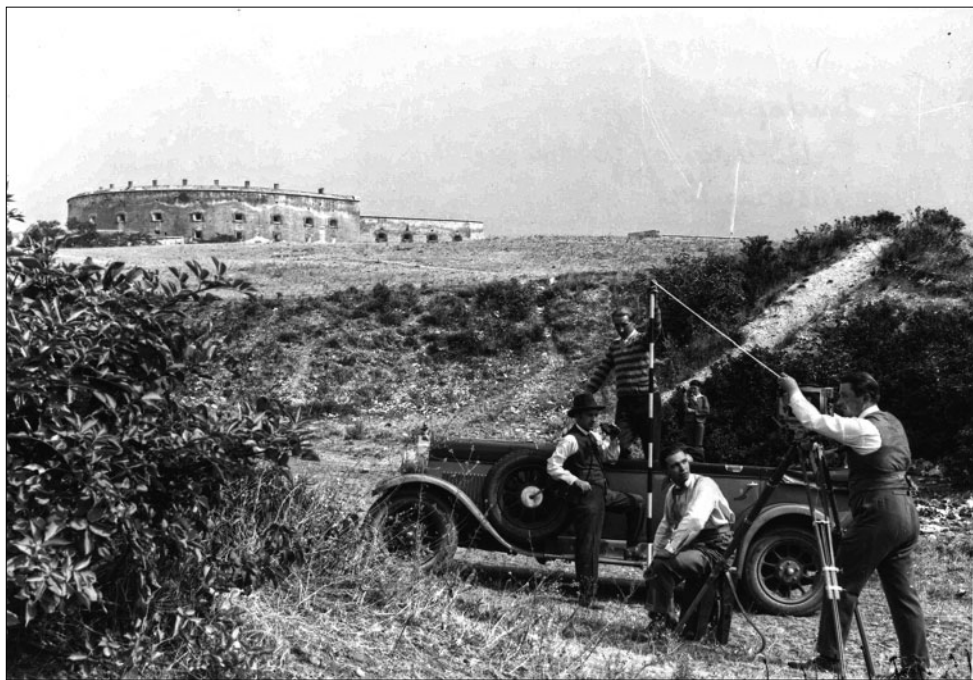
A Gellért-hegy méltó kialakítására vonatkozó elképzelések még a Citadella építése előtti idősakra nyúlnak vissza. Széchenyi István ide tervezte az Üdvleldét, vagyis a haza nagyjainak temetőjét, illetve jelképes sírkertjét. Ennek előképe a bajorországi Regensburg melletti Walhalla, ahol I. Lajos király összegyűjtötte a germán hadvezérek, tudósok, művészek, államférfiak portréit egy hatalmas, ókori görög templomot mintázó épületbe. Széchenyi a későbbiekben inkább egy Westminster-jellegű szakrális építményben gondolkodott, de mindez csak papíron maradt elképzelés volt. Az Üdvlelde elgondolása a szabadságharc, majd a Citadella építése miatt nem valósulhatott meg, de ennek továbbélő igénye egybeesett az erőd lebontásának szándékával. Nem véletlen, hogy már 1871-ben országos pályázatot hirdettek a Nemzeti Pantheon megtervezésére. Az első díjat Berczik Gyula

A Citadella katonai funkciójának megszüntetése, 1899
(FSZEK Budapest Gyűjtemény)

A Citadella részlete, 1903 (Fortepan/Deutsche Fotothek, Brück und Sohn)

Földmérés a Gellért-hegyen – a háttérben a Citadella, 1930-as évek
(Magyar Filmiroda Rt. – Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

nyerte nagyszabású, klasszicizáló épületével, ami a szintén ekkor épülő német és amerikai nagy nemzeti emlékművekre hasonlított. Berczik neve nem túl közismert, pedig pár évtizeddel később kisebb méretű, de a nemzeti emlékezetben mégis jelentős megbízásokhoz jutott: ő tervezte az 1896-os ezredévi ünnepségek keretében felállított hét emlékművet. Így Ópusztaszeren, Pannonhalmán vagy épp a délvidéki Zimonyban járva, ha más léptékben is, de elképzelhetjük, milyen megfogalmazású lett volna a hatalmas mű a Gellért-hegyen. A Nemzeti Pantheon ötlete tovább élt, épp a milleniumi ünnepi előkészületek során több, részben amatőr tervezők által jegyzett terv is készült a végül a mai Hősök terén felállított nagyszabású emlékmű Gellért-hegyen való elhelyezésére. Ezek között volt a Münchener Bavaria-emlékműre emlékeztető Hungaria-szobor, de még 1000 méter magas piramist is tervezett egy nevét titkoló műkedvelő, aki Wekerle Sándor miniszterelnök titkárságára juttatta el a javaslatot (amit természetesen nem is tárgyaltak). Ennél jóval komolyabb a tehetséges és önálló formavilágú építész, illetve akkor még építészhallgató, Medgyaszay István 1902-ben készült bécsi vizsgaterve. A terven már felismerhető az építés későbbi munkásságát meghatározó ornamentika, ami például a veszprémi színházon, vagy a nőgárdi Rárósmulyad templomán látható. A Citadella helyére álmodott monumentális épülethez nagyszabású rámpa- és teraszrendszer vezetett volna fel, az egész hegyet bevonva a nagyszabású koncepcióba. A központi tömböt a Szent Korona nagyméretű mása ékesítette volna, ehhez két oldalt az elképzelések szerint csarnokok kapcsolódtak volna, ahol a magyar történelem különböző korszakaiból származó ereklyék kaptak helyet. Noha a tervvel Medgyaszay elnyerte iskolája, a Bécsi Képzőművészeti Akadémia díját, és azt később át is dolgozta a Feszty körkép elhelyezésére, tulajdonképpen mindig is egy nagyszabású gondolat kísérlet maradt. Az egykor gyűlölt erőd a jelképes bontástól eltekintve érintetlenül állt Budapest ostromának kezdetéig.

A Citadella hadi szerephez – remélhetőleg – utoljára a második világháborúban jutott. A kiváló kilátást biztosító széles ágyúterazon légvédelmi ütegeket helyeztek el a német és magyar honvédek, a kazamatákban hadikórházat rendeztek be. A front itt is átvonult, ennek nyomai, a belövések ma is láthatók a kváderkő falakon. A Budapestet elfoglaló vörös hadsereg vezetése rendkívül gyorsan, szó szerint még eltakarítatlan romok között tíz emlékművet emeltetett. Ezek közül az első hármat (a Szabadság téren, a Gellért szálló, illetve a Vigadó előtt) még 1945. május 1-én (vagyis még a második világháború vége előtt!) felavatták. A legnagyobb szabású emlékművet éppen a Gellért-hegy tetejére, a Citadella déli rondellájá elé tervezték. A tervezés, majd a kivitelezés itt is rohamtempóban történt, az alkotót, Kisfaludi Strobl Zsigmondot a legenda szerint maga Vorosilov választotta ki. A marsall személyesen irányította munkálatokat, az ő elképzelései alapján lett az emlékmű szovjet társaihoz hasonlóan grandiózus, akkora, hogy a filmírók korabeli „mértékegységet” használó megfogalmazása szerint csak a nőalak fejében „akár több munkás is kényelmesen elférne”. A főalak modelljét is legendák övezik: Kisfaludi Strobl állítólag egy villamosmegállóban pillantotta meg a soproni ápolónőt, Gaál Erzsébetet, akiről a szobor arcát mintázta. Az együtttest, vagyis akkori hivatalos nevén a *Felszabadulási emlékművet* 1947. április 5-én avatták, ekkor még láthatóan nem rögzült a „felszabadulás” negyedikéi dátuma. A szoborcsoport központi eleme egy csonkagúla talapzaton álló, palmaágot tartó nőalak. Előtte eredetileg egy zászlót tartó vöröskatona állt, ezt 1956-ban ledöntötték, a dedikációs feliratot pedig levésték. A felvezető lépcsősor két oldalán további szimbolikus alakok állnak, egy sárkányölő férfi, valamint egy fáklyát vivő nő. A szabadság-szobornak is nevezett főalakhoz amivalens viszony fűzte a budapestieket: 1956-ban a zászlótartó katonához hasonlóan le akarták dönteni, de forradalmárok egy csoportja lebeszélte erről a már hegesztőpisztolyok-

A szovjet hadsereg fennállásának 35. évfordulóján
ünnepi koszorúzás a Gellért-hegyi Szabadság-szobornál,
1953. február 3. (Kéri Dániel felvétele –
Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

kal érkezőket. A forradalom leverése után helyreállított szoborcsoport a Kádár-korszakban is az ország egyik fontos vizuális jelképe maradt, az 1971-ben kibocsátott érmén is a pálmaágas nőalak szerepelt, de bélyegek sokaságán is szerepelt, sőt, Farkas Bertalan a szobor kicsinyített másolatát is felvitte a világűrbe. A rendszerváltás után az emlékművet „deszocializálták”: az 1956-ban egyszer már ledöntött katonaalakot a budatétényi Szoborparkba szállították, újra eltávolították a feliratokat és a talapzat hátsó oldalán álló, szintén szovjet katonát ábrázoló domborművet. Az átfogalmazást Szentjóbý Tamás képzőművész különös performansa tette teljesé: 1992 júniusában több napra ejtőernyőselyemmel

A Citadella látványterve, 2024 (Nemzeti Hauszmann Program)

letakarta a szobrot, ami így a „kommunizmus kísértetévé” vált, ezáltal elveszítve eredeti jelentését.

Maga a Citadella épülete a háború után évekig üresen állt. A hatvanas években az ország viszonylagos nyitásával a turizmus is valamennyire fellendült, így a kiváló adottságú helyszín új hasznosítását tervezték. A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1961-ben adott megbízást a Fővárosi Idegenforgalmi Hivatalnak az épület „minőségi idegenforgalmi célú hasznosítására”. Az ágyútermekben kialakított 180 férőhelyes turistaszállót 1964-ben adták át, ekkor történt az erőd máig legjelentősebb átépítése is: a belvárosra néző rondella falába hatalmas ablakokat vágtak, mögötte alakították ki a szálló társalgóját, ami csodálatos kilátást biztosított a vendégeknek. Az éppen akkor műemlékké nyilvánított épület értékeit nem csak a társalgónál hagyták figyelmen kívül: lőrészeket szélesítettek ablakokká, falakat törtek át, boltozatokat bontottak el. A Citadella ezzel az új funkcióval sem tudott a város szerves részévé válni, végül a rendszerváltás után különféle kétes hírű vállalkozások működési helyszínévé vált: a turistaszálló, vagyis a hostel tovább működött, míg a többi helyiségben étterem és a Citadella Night Club nem mindig becsületes tulajdonosai várták a vendégeket. A Nemzeti Hauszmann Program keretében történő felújítás során egy több éve üresen álló, lepusztult, elhagyott szórakozóközpontot állítanak helyre.

A jelenleg (2024 őszén) zajló munkák során helyreállítják a veszélyes erődfal-szakaszokat, a külső homlokzatokat konzerválják. Az udvarokat parkosítják és – ezek a beavatkozások váltották ki a legnagyobb vitákat – a falakat több helyen áttörik. Maga a Citadella új funkciót kap, a magyar szabadságküzelmeket bemutató kiállítás készül a Szabadság Bástyája címmel.

Szende András

Felhasznált irodalom:

Bibó István: Pollack Mihály – az építészet mesterei. Budapest, 2008.; *Domokos György:* Buda ostromai. Budapesti Negyed, 29–30. (2000/3-4); *Földváry Gergely:* A Gellért-hegyi keresztutak története. Artíst design studio Kft, Budapest, 2022.; *Heller Ágost:* A gellért-hegyi csillagásztorony I–III. köt. In: Természettudományi Közlöny, 1878.; *Mucsi Ferenc:* Budapest lexikon I–II. köt. Budapest, 1993.; *Pető Mária:* A gellérthegyi kálvária. Budapest régiségei XXXVII. 297–301. Országos Széchényi Könyvtár, 2003.; *Potzner Ferenc:* Medgyaszay István – az építészet mesterei. Budapest, 2004.; *Póto János:* Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003.; Budapesti kultúrtörténeti séták III.: Gellérthegy. Szerk. Saly Noémi. Budapest, 2018.

Medgyaszay és a Nemzeti Panteon

Írásomban Medgyaszay István Gellérthegyre tervezett Nemzeti Panteonjának bemutatására vállalkozom. A panteonépület műfaja antik eredetű. Eredetileg templom, majd pedig „istenek és hősök emléksarnokaként” új jelentésréteget kapott a 18–19. században. A nemzeti-történeti emlékezet kultuszhelyévé, szimbolikus terévé vált.¹

Medgyaszay István az Otto Wagner-féle mesteriskola diplomamunkájaként 1902–1903-ban Bécsben készítette el a Nemzeti Panteon első tervét, melyet később kibővített, átdolgozott. Mivel a terv végül nem valósult meg, az végigvonult az építőművész életművén. Annak ellenére, hogy pályája legelején született meg, egyik legjelentősebb, legkarakterisztikusabb munkájaként tartják számon. Ennek nem csupán a számos, külföldön elnyert díj az oka,² hanem az is, hogy a Panteon eszmeiségében és kivitelében előrevetíti Medgyaszay építészet terén elért eredményeit, mintegy szintézise mindannak, amit egész élete és munkássága során megvalósított. Benne rejlik a keleti gondolat, a népművészeti gyűjtésekben gyökerező nemzeti jelleg, a domborzat és a város struktúrájának sajátosságait figyelembe vevő szerkezet, valamint a funkció és az eszmei mondanivaló finom összehangolása – egy szerre hagyományos és modern.

Medgyaszay munkásságának célja, hogy megteremtse a sajátos magyar építészeti formanyelvet, s e törekvés már a Panteon tervezésével megkezdődött.

Némi rálátást kapunk a korszak művészeinek inspirációjára, ha felidézzük, hogy Medgyaszay tanulóévei a millenniumi ünnepségre készülési időszakára esnek. Az ezredéves magyar múlt méltó megünneplése, felidézése, formába öntése, egyúttal annak a jövőre vonatkozó jelentése foglalkoztatta a hazai művészvilágot. Nagyívű törekvést látunk az államalapítás ünnepének fennkölt megörökítésére, az ezredéves fennállás kézzelfogható szimbólumának megalkotására. Számos terv született a 19. század utolsó harmadában valamiféle nemzeti emlékhelyről, zarándokhelyről. Elsőként 1843-ban Széchenyi István vetette fel a nemzet nagyjainak sírkertjének és emlékhelyének ötletét, melynek megvalósítására a Gellérthegyet találta alkalmasnak.³ 1871-ben a Magyar Mérnök és Építész Egyesület tervpályázatot írt ki a Magyar Nemzeti Panteon terveire.⁴ A pályázatot Berczik Gyula munkája nyerte, Feszl Frigyes pályaműve második lett, a megvalósítás azonban elmaradt. A későbbi évtizedekben több más építész foglalkoztatott a gellérthegy-i nemzeti emlékmű gondolata. Különbőféle tervek születtek Cziegler Győző (1881), Kolbenheyer Gyula (1892), Vágó László (1895), Palóczy Antal (1899) és Francsek Imre (1901) íróasztalán.⁵ A pályázók többségét Medgyaszay szakmai körökből személyesen is ismerte. A pályamunkák a tervezett építményeknek különféle, változatos funkciókat adtak: kilátó, időjárásjelző, irányjelző szerep, világítótorony, illetve csillagvizsgáló. Egy részük pedig nem épület, hanem lépcsők,

1 Frazon Zsófia: Múzeum és kiállítás: az újrarajzolási terei. Pécs, 2009. Doktori disszertáció. 66–68.

2 Bécsi Akadémia Gundel-díja (1904), Műcsarnok Tavaszi Tárlat (1904), Párizsi kiállítás (1907), Cziegler-érem (1908), London (1909), Diplôme dell’Monza (1923), TESZ jubileumi keresztje (1934).

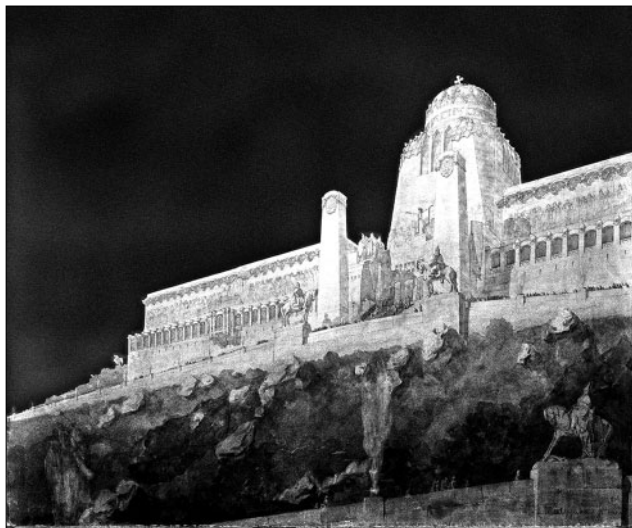
3 Potzner Ferenc: Medgyaszay és a Nemzeti Pantheon eszméje. Medgyaszay István emlékkonferencia. Szerk. Marosi Miklós. Budapest, 2019. [179–206.] 202.

4 Medgyaszay István: A Szt. Gellérthegy kiképzése és a nemzeti panteon. Városi Szemle, 1/7–8. 1908. [540–545.] 540.

5 A pályaterveket Potzner Ferenc elemezte a Medgyaszay-emlékkonferencia kötetében megjelent tanulmányában: Potzner 2019.

teraszok, kertek, vízesés és szoborszerű műemlékek kompozíciója. A fentieknél kevésbé ismert és jóval elrugaskodottabb tervek is születtek. Egy ismeretlen tervező gigantikus piramist képzelt el a Gellérthegyre, Willheim Adolf pedig ión stílusú akropoliszt és Hungária nőalakját világítótoronyként (1893).⁶ Mindezek hatottak Medgyaszay ötletére, azonban egyik sem olyan nagyszabású és részletesen kidolgozott, mint az övé.

Medgyaszay terve átgondolt, egységes kompozíció. Hangsúlyos városképi elem, amely távolról is impozáns látványt nyújt, és amelynek kialakításánál messzeemenően figyelembe vette a városépítészeti adottságokat. A Panteon monumentális, szimmetrikus és funkcionális alkotás. Nem csupán eszmei szempontok vezérelték a tervezőt, hanem praktikus tereket és útvonalakat alakított ki, melyek a zárandóktömegeket a megfelelő módon vezetik, legyen szó ünnepélyes temetési menetről, vagy pedig turisztikai célú látogatásról. A Panteon épületén kívül a lépcsők és rámpák egységes keretbe fogják a teret, kertté alakítják a Gellérthegyvet, és integrálják azt a város szövetébe.⁷

A Gellért-hegyi Nemzeti Panteon közelképe,
Medgyaszay István akvarellje, 1906
(Medgyaszay Emlékhely)

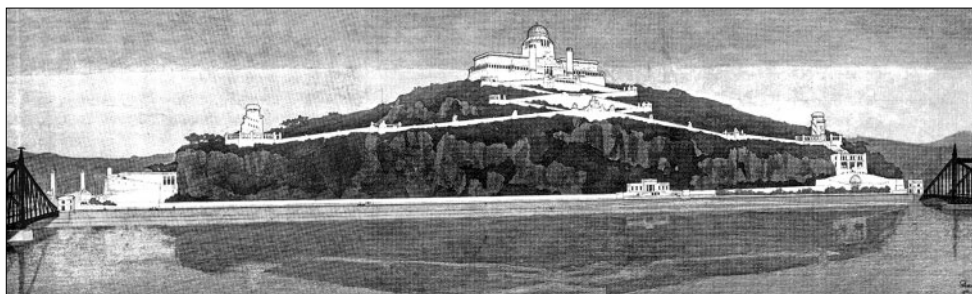
A centrális szerkezetű objektum központi épületének tetején a magyar Szent Koronát imitáló kupola uralja a kompozíciót. A Korona plasztikus ábrázolása (még a függő aranyláncok – pendiliák – is megjelennek a kupolacsarnok falán) önmagában is egyedivé teszi az épületet

A nemzeti panteon, mint épülettípus lehet sírkert-jellegű, vagy elsősorban szobrokat, portrékat, képzőművészeti alkotásokat felvonultató, nem-funerális koncepciót követő emlék- és kultuszhely.⁸ Az általunk bemutatott építmény ötvözi e két vonást. Az épület Medgyaszay elképzelése szerint nem csupán síremlékeket, szarkofágokat és szobrokat őrizne, hanem kiállítótereket, galériákat, ünnepségre alkalmas csarnokokat is magában foglal. Így amellet, hogy a nemzeti relikviák egyfajta gyűjtőhelye lenne, az aktív emlékezést is elősegítené. A központi csarnokban kapott volna állandó helyet a Feszty-körkép. Térszerkezete, monumentalitása méltó a kultuszhely mondanivalójához. Felvonultatja a nemzet nagyjait, a szemléltető elhelyezi a nemzet múltjának és jelenének nagy egészében. A látvány

6 Jamrik Levente: Gellért-hegyi álmok: gigantikus Piramis, Nemzeti Nekropolisz és a Hungária világítótorony. 2010. Blogbejegyzés. https://falanszter.blog.hu/2010/11/20/gellert_hegyi_almok_gigantikus_piramis_nemzeti_nekropolisz_es_a_hungaria_vilagitotorony; Vadas Ferenc: Milleniumi piramis és Gellért-hegyi Akropolisz. In: Budapesti Negyed, 2/3. 1994. 85-110.

7 Potzner 2019. 185.

8 Bővebben ld. Porkoláb Tibor: „Nagyjainknak pantheonja épül”. Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés. Budapest, 2005.

A Nemzeti Panteon távlati képe a pesti oldalról nézve, 1903
(Medgyaszay Emlékhely)

és az élmény a közösség identitásának megkonstruálását és megerősítését célozza. Az ünnepélyesség, a templom-jelleg szakralitást kölcsönöz a térnek, bár annak funkciója világi. A történelmi arcképcsarnok, a vizualizáció a látogató számára fontos eszköze a befogadásnak és az azonosulásnak.

Medgyaszay elődei terveiben hiányolta a környezettel való összhangot. Ezek csupán önmagukban álló épületek voltak, melyek nem illeszkedtek a tájba. Medgyaszay ezért impozáns egységbe foglalta az építményt és az azt övező rámparendszert, mintegy megkoronázva a hegyet, az ország szívét.⁹ Pszichológiai szempontból is hatásosnak találta a hegyre vezető utat, ami megfelelő testi-lelki felkészülést biztosít az emlékhelyre érkező zárándokok számára. Lényeges szempont, hogy a Gellérthegynek a városba illesztése, integrálása is napirenden lévő feladat volt a korszakban, mely feladatot Medgyaszay terve professzionálisan oldotta meg.

A hegyen elhelyezkedő épület szimmetriáját immár a két híd, az újonnan átadott Erzsébet, valamint a Ferenc József híd határozta meg. Ezekhez a támpontokhoz igazította a kompozíció kiegészítő építményeit, a két kilátótornyot. Innen rámpák és lépcsők vezetnek a hegy tetején álló főépülethez, melyhez két előcsarnok csatlakozik. A koronakupolás központi ceremóniatér két oldalsó szárnyában helyezkednek el a kiállítóterek és galériák, míg a kiegészítő előcsarnokok mellett a kiszolgálóhelyiségek, irodák kapnak helyet. A terv meglepő modernséggel egy föld alatti felvonót is magában foglal, amely a Duna-partról a főépületbe szállítja a látogatókat.

Formailag az épület keleti vonásokat hordoz magán (példaként említhetjük a félköríves ablakokat), valamint a népi faépítészetből ismerős megoldásokra utaló formákat. Medgyaszay egyedi formanyelvének alakulását is tetten érhetjük: az építésze később olyannyira jellemző bütykös ablakformák is itt jelennek meg először.

A terven az épülethez kapcsolódó szoboralakok és figurális díszítések, domborművek is részletesen kidolgozottak. A szereplők és az ábrázolt jelenetek, azok elhelyezése és hierarchiája együttesen komoly szimbolikát hordoz. Ezek közül most csak a legfontosabbakat emeljük ki. A főépület előtt két pilon mintegy kapuzatot alkot, előttük két lovasszobor áll: Árpád és Attila, Magyarország és Erdély címerével. Mögöttük a honfoglaló vezérek, középen áldó táltosalak látható. A két fő épületszárnyon pedig Szent István koronázási jelenete, valamint I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának domborműve szerepel, egyenrangúvá téve a két eseményt. Sarkalatos ez a momentum, mert kibékíti egymással

⁹ Medgyaszay 1908, 544.

az Árpád- és a koronakultuszt, valamint legitimálja és elfogadja a Habsburg-ház magyarországi regnálását.¹⁰ A Szent Korona jelenléte és a táltos áldó mozdulata pedig szentesíti a magyar államiságnak a tervező által kiemelt mérföldköveit.

Medgyaszay a nemzetközi sikerek után, 1908-ban ugyancsak a Magyar Mérnök és Építész Egyletben mutatta be panteontervét és -programját – ugyanott, ahol mintegy négy évtizeddel azelőtt írták ki a Gellérthegyre építendő panteon pályázatát. Előadása nyomtatott formában is megjelent.¹¹ Itt fejtette ki először nyilvánosan a Panteonnal kapcsolatos műszaki és esztétikai kihívásokat, melyekre épülettervvel választ adott. Ilyen kihívás volt a szimmetria és a tengelyesség megalkotása ebben a grandiózus léptékben, az egyenetlen hegyfelszín és az egységes lépcsőrendszer összhangba hozatala, valamint az épített városi közeg és a hegy természeti környezetnek egymásba vezetése, esztétikus átmenet alkotása a kettő között.

Bár a terv nem valósult meg az eredetileg elképzelt formájában, Medgyaszay annak több elemét is felhasználta később. Legnyilvánvalóbb formába öntése 1916-ban a lemergi hadikiállítás központi csarnoka volt, amely bár ideiglenes építményként (nyírfából és kátránypapírból), de ízelítőt adott a terv nagyszerűségéből. A hadikiállítás építményeit később (1917–18) a Margitszigeten állították fel. Ezenkívül a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum (1912) előtt álló két lámpaoszlop is a Panteon két pilonját idézi.

A hadikiállítás főpavilonja a Margitszigeten, 1917–1918
(Medgyaszay Emlékhely)

T. Ládonyi Emese

Felhasznált irodalom:¹²

Kathy Imre: Medgyaszay István. Budapest, 1979.; *Potzner Ferenc:* Medgyaszay István. Budapest, 2004.; *Potzner Ferenc:* Építészet és ornamentika Medgyaszay István életművében. Magyar Építőművészet, 17/94. 2017. 54–68.; *Potzner Ferenc:* Medgyaszay István, a modern. In: Tér///Erő | II. Építészeti Nemzeti Szalon. Szerk. Götz Eszter. Budapest, 2019.; *Szegő György:* A modern nemzeti alternatívája. Magyar Építőművészet, 9/4. 2017. 4–5.

¹⁰ *Potzner* 2019. 189.

¹¹ *Medgyaszay* 1908.

¹² A lábjegyzetekben szereplő irodalomon kívüli munkák.

A Gellért-hegy és a honszerelem

Vásáry Tamás, a világhírű zongoraművész és karmester a vele folytatott beszélgetések során gyakran kedves tartózkodási helyeként emlegeti a budai Gellért-hegyet, az egyik interjúbán például így:

„Korábban a Gellért-hegy oldalában laktam, most elköltöztem a tövébe, de fontos szempont volt, hogy ne kerüljek messze a Gellért-hegyi fáktól, ligetektől, mert ott tudok igazán feltöltődni, kiüríteni az elmémet, nekifogni egy új feladatnak. Az az én dolgozószobám, ott tanulok és ott olvasok. Életem szerves része, hogy természetközelen legyek. Én nem »szerelem« a természetet, hanem nem tudok nélküle élni, az az én közegem.”¹

Zseniális zeneművészünk élete és pályája folyamán bejárta az egész világot, 1956-tól hosszú éveken át külföldi emigrációban is élt. Ez idő alatt megismerte a honvágy érzését, ahogy egyszer nyilatkozta:

„Honvágyat én mindig Debrecen után éreztem. [...] A szülővárosomon kívül egyébként Kodály zenéje kelt bennem mindig honvágyat.”² Ilyen érzetet váltott ki belőle a Gellért-hegy emléke is.

Egy rádióinterjúbán, amelyet emlékezetből idézek fel, a riporter megkérdezte tőle, hogy amikor rendszeresen járt-kelt a világban, nem akarták-e valamelyik országban marasztalni. Vásáry Tamás elmondta, előfordult, hogy marasztalták: például egyszer Svájcban, az egyik tó partján kapott egy gyönyörű házat, hogy éljen ott. A riporter megkérdezte tőle:

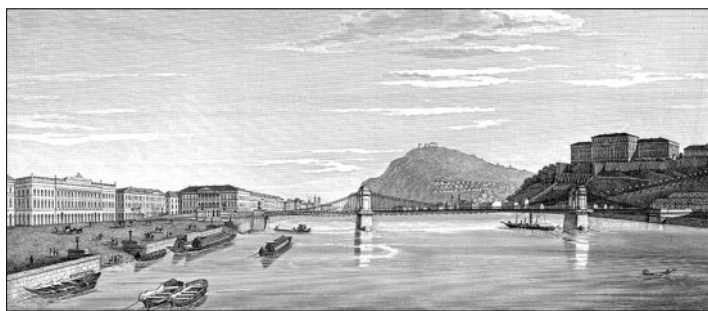
– Akkor miért jött haza?

– Mert reggelente, amikor kinéztem az ablakon, nem láttam a Gellért-hegyet...

Milyen egyszerű és egyben megindító megfogalmazása ez a honvágnak és a honszeretetnek! De talán jobban illik erre a régi, a romantika korában, például Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi által előszeretettel használt honszerelem kifejezés, amely (Czuczor Gergely és Fogarasi János értelmező szótára szerint)

„Szeretet, melylyel valaki hona iránt viseltetik, s annak javát, dísztét előmozdítani törekszik, érte élni halni kész stb.”³ Pirkler Adolf megfogalmazásában: „Minden szerelmek koronája a honszerelem, mely, ha a szívben mély gyökeret vert, a hazát boldoggá teszi.”⁴

Hála József

A Lánchíd látképe észak felől, mögötte a Gellért-hegy, 1839
(Christoph Mahlknecht acélmetszete – Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

1 (D. B. S): Vásáry Tamás: a Gellért-hegy a dolgozószobám. In: <https://www.ujbuda.hu/ujbuda/vasary-tamas-a-gellert-hegy-a-dolgozoszobam> (Utolsó letöltés ideje: 2024. nov. 11.)

2 Szerelemben a zongorával. Vásáry Tamással beszélget Fazekas Valéria. Budapest, 2006. 57. 58.

3 Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. II. Emich Gusztáv, Pest, 1864. 1675.

4 Pirkler Adolf: Honszerelem. Pesti Divatlap, 1847. Első félévi folyam, 4. sz. [97–100.] 100.

A Majki tavak története

Majk a Vértes hegység északi lábánál, a Tatai tavak szomszédságában található település. Országos hírű az itt épült kamalduli remeteség. A kamalduli rendet az itáliai Camalduliban (Toszkána) alapította meg Szent Romuald 1012-ben. Magyarországon a 17. század végén jelentek meg a „néma barátok”.

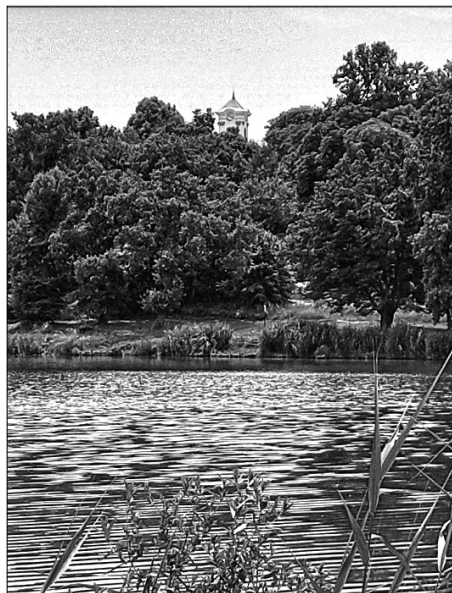
Majk nevének etimológiájára többféle magyarázat ismert, nevét Isten anyjáról kaphatta, akit illyr nyelven Majkának neveztek. Levezetik a moje szláv szóból is, melynek jelentése enyém, továbbá egykori, Mayath nevű tulajdonosáról, sőt a Majk kun nemzetségnévből is.¹

A Vértesben sok állóvíz található, melyek a hegységben kialakuló süllyedés következtében a jégkorszak végén keletkeztek. A Majki tavak is ehhez a tórendszerhez tartoznak, de kiterjedésüket tekintve sokkal kisebbek, mint például a Tatai tavak.

A Majki tavakat három tó alkotja: a Felső-, a Középső- és az Alsó-tó. A legnagyobb kiterjedésű közöttük a 8,8 hektáros Felső-tó, amelyik a legközelebb fekszik a remeteség épületéhez. A tó alakja igen érdekes, halra emlékeztet. A helyiek elkeskenyedő végét Tófaroknak nevezik. A Majki-, vagy Gesztesi patak köti össze a tavakat, gátakat emelve duzzasztották fel mind a hármat.

A patak egyik ága a Bugger-forrás, a másik ág a Kőhányási erdő és a Halenárika választóvonalán ered és az Átal-érbe ömlik. A 18. század előtt a gesztesi-tatai uradalom területe mocsaras volt, de Mikoviny Sámuel kamarai mérnök tervei szerint megvalósult ezeknek a területeknek a lecsapolása, köztük a három majki tavat is rendbe hozták.² A mai Felső-tó gátjának zsilipes kialakításához Grossmann József uradalmi mérnök a 18. század végén készített terveket.

A Majki tavak fontos szerepet játszottak abban, hogy már a kamalduli remeteség előtt itt alapították a boldogságos Szűz Máriáról nevezett premontrei prépostságot. „... a természet kitűnő kezdeményeivel, úgymint : sűrű csererdőivel, kellemes italú vízzel, halban, rákban és teknősbékában bővelkedő halastóval, s malmokkal...”³ A premontrei prépostság a 13–16. század között működött, hiteleshely volt. Okleveleket, okiratokat állítottak ki itt. Történetíróink többsége szerint a rendet II. Endre királyunk alapította. 1388-ban a Vértesben vadászó Zsigmond király is

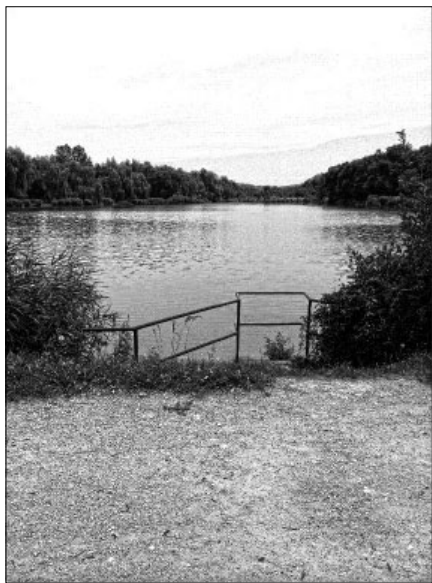

A Felső-tó látképe a remeteség tornyával (A szerző felvétele)

1 Végváriné Babirák Ilona: Oroszlány, egy magyarországi falu legendája és igaz története. Oroszlány, 1999. 544–547.

2 A Vértesi Naturpark monográfiája. I. köt. Szerk. Viszló Levente. Csákvár, 2019. 92–99.

3 Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. Az Esztergomi, Székesfehérvári Veszprémi Egyházmegyéek. Pest, 1870–1876. 495–498.

A Felső-tó gátja, háttérben a Tófarok
(A szerző felvétele)

járt itt. A tatárdúlást átvészelte, de a török hódoltság alatt elpusztult. Köveinek nagy részét felhasználták a kamalduli remeteség építése során.

A Majki pusztát és a hozzátartozó szántóföldeket, erdőket, réteket, valamint a három halastavat és malmokat 1733-ban gróf Esterházy József országbíró ajándékozta a kamalduli remetéknek, vagy ahogy a nép nevezte őket, a fehér barátoknak. A gróf bátyja, Esterházy Antal mint elsőszülött örökölte Majkpusztát, de mivel részt vett a Rákóczi-szabadságharcban, hazaárulás és hűtlenség vádjával megfosztották birtokától. Öccseinek azonban sikerült megtartania Majkot. Esterházy Antal a fejedelem kíséretében, franciaországi száműzetése során a kamalduliak Grosbois-i kolostorában talált menedéket. Így nem véletlen, hogy öccse, Esterházy József örömmel támogatta a kamalduliak majki letelepedését. Az alapítólevél szerint a remetéknek új remeteséget kellett építeni Nepomuki Szent János tiszteletére, valamint az alapító családjának lelkiüdvéért évenként összesen 157 misét kellett szolgáltatniuk. A remeteségi épületek a Rákóczihoz hű gazdag dunántúli nemesi családok

adományaiból épültek. Így például 1737-ben Gellért Péter és neje, Losonczy Julianna a Felső-tavon lévő malmot ajándékozta a barátoknak, vagy 1740-ben gróf Zichy Miklós és neje, Berényi Éva grófnő 2000 forint alapítványt tett számukra.⁴ A némaságot fogadó szerzetesrend majki remetesége az ellenállás egyik utolsó lehetősége volt a Rákóczi-szabadságharcot követően. A remeték a bencés szabályzatot követték, a szent elmélkedés, kevés fizikai munka, elsősorban kertjük művelése töltötte ki idejüket.

A remeteség gazdaságának működését a laikus barátok (fráterek) irányították. Ők olyan fogadalmat tett szerzetesek voltak, akiket nem szenteltek fel. A remeték egészségére is felügyeltek. A Felső-tó tó vizét használták mindennapi szükségleteikre. A tavakon épült malmokban lisztet őröltek.⁵ Egy 1745-ben kelt felmérés szerint a három malom ellátta lisztel a szerzeteseket és cselédjeiket. A tavak halállományát is a fráterek halászták, biztosítva a remeték halfogyasztását.

A hal a kamalduli templom alapfalának 1753-as építése során kiemelt funkciót töltött be, az alapkővel együtt a hallgatás jelképeként egy halat is elhelyeztek. A hal ősi keresztény szimbólum, utal a keresztség szentségére, ezért a keresztelőmedencét is halastónak, „piscina”-nak nevezték, ami kegyelmet és üdvösséget hoz a legszentebb Hal által.⁶ A hal maga a rend életszemléletét testesíti meg. A vízben nem pislog, szeme állandóan nyitva van, mindig éber, akár a remete. Nem ad ki hangot, ahogy a fehér barátok sem beszéltek egymással az év nagy részében. A misén kívül csupán néhány ünnepnap gyűltek össze a refektóriumban (ebédlőteremben), ahol beszélhettek egymással.

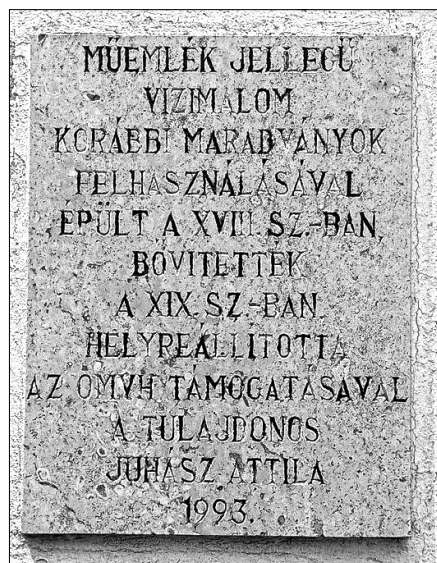
4 Nitsch Árpád János: Majk, a Boldogságos Szűz Majki Premontrei Prépostságának, majd a Nepomuki Szent Jánosról nevezett Kamalduli remeteségnek története. Győr, 1910. 20–23.

5 Kulcsár Emil: Majk története. Tatabánya, 1989. 8–24.; Forgács József: Majk 12 pillanata. Oroszlány, 2022. 7–23.

6 Dávid Katalin: A teremtet világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve. Budapest, 2002. 99.

A kamalduli remeték közel 50 évig élhettek csak Majkon. II. József, a „kalapos király” 1782-ben a nem tanító és nem gyógyító rendeket feloszlatta. Így a majki remeteség is erre a sorsra jutott, a barátoknak el kellett hagyniuk celláikat (lakóházaikat), templomukat lebontották, az oroszlányi evangélikus templom építésére hordták a köveit, csupán a torony maradt meg. Ingóságait a környező falvak templomaiba vitték. Könyvtáruk értékes darabjai Budára kerültek. Az utolsó szerzetes 1784-ben hagyta el Majkot, majd 1785. október 20-án a győri püspök kiszentelte (exsecrálta) a templomot.

A Királyi Kamara csak 1802-ben tudta bérbe adni az ingatlant Mauthner és Kadisch pesti zsidó kereskedőknek, akik az elhagyott konventépületben, az úgynevezett foresteriában posztó és szűrgyártó manufaktúrát alapítottak. 1812–15 között már 32 takácsmester dolgozott itt. Tulajdonváltások után 1828-ban Majk visszakerült az Esterházyak birtokába. Esterházy Miklós 1837-ben bérbe adta a manufaktúrát Oesterreicher Dávidnak, szintén posztógyártás céljára. A gesztesi-csákvári uradalomban közben fellendült a juhtenyésztés. A juhok számára a rétek és legelők biztosították a takarmányt. Gyapjuk pedig a posztógyártás nyersanyaga volt. Hogy tiszta gyapjút nyerjenek, a nyírás előtt fürdették az állatokat. A patakokban fürdető medencéket alakítottak ki. Ez a Majki-patakot ugyan nem érintette, de a Felső-tó partján juhaklok sorakoztak és pokrócszárító házat építettek. A gyapjút fonalakká fonták, majd posztóvá szőtték. Az 1848–49-es szabadságharc idején a hadsereg számára nagy tételben készítettek itt takarókat, könynyű- és nehézlovassági pokrócokat, ágytakarókat.⁷ A posztó előállításának bizonyos fázisa az Alsó, vagy Dadi malomban történt. Ezt a malmot úgynevezett kallómalommá alakították át. A kallómalmot régi szláv szóval valchának nevezték. A kallózás a posztó előállításának azon folyamata, amely folyóvízben, zuhogó alá állított kallókádban történt. A kallómalom a vízikerek forgó mozgását hasznosította úgy, hogy azt egy erős emelő-lendítőkarokkal felszerelt tüskés főtengely segítségével súlyos ütőfejek ritmikus felemelésére, illetve leejtésére változtatta, így az ütőfejek a nedves szövetet tartalmazó vályúba zuhantak. A folyamat lényege, hogy a súlyos ütőbot folyamatos döngölése által az alatta levő vályúban nedvesen tartott, vagy állandóan locsolt gyapjuszövetben a gyapjuszálak összezsugorodtak, a szövet szélteben-hosszában összement, vastagabb, tömörebb lett. E tömörödő, ámde csökkenő mennyiségre mondják azt, hogy „elkallódott”. A forgó tüskés tengelyre – egy sorban több – 4–8 ütőbotot is ráállítottak, így egyszerre több posztót tudtak kallózni. A szabadságharc bukása után a posztógyártás is leáldozott. A manufaktúrák megszűntek, a posztókereskedők tönkrementek.

A malom műemléktáblája felújításának adataival (A szerző felvétele)

⁷ Majk, remeteség és posztógyár. Szerk. Forgács József. (Vértesi legendák). [Oroszlány], 2010. 6–17.; Szabad György: A tatái és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest, 1957. 118–119.

Esterházy Miklós gróf 1860-ban vadászkastéllá alakíttatta át az elhagyott foresteria épületét, a parkba egzotikus növényeket, fákat telepített. A gyönyörű, de megritkult hárs és vadgesztenye fasor, az örökzöldek közül a boróka, mocsárciprus, japán ciprus még ma is megtalálható az angolparkban. A tavon levő malmokat bérbe adták. A molnárok szerződésben álltak a gróffal, sokszor évenként kötötték a bérleti szerződést. A halászati jog a grófi családot illette. Ha azonban egy-egy tó községi malmot hajtó vizet táplált, az ehhez szükséges „víznyerés” jogát továbbra is megítélték a falunak. Ezen felül joguk volt az állatcsordákat – a halastavak egy kijelölt részén – itatni, fürösztetni és úsztatni, máskor moshattak és kendert is áztathattak a faluszéli tavakban.

A tavak teljes lehalászása négyévenként történt (pl. 1869, 1873). A kastély szükségletén túl, a felesleget (pontyot, csukát, süllőt) pesti kereskedők vásárolták fel. A tavakra tócsósz örködött és védte az uradalom jogait. A halászatra nem csupán a húsnyerés miatt került sor, hanem a szaporítótavakból kifogott ivadékokat ekkor tették át növelő, majd a hizláló tavakba. A majki kallótóból a szebb halakat a nagyigmándi Öreg-tóba, az apróbbakat pedig a többi tóba helyezték.⁸ Minden évben vágták a nádat, tavasszal lekaszálták a hínárt, tisztították a medret.

A kastély vízszükségletét lovak hajtotta szivattyú biztosította. A későbbiekben villanymotorokkal juttatták fel a tó vizét a templomtoronyban elhelyezett tartályba. A Felső-tó vizén cölöpökre épült fürdőházat alakítottak ki, ahol kabinok voltak. Ebben a magánfürdőben úsztak, fürdőztek nyaranta a család tagjai. Az első világháborúig használatos volt. Később a család a nyarakat a csákvári kastélyban, a telet pedig a majki vadászkastélyban töltötte.

Zsombolyai Mária: Zúzmarás reggel Majkon

A két világháború között a három majki tavat kitisztították, és hallal újratelepítették. A még meglévő két lisztet őrő vízimalom közül a középsőt leállították. A Felső-tó malmát egy bokodi molnármesternek adták bérbe.

A majki kastély díszudvarában volt egy 20 méter mély kút, amely a mai napig sok titkot őriz. A kút fölé 1922-ben egy gyönyörűen faragott velenicei kútkáva került, amely gróf Károlyi Gyula és felesége nászajándéka volt leányuk, Károlyi Margit, és vejük, Esterházy Móric számára. A kútból egy

⁸ *Für Lajos: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870–1914. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 4.). Budapest, 1969. 217–221.*

alagút nyílt, amely a tó közelében ma is látható nyíláson bukkan a felszínre. Feltehetően már a remeteség idején is létezhetett és menekülőútnak számíthatott. Az alagutat 1984-85-ben megpróbálták feltárni, de 103 méter után beomlott. Mendemondák keringenek arról, vajon miért építették, milyen titkokat rejt. Egyik szerint az 1900-as évek első felében egy lovászfiú beleszeretett a grófkisasszonyba. A gróf megtudta, a fiút megölette és a titkos alagútba falaztatta. A legenda él, de a bizonyítékok váratnak magukra.⁹

A II. világháborút követően a kastély és a tavak nagyon rossz állapotba kerültek. A bányászat miatt biztonsági okokból leengedték a majki Felső-tó vizét, és lebontották a mellette lévő majorsági épületeket. Romokban hevert a remeteség és környezete, dűledező barátlakásokkal, elvadult udvarokkal, gazos tómederrel. 1952-ben a kastélyt államosították, nyaranta úttörőtáboroknak adott helyet. A hatvanas évek végén Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskola és Kollégium működött a falai között. Gróf Esterházy Mórinné Károlyi Margit 1975-ig élt a remeteség egyik cellájában. Nem hagyta el Majkot, haláláig hű maradt otthonához.¹⁰ Az Esterházy unokák sok nyári vakációt töltöttek Majkon. Köztük volt a későbbi író, Esterházy Péter is, akinek élményeit a *Harmonia Caelestis* című művéből ismerhetjük.

1982–88 között az Országos Műemlék Felügyelőség és a Komárom Megyei Tanács Oroszlány városának szabadidőközpontját akarta létrehozni Majkon. A tavat újratöltötték, a remetecellákból üdülőházakat alakítottak ki. A Majki remeteség legutóbbi teljes renoválására két ütemben került sor. 2012 és 2015 között a kastély és a díszkert, majd 2018-ban a környező épületek újultak meg.

Jelenleg a Majki tavakat horgásztavakként hasznosítják. Partjaik szépen gondozottak, idézve a kastély fénykorát. A Felső-tó gátja közelében látható a műemlék jellegű, magánkézben lévő, kissé romos malom épülete. Oroszlány neves festője, Zsombolyai Mária gyönyörű képein örökíti meg a táj és a remeteség harmóniáját, a csend szigetét.

Langó Zsuzsanna

A reformkor hazaszerető grófja, Vay Ábrahám életrajza

Gróf Vay Ábrahám kiemelkedő közéleti-politikai pályafutását nem kis részben családjának, illetve őseinek hírneve alapozta meg, akik a kora újkori, újkori Magyarország egyházi, társadalmi és politikai közéletének meghatározó szereplői voltak. gróf Vay Ábrahám¹ hétköznapijait ősei, a családot összefogó közös értékrend, a református egyház iránti mély elkötelezettség határozta meg. A Tiszáninnen Református Egyházkerület és a Sárospataki Református Kollégium életében betöltött szerepük mélyen hozzájárult társadalmi felemelkedésükhöz.

9 Forgács József: A titkos alagúttól az utolsó boszorkányig. Majk és Oroszlány legendái. Tatabánya, 2021. 64.

10 Forgács József: A 13-as cella grófnője. Károlyi Margit élete. Mád, 2023. 30–33.

1 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. köt. Pest, 1865. 100.; Borovszky Samu – Vende Ernő: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye kiváló szülöttei. gróf. Vay Ábrahám. Budapest, 1900.

A NÉV KÖTELEZ

A vajai Vay nemesi, bárói, majd 1830-tól az alsózsolcai ágon grófi család a hagyományok szerint Szabolcs vármegye egyik legősibb famíliája volt. A feudalizmus időszakában a főrangú nemesi családok különösen fontosnak tartották, hogy legalább az Árpádokig visszavezethessék családfáikat. A Vay bárók sem voltak kivételek, bár nem tartoztak a régi arisztokráciához. A család eredetét egészen a 10. századig, pontosabban egy Voja nevezetű pogány magyar ősig vezették vissza, aki már Szent Istvánnal együtt felvette a keresztséget, akkor a Tamás² nevet kapta. Az ősi származást hangsúlyozta az 1418-ban Zsigmond királytól kapott címerük is:³

A Vay nemzetség címerében ugyanis szarvas látható, amely a családi monda szerint a Tanais vízen átszökve a honfoglaló magyar sereg útját mutatta a Kárpát-medencébe. Az ambiciózus eredetlegendával szemben hiteles dokumentumok alapján történetük a 14. század közepétől származtatható⁴. A befolyásos, és a jelek szerint vagyonos köznemesi család tagjai közül többen már a kora újkorban alispáni tisztséget töltöttek be Szabolcs vármegyében. A família névadó, központi birtoka Vaján⁵ feküdt. A 16. században a megyei nemes társaik többségéhez hasonlóan református hitre tértek. A vallási hovatartozás ettől kezdve meghatározóvá vált a család életében.

A 17. században a família egyedül Vay Péter (1611–1662) ágában folytatódott, aki 1631 körül I. Rákóczi György étekfogója és kamarása volt, majd 1650-ben Szabolcs vármegye másodalispánja. Feleségétől, Zoltán Annától két lánya: Erzsébet és Katalin, valamint három fia: Ábrahám, Mihály és Ádám született.

A VAY CSALÁD ALSÓZSOLCAI ÁGA

A Vay család történetében új fejezet kezdődött Vay Ábrahám és Ibrányi Anna házasságával. Bárius Katalin és Ibrányi Ferenc lánya, Anna ugyanis az egykor oly kiterjedt és jelentős Bárius famíliának egyetlen leányági leszármazottjaként, a családi vagyon egyedüli örökösevé vált 1668-ban. A két fiatal házassága révén került Alsózsolca a Vay család birtokába.⁶ Vay Ábrahám és felesége ezzel megalapozta a két és fél évszázadig virágzó Vay család alsózsolcai ágát. Két lányuk Anna, Borbála és egy fiuk, László született.

Gróf Vay Ábrahám dédapja, Vay László⁷ (1674–1733) rokonaihoz hasonlóan 1703 után csatlakozott a felkelőkhöz és Rákóczi brigadérosra lett. 1711-ben letette a hűségesküt az uralkodóra, és az 1715. évi országgyűlésen már a vallás ügyében kiküldött bizottság egyik nevezetes tagja volt. Ugyancsak ekkor vásárolta meg nagybátyja, a Rákóczi szabadságharchoz csatlakozott Vay Ádám elkobzott birtokainak egy részét, több mint tízezer forintért.⁸ Első

2 *Angelovics Helga*: A vajai Vay család, Vay Miklós báró (1802–1894) ősei. Zempléni Múzsza, 17. évf. 4. sz. 2017 tél. 13. Vay Dániel és Miklós bárói diplomájának fogalmazványa, Bécs, 1783. ápr. 18. MNL OL A 39. 1783:3675. fol. 3–10.

3 *Fejérpataki László*: Magyar czimeres emlékek. Zsigmond király Vay Ábrahámnak és rokonainak czimert ad 1418. Budapest, 1901. 47–49.

4 *Piti Ferenc*: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. LII. köt., Nyíregyháza, 2010. 387–606.

5 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. köt. Pest, 1865. 92. 1413-ban Zsigmond királytól kapta Vaját Vay Jánosnak fia László.

6 *Bodnár Tamás*: Alsózsolca története. A honfoglalástól a XVIII. századig. Alsózsolca, 2005. 41.

7 *Szakállas Sándor*: A szabolcsi nemesség a kuruc hadseregben és tehervállalása a Rákóczi-szabadságharcban, Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle. 30. évf. 2. sz. 1995. 192.

8 *Szakály Orsolya*: Egy vállalkozó főnemes Vay Miklós báró (1756–1824). Budapest, 2003. 15.

feleségétől, Teleki Borbálától származott legidősebb fia, Ábrahám. Házastársa korai halála után, feltehetőleg az 1710-es évek elején vette el Boros Katalint, Bagossy Pál özvegyét. A második házasságából két fiú született: László és Mihály.⁹ Mihály Kraszna vármegyében lakott és utódai képezték a család erdélyi ágát.

Vay László első házasságából született Ábrahám (1697–1762) a megyei és a református egyházi közéletben aktívan részt vett. Az 1731-ben kiadott, a protestánsok vallásgyakorlatát és helyzetét 1781-ig meghatározó *Carolina Resolutiót* követően azonban Vay kálvinista nemes társaihoz hasonlóan állami hivatalt már nem vállalhatott, hiszen ott csak katolikus felekezeti családból származó személyek kaphattak állást.

Vay Ábrahám birtokainak fő központja a Szabolcs megyei Berkesz mellett, a Miskolc tözsomzsédságában fekvő Alsózsolca volt. Családjával itt, Alsózsolcán az első Vay (-Hal-ler) kastélyban élt, amelyet ő építtetett fel az 1720-as években, a rommá lett Bárius kastély helyén. A falu omladozó katolikus templomának reformátussá való átalakítása is komolyan foglalkoztatta, mivel a Bárius ösöket, majd elhalt gyermekeit és feleségét is – ugyan engedély nélkül – ide temették. 1760 körül építtette a Vay-kriptát, amely ettől kezdve a család ezen ágának temetkezési helyül szolgált.¹⁰

Vay Ábrahám 1735-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület első főgondnokaként fontos szerepet töltött be a református egyház életében. Többek közt igyekezett szabályozni a bécsi református ágens munkakörét és megteremteni működésének anyagi feltételeit. Fellépett a vallási sérelmek orvoslása, a protestáns tábori lelkészség megszervezése és a szlovák anyanyelvű református lelkészek képzése érdekében. A Sárospataki Kollégiummal szoros kapcsolatot ápol.

Gyulaffy Borbálával kötött első házasságából három fia született, de közülük egyedül István érte meg a felnőttkort. Vay Ábrahám felesége halála után három évvel, 1746-ban újra nősült, másod-unokatestvérét, Wass Annát vezette oltár elé. A harmonikusnak tűnő házasságból három fiú származott: Miklós, Dániel, és a gróf Vay Ábrahám édesapja, József.

Vay Józsefnek (1752–1821) életében szintén központi helyet foglalt el az egyházpolitika. Mindössze 32 éves volt, amikor a miskolci református egyház főgondnokává választották, amely tisztséget 1786-ig töltötte be. Majd 1796-tól haláláig a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnokaként tevékenykedett. Többek között a nevéhez köthető az egyházmegyei határok újragondolása, ezáltal a könnyebben érvényesíthető egyházigazgatási rend bevezetése. Iskolája, a pataki kollégium érdekében végzett korszakos jelentőségű negyedszázados munkálkodása különösen figyelemre méltó. Ennek keretében eredményesen lépett fel a 17. században már működött kollégiumi nyomda újraindítása érdekében, amelynek köszönhetően a kollégium később e téren is be tudta tölteni regionális kulturális központi szerepét.¹¹ Határozottan fellépett az anyanyelvű oktatás ügyében. Ennek szellemében az 1810-ben elfogadott új tantervben a magyar nyelv önálló tantárgyként kapott helyett. Mindemellett a kollégium nagyszabású kibővítésének ösztönzőjeként a munkálatokra, illetve egyéb fejlesztésekre feleségével, Mocsáry Erzsébettel együtt 1809-ben 5000 váltóforint alaptőkével létrehozták a Vay–Mocsáry Alapítványt.¹² A család áldozatkészségét és ezen intézmény jelentőségét mutatja, hogy a későbbiekben ezt további összegekkel növelték, összesen mintegy 29 000 forintot ajánlva fel.

9 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. kötet. Pest, 1865. 103.

10 Bodnár Tamás: Alsózsolca története. A honfoglalástól a XVIII. századig. Alsózsolca, 2005. 73.

11 Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Budapest, 1978. 70–75.

12 Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki kollégium története. Sárospatak, 2013. 84.

Az egyházi és kulturális életben betöltött szerepe mellett közéleti, politikai szerepvállalása sem elhanyagolható. Minthogy 1781 után megnyíltak a protestánsok előtt is a magasabb hivatalok, Vay 1789-ben a szabolcsi alispánságból (1786–1789) a helytartótanácsosok közé emelkedett. Miklós és István testvéréhez hasonlóan Vay József is elkötelezett szabaddóműves volt, illetve 1790-ben a porosz és brit udvarral a Habsburgok trónfosztásáról tárgyaló magyar nemesi csoport aktív tagja.¹³ Bár az 1790-ben összeült diétán Borsod megye és a kálvinista reformnemesség követeként szót emelt a magyar nyelv ügyéért, amely által Kazinczy nagybecsülését kivívta, az udvar a „veszélyes elemek” közé sorolta.¹⁴ A következő év tavaszán az uralkodó már nem engedélyezte, hogy követként megjelenjen az országgyűlésen, noha Borsod megye újfent megválasztotta. Budán ezért öccse, Miklós képviselte a megyét.¹⁵ Vayt ezekben a „viharos években” testvéreivel együtt a magyarországi ellenzék vezetői között találhatjuk. A magyar jakobinusok Benda Kálmán által publikált irataiban Vay József és István neve számos alkalommal felmerül.¹⁶ A kivégzések

után, 1795-ben elvégzett politikai tisztogatások következtében így Vayt is elmozdították helytartótanácsosi székéből. Ezt követően, bár 1802 és 1811 között Szabolcs vármegye követeként részt vett a diétákon, de állást csak 1807-ben nyert. Ekkor lett a hétszemélyes tábla ülnöke. Tekintélyét, műveltségét széles körben – köztük József nádor is – elismerték.¹⁷ Vay József már nem élhette meg a reformkor kezdetét, 1821. december 30-án, a Pest megyei Bugyi-i birtokán elhunyt.¹⁸ A testét Alsózsoltán, ősei sírboltjában helyezték örök nyugalomra. Temetése, végakarata szerint egyszerűen, minden pompa nélkül ment végbe.

Gróf Vay Ábrahám 1847-ben,
Jozef Kriehuber litográfiáján

GRÓF VAY ÁBRAHÁM

1789-ben született Alsózsoltán. Az életéhez fontos erkölcsei tanítást a szülei házában, majd Csetneken, Csiz Fidrik evangélikus professzor nevelőintézetében kapta meg.¹⁹ A Sárospataki Református Kollégium növendéke volt, ahol kiváló eredményességgel tanult. A tanulótársai körében nagyon népszerű volt, mert sokat segített nekik a tanulásban. Még tanul Sárospatakon, amikor 1809 júniusában a haza védelmére tett harcos

13 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes Vay Miklós báró (1756–1824). Budapest, 2003. 24.

14 Uo. 214.

15 Angelovics Helga: A vajai Vay család, Vay Miklós báró (1802–1894) ősei. Zempléni Múzsza, 17. évf. 4. sz. 2017 tél. 17.

16 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. II. köt. A magyar jakobinusok elleni felségstírtási és hűtlenségi per iratai. 1794–1795. Budapest, 1952. 863. 1128.

17 Angelovics Helga: A Vajai Vay Család, Vay Miklós báró (1802–1894) ősei. Zempléni Múzsza, 17. évf. 4. sz. 2017 tél. 17.

18 Vay József végrendelete. Pest, 1814. szeptember 13. Birtokpolitikája is eredményesnek tekinthető, mivel végrendeletében 250 000 forintra becsült ingatlan vagyonról rendelkezett. (Utolsó kiegészítés: 1819. jan. 2.) Sárospataki Református Kollégium Levéltára, K.ii. I. 4.

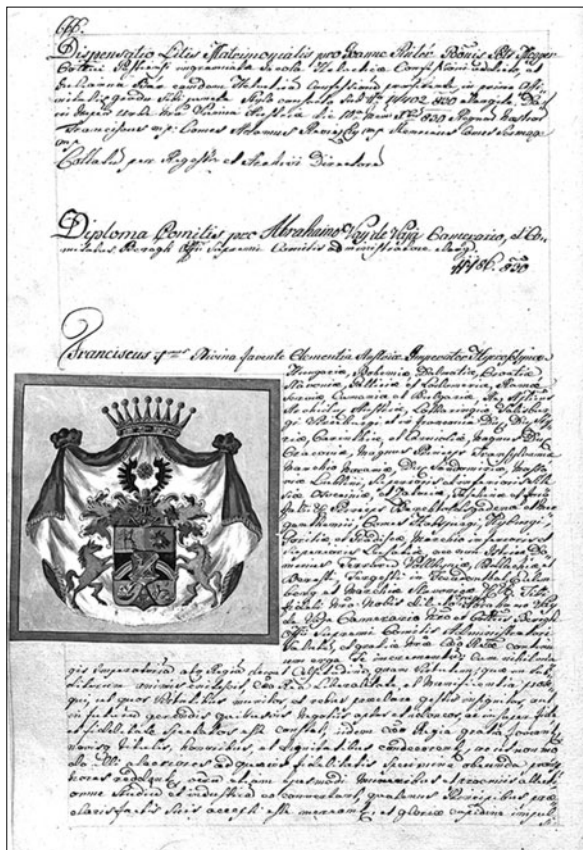
19 Ponori Thewrewk József: Gróf Vay Ábrahám életírása. Pozsony, 1830. 2.

kiállása miatt Szabolcs vármegyei hadak lovas főhadnagyának, később hadvezéri segédnek nevezték ki. 1809 év végén a tanulmányai befejeztével közpályára lépett, a királyi táblánál hites jegyzőnek állt, 1810 közepén sikeres vizsgát tett.

1815-ben cs. k. kamarásnak nevezi ki az uralkodó, amit szerénységének és nagyfokú munkabírásnak köszönhetett. 1825-ben Borsod vármegye első alispánjává választották, és a hamarosan összeülő diétán, mint megyéje első követe vett részt.²⁰ Szerénységének tanúbizonysága az egyik országgyűlésen tett kijelentése, amikor egyik képviselőtársa megszólította a kamarási rangján, akkor így válaszolt: „Nincs itt semmilyen kamarás, csak Borsod megye követe”.²¹ Pozsonyban ügyességével, eszével, honszeretetével, kiváló beszédképességével kivívta követtársainak megbecsülését. Beszédei hazafias gondolatokat árasztottak, egyúttal a magyar nyelv egyik nagy pártolója volt az Országgyűlésen. Vay számára ez az Országgyűlés hozta meg a népszerűséget. Mint ismert, a nyelvügyben folytatott tanácskozások közben, a november 3-i kerületi ülésen Széchenyi nagyvonalú felajánlásához többek közt Vay Ábrahám is csatlakozott 8000 forinttal.²² A művelődéspolitikai szempontból korszakos jelentőségű Magyar Tudós Társaság (1840-től Magyar Tudományos Akadémia) anyagi alapjainak lefektetéséhez való hozzájárulásával országszerte neves személlyé vált. 1830-ban a Tudós Társaság igazgatói választmányába is beválasztották, elismerve az ügy érdekében tett erőfeszítéseit.

1826 augusztusában lemondott követi tisztségéről, feltételezhetően azért, mert csalódott az országgyűlés lassú munkájában.

Vay Ábrahám 1828–29-ben királyi biztos volt Szabolcs vármegyében, közben 1829. április 12-én Bereg vármegye főispánjává nevezte ki I. Ferenc király, s ugyanebben az évben szeptember 3-án grófi címet adományozott neki – Luskodi előnévvel – megalapítva ezál-

A Vay család grófi címere
az adománylevelet rögzítő Királyi Könyvekben
(MNL Országos Levéltár)

20 Dobrossy István: Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Vay Ábrahám és a Magyar Tudományos Akadémia alapítása. Miskolc, 1997. 62–66.

21 Ponori Thewrewk József: Gróf Vay Ábrahám életrása. Pozsony, 1830. 5.

22 Uo. 9–13.; Jolsvai András: Írók akadémája. A megalapítástól a megalakulásig. Irodalomtörténeti Közlemények, XCIII. évf. 5–6. sz. 1989. 605–626.

tal a Vay família grófi ágát.²³ A grófi címer közepén az ősi nemzetségcímer alapmotívumait továbbra is használta.²⁴

Vay élete során számos jelét adta lojalitásának, udvarhűségének. Többek közt ennek is köszönhető, hogy magas uralkodói elismerésekben részesült. Példaként említhető császári és királyi valóságos belső titkos tanácsosi címe, de elnyerte a Szent István rend középkeresztjét is. Mindemellett az Akadémia igazgató tagja lett. A gróft jelleméből fakadó takarékoság és ugyanakkor a rászorulókkal (személyekkel, intézményekkel és ügyekkel) szembeni adakozókészség jellemezte. Jellemző volt rá a romantikus ősi hagyomány és család tisztelete.

1810-ben vette feleségül Kazinczy Zsófiát, Kazinczy Ferenc unokatestvérét, akitől tizenkét gyermeke – öt lány és hét fiú – született.²⁵ Családjával a jelentősen kibővítettettkerkeszi kastélyban élt. Kazinczy Ferenc és Vay Ábrahám barátok voltak, amit egy levél²⁶ hűen tükröz. Amikor 1832-ben kinevezik Vayt Bereg vármegye főispánjának, a következőképpen invitálja Kazinczyt a berkeszi kastélyba:

Vay Ábrahám – Kazinczynak.

Lelkem Barátom!

Az én beiktatásom a' Beregh Fő-Ispányi Székébe, melyet Királyom Administratori titulussal nekem adni méltóztatott, e' folyó Holdnap 22kén leszen. — 20ikba estve köszönt Berkeszen a' Borsod roppant népe, 21ikbe be kísér Bereghszászba. — Zemplénnek V. Ispányától 's Fő Jegyzőjétől úgy hallottam, hogy Ünnepeken Zemplény is meg fog jelenni. Rajta ha úgy esnék, örvendeném. De ha léged meg láthatnának szemeim, úgy ezenn örömöm határtalanul meg nevednék. — Fijam Péter el jön, véle, ha magad reá el határozhatnád, 19kbe vagy 20ba meg nézhetnéd Berkeszenn, 's nem rosz Anglus Rezeimet, melyek három szobáimnak falait takarják. De meg a' Vay József megj-képét is — melyet Berkeszen kívül látni nem lehet. —

Barátom! Örvendeztesd meg

Barátodat

[H. és k. n.]

Vayt mpr.

Kivül: Monsieur Monsieur François de Kazinczy.

à Széphalom.

[Eredetije a M. Tud. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 29. sz.]

A ranglétrán tovább haladva 1832–1845 között Máramaros vármegye főispáni székét foglalhatta el. A máramarosi főispáni kinevezésére ősi szokásoknak megfelelően lóháton indult el családjával és egész udvartartásával. Amikor eljött az indulás napja, akkor tár-

23 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. köt. Pest, 1865. 104. A szakirodalom felveti annak lehetőségét, hogy apja is a grófságra pályázott, ezért sem csatlakozott testvérei bárói kérvényéhez.

24 Királyi Könyvek. Hungaricana: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_65_0551/?image=0&pg=336&bbox=-305%2C-2031%2C3313%2C31

25 Cs. Gárdonyi Klára: Kazinczy Zsófia és Vay Ábrahám házasságának története (Ismeretlen Kazinczy-levelek). Napkelet, 18. évf. 3. sz. 1. Nyíregyháza, 1940. 144–148.

26 Váczy János: Kazinczy Ferenc összes művei. Levelezés. XXI. köt. Budapest, 1911. 300.

szekerekre rakták az óriási sátrat, amelynek négy rekesze volt: valóságos szobák, vastag „muszkaváson” fallal. A sátot, ha fölállították, tetejébe tűzték a Vay grófi címeres lobogót és a véletlenül arra tévedő, látva a közelben legelésző lovakat, a nagy tüzeket, a szolgafán függő bográcsokkal, azt hihette, hogy Árpád népét látja táborozni a beregi síkságon.²⁷ Mindenki megcsodálta ezt a különös menetet, mert ilyen díszes szekérkaravánt nem láttak mindennap. Amíg mentek, soha sem engedte a gróf, hogy idegen fedél alatt háljanak meg. A sátot minden előre kijelölt pihenőnél, az érkezésnél jóval előbb fölállították már emberei. Sőt még azt is úgy intézte, hogy a sátor se álljon a más földjén. Ez könnyű volt, mivel három napig utazhatott egyfolytában úgy, hogy mindig a tulajdon birtokán érte a dél meg az esthajnal. Máramaroszigetre érve, dörögtek a tarackok és zászlódíszben úszott a város, mikor a diadalkapun át bevonult a különös karaván.²⁸ Ő kezdeményezte a magyar kereskedelmi társaság létrehozását, amit elsőként 20.000 forinttal támogatott. A gróf gazdagságáról legendák keringtek, az egyik vadászat utáni vacsorán a Lichtensteinből érkezett vendég hencegni próbált a vagyonával. Amikor Tóth Sámuel ügyvéd átnézte tételesen az éves számadást, akkor kiderült, hogy a gróf egy éves jövedelme volt akkora, mint a vendég teljes vagyona. A vadászatok alkalmával emberderékig érő ezüst gyertyatartókban égtek a gyertyák, arany és ezüst evőeszközökkel terítették a sávos damasztabroszokkal takart asztalokra.

A szabadságharc kezdetén a berkeszi birtokán gazdálkodott, ekkor a Batthyány-kormány ismét visszahelyezte a főispáni székbe. E tisztséget 1849-ig töltötte be.²⁹ Vay a nemzeti kultúra fejlesztéséhez a fentebb említett akadémiai felajánlása mellett a miskolci színház építésének, majd belsőépítészeti munkálatainak nagyvonalú támogatásával is hozzájárult. Lelkesen próbált a miskolci színészeknek pénzt adományozni. Széchenyi István kortársaként munkálkodott. Barátságukat, a kultúra iránti elkötelezettségüket és annak nagyvonalú anyagi támogatását az alábbi Széchenyitől kapott levélrészlet is igazolja:

„Barátom, hogy minekelőtte én valamit vállamra akarok venni, apodictice kívánom tudni, hogy az mennyit nyom, s megvallom, hogy leveledből nem egészen világosan értettem, hogy mi volna az az obligatio, melyet magunkra vennénk. Ha csak arrul nagyon szó, hogy kiki közülünk semel pro semper háromszáz forintot válto czedulákon adjon, igen de igen örömet megfogjuk tenni, és mondom, nagy hálaadattal köszönjük néked, hogy el nem felejtkeztél rólunk; – de ha arrul volna a szó, hogy 300 forintot pengőben kellessen adni most, vagy pedig talán minden esztendőben, akkor megvallom, hogy az erszénybe többször kellene előbb tekinteni, hogy meglehet-e tenni, vagy nem? Mert másképp méltán lehetne mondani, hogy sokat akar a szarka de-Legyél tehát olly barátsággal, és ezen kis kétségünket világosítsd meg. Én Andrássy Györgyvel, Károlyi Györgyvel, Esterházy Károlyal, gróf Batthyányival, Wesselényivel és gróf Csákyval beszélni fogok amikor őket meglátom, – a többieket, kiket alig esmerek, a Te levelezésedre hagyom.

Én magamat barátságodba és egész Familiádunk becses emlékezetébe ajánlom, hogy ha alkalmatosságod nagyon, ámbár esméretlen Borsod vármegyei hazámfiainak szives jó akaratjokba ajánlani, Néked nagyon fogom köszönni, és ámbár tudom, hogy az én gondolkodásom módja sem a tieddel sem az övékkel sokakban nem egyez, azért mégis önérzéssel mondhatom, hogy a Te és az ő szivek hajlandóságát megérdemlem.

27 Vajk: More Patrio. Új idők, 2. évf. 1896. jún. 7. 24. sz. 571.

28 Uo. 572.

29 Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. köt. Budapest, 2011. 231.

Engedj meg, hogy nem magam irtam ezen levelet, és légy bizonyos abban, hogy igazi és mély tisztelettel maradok hiv barátod

Posonban dec. 29-én 826.

*Széchenyi.*³⁰

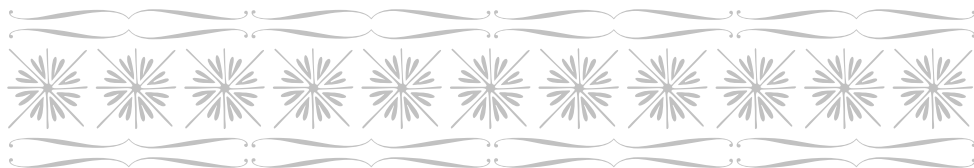
A művészetek, főként a szobrászat pártfogójaként évekig Ferenczy István (1792–1856) szobrász legfőbb patrónusa volt. Emellett a Vay család elkötelezett oktatás- és egyháztámogató tevékenységét folytatva, 1819–1855 között a miskolci református egyház és iskola főgondnokaként is fellépett.³¹

Hatvanhat életéve és a birtokai élén jó gazdaként eltöltött harminc éve alatt nagy aktivitást fejtett ki jószágai kormányzásában. A felesége 1843-ban bekövetkezett halála után már új családot nem alapított, közéleti tevékenysége mellett – életkora előrehaladtával – egyre inkább birtokai gazdálkodása felé fordult. Keze alatt, a mindig igen gondosan megválasztott felelős gazdasági szakemberek irányításával, a berkeszi uradalom a 19. század folyamán kezdett nagybirtokból nagyüzemmé válni. Az uradalom központjában állt a több mint 4000 négyzetméter alapterületű klasszicista kastély.³²

A kastély mellett látható egy kápolna, továbbá egy nagy kiterjedésű angolpark, amely ma rendezetlen állapotban van, de így is a vármegye helyi jelentőségű védett természeti értékei közé sorolható.³³

Gróf Vay Ábrahám életének utolsó éveiben berkeszi birtokán élt szeretett családja körében. 1855. március 3-án hunyt el. A családi kriptában a kastély parkjában helyezték örök nyugalomra. Halálával egy nagy reformkori politikust, művészpártolót veszített el az ország, aki mindvégig hűséges maradt hazájához.³⁴

Ferró Csaba

30 *Bártfai Szabó László*: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I. Budapest, 1943, 76.; *Ezt köztünk! Isten áldja!* Széchenyi István válogatott levelei. Szerk. és ford. *Kovács Henriett – Körmeny Kinga – Mázi Béla – Oplatka András*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014, 74.; „...a Tudós Társaság dolgában.” Válogatás Széchenyi István gróf levelezéséből. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Czinege Szilvia*. Budapest, 2024, 300.; Széchenyi István levelezése Vay Ábrahámmal: <https://szechenyilevelezes.abtk.hu/politika-es-kozelet/vay-abraham/>

31 *Dobrossy István*: Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Vay Ábrahám és a Magyar Tudományos Akadémia alapítása. Miskolc, 1997. 77–80.

32 Gróf Vay Ádám kastély és kastélyparkja Berkeszen (Habsburg Birodalom Kataszteri térképek XIX. század. <https://maps.arcanum.com> 1870.

33 Szabolcs-Szatmár- Bereg vármegye helyi jelentőségű természetvédelmi területei. <https://provertes.hu/index.php/termeszeti-ertekek-es-vedelmuk/helyi-vedett-teruletek-magyarorszagon/310-szabolcs-szatmar-bereg-megye-helyi-jelentosegu-termeszetvedelmi-teruletei>

34 Gróf Vay Ábrahám gyászjelentése. Országos Széchenyi könyvtár: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/597546#>

ZSENGE TERMÉS

A XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia

Ház és haza: örökölj!

Szubjektív beszámoló(k)

a XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiáról
(Nyíregyháza, 2024. augusztus 12–16.)

Egy famatuzsálem, egy platán törzsének támaszkodva beszélgetünk három diákkal a Kölcsey-Kende kúria (vagy kastély) kertjében az egy órával korábban megtekintett nyírbátori gótikus templom kereszthálós mennyezetéről. Rácsodálkozunk, mennyire egyeznek a természet és az ember alkotta formák. Felfelé fordított mobilokkal fényképezzük a hasonlóságot. Kicsit lejjebb úsztatjuk a tekintetünket, a Kölcsey-Kende kúria hátsó homlokzatán olvassuk Kölcsey sorait, amelyeket a ház építtetője, Kende Zsigmond kérésére írt: „*Alkotta munkáskéz engem; s a szőke Szamosnak / partjain a költő lát vala s zenge felém: / Ház, örökölj; s vídám békével tartsad öledben / gazdád, s gyermekeit, s hív unokái sorát.*” Harmónia uralkodik a kerten, és Kölcsey tereli gondolatainkat is: milyen szép hasonlat egy biztonsá-

Az Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia résztvevői a Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium dísztermében (Fulló Anna felvétele)

got és menedéket adó otthont, egy anyai ölhöz hasonlítani. Élővé változik előttünk a meg-személyesítéssel a klasszicista épület, amely szervesen illeszkedik a környezetébe, egy vele. A diákokkal az otthonainkra gondolunk. A kastélyból már biztosan hazaviszünk valamit, egy más szemléletet, amivel másként tekinthetünk saját lakásunkra, házunkra és a körülötte lévő környezetre. Ilyen pillanatokra és beszélgetésekre emlékszem, amikor az Ifjúsági Akadémiára visszagondolok.

Kíváncsi voltam, hogy az „útítársaimban”, azaz a résztvevő diákokban és felkészítő-tanáraikban milyen élmények maradtak meg. Közel három hónappal az Akadémia után megkérdeztem őket, hogy vajon – ahogy Szilvácsku Zsolt fogalmazott nyitó előadásában –, vittek-e valamilyen magocskát haza, amit otthon gondosan elültetve termőre tudtak fordítani? Feltettem nekik néhány kérdést:

- *Melyik volt az a beszélgetés, ami a legtöbb új inspirációt jelentette a számadra?*
- Számomra azok voltak a legjobb beszélgetések, amelyek kötetlenek voltak, és éppen programon kívüli időben pár új emberrel tudtam beszélgetni. Remek alkalom, hogy új embereket, tájegységeket és szokásokat ismerjünk meg.
- A programok utáni esti beszélgetések a többi pedagógussal. Megismertük egymást és megosztottuk tapasztalatainkat.
- Az egyik ott megismert emberrel történő beszélgetés, ami arról szólt, hogy mit is jelent a klímaváltozás.
- *Melyik helyszínre látogatnál vissza és miért?*
- Talán a múzeumfalu volt, ahol nem volt elég időnk szétnézni és egyedül is bejárni a dolgokat. Meg amit szerintem mindenki nagyon élvezett, az a táncház és a tábortűz, ami mindkettő tarthatott volna tovább is.

A diákok műhelymunka közben (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

- A korábbi Akadémiai helyszínek közül Kalotaszentkirályra.
- A nyíregyházi belvárosba a templomok miatt.
- Városnéző séta következett, ahol a Kállay gyűjteményt tekintettük meg. Szerdán egy tartalmas tanulmányi kiránduláson vettünk részt, Kállósejében megtekintettük a Kállay-kúriát, Nyírbátorban megismertük a gótikus templomokat és a történelmi sétányt, Cégénydányádron bemutatták nekünk a Kölcsey-Kende kúriát és parkját. Ezek a helyszínek és múzeumok nagyok sok kultúrtörténeti tanulsággal szolgálnak, ide szívesen visszalátogatnánk egyszer.
- Nyíregyházán a Jósa András Múzeum.
- Az éjszakai városnéző túra.
- *Szerinted mire jó az Ifjúsági Honismereti Akadémia?*
- Egyrészt remek lehetőség új embereket megismerni és új, gyönyörű helyeken járni. Másrészt rengeteg minden megtanulásában segített és fontos információkat is közölt velünk.
- Új kapcsolatok építése, új helyek, szokások megismerése. Számomra, ha Honismereti Akadémia, akkor az élmény és barátok.
- A téma iránt érdeklődő fiatalok találkozhatnak és lehetőséget kapnak kutatásaik bemutatására.
- A középiskolás korosztály ekkor tud életre szóló élményeket szerezni, és magukban mély gyökeret kialakítani a honismeret felé.
- Magyarország tájékainak megismerésére és ismerkedésre.
- Ismeretszerzés, közös élmények.
- Segít megismertetni jobban a hazát az ifjúságnak.

A Honismereti Szövetség önkéntesei, balról jobbra: Svábi Kovács Viktor, Hedrich László és Fulló Anna (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

Néptáncoktatás a Sóstói Múzeumfaluban, Nyíregyházán
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

Tábortűz a Sóstói Múzeumfaluban (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

– Az Ifjúsági Honismereti Akadémián a diákjaim és jómagam nagyon sokat tanultunk a különböző hazai és határon túli területek történeti és természetföldrajzi értékeiből. Továbbá a diákjaimmal nagyon élveztük a közös ismerkedést és a változatos/színes kulturális programokon való részvételt. A következő ifjúsági akadémia témája a történelmi reformkor lesz. Nagyon hasznos időt töltöttünk el az idei Honismereti Akadémián. Hálásan köszönjük a Honismereti Szövetségnek ezt az élményekben gazdag hetet! :)

– *Van-e olyan természeti érték a lakóhelyeden, amire az Ifjúsági Akadémia után más szemmel nézel? És MIÉRT?*

– Talán a növények, amelyekre néha olyan kicsi és kevés figyelmet fordítunk. Az akadémia után jobban figyeltem rájuk és próbáltam megóvni őket.

– A ritka növények, amiket korábban nem figyeltem meg, mert természetes volt. Már tudom, hogy ezek csak nekünk természetesek.

A leírt gondolatok csak válogatás a sok-sok élményből, emlékből, amit a négy nap alatt szereztünk a sok kirándulással, még több előadáshallgatással, játékkal és beszélgetéssel és az előbbiek rovására szinte minimálisra csökkentett alvással. Szervezőként bízom benne, hogy a 92 résztvevőből senki nem ment haza üres zsebbel. Nem csak az elcsomagolt elemzősiára és a Luther Kollégium különösen ízletes túrósbatyujára gondolok, amivel útnak indítottak bennünket, hanem az élményekre, beszélgetésekre, új kapcsolatokra. Felemelő volt a legtávolabbról érkezőkkel beszélgetni, és azzal a 17 résztvevővel, akik a hosszú út mellett a határátkelés néha több órás várakozását is vállalták és eljöttek, hogy elmondják: ha kitekintünk a Kárpát-medencére és természeti kincseink felfedezésére indulunk, magyar szóval és szeretettel várnak bennünket a Felvidék, Kárpátalja, a Partium és Erdély, a Délvidék természeti kincseinek közelében is.

Talán kevesen sejtik, hogy az Akadémiára való készülődés legnehezebb feladata a „válogatás”. Egy kirándulást akkor érezhetünk igazán aktívnak, eredményesnek, ha előtte gondosan kiválogatják nekünk a legszebb látnivalókat és a legfontosabb értékeket. Ezt a szolgálatot pedig olyan emberek végezhetik, akik a vidék legjobb ismerői, így köszönet illeti a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Honismereti Egyesület minden segítő, közreműködő tagját, különösen Bene János elnök urat és Rémiás Tibort, valamint Dajka Ágotát, Borbély Balázst, Ilyés Gábort, Kiss Kálmánt, akik felkészült szakmai vezetéssel hívták fel a figyelmünket a vidék sokszor a szemek elől rejtve maradt kincseire.

A másik kihívás a szervezők előtt az volt, hogy a szemlélődő befogadás mellett tevékenységközpontú programokkal is együtt gondolkodjunk a diákokkal. Néhány lelkes önkéntes szaktanár és egyetemi hallgató segítségével játékos foglalkozásokat és műhelymunkákat állítottunk össze. Ebben közreműködött Fulló Anna a nemzeti parkokat, Török Sára a természeti „legeket”, (például legmagasabb hegy), Hedrich László a térbeli földrajzi gondolkodást, Nagy Attila a méheket és Svábi-Kovács Viktor az állat- és növényhatározást megismertető műhelyfoglalkozásai, valamint Kulcsár Virág és Gál András játékos feladatai a tábor alatt is gyűjtésre, folyamatos aktív részvételre ösztönözték a diákokat és a kísérőtanáraikat is.

Az Akadémia célja nem csak a szemlélődés, hanem az is, hogy megismerve és megértve a környezetet, annak jó gazdáivá válhassunk, hogy megóvjuk és továbbadjuk a ránk bízott örökséget, legalább úgy, ahogyan elődeinktől kaptuk. Ezt tükrözte a négy nap alatt bemutatott közel kéttucat korreferátum is, amelyben a diákok saját szülőföldjük értékeit, akár saját értékmentő munkájukat, vagy kutatásukat mutatták be.

Ismét a Kölcsey-Kende kúriára gondolok, a homlokzaton álló sorokra és a platánfára. Kölcsey különös hangzatú igéje cseng a fülemben: „örökölj”. Mit is jelent ez? A felszólító

Az ifjúsági akadémia résztvevői Nyírbátorban, 2024. augusztus 7.

módban álló ige az élettelen élettel tölti meg, a természet szerves részévé emeli az ember által alkotottat és egy végtelen időtlenségbe „örök-létbe” is helyezi azt; az utódoknak pedig feladatot állít. A ház, a haza, a környezet ezzel az ember belső sajátja lehet, amely – ahogy Makovecz Imre fogalmaz – „igényli és megköveteli az aktivitást, a birtokba vételt, az újat, a gyermeket, a jövőt”.

„Ház, öröklj; s vídám békével tartsad öledben / gazdád, s gyermekeit, s hív unokái sorát.”

Talán nem is áll távol ettől a 2025-ös Akadémiai felhívásunk, hiszen jövőre Székesfehérváron rendezzük az Ifjúsági Honismereti Akadémiát, melynek témája *Egy nemzet ébredése – Haza és haladás (1825–1848)*.¹

Találkozunk 2025-ben Székesfehérvárott!

Juhász Zoltán András

¹ A pályázati felhívás jelen lapszámunkban olvasható.

A XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia előadásából

„Maros vize folyik...”

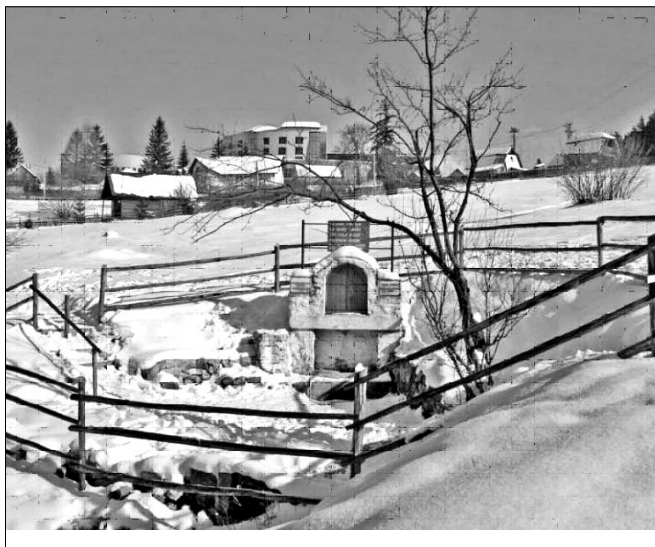
„Szürcsömnői forrás! Milyen különös:
Egy szökkenet, s már patak lesz belőle.

Aztán folyó, aranyhíres Maros,
És Tisza anyánk lesz a temetője.”
(Sík Sándor)

2023 élményekben gazdag nyári vakációja gyorsan elrepült, s bár a fényesen tündöklő Nap még szeptember közepén is gazdagon szórta sugarait, a készülődő golyák már az ősz eljövetelét hirdették. Szeptember 11-én szélesre tárta kapuját diákjai előtt iskolám, a Csiky Gergely Főgimnázium százéves épülete, amelybe nyári kirándulásaim szép emlékeivel és az új tanévhez kötődő fontos tervekkel léptem be. Legérdekesebb nyári élményeimet megszerettem volna osztani barátaimmal, terveim között pedig fontos helyet foglalt el Arad értékeinek alaposabb megismerése. Egy esztendő telt el azóta, hogy Arad megye egyetlen magyar középiskolájába kerültem, és ennek köszönhetően megismertem a város műemlékeit, amelyekre büszkén tekintek. Példaként említem a Szabadság-szobrot, a városházát, a minoriták templomát és a Kultúrpalotát, amely 1913 óta a Maros partját ékesíti. Városom folyójáról, a sokak által megénekelte szőke Marosról, azonban eddig keveset sikerült megtudnom.

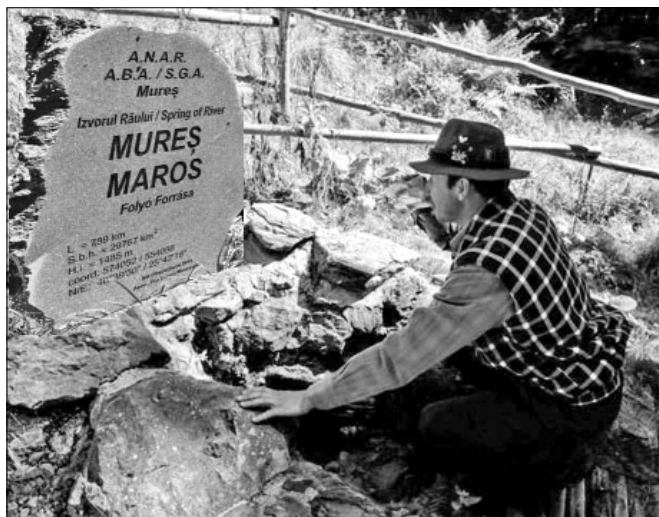
Ismerkedésem a legendás folyóval nyári kirándulásom idején kezdődött Marosfőn, a Maros egyik forrásánál, ahol a látvány a csoda erejével hatott rám. A természet csodája, hogy ez az aprócska „szürcsömnői forrás” Aradon már szélesen ballag, s „*mint bűvös és csillogó, barátságos, vagy bosszús szalag simítja városa oldalát*”, ahogyan

Krenner Miklós *Arad* című írásában megállapította.¹ Az sem túl gyakori eset Európában, hogy egy Maros méretű folyónak több ismert forrása legyen, márpedig a Maros esetében legalább két forrás ismeretes. Marosfőn a turisztikai forrást tekintettük meg, ame-

A Maros folyó Mária-forrása

1 Krenner Miklós: Arad. In: Arad és a Kölcsey Egyesület a Bánság és a Partium határán. Arad, 2014. 7.

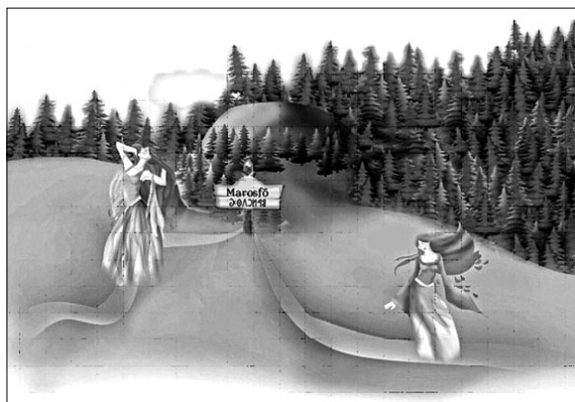

A Felső-Maros-forrás

Elek *Maros és Olt* című mondáját, amelyből megismertem a két folyó útját a Fekete-tengerig. Édesanyám térképre helyezve mutatóujjamat segített eljutnom a forrástól a Fekete-tengerig, miközben gondolataim Tarkő tündér és lányai felé szálltak. A Balánbánya fölötti hegyen élő Tarkő tündér lányai, Maros és Olt, egyszer felajánlották bánatos édesanyjuknak, hogy megkeresik édesapjukat, akit a tündérkirály a Fekete-tenger partjára száműzött. Tarkő, a lányait aranyvesszőjével folyóvá változtatta, s meghagyta nekik, hogy mindig együtt haladjanak. A civakodó testvérek azonban szétváltak. Maros szép csendesen átfolydogált a mezőkön, réteken, míg a Dunába nem ért, Olt viszont átvágtatott hegyeken, sodorta maga előtt a fákat, a sziklákat. Amikor már teljesen kimerült, meg-

hallotta testvére hívó szavát. Boldogan ölelkeztek össze a Duna habjaiban. Ahol a Duna beömlik a Fekete-tengerbe, meglátták édesapjukat: „Apám, édesapám! Nézz reánk, itt vannak a leányaid, Maros és Olt!” Ennél többet már nem szólhattak, örökre elnyelték őket a tenger hullámai.⁴

A monda világából kilépve, gondolatban újra térképen követtem a Maros útját Szegedig, ahol a Tiszába ömlik. Útja közben Erdélyben olyan gyönyörű városokat érint, mint Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Déva és Arad. Alsó szakaszán határfolyót képez Románia és Magyarország között.

Maros és Olt tündérek

2 Honnan is ered a Maros? <https://akovekmeselnek.hu, 2018/08/30>

3 A Maros folyó forrása. www.csikszentdomokos.ro

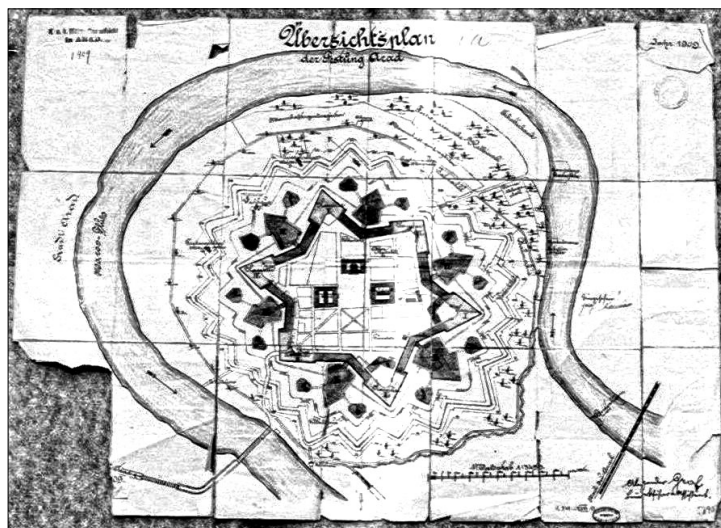
4 Benedek Elek: Maros és Olt. In: Erdélyi népmondák. <https://mek.oszk.hu 11700/11702>

A Maros neve első ízben Hérodotosz művében *Marisz*-ként tűnik fel. Sztrabon *Mari-szosz*, Iordanes *Marisia* néven említi, de a folyónév eredete máig nem tisztázott. Azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy a Maros-völgyét ősidők óta különböző népek lakták, végül honfoglaló őseink vették birtokukba.

A Maros fontos szerepet játszott Arad fejlődésében, mivel régmúlt időkől fogva biztosította a vízi utat a különböző áruk szállításához. Az áruk közül igen fontos helyet foglalt el a só, amelynek szállítása 1183-tól kezdve oklevéllel igazolható. Az oklevél szerint Arad rendelkezett a sóvám egyharmada felett.⁵ Egy 1233-as oklevél az aradi káptalan sószállító hajóinak vámentességet biztosított. Később a Maros menti sószállítás nagy lendületet vett a Hunyadiak idején. Peretsényi Nagy László *A régi Orod, vagyis a mostani Aradnak dolgai* című írásában elmondta, hogy a mindennapi só Erdélyből behozva, a Felsőnek is nagy hasznót hajtott. A só mellett a Maroson, tutajon, sajkákon, hajókon fát, deszkát, gabonát, bort, pálinkát és gyümölcsöt is szállítottak. Egy interjúban Réz Pál, aki 7 éves koráig Aradon élt, a Marosról így emlékezett: „Szép széles folyó, és a móc parasztok tutajokon hozták le a hegyekből az almát, gyönyörű látvány volt... megálltak Aradon a széles, fából ácsolt, lapos tutajjaikkal, és a gyönyörű piros almákat kirakták a parton, kosarakban.”⁶

Sok érdekes információt gyűjtöttem a Maros-ártér Natúrparkban, ahol a park egyik munkatársa elmesélte az Aradtól a román-magyar határig – 88 km-en át – kanyargó folyó mentén lévő természetvédelmi terület történetét. A parkot 2004-ben hozták létre, hogy a vizes élőhelyekre jellemző növény és állatfajok védelmét szolgálja. Sok érdekességet tudtunk meg a Maros-ártér területén fellelhető növényekről és állatokról. A gerinctelenek között legérdekesebbek talán az efemeridák, akikről Juhász Gyula azt írta: „Szőke víz árja szeretve néz rájuk... / Szeretve hagyják itt e szép világot.” Ők a tiszavirágok.

„Maros vize folyik csendesen” – mondja az ismert dal. Ez azonban az elmúlt századokban nem volt igaz. A 18. században városunkat keresztül-kasul szelte az akkor még szabályozatlan, rakoncátlan folyó. A holt- és mellékágak ingoványos, mocsaras tájat alakítottak ki. Ekkor járta a latin mondás: „*Arad, Arad, luridum nec civitas, nec ovidum*”, amely szabad fordításban így szól: Arad, Arad, sáros Arad, sem város – sem falu nem vagy.⁷ A helyzet az új vár felépítése után változott meg.

Az új aradi vár tervrajza

5 Kovách Géza: Művelődés- és helytörténeti írások. Arad, 2017. 195.

6 „Piros almák a Maroson...”. Réz Pállal beszélget Rakovszky Zsuzsa. Beszélő, 3. évf. 1992. 12. sz. 39.

7 Ficzy Dénes: Aradi séták. Arad, 2001. 15.

Emberkezek új medret vájtak a folyónak, hogy körülfoghassa a várat. A medréből gyakran kilépő Maros sok szenvedést és nagy károkat is okozott. 1738–1850 között 32 árvíz pusztított a városban. Ahogy Lakatos Ottó monográfiájában szerepel: minden 42 hónapra jutott egy-egy árvíz.⁸ A legborzalmasabb az 1844 februárjában pusztító árvíz volt. Ennek leírását Sárosi Gyula közölte a kor lapjaiban. A károsultak megsegítésére Császár Ferenc kiadta az *Aradi vészlapokat*, amelynek a kor valamennyi neves írója, költője, Vörösmartytól Petőfigig munkatársa lett. Az album kiadásának lelkes szorgalmazója volt a világosi kastély úrnője, „a szeretet angyalaként” ismert Bohus Jánosné Szögyény Antónia, aki az árvíz idején élelemmel is támogatta a rászorulókat.⁹ Szerencsére 1970 óta árvíz már nem tartja félelemben a várost. A folyó most olyan, mint amilyennek József Attila leírta: „A folyó csendes, nagy nyugalmat görget.”

Szeretném egy fűzfa árnyékában elidőzve lerajzolni a „szőke Marost”, és ehhez Horváth Imre *Aradi elégia* című verséből próbálok ötletet meríteni: „Mi jelölje a lány Marost? Folyópart nincsen enyhébb, derűsebb, szabadabb.” A folyó az esztendőik során sok író és költőt meghihletett. Első megénekelője Peretsényi Nagy László volt, aki számtalan elégiában dalolt az „örjögve keringő” hullámokról. Utána Vörösmarty Mihály zengett *Jó bor* című versében a „jövevény Marosról” és a partján elterülő ifjú városról. Kádár Erzsébet a *30 szőlőskosár* című írásában ezüst szalagnak nevezte a folyót.¹⁰ Más írásaiban a Maros képéhez hozzátartozó tábornövényekről, tutajokról, őszi almahegyekről is szólt. A Spectatorként is ismert Krenner Miklós pedig nosztalgiával emlékezett a naplementéről, amelyhez hasonlólt más folyó partján még nem látott.

Talán ezt a naplementét várta a Maros partján üldögélve az az idős úr is, akivel barátommal együtt véletlenül ismerkedtünk meg. Az Ereklýmúzeumból jöttünk, ahol újra megéltük a vértanúhoz kötődő emlékeket és Feszty Árpád festményét, a Jézus temetését ábrázoló Triptichont. Ezután leül-

Az új Városháza és a Kultúrpalota

tünk a Maros-parton a padra, ahová az idős úr kedvesen hívogatott. Kiderült, hogy a város „nagy öregje”, iskolánk egykori kémia tanára volt, aki naponta kijár a sétányra, hogy hallgassa a vén Maros meséit. Elragadtatással állította, hogy a Maros minden évszakban gyönyörű, s történeteibe gyermekkori emlékeit is beleszötte. Láta magát, amint korcsolyával a befagyott Marosra is felmerészkedett. Kacagó tavaszban már ifjúként nagyokat sétált a mélyre hulló fűzek alatt. A mindig új csodákat ígérő nyárról, szavait egyenesen a folyóhoz intézte: „Drága

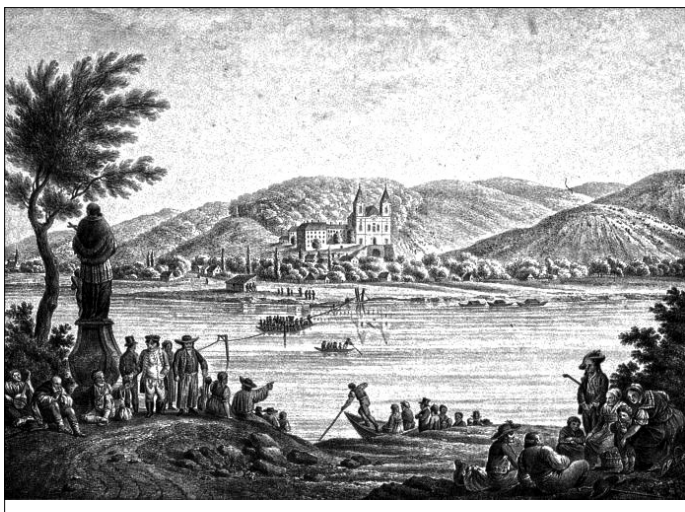
⁸ Lakatos Ottó: Arad története. II. Arad, 1881. 149.

⁹ Olasz Angéla: Történelem és emlékezet. Arad, 2020. 268.

¹⁰ Kádár Erzsébet: 30 szőlőskosár. <https://mek.oszk.hu/17800/17854>

öreg Maros! Naponta leúsztuk a nagykört, olykor elcsendesedve napfürdőztünk. Az aradiak a Maros vizének gyógyerőt tulajdonítottak, s a strand bejárata fölött ékes hexaméter hirdette ezt. Ősszel pedig a messze földről lecsurgó tutajosokat vártuk, akik zamatos gyümölcsöket hoztak.” Előkerült egy érdekes népszokás is, a János úsztatás, amely a vízimolnárok, révések, csónakosok népszokása volt. Fenntről a zsilipről indult a díszes, lampionos csónaksor és a régi nyári színházig haladt. Durrogtak a mozsarak, szólt a rezesbanda és vidám karneváli kedély derítette a Maros rajongóit. A történeteket hallgatva, megszerettem az öreg Marost, hálásan köszöntem meg a 94 esztendőös Piros Dénes tanár úrnak az elmondottakat. Otthon igyekeztem rögzíteni a hallottakat, majd azokra gondoltam, akik az évszázadok folyamán a Marosra bízta gondolataikat, örömeiket, bánatukat. A vén Maros sok emléket és üzenetet visz magával a Tiszába. A továbbiakban megpróbálok ezek közül kiragadni néhányat, történelmünk kimagasló személyiségeinek megidézésével.

A nagylaki győzelem után Dózsa György kereszteseinek örömköltésait hordozta a Maros.¹¹ Hasonló hangok érkeztek a Maros-völgy két fontos vára, Lippa és Solymos felől is. „*Sic fata volunt*” (így akarta a végzet), zúgták a vár alatt a Maros habjai a szerencsétlen sorsú Izabella királyné jelmondatát, aki néhány hónapig Solymos várban húzódott meg.¹² A török időkből őrzi még a folyó a hitükért sok botozást elszenvedett ferences atyák fájdalmas kiáltásait. Máriaradna felől, a zárandokok imáit is meghallja, aki a festői tájon áthaladó Maros hangjára figyel. 1849. július 17-én pedig a fáklyák fényében pirosuló folyón, a várban tartózkodó Kossuth Lajost és a hazát eltető dallamok úsztak.

Vincenz Neumann: Máriaradna látképe búcsúsokkal
(színezett litográfia)

A vár körül kanyargó Maros vitte el az aradi vértanúk utolsó szavait szeretteikhez és 175 esztendeje őrzi számunkra is. Kiss Ernő búcsúleveléből tudjuk, hogy gyermekeinek e szavakkal üzent: „... imádkozzatok ártatlan lelkemért – ez az utolsó kívánsága szerencsétlen apátoknak”.¹³ Az élettől búcsúzó Damjanich János kivégeztetése előtt írt imájába foglalt könyörgését: „Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot!” – a mai napig visszhangozza a Maros.¹⁴

11 Kovách Géza: Ahol Dózsa és Horea hadai jártak. Bukarest, 1976. 185.

12 Csorba Csaba: Regélő váraink, Budapest, 2006. 221.

13 Hermann Róbert: Az aradi vértanúk utolsó szavai. www.taborfalva-konytar.hu

14 Damjanich János imája. In: Az aradi vértanúk. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 2001. <https://mek.oszk.hu/06100/06162/html/aradiv02613/aradiv02613.html>

Az aradi vértanúk obeliszkje

Az előadók és felkészítő tanáruk,
Olasz Angéla, 2024. augusztus 6.

Érdekes, hogy a kivégzések valódi helyének megállapításában is a Maros segített. Az 1932-es árvíz betört a várárokbá, és a megrongált töltés javítása során találták meg a bitófák mellett a mártírok földi maradványait is.¹⁵

Miután október 6-án, a Veszthelyen elhelyeztük iskolánk koszorúját, utam a Maros hídjára vezetett. folyót nézve, Juhász Gyula gyönyörű sorai jutottak eszembe: „A kincses Erdély öléről ered le / És erre tart e bánatos folyó. / Mély morajában sír Erdély keserve, / mint tárogatón zengő bújdosó.” A Maros hívó hangja lecsalogatott a partra. Egy ideig hallgattam a folyó lágy hangját, amely mint ha arra kért volna: Vigyázz reám! Bóдай Soós Judit *Gondolatok a Maroshoz* című versének soraival igyekeztem megnyugtatni: „Mi benned él, örök. / S ha már nem Marosnak hívnak is, / Tiszában, Dunában, / vagy a tenger vizében / lényeged nem vész el. / A Földet élteni / cseppekké váló sóhajod.”

Búcsúzáskor, felejthetetlen találkozásunk emlékére, egy szál rózsát helyeztem a vízre.

Almási Áron – Juhász Zoltán¹⁶

15 Pataki Sándor: Feljegyzések az aradi vértanúsírok feltárásáról. Arad, 2008. 7.

16 Almási Áron 10.A, Juhász Zoltán 12.A (Aradi Csiky Gergely Főgimnázium). Felkészítő tanár: Olasz Angéla.

A tengelici Csapó-park

Dolgozatunkban a történelmi ismereteinkre hagyatkozva igyekeztünk természeti értéket keresni Tolna vármegyében. Az ötletet mentortanárunk, Dr. Gesztesi Enikő és iskolánk igazgatója, Huszárik Imre adta. Történelmi és természeti irányba is elindultunk, így nem csak a Csapó-parkot szeretnénk bemutatni, hanem Tengelic község rövid történetét, illetve a tagyosi Csapó család tengelici ágát és kúriájukat is. Kutatásunk során a szakirodalmunk anyagát a szekszárdi Illyés Gyula Könyvtárban, az MNL Tolna Vármegyei Levéltárában és az interneten – például a Hungaricana közgyűjteményi portálon – gyűjtöttük össze, emellett felhasználtuk Müller Gabriella, Tóth Ferenc, Csapó Gábor, Dr. Balázs Kovács Sándor, illetve egyik tanárunk, Elblinger Ferenc anyagait is.

TENGELIC TELEPÜLÉS RÖVID TÖRTÉNETE

Tengelic község Tolna vármegyében, a paksi járásban, Szekszárdtól északkeletre fekszik. Gazdag történelmi múlttal bír, azonban a mai nevét hivatalosan csak 1931-ben kapta.¹ Tengelic nevének története több községi hagyományból eredt: kezdetben történeteket, munkavégzést megőrkítő névvel illették, majd személyről nevezték el, a későbbiekben pedig tájra, növényekre és állatokra utaló neveket kapott: pl. Körösztí-tábla, Vályogvető, Zsámboki-lejáró, Gyöngyvirágos-sziget, Széles-csapás, tengelic madár.² A település történetét nagymértékben befolyásolta, hogy az 1700-as évek elején Gindly Urbán Fülöp és Gindly Balázs Ferdinánd győri tőzsérek adományként kaptak I. Lipót osztrák császártól mintegy 15 000 hold területet. A legenda szerint Gindly annyi földet kapott, amennyit napkeltétől napnyugtáig lovon körbe tudott járni, és kötéllel be tudott keríteni.³ Házasságokat és öröklődéseket követően a tagyosi Csapó család is birtokos lett. 1907-ben saját közigazgatású és önállósodott község lett, amelynek a jól ismert Csapó Dániel volt a legelső bírója. A következő években számos egyházi és kulturális intézmény épült: katolikus templom, új iskolai emelet (az 1906-ban emelt épület nem tudott elegendő helyet biztosítani a növekvő gyereklétszámnak), kultúrház (ami rengeteg közösségi program otthona), majd 1937-ben a református templom. A II. világháború megtizedelte Tengelic lakosságát, 1949-ben a Csapó családnak is el kellett hagynia a térséget.

A CSAPÓ CSALÁD TENGELICI ÁGA

A már többször említett Csapó család származását és nemességét kutatások alapján az 1606-ban született Chiapó (Csapó) Györgyig tudták visszavezetni. A Tagyoson található birtokaik miatt a család tagyosi előnevet kapott. Csapó II. Dániel a Csapó család dunaszentgyörgyi ágához tartozott. 1808-ban feleségül vette Gindly Katalint, így a család otthona Középtengelic – 1931-től Csapótengelic – lett.⁴ Egyetlen leánygyermekük született, aki nem vitte tovább gyermekáldással az örökséget, így vagyonát egyik unokatestvérének fiára,

1 <https://tengelic.hu/tortenet/>

2 Farkas Dénes – Temesi Ágnes: Tengelic története. Szekszárd, 2007. 102.

3 <https://tengelic.hu/tortenet/>

4 Csapó György – Csapó Zoltán: A tagyosi Csapó család története. Budapest, 1985. 10.

Csapó II. Vilmosra hagyta, akinek édesapja, Csapó I. Vilmos az 1848/49-es szabadságharc idején Ozoránál megadásra kényszerítette Roth és Philippovich tábornok seregeit. Csapó II. Vilmos leszármazottai később aktívan kivették szerepüket a családi birtokok gazdaságában: állattenyésztést, takarmányozást, tejgazdálkodást tartottak fenn.

A fentebb már említett Csapó II. Dániel korának egyik legkiemelkedőbb mezőgazdász volt, munkáját megyei és országos szinten is elismerték. Mint jeleztük, a tagyosi Csapó család az ő házassága révén jutott a tengelici birtokhoz, ugyanakkor a családnak, kismemesi származásából adódóan dunaszentgyörgyi és baracsi birtokai is voltak.⁵ Ezekben a térségekben nagy figyelmet fordítottak a lótenyésztésre. Lóiskolákat tartottak fenn, számos lóversenyt és állatbemutatót rendeztek, hogy a gazdák ne csak hasznot húzzanak, hanem az egymás közötti megmérettetésre is lehetőséget kaphassanak.⁶ A későbbiekben megtorpanni látszó lótenyésztés ügyének orvoslása érdekében választmányt hoztak létre 1825-ben. Ez a kezdeményezés Csapó részéről politikai jelleggel is bírt, aki nemcsak a gazdasági életben épített ki és hagyott maga után jelentős örökséget, hanem a politikai életben is aktív és sikeres ember volt.⁷ Ezek az értékek meghatározóak voltak Tengelic későbbi történetében. A Csapó család egyik legnagyobb ékessége – ami kutatásunk alapja is –, a tengelici birtokon, az úgynevezett Csapó-pusztán található kastély és a parkja.

A CSAPÓ-KÚRIA

Tengelicen számos kastély és kúria található – emiatt kis Versailles-nek is nevezik –, amelyeket a 2014-ben átadott, úgy nevezett „Zöldút” mentén lehet megtekinteni. A mai Csapó-kúria területén a 18. században már állt egy korábbi kúria (vadász kastély) és egy barokk

A Csapó-kúria ma (Major Erika felvétele, My photography)

5 Müller Gabriella: Csapó Dániel és ifj. Bezerédj István. A két nemes politikai tevékenysége az urbárium kérdésében az 1832–1836-os diétán. Pécs, 2021. 8–14.

6 HU-MNL-TVL. XVII. 229. Csapó család, Lólevelek, fedeztetési jegyek 1884–1885

7 Müller 2021. 13.

kápolna is. Utóbbi a község legrégebbi épülete, amelyet egy, a Csapó család birtokában lévő, 1750-ből származó kehely bizonyít, amelynek német felirata magyarul így szól: „*Gindly Ignác feleségének, Anna Catharina von Breyernek az adománya a tengelici kápolnának 1750-ben.*”⁸ A barokk stílusú egyházi épület építéstörténeti jelentősége miatt 1985 óta műemléki védelem alatt áll.⁹

Csapó II. Dániel 1819–1820-ban építtette fel a Pollack Mihály tervezte kastélyát, amely a megye első klaszicista világi épületeként más kúriák építésében is mintául szolgált. Ekkor az épület összetett pincerendszerrel, földszinttel és nagy padlástérrel rendelkezett. Bár Csapó II. Vilmos kérésére 1895-ben Fellner Sándor tervei alapján némileg átalakították, de még ma is sokat őriz az eredeti formájából. Az átalakítás során a keleti és nyugati oldalra egyaránt timpanon került. A keleti bejárat timpanonján még ma is látható a család szarvast ábrázoló, rostélyos sisakkal díszített címerpajzsa.¹⁰ 1949-ben mind a kastély, mind a Szeplőtelen Fogantatás Kápolna a helyi termelőszövetkezet birtokába került. Ez idő alatt a kastély borospincéjét eredeti funkciója szerint használták, maga az épület azonban polgárvédelmi raktárként működött, a körülötte fekvő park pedig polgárvédelmi és katonai gyakorlatoknak, majd kisdobos táboroknak adott helyet. A fennmaradt berendezési tárgyak egy részét, illetve a festményeket a család a II. világháborút követően a Wosinsky Mór Megyei Múzeumnak ajándékozta.

A Csapó család címere (Szabó Zsóka felvétele)

A kúriától nem messze található a Csapó-sírkert, amely ugyan ma már nincs használatban – utoljára 1950-ben temettek ide –, de a magyar történelem azon nagy alakjainak nyughelye, akik jelentősen hozzájárultak az ország modernizálásához. A hetven méter hosszú, ellipszis alakú sírkertet a korabeli hagyományoknak megfelelően temetőárokka határolták körül. A közel 200 éves temetőben ma már nem lehet megtalálni, felismerni vagy akár névvel azonosítani az első halottak sírhalmait, azonban biztosan tudjuk, hogy a Csapó család kriptája a sírkert legmagasabb részén helyezkedik el. A sírok családi kriptához való elhelyezésében az is szerepet játszott, hogy az elhunyt milyen kapcsolatban volt a családdal.¹¹

A Csapó-kúria és park felkutatása során megfogalmazódott bennünk a kérdés: találkozhattunk-e még Csapó II. Dániel, a kúria építtetőjének leszármazottjaival? Kérdésünk megválaszolására a Tengelici Értéktár Bizottság tagjaitól kaptunk segítséget. Csapó Gábor és fia, Csapó András tudományos családkutatásuk miatt rendszeres látogatói a közösségnek. Egy ilyen látogatás során sikerült interjút készítenünk Csapó Gáborral, aki az ozorai győztes Csapó Vilmos dédunokájának, Csapó Györgynek a fia. A riport során feltett kér-

⁸ Tengelic. In: Kincses Tolna megye. (A Tolna Megyei Értéktár jegyzéke. 5.) Paks, 2020. 129.

⁹ Uo. 60.

¹⁰ Tóth Ferenc: Javaslat a Csapó-kastély települési értéktárba történő felvételére. Tengelic, 2017. 1–2.

¹¹ <https://kincsestolnamegye.hu/ertek/csapo-sirkert/>

déseinknél nagy szerepet játszottak Csapó Gábor kastélyhoz és annak parkjához kötődő emlékei:

„Nagyon sok tárgyi emléküink van Tengelicről, nagyon sok bútor megmenekült. Pomázra lett a család telepítve, és Pomáztól elkerült a családi kastélyban lévő bútoraikból elég sok darab. Ezek a bútorok valamikor az '50-es években, amikor megtelepedtünk Budapesten, átkerültek a budapesti lakásunkba, és a régi tengelici kastélyfényképeken látható

A Csapó-park tavára telepített hattyúcsalád, 1925
(Csapó Gábor családi albumából)

kétszáz éves íróasztalok, könyvszekrények, fotelek, komódok ott voltak a lakásunkban. Ezek a bútorok még mindig megvannak, részben nálam, részben a gyermekeimnél, azonkívül festmények, képek is függenek a lakás nappalijában. Köztük található öt akvarell kép a kastélykertről. Ez egy nagyon szép kastélykert volt, amit az 1820-as években alakított ki Serpes Lajos, a francia forradalom előli royalista menekült, akit Csapó Dániel befogadott a kastélyba, és családtagként élt nálunk. Ő volt felelős, ő vállalta föl a kastélykertenek a gondozását. Az a gyönyörű kinézetű kastélykert, amit a kastély körül alkottak, Serpes Lajosnak az alkotása.

Nagyon híres őshonos növényeket, fákat Amerikából hozattak. Széchenyi István is küldött egy fát a tengelici kertbe. A kastélykertben egy gyönyörű tavacska is megtalálható volt, egy híddal, hattyúkkal. Erről nagyon szép akvarellek, festmények, képek készültek annak idején. Nagyon kedves kis állatvilága volt a kertnek, a kastélytóban nagy becsben tartott 8-10 hattyú, nyulak, fácánok laktak itt. Egy viszonylag komoly növény- és állatvilág élt a kastély környékén, egy viszonylag híres kertben. Ezt a kertet később védetté is nyilvánították.¹²

A CSAPÓ-PARK¹³ ÉS NÖVÉNYEI

Ahogy a fenti visszaemlékezésből is kiderül, Csapó Dániel a kastély építésekor a kor divatja szerint angolkerteket alakított ki, amelynek munkálatait a család egyik francia, parképítő barátja végezte.¹⁴ Az ilyen típusú kertek létrehozásának célja a természet jellemzőinek utánzása és megalapozása volt. A kerteket fokozatosan hozzáigazították az épületekhez, ügyelve arra, hogy lehetőleg minden természeti elemet felhasználjanak. Az angolkertek lehetővé teszik a felhasznált természetes elemek szabad növekedését, tökéletes módon kiegyensúlyozzák egymást, s mindeközben modern és természetes képet nyújtanak. Az effajta kertek legfőbb jellemzője, hogy a természetes elemek változatlanul megmaradnak. Sok

12 A 2024. július 4-én, Csapó Gáborral készített riport részlete.

13 HU-MNL-TVL. XVII. 230. Garten Plan - Ihrer Exzellenz Frau Ida von Kiß in Tengelitz 10; 7; 5; 4

14 Dr. Balázs Kovács Sándor: Csapó Dániel. Paksi Tükör, 31. évf. 2024. 1. sz. 51.

esetben alakítanak ki mesterségesen ösvényeket, amelyeket nemcsak növényekkel, hanem egyéb díszítő - legtöbb esetben építészeti - elemekkel, például szobrokkal, szökőkutakkal, padokkal határolnak.¹⁵

Tengelicen folyik az Éri-patak, amelyet bevezettek a park területére is, ezzel egy tavat kialakítva. Korabeli források szerint a tó közepén egy sziget volt, azonban ma ez már nem létezik. Klösz György fényképész felvételeiből láthatjuk, hogy a 19. századi átalakításkor nem változtattak a tó alaprajzán. A mai tórendszer kialakítására csak az 1960-as években került sor, hiszen ebben az időszakban a parkban tartott katonai gyakorlatok miatt rengeteg gödröt ástak, amiket célszerű volt később is hasznosítani. Az 1970-es években horgásztavakat alakítottak ki, teljessé téve az átalakítást. Napjainkra már négy összefüggő kisebb tó látható. A park legértékesebb részének az eredeti tó partján megmaradt fák sorát tartják. Itt áll három mocsári ciprus, amelyek közül egy ma már – a tó bővítése miatt – a víz közepére került.¹⁶

A dolgozat elkészítésekor alkalmunk nyílt személyesen is körbejárni az egykori tengelici Csapó-birtokot. A kúria és park megismerésében Tóth Ferenc, a Tengelici Értéktár Bizottság tagja volt segítségünkre, aki számos információval látott el minket mind növénytani, mind állattani szempontból.

„A fémszerkezetes üvegpalotával szemben, jelenleg egy szarvasmarha telep üzemel, a mai napig úgy nevezik, hogy Trapper. Ez a Csapó család versenylő-trenírozó pályája volt. A nevét a lovak trappolásáról kapta. [...] Az egykori birtokon belüli családi úthálózat ösvényeit egy szakaszon szőlő kísérte, ugyanakkor ebből a növényzetből mára már semmi sem maradt. [...] Az eredeti növényzetből, mármint ami a 19. századból maradt fenn, az a tó kis szigetén található utolsó ritka mocsári fenyő, ami a mai napig ott található. [...] A kúria mögötti parkos részen vérbükk fák álltak egykor, azonban mára ez sem látható már. A helye körülbelül beazonosítható, de már gyökérmaradványokat sem lehet felfedezni. [...] A kert mai növényzete már a napjainkban ültetett levendulabokrokból, illetve vadvirágokból áll. [...] A kastély bal szárnyának meghosszabbításában állt egy pálmaház. A kivezető ajtó köré üveg folyosót építettek, amely a pálmaházon keresztül átvezetett a kiskastély épületébe, ami a kastély és a kápolna között állt. Mind a folyosó, mind a kiskastély épülete teljesen eltűnt. [...]”¹⁷

Az épületek körül – a fentiekben már említett – angol-park jellegű növénygyűjteményt alakítottak ki.¹⁸ A park-

A Csapó-park tavában álló mocsárciprus (Major Erika felvétele, My photography)

15 Sánchez, Mónica: Az angol kertek jellemzői. https://www.jardineriaon.com/hu/az-angol-kertek-jellem-z%C5%91i.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR2uf47yMlmxIJTR2Gtpj9QsJcPktS7yx0yk8k-Ne_255tJNt131W05PO4_aem_Abzy4Pf_jnf8agINV7TVpC9OKdYrWexV9Gkv2eHJPcVQGb7ByXGotz-z4iIEsjer_ioj_DLaR5cJavLGkoPqgzO1B#google_vignette

16 A középtengelici Csapó-kúria parkja. http://csatweb.csatolna.hu/tagok/elbi/tecso/fak/teng_csapo/index.htm

17 Körbevezetés a Csapó-parkban Tóth Ferenc és Farkas Zsuzsanna segítségével (2024. július 4.).

18 HU-MNL-TVL. XVII. 231. Csapó család - I/6. Birtokigazgatás, birtokgazdálkodás – Kastélykert és park növényeinek listája

A Csapó-kastély a pálmaházzal, 1942 (Csapó Gábor családi albumából)

ban körülbelül 56 fajtát különítettek el, amelyek közül a virginiai mocsárciprusok, vasfák, a bükk vöröslevelű változatainak (vérbükk) évszázados példányait láthatják a látogatók.¹⁹ A család jó kapcsolatai révén gróf Széchenyi Istvántól kapott vadgesztenye vörös virágú változatának csemetéivel a park egyik sétányát szegélyezték.²⁰

Mint azt már fentebb jeleztük, Tengelic egyik legjelentősebb természetvédelmi értékét képezik a park fái. Kutatásunkban szeretnénk bemutatni a park egyik ritkaságát, a virginiai mocsárciprust. Ez a faj Dél-Amerika délkeleti részéről származó, lombhullató fa. Nevéhez hűen leginkább mocsaras, időszakosan elöntött területeken őshonos.²¹ Ideális körülmények között közel 30–40 méter magasra is megnőhet. A mocsárciprus szép, értékes díszfa, amely ősszel éri el teljes pompáját, mikor tűlevelei már barnás-vöröses színűek. Gömb formájú termő virágai nem rendelkeznek különösképp díszítő hatással, pár nap leforgása alatt elvesztik pompájukat. Ez a növény először az angolkertek elterjedésével, majd a századfordulón, mint egzotikum, a platán és hasonló fajok mellett jött divatba.

Megyeri Szabolcs kertészetének online cikkében olvashatunk a virginiai mocsárciprus egyik magyarországi erdőmaradványáról: „2007-ben Bükkábrány mellett, egy bükki lignitbányában találtak rá egy 16 példányból álló, valószínűleg 7,2–7,6 millió éves mocsárciprusból álló erdőmaradványra. A mocsárciprus törzsek pusztulását egy homokvihar vagy iszaplavina okozhatta, amely 6 méter vastagságban maga alá temette a növényzetet. Ellentétben más leletekkel, a mocsárciprus törzsek nem is szenesedtek el, és nem is kövesedtek meg, ezért mondhatjuk, hogy a lelet őslénytani szempontból világszenzációnak számít. A 300–400 éves fáknak szinte minden része teljesen szerves anyagként maradt meg. A leletek egy része Ipolytarnócon, az ipolytarnóci ősléleghelyen látható.”²² Hazánk legszebb mocsárciprusait botanikus kertjeinkben, kastélyparkjainkban láthatjuk. Megtalálható még – a Csapó-parkon kívül – Vácrátóton, Szarvason, illetve a szabadkígyósi kastélyparkban is.

A Csapó Gáborral készített interjúban Gábor is említi Serpes Lajost, aki barátságot kötött Csapó Dániellel. Serpes Lajos a birtokon töltött éveit formázta a park kertrend-

19 Tolna Vármegyei Értéktár: Tengelic. Csapó-park.doc (live.com)

20 Uo.

21 Virginiai Mocsárciprus (*Taxodium distichum*). <https://www.botanikaland.hu/taxodium-distichum/virginiai-mocsarciprus/>

22 A *Taxodium distichum* mint egzotikum. <https://www.megyeriszabolcskerteszete.hu>

szerét, valamint kialakította a francia-, majd az angolkert stílust. A kert kialakításához Csapó Ida is hozzájárult. A férjével, Nemeskéri Kiss Pállal töltött fiumei látogatásuk során gyűjtött növényekből a parkba is hozattak.²³

ÉRDEKESSÉGEK A CSAPÓ-PARKRÓL ÉS A CSALÁDRÓL

A Csapó-park meghívta a filmvilágot is. Három film készült a birtok területén: *A köd*, egy lélektani dráma, illetve két romantikus film: a *Brigitta* és a *Tóparti látomás*.

Irodalmi vonatkozás is kapcsolható a parkhoz és a Csapó családhoz, ugyanis Garay János költő – akit maga Csapó Dániel is segített – verset írt Tengelichez, amelynek kezdősorai valamikor a Csapó-park egyik követ díszítették.²⁴ Alábbi, 1844-ben kelt költeményében pedig támogatójára, Csapó Dánielre emlékezik:

„Magasb repülést adna tán dalomnak
S dicső nevednek fényesb koszorút:
Ha felmutatnám Benned a közügyben
S törvényhozásban öszült honfiút,
Ha megdalolni fognám annyi tetted,
Mikkel megyéd' s a hont dicsőítetted.

Szívekhez inkább szólna tán az ének,
Ha a kedély' lágyhúru hangszerén,
Benned a hőkeblű emberbarátot,
S a szerető embert dicsőjteném,
Ki ősi házát templommá avatta,
Midőn szegénynek s dúsnak megnyitotta...”²⁵

Ebben az évben közös munkával igyekeztünk az előző esztendőben már elsajátított kutatási módszereket kamatoztatni, egységesen felosztani és megírni a tengelici Csapó-park és -kúria történelmi és természeti hátterét. Ismét egy széleskörű kutatás anyagát találtuk, amelyet a riportokkal és levéltári kutatással gazdagítottunk. Egy olyan történelmi-természeti értéket találtunk, amely régóta fennáll, sokan mégsem tudnak róla. Így voltunk ezzel mi is, így az olvasottak és hallottak még inkább megragadták a figyelmünket.

Köszönettel tartozunk mentortanárunknak, Dr. Gesztesi Enikőnek a sok segítségéért, a közös munka elindításáért és véghezviteléért, a Tengelici Értéktár Bizottság tagjainak (Farkas Zsuzsanna Katalin, Müller Gabriella, Tóthné Csapó Sára, Tóth Ferenc) és Csapó Gábornak a kutatási anyagok biztosításáért.

Kiss Laura Beáta – Szabó Zsóka²⁶

Gesztesi Enikő tanítványaival
Nyíregyházán, az Országos Ifjúsági
Honismereti Akadémián

23 HU-MNL-TVL. LX. 21. Csapó Ida – Fiumében gyűjtött növények 1840

24 Garay emlékkönyv. Szekszárd tisztelgése a költő születésének 200. évfordulóján. Szerk. Kaczián János. Szekszárd, 2012. 25. https://library.hungaricana.hu/hu/view/TOLM_Sk_12_Garay/?pg=26&layout=s&query=-tengelicz

25 Garay János: Csapó Dániel emléke (részlet).

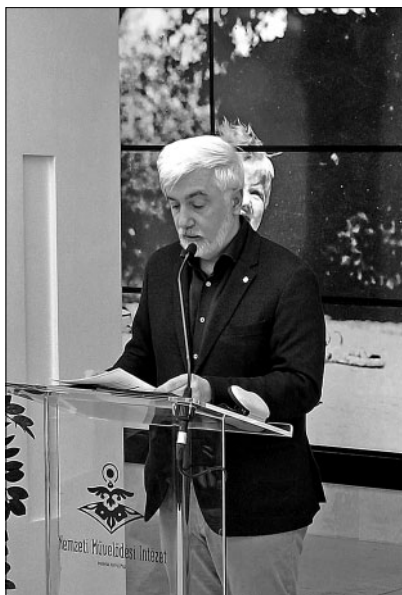
26 Kiss Laura Beáta és Szabó Zsóka a Szekszárdi Garay János Gimnázium 11.B osztályos tanulói. Felkészítő tanáruk: dr. Gesztesi Enikő.

Halász Péter köszöntése¹

Tisztelt Megjelentek!

A 2024-ben 85. születésnapját ünneplő Halász Péter köszöntésére a korábbi kerek évfordulókon is komoly figyelmet fordított a magyar néprajztudomány. Ennek a figyelemnek nyilvánvaló oka az ünnepelt magával ragadó személyisége, elkötelezettsége a magyarság kultúrájának őrzése, megörökítése és továbbadása iránt. Halász Péter munkássága még korántsem lezárult, eddigi életműve – az én megítélésem szerint – szaktudományunk helyzetének pozitív értékelését is alapvető módon támogatja. Amikor a jelenben a magyar néprajztudomány jövőjével kapcsolatban felmerülő, esetenként igen éles kérdésekre keresünk a válaszokat, rendszerint felmerül a társadalmi hasznosság, a beágyazottság értékelése. Meggyőződésem, hogy a tudományos arisztokratizmus hibás szemléletét meghaladó módon kell az olyan kivételes életművet produkáló alkotókra tekintenünk, mint Halász Péter.

Kemecsi Lajos, a Néprajzi Múzeum főigazgatója

Az ő működése rendkívül fontos területeken segítette és segíti a nemzeti identitástudományként meghatározható magyar néprajzot. Művelői, a Halász Péter által egy aktív életút során képviselt értékrend és a kiterjedt társadalmi hálózat sikeres működtetőjének elismerésével is tisztelgethetnek az ünnepelt előtt. A ma megnyíló tisztelegő kiállításon a közvetlen néprajzi területek mellett mindazon értékkeremtő és értékmentő vállalások is szerepelnek, melyek a helytörténet, a közművelődés területein jellemzik Halász Péter lenyűgöző elhivatottságát és munkabírást.

Köszöntőmben néprajzkutatóként elsősorban ezen szaktudomány szempontjaira kívánom felhívni a figyelmet. Halász Péter az Agrártudományi Egyetemen kapott diplomát 1962-ben. Munkahelyi feladatköre elsősorban az elmaradt mezőgazdasági térségek fejlesztésére irányult. Már ezek a kutatásai is sok olyan ismeretet rögzítettek, amit ma már lehetetlen lenne összegyűjteni és messzemenően igényelték a néprajzi szemléletet. Néprajzi kutatásait időnként szinte lopva kellett folytatnia hivatalos feladatainak árnyékában. Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben előfordult, hogy amikor sertésökonomiával foglalkozott, azzal „vádolták” meg, hogy csak

¹ Elhangzott Halász Péter 85. születésnapja alkalmából a tiszteletére, a Nemzeti Művelődési Intézetben rendezett kiállítás megnyitóján, Lakitelken, 2024. november 5-én.

Halász Péter és az ünnepség résztvevői

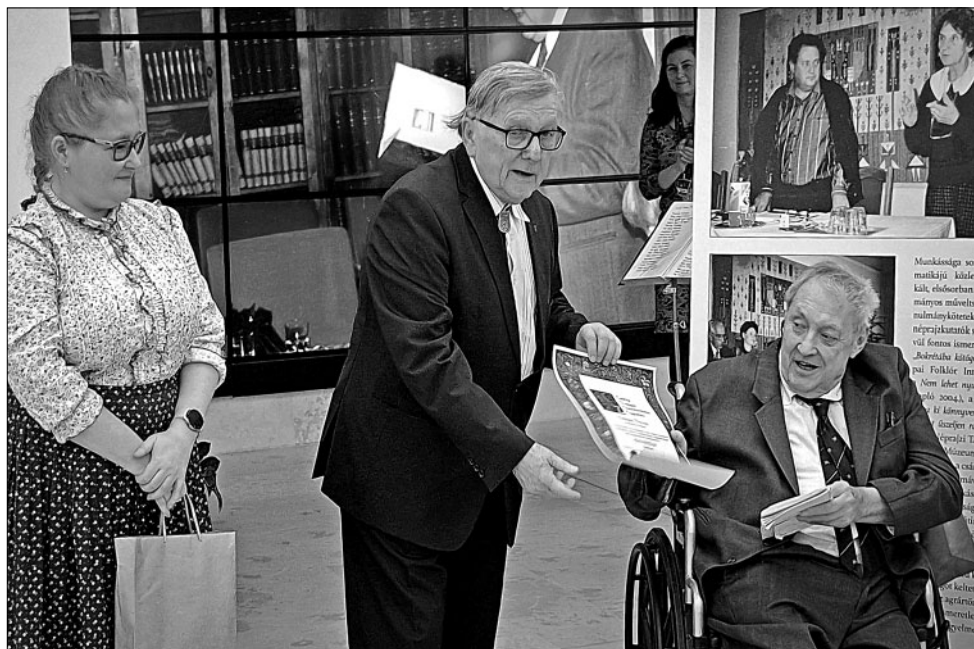
Harangozó Imre, a Halász Péterről készült kiállítás rendezője

olyan helyre megy a sertéstelep szakmai vizsgálatára, ahol reformátusok laknak, mert ott van kopjafa, és együtt az is le tudja fényképezni, meg dokumentálni!

Halász Péter pályáját a rendszerváltás után bekövetkező változások alapvetően formálták. Ekkor lett a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, majd tudományos főmunkatársa, a Duna Televízióban műhelyvezető, főszerkesztő, a Magyar Művelődési Intézet főtanácsosa. Halász Péter 2010-ben vonult nyugdíjba, de nem nyugalomba.

A Magyar Néprajzi Társaság elnökeként szólva számomra különösen fontos a hivatalos munkahelyek és munkakörök mellett önzetlenül és elkötelezetten végzett munkája az ünnepeltnek. Halász Péter már igen korán, 1960-ban bekapcsolódott az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomba. Az egyik sikerkorszakát élő Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának 1968-tól volt titkára, 1989-től 2009-ig pedig elnöke. A ma Néprajzi Gyűjtő Szakosztály néven működő szakosztálya a Magyar Néprajzi Társaságnak az egyik legaktívabb és legszélesebb társadalmi hálózattal működő csoport. Azok az alapok, melyekre a jelenben is építhetnek a szakosztály tisztségviselői és aktív tagjai, nyilvánvalóan a Halász Péter által is kialakított rendszerre vezethetők vissza. Mint önkéntes néprajzi gyűjtő kutatásait ott végezte, ahová éppen aktuális munkája során került. 1968-tól vett részt az országos honismereti mozgalomban, ahogy erről a ma megnyíló tárlat számos dokumentumot is bemutatva tanúságot tesz.

Halász Péter néprajzi tevékenységének áttekintéséhez iránymutatóként szakmai publikációs működését vehetjük alapul. Rövid köszöntőmben hangsúlyosan csak azokat a témaköröket említem, melyekben különösen újat és meghatározót eredményezett a hazai etnográfia számára. A szakirodalmi munkásság megismerését a 2014-ben megjelent *Hol ér véget a múlt?* című kötetben megjelent bibliográfiája is segítheti. S Péter az utóbbi 10 évben is aktív szereplője volt a magyar néprajzi tudományos életnek. Mára Halász Péter önálló

Dr. Széman Péter, az EMKE elnöke Életműdíjat ad át az ünnepeltnek

köteteinek és az általa szerkesztetteknek száma megközelíti a 60-at! Első, még 1962-ben megjelent tanulmányától napjainkig közel 1200 írása jelent meg! S most is dolgozik, minden nap fegyelmezetten írja fontos és hiánypótló munkáit!

Halász Péternek a hazai néprajztudomány szempontjából legfontosabb kutatási területe a moldvai csángó magyarok kultúrája. Közel hatvan éve foglalkozik a moldvai magyarok történelmével és néprajzával. Még ez előtt, 1962–63-ban járt Gyimesbe és korai kapcsolatai és ismeretségei ezekre az időkre visszanyúlnak. Kutatásaiban Domokos Pál Péter tanítványának vallja magát, akihez szoros baráti kapcsolat is fűzte. Az 1960-as években a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagához gyűjtött a csángók között, később folyamatosan, csaknem minden nyári szabadságát Moldvában töltötte, ahol elsősorban a helyneveket, a gyűjtögetés, a gazdálkodás, az állattartás, a naptári évhez kötődő népszokások, az építkezés és a hiedelemvilág ismeretanyagát kutatta, illetve kutatja. Egyes fontos témák feltárása egyedül az ő nevéhez kapcsolódik. Halász Péter kutatómunkája során előnyben részesíti a monografikus gyűjtéseket, a feltáró és leíró módszert, mind a tematikus kutatás, mind a jelenségek földrajzi elterjedtségének vizsgálata esetén. Terepmunkái során jól kamatoztatta agrármérnöki végzettségét, feldolgozván a moldvai magyarok hagyományos állattartását, növényismeretét és a hagyományos földművelés ismeretanyagát.

Az évtizedes terepmunkán gyűjtött anyag publikálása csak az 1990-es években bontakozhatott ki. Halász Péter nevéhez kapcsolódik az első csángó bibliográfia és az első csángó kutatástörténeti összefoglaló megírása is. Sorra megjelenő köteteit a ma nyíló kiállítás példaértékű gondossággal mutatja be. Halász Péter változatos tematikájú csángó néprajzi közlemények egész sorozatát publikálta. Ezek egy részét gyűjteményes kötetekben is megjelentette. A különböző kutatástörténeti értékelések és tudománymetriai nyilvántartások-táblázatok rendszerint az önállóan írt kötetek és tanulmányokat követően szólnak a szerkesztői feladatok eredményeiről. Aki már próbálta a szerkesztés hálátlan feladatát, az egyetért velem abban, hogy különös képességek szükségesek eredményes műveléséhez. Halász Péternek nyilvánvalóan megadattak ezek a képességek. Azok a jelentős évfordulós kötetek, melyek az ő szerkesztésében valósultak meg, napjainkban is gyakran idézett munkák. Szaktudományunk időnként még mindig nem értékeli megfelelően a filmes tevékenységet. Halász Péter számos, a moldvai csángómagyarok életével foglalkozó ismeretterjesztő filmnek volt szakértője és riportere. Meggyőződésem, hogy a korszerű 21. századi néprajzi-antropológiai kutatótevékenység rendkívül szorosan kötődik a filmes alkotó tevékenységhez, messze a pusztá dokumentálás szintjén túl is.

A hazai etnográfia művelői az egyébként a szakra különösen jellemző tisztelgő kötetekben, konferenciaelőadásokban rendre úgy fejezik be az ünnepeltet köszöntő, méltató szövegüket, hogy további eredményes működést kívánnak. Folytatva ezt a hagyományt kívánom mindannyiunknak, hogy Halász Péter még folytassa publikációit és ehhez is nagyon jó egészséget kívánok neki! Köszönöm a kiállítás létrehozóinak a fontos tárlat megvalósítását és a Nemzeti Művelődési Intézetnek a méltó bemutatást és a gondos szervezőmunkát!

Kemecsi Lajos

A Pest Megyei Digitális Könyvtár

A szentendrei Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár 2024. november 7-én indította útjára a Pest Megyei Digitális Könyvtárat¹. Az adatbázis fejlesztésével a könyvtár elsősorban a Pest megyei települések helytörténetével foglalkozó kutatókat szeretné kiszolgálni. A helytörténeti szempontból releváns dokumentumok száma gyakorlatilag végtelen, így az adatbázis nem is tűzhet ki célul, hogy minden ilyen tartalmat magában foglaljon, sokkal inkább egy olyan oldalt kívántunk fejleszteni a nagyközönég számára, amely kiindulásként szolgálhat a vármegye egyes településeire vonatkozó kutatásokhoz.

A könyvtári rendszer célja a publikált tudás elérhetővé tétele a nagyközönség számára. A célt a nyilvános könyvtárak az egymással való munkamegosztásban végzik. Míg az országos szakkönyvtárak az egyes szakterületek irodalmát, a nemzeti könyvtár az adott nemzet patriotikumait, a települési könyvtárak a saját községükre, városukra, megyéjükre vonatkozó tartalmakat igyekeznek teljességre törekvően gyűjteni és szolgáltatni.² Magyarországon a megyei hatókörű városi könyvtárak ennek a küldetésnek az értelmében a teljes vármegyére vonatkozóan rendelkeznek helytörténeti és helyismereti gyűjteményekkel, amelyeket több intézmény is igyekszik a digitális formában egyaránt elérhetővé tenni.³

A cikk röviden összefoglalja a digitális könyvtár építésének okait, előzményeit, az informatikai fejlesztést, a portál főbb funkcióit, valamint az intézmény további terveit a szolgáltatás további fejlesztésével kapcsolatosan.

ELŐZMÉNYEK

A digitális könyvtár ötlete 2021-ben merült fel, amikor világossá vált számunkra, hogy a könyvtárban rendelkezésre álló – egyébként igen nagy mennyiségű – digitalizált tartalom használata messze elmarad attól a mértéktől, amely annak értéke alapján indokolt volna. Ennek az oka pedig elsősorban az volt, hogy a digitalizált cikkek, képek, aprónyomtatványok, könyvek és videók nem egy egységes felületen, hanem dokumentumtípusonként külön-külön kereséssel voltak elérhetők önálló felületeken vagy a katalógusban. Úgy ítéltük meg, hogy egy közös keresőfelület létrehozásával rá lehetne irányítani a használóink figyelmét a digitalizált értékekre.

A digitalizált tartalmaknak a legnagyobb részét azok a helytörténeti, helyismereti szempontból jelentőséggel bíró újságcikkek jelentik, amelyeket 2009 óta a könyvtár munkatársai beszkennelték és csatolt fájlként feltöltötték a katalógusba⁴. Ezeknek a cikkeknek egy része optikai karakterfelismerés után kerültek feltöltésre, így a használók számára azok a katalógusban való keresés nyomán is megtalálhatók voltak. A digitalizált tartalmak között a könyvek voltak a legkisebb számban. A könyvtár csak a saját kiadványait tette közzé

1 Pest Megyei Digitális Könyvtár: <https://digitaliskonyvtar.hbpmk.hu/> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

2 Skaliczki Judit: A rendszerváltás könyvtárügyétől a könyvtárügy rendszerváltásáig. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Könyvtári Intézet, 2011. <https://mek.oszk.hu/10900/10913/10913.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

3 Egy korai példát említek. A miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár már a közgyűjteményi digitalizálás kezdetétől fogva rendelkezik helytörténeti digitális könyvtárral. *Venyigéné Makrányi Margit*: Új szolgáltatás a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban. A Borsodi Digitális Könyvtár születése. Tudományos és műszaki tájékoztatás, 53. évf. 2006. 6. sz. 275–285.

4 A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár Katalógusa: <https://hbpmk.hu/kereses> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

szabadon elérhetően a honlap egy erre kialakított menüpontjában. A könyvtár kezdettől fogva gyűjti a Pest megyei települések önkormányzati lapjait. A 2000-es évektől kezdve egyre több önkormányzat döntött úgy, hogy helyi újságját online is közzéteszi. Ezeket mi a könyvtárban letöltöttük, de – szerzői jogi okokból – csak a helyben lévő számítógépeken tudtuk szolgáltatni a nagyközönségnek.

A képek és az audiovizuális dokumentumok digitalizálásának szintén több évre visszamenő előzményei voltak. A Szikla Integrált könyvtári rendszer FAM modulja (Fotó Archiváló Modul) 2013-ban indult el. Ide az elmúlt 10 év alatt a könyvtárosok folyamatosan töltötték fel az intézményben tárolt fényképekről és aprónyomtatványokról készített digitális másolatokat. A COVID-19 járvány alatt a könyvtár elindította a YouTube csatornáját⁵ elsősorban azzal a céllal, hogy programjainkat elérhetővé tegyük a kényszerből otthonukhoz kötött embereknek. A pandémiát követően ugyan az élő közvetítéseket beszüntettük, de a programjainkról továbbra is készítettünk videófelvételeket, amelyeket néhány napos csúszással továbbra is közzéteszünk a videómegosztón. Ezekből a tartalmakból az évek során egy komoly értéket képviselő, nagyon sok – helytörténeti szempontból jelentős – információt hordozó csatorna jött létre.⁶

A digitális könyvtár fejlesztésével a különböző csatornákon elérhető tartalmaknak fejlesztettünk egy közös keresőfelületet, amellyel jelentős mértékben javult a dokumentumok hozzáférhetősége.

5 Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár YouTube csatornája: <https://www.youtube.com/channel/UCfx6PcUECxx2XwlyIT60TXlg> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

6 Héjja Balázs – Tóth-Jávorka Brigitta – Tóth Máté: Digitális tartalomfejlesztés közkönyvtári környezetben In: Új technológiákkal, új tartalmakkal a jövő digitális transzformációja felé. 32. Networkshop: országos konferencia, 2023. április 12–14. Pannon Egyetem, Veszprém. Szerk. Tick József – Kokas Károly – Holl András. 85–90. <https://real.mtak.hu/182922/1/141-187-1-PB.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

A FEJLESZTÉS

Egy digitális könyvtár minőségét három alapvető dolog határozza meg: 1. a tartalom és a metaadatok mennyisége és minősége, 2. a portál funkciói, 3. a dizájn. Egy újonnan induló digitális könyvtárnak mind a három vonatkozásban jó minőségűnek kell lenni ahhoz, hogy az olvasók örömmel vegyék használatba és az első benyomásuk pozitív legyen. A fejlesztés is ilyen sorrendben történik: először születik meg a tartalom és a metaadatok, majd a programozás és a funkciók kialakítása következik, majd végül a külső megjelenés és a grafikai elemek készülnek el. Sajnos az olvasó jellemzően a fejlesztés lépéseivel éppen „ellentétes sorrendben” érzékeli egy digitális könyvtár minőségét. Először a dizájnt értékeli, majd a funkciók használhatóságát veszi észre és csak utoljára foglalkozik a tartalommal. Ez volt az oka, hogy amíg nem készültünk el az adatbázissal, addig titokban tartottuk az oldal elérhetőségét, hogy azt olyan formában tárjuk a használók elé, hogy mind a küllemet, mind pedig a belső tartalmat nagyra értékeljék.

Digitális tartalom – köszönhetően a korábbi években végzett szisztematikus digitalizáló munkának – jelentős mennyiségben állt a rendelkezésünkre, de a visszakereshetőség érdekében javítani kellett a metaadatok minőségén, és egyes dokumentumtípusok vonatkozásában jelentős előrelépést kellett tennünk a mennyiséget illetően is. Különösen a digitalizált könyvek kis száma volt szembetűnő, ezért 2023-tól kezdve a munkatársaink önkéntes alapon – többletfeladat-kifizetés ellenében – túlórában digitalizáltak a Pest megyei helytörténet szempontjából alapvető fontosságú könyveket. Elsősorban olyan, szerzői jogi korlátozás alá nem eső műveket választottunk ki digitalizálásra, amelyekben sok személynév, helységnév, adat található, hogy a legjellemzőbb keresések sok találatot eredményezzenek. A metaadatok tekintetében egységesíteni kellett a különböző felületekről (Fotó Archiváló Modul, könyvtári katalógus, külső videómegosztó stb.) érkező tartalmak tárgyszavait. Ráadásul egy ilyen fejlesztés során, amikor a könyvtárosok friss szemmel nézik az évtizedekkel ezelőtt keletkezett rekordokat, igen sok hiba, következetlenség, elírás felszínre kerül. Ezeket is folyamatosan javítottuk.

A fejlesztésre két árajánlatot kértünk. Az egyik vállalat egy készterméket bocsátott volna rendelkezésre, amelybe exportálni kellett volna a rekordjainkat.⁷ A másik ajánlatadó a jelenlegi integrált könyvtári rendszerünket fejlesztő NetLib Kft. volt, amely azt vállalta, hogy egy olyan új adatbázist fejleszt, amelyben azok a meglévő katalógusrekordjaink kerülnek be, amelyeknél elérhető csatolt fájl. Ez utóbbi ajánlat nagy előnye volt, hogy nem kellett exportálni a rekordjainkat egy új rendszerbe, vállalva az esetleges adatvesztést, és a katalógizáló munkatársainknak sem kellett újabb felületet megtanulni. Mivel az árajánlatok között pénzügyi tekintetben nem volt lényegi különbség, ezért a számunkra kedvezőbb műszaki tartalom miatt döntöttünk a NetLib Kft. mellett. A fejlesztés programozása 2023 végére készült el. Innentől kezdve kezdtük el tesztelni a funkciókat. Az oldal innentől kezdve már működött, a tájékoztató könyvtárosaink el is kezdték használni az adatbázist olvasói kérdések megválaszolására.

Az egyszerű és az összetett keresés lehetősége mellett az oldalsó menüsávban gyorszűrőket helyeztünk el, amelyben dokumentumtípusra, településnévre és néhány kulcsszóra lehet szűkíteni a tartalmat. A helytörténeti tartalom dominanciája miatt úgy gondoltuk, hogy a használók igényeit jól szolgálja egy időcsúsza, amely a felső menüsávba került.

⁷ A Monguz Kft. helytörténeti rendszerét használja az egri Bródy Sándor Könyvtár digitális könyvtára, a *Summáját írom* portál. Eger, Bródy Sándor Könyvtár. <https://summajatirom.hu/> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

Ezen túl lehetőséget adtunk a használóknak saját tartalom feltöltésére, a könyvtárosoknak pedig tematikus gyűjtemények létrehozására.

Végül a dizájn kialakítása következett. Az első verzió egy a jelenlegi honlapunkhoz és a katalógusunkhoz hasonló kialakítás volt. Úgy ítéltük meg, hogy ezekre a felületekre is ráférne egy frissítés, ezért az új digitális könyvtárat nem lenne szerencsés a sok évvel korábban született grafikai elemekkel újtára indítani. A dizájn tervezését a könyvtárunk grafikai tapasztalattal rendelkező munkatársa vállalta, a kivitelezés a NetLib Kft munkája.

A dizájn tervezése és kivitelezése alatt is folyamatosan javítottuk a tartalmat, a meta-adatokat és teszteltük a funkciókat, annak érdekében, hogy a használók megelégedéssel vehessék használatba az oldalt az indulást követően. 2024. őszére úgy ítéltük meg, hogy szakmailag vállalható színvonalú portál született, amelyen a használók visszajelzései alapján is lehetőségünk lesz javítani a későbbiekben, ezért 2024. november 7-én megnyitottuk a digitális könyvtárat, hangsúlyozva, hogy azt jelenleg béta verzióknak tekintjük, amelyet folyamatosan fejleszteni fogunk. A Pilis-Dunakanyar országgyűlési képviselőjével, Vitályos Eszterrel valamint Szentendre város polgármesterével, Fülöp Zsolttal együtt nyomtuk meg az ENTER gombot, amellyel már a nagyközönség számára is nyilvánossá vált a felület.⁸

INNOVATÍV ELEMEEK A DIGITÁLIS KÖNYVTÁRBAN

Az alapvető funkciók mellett az oldal tartalmaz néhány innovatív elemet, amelyek nem tekinthetők általánosnak a hazai könyvtárakban.

Az olvasók elöl rejtett a funkció, ugyanakkor nagyban segíti a keresést, hogy az adatbázisban elérhető videódokumentumokról egy automatikus hangzószóveg-felismerő szoftverrel készítettünk egy leíratot, hogy valamennyi előforduló szó eredményezzen találatot. Az első ötletünk az volt, hogy a videókról készítünk egy hosszabb annotációt, amelybe beleírjuk a tartalomra leginkább jellemző szavakat. Ez azonban nagyon idő- és munkaigényes megoldás volt, ezért döntöttünk a mesterséges intelligencia felhasználása mellett.

Szintén innovatív megoldásnak tekinthető az online beiratkozás lehetőségének megteremtése. A szerzői jog hatálya alá eső tartalmainknak egy jelentős részét kizárólag a beiratkozott olvasóinknak szolgáltatathatjuk. A digitális könyvtár azonban egész Pest megye helytörténetére vonatkozóan tartalmaz dokumentumokat. Úgy ítéltük meg, hogy várható el, hogy valakinek a megye másik feléből kizárólag az egyszeri beiratkozás miatt el kelljen utaznia Szentendrére, ezért bevezettük az „online olvasó” kategóriát, aki fizikai dokumentumot nem tud kölcsönözni, de a digitális könyvtárban lévő valamennyi dokumentumot megtekintheti. A távoli beiratkozónak egy online felületen kell megadnia az adatait, a beiratkozási díjat pedig a könyvtár webshopjában⁹ egy virtuális termék megvásárlásával tudja rendezni. Ezt követően a munkatársaink rögzítik a rendszerben a beiratkozó adatait, amellyel jogosultságot szerez a digitális könyvtár érvényes tagsági kártyával megtekinthető tartalmainak a használatára is. Hosszabb távon szeretnénk megoldani, hogy a fizetést követően a használó tagsága manuális beavatkozás nélkül is azonnal érvényes legyen, eh-

8 A Pest Megyei Digitális Könyvtár átadója visszanézhető. <https://www.youtube.com/watch?v=oQCCtaBwaxw> (Utolsó letöltés: 2024. nov. 17.)

9 A könyvtár még 2021-ben nyitotta meg a Pest megyei helytörténeti, helyismereti dokumentumokat árusító online könyvesboltját. A webshopról bővebben itt írtunk: *Tóth Máté*: Könyvtári webshop indítása. A Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár internetes könyvesboltjának tapasztalatai. Könyvtári figyelő, 68. évf. 2022. 2. sz. 233–241.

hez azonban a digitális könyvtárban belül kell lehetővé tenni az online fizetést, ami további, jelentős anyagi erőforrásokat igénylő fejlesztést igényel.

Napjainkban egyre nagyobb igény van arra, hogy a használók is hozzá tudjanak járulni tartalmakkal egy helytörténeti digitális gyűjteményhez. Erre az oldal lehetőséget ad. Ha valaki rendelkezik egy olyan képpel, videóval, aprónyomtatvánnyal, szöveges dokumentummal, amely nem csak a család, hanem a tágabb közösség érdeklődésére is számot tarthat, akkor a digitális könyvtárba feltöltheti. Ezek a tartalmak csak a könyvtáros jóváhagyását követően, a könyvtár dolgozói által elvégzett szakszerű metaadatolással kerülhetnek be az adatbázisba.

A digitális könyvtár felső menüsorában hívjuk fel a figyelmet egy olyan új oldalra, amellyel a Szentendre városába kiköltözőket fogja megszólítani könnyed formában. A *Gyüttment Akadémia* Szentendre helytörténetéről kínál Moodle kurzusokat. Az elsajátított ismereteiről a használó ellenőrző kérdések útján tud majd számot adni. Végül le lehet tenni egy vizsgát, amellyel a tanuló igazolja, hogy megtanulta a legfontosabbakat, amiket egy szentendreinek tudnia kell. Ennek a szolgáltatásnak önálló marketinget és tájékoztató kampányt szervezünk majd, amikor a Moodle kurzusok más véglegesnek lesznek tekinthetők.

A FEJLESZTÉS IRÁNYAI

Jelenleg közel 34.000 digitalizált objektum érhető el a digitális könyvtárban, ami más vármegyei hatókörű városi könyvtárak digitális könyvtáraihoz képest magasabb szám, a Pest megyei helytörténeti kutatás szempontjából elenyésző. A tartalom bővítése tehát kiemelten fontos feladatunk. Ennek két útja van: a saját digitalizálás és a másutt digitalizált dokumentumok, rekordok importálása. Folytatjuk a könyvek, a képek, a helytörténeti szempontból fontos cikkek digitalizálását, a metaadatok javítását, valamint a saját készítésű videó tartalmaink archiválását. Ezen túl szeretnénk integrálni az adatbázisba a partnerkönyvtáraink digitalizált állományát is. Elkezdtünk tárgyalni olyan intézményekkel, amelyek szintén a Szikla integrált könyvtári rendszer FAM modulját használják, hogy bocsássák rendelkezésünkre a digitalizált képeiket és a hozzá tartozó metaadatokat. Egy-egy importtal több ezres nagyságrendben lehetne növelni a dokumentumok számát. Bízunk benne, hogy ilyen bővítések mielőbb megvalósulhatnak.

Szintén számítunk a partnereinkre a helyi lapok rendelkezésünkre bocsátása terén. Nagyon nagy kincs, amikor egy helyi újságból megkaphatjuk az összes évfolyamot, amelyet felvághatunk és lapadagolás szkennelrel néhány óra alatt elkészíthetjük a digitális másolatokat. Szerencsére sok önkormányzat felismerte annak jelentőségét, hogy a saját helyi lapja digitálisan is kereshető legyen, és vállalta ezt az áldozatot.

A Pest Megyei Digitális Könyvtár fő értékét jelenleg az jelenti, hogy megszületett egy portál, amely kiindulásként szolgálhat a helytörténeti kutatásokhoz. A tartalmat a könyvtár és az olvasók is szabadon bővíthetik. Az oldal nem tekinthető véglegesnek. A tartalom gyarapítása mellett folyamatosan javítjuk a funkciók működését, törekszünk a webergonómiai szempontból legjobb megoldások megtalálására. Ebben számítunk a használókra, akiket arra bízunk meg, hogy jelezzék, ha valami nem működik megfelelően, vagy csak nem felel meg az elvárásaiknak.

Tóth Máté

A Bakony–Balaton UNESCO Geopark vulkánjai

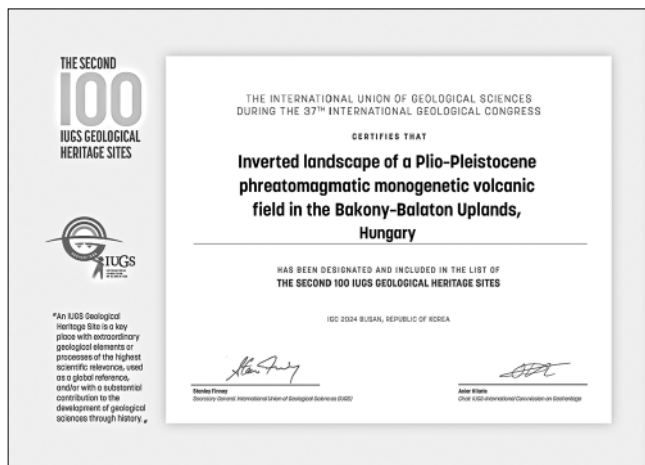
Földünk 200 legjelentősebb földtudományi
örökségi helyszínei között

Az idei nyár igen nagy örömmel szolgált a hazai földtudományos örökséget kezelő szervezeteknek és a földtudományi természetvédelemnek. Egy igazán rangos és jelentős válogatásba került bele a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság (BfNPI) és az általa alapított és fenntartott Bakony–Balaton UNESCO Globális Geopark működési területén található – közismertebb nevén – Bakony–Balaton-felvidék vulkáni mező. Cikkünkben e különleges földtudományos csoda kialakulását, jelentőségét, a földtudományos természetvédelem témakörét és a geoparkok világát ismertheti meg a kíváncsi olvasó.

A Földtudományok Nemzetközi Uniója (IUGS) a 37. Nemzetközi Földtani Kongresszuson a dél-koreai Puszanban 2024. augusztus 27-én kihirdette a második 100 IUGS földtani örökségi helyszínek listáját. E helyszínek az első százhoz hasonlóan azért kapták meg a rangos nemzetközi szervezet elismerését, mert a legnagyobb tudományos értéket képviselik. Bolygónk történetét feltáró csodálatos helyek, a földtani jelenségek és folyamatok bemutatásának legjobb példái a világon, amelyek a geológia tudományának fejlődését is szolgálták. Az IUGS általi elismerés és népszerűsítés további

megbecsülésükhöz, oktatási helyszínként való felhasználásukhoz és – ami a legfontosabb – megőrzésükhöz vezethet. Fontos kiemelni, hogy ebbe a rangos válogatásba nem valamiféle konvencionális hírnév – bár esetünkben ez is fennáll –, hanem az unikális és kiemelkedő jelentőségű tudományos vonatkozású egyediség jelentette a belépőt, amelyet nemzetközileg is elismert földtudományos szakemberek igazoltak. Az augusztusi időponttól kezdve tehát e helyszínek egyike a Bakony–Balaton-felvidék plio¹–pleisztocén² freatomagmás monogenetikus vulkáni mezőjének „fordított tájképe”.

De miben rejlik e meghatározó és egyedi táj jelentősége, és hogyan alakult ki? A Bakony–Balaton-felvidék térségében találjuk Európa egyik legsűrűbb vulkáni mezőjét: a 8

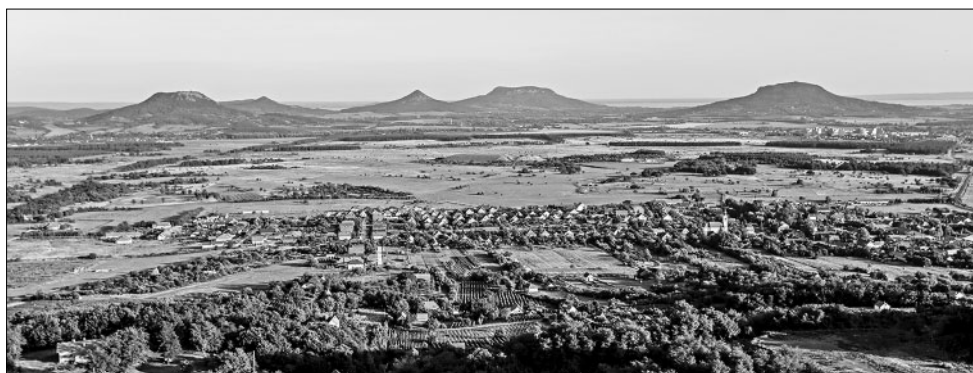
Az elismerést igazoló tanúsítvány

1 Pliocén: 5,33 millió évvel ezelőtt kezdődött és 2,6 millió évvel ezelőttig tartó földtörténeti kor.

2 Pleisztocén: 2,6 millió évvel ezelőtt kezdődött, és nagyjából 11 700 éve véget ért földtörténeti kor.

és 2,5 millió évvel ezelőtti időszakban (a késő-miocéntől a pleisztocénig) mintegy 50 vulkán működött itt, de fontos megjegyezni: nem egy időben! A vulkáncsalád legidősebb tagja maga a 8 millió éves Tihanyi-félsziget, ami önmagában legalább négy kitörési pontot takar. A félsziget jelző ez esetben megtévesztő lehet, hiszen akkor még szó sem volt Balatonról, melynek összefüggő víztükrre mindössze kb. 5000 éves. Az IUGS „második 100” válogatásába a Bakony–Balaton vidék vulkáni mezőjének egésze került be, a Celldömölk melletti Ságtól (mely már kívül esik a geoparkunk területén) egészen a Balaton déli partján emelkedő balatonboglári Várdombig. Mégis ezen vulkáni mezőn belül egy kisebb terület, a Tapolcai-medence tűzhányói reprezentálják iskolapéldaként a legjobban azokat a földtudományi – elsősorban vulkanológiai és geomorfológiai – folyamatokat melyek miatt e rangos válogatás tagja lett a dunántúli tanúhegyek világa, így erre a területre fókuszálunk.

A terület különleges szépségét annak változatos földtani-geomorfológiai fejlődéstörténetében találjuk meg: kialakulásában szerepet kapott az állóvízi üledékképződés, a vulkáni működés, a folyóvíz és a szél eróziója egyaránt. A medencét nagy vastagságban kitöltő üledékösszlet a Pannon-tóban rakódott le a késő-miocén³ során. A Pannon-tó partvonala nyugaton a Keszthelyi-hegység peremén húzódott; a parti abrázio⁴ nyomai ma is sok helyen megtalálhatók. A tavat végül nagy vastagságban lerakódott agyag-, kőzetliszt-, homokrétegek töltötték fel. A Pannon-tó dél felé⁵ visszahúzódva, fokozatosan csökkenő területű vízfelszínnel kb. 4 millió éve hagyta el a földtörténet színpadát (térsgünkben kb. 8 millió éve tűnt el). Ezt követően indult meg a több millió éves, máig tartó lepusztulási időszak, amit azonban a – számunkra most kiemelkedően jelentős – alkáli bazaltos⁶ vulkanizmus szakított meg a pliocén során, létrehozva a mai tanúhegyek jellegzetes felépítményeit. A vulkáni aktivitás több millió éven keresztül jelen volt a Tapolcai-medence területén.

A Tapolcai-medence vulkánjainak ikonikus képe a Halápról (Korbély Barnabás felvétele)

3 Miocén: a 23,03 millió éve kezdődött és 5,33 millió évvel ezelőttig tartó földtörténeti kor.

4 Hullámverés által okozott lepusztulás.

5 A Pannon-tó élete folyamán legkevésbé a déli partvonala módosult, ebből az irányból sokkal kevesebb hordalék érkezett az üledékgyűjtőbe.

6 Bazalt: vulkáni kőzet, amely szilícium-dioxidban viszonylag szegény, jelentős mennyiségben tartalmaz olivin és piroxén-kristályokat. A Föld leggyakoribb vulkáni kőzete.

Kezdeté 4,5–5,0 millió év közé tehető a különböző kormeghatározások szerint, a legfiatalabb Haláp kialakulása azonban a pliocén kor legvégére tehető.

A Tapolcai-medence vulkánjai – és a Bakony–Balaton vulkáni mező tagjainak jelentős része – jellemzően robbanásos működés során kezdték meg működésüket. Az igen forró, több mint 1000 °C fokok közetolvadék (magma) a földkéreg repedésein keresztül érte el a felszínt (innenről már láváról beszélünk). Mivel a magma a felszín felé haladva a mélyben „találkozott” a középidői karbonátos kőzetekben (mész, dolomit), illetve az akkorra már a területéről visszahúzódott egykori Pannon-tó folyóvízi-tavi üledékeiben tározódó vízzel, általában igen heves gőzrobbanásokkal vette kezdetét a vulkáni aktivitás: ezt freatomagmás robbanásos vulkánosságnak hívjuk, ennek „motorja” tehát a magma-víz kölcsönhatás. Többnyire ún. maar⁷-diatréma⁸ szerkezetek, illetve azok széles és mély kráterei körül tufagyűrű⁹ alakultak ki. Számos helyen létrejöttek – a krátereken belül – salakkúpok,¹⁰ lávafolyások és egyes esetekben lávatavak is. Ez a vulkánosság monogenetikus jellegű volt, tehát az aktivitás – bár annak jellege időben változ(hat)ott egy adott vulkán esetében is – többnyire „egy menetben” megtörtént.

A Szent György-hegy látképe a szigligeti várból (Korbély Barnabás felvétele)

7 Maar: olyan vulkán, amely freatomagmás robbanásos kitöréssel jön létre, széles és nagyon mély krátere van (ezt később víz tölti ki). A kráter körüli vulkáni gyűrű anyaga főleg a felszín alatti kőzetrétegekből valók, juvenilis törmelékdarab nagyon kevés.

8 Diatréma: vulkáni csatorna, kitörési csatorna. A földkérget általában meredek szögben átszelő, változó keresztmetszetű (m–10 m nagyságrend) szubvulkáni szerkezet, amelyben a vulkáni építményt (maar, tufagyűrű) tápláló olvadék mozog.

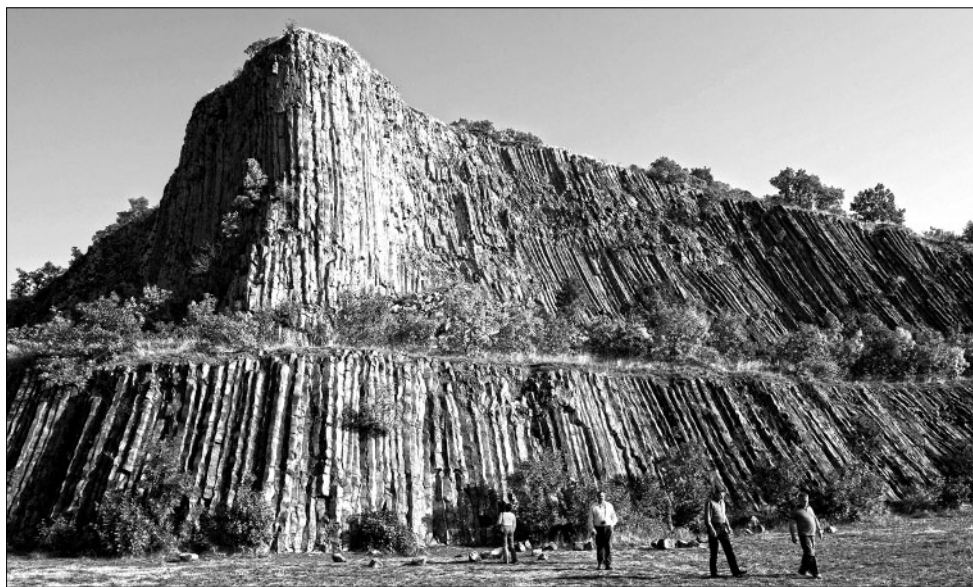
9 Tufagyűrű: freatomagmás robbanásos kitörésekkel keletkezett vulkánforma, aminek széles krátere van, anyaga jelentős részben vulkáni hamuból áll. A 2 mm-nél kisebb vulkáni hamuból képződött kőzet a tufa.

10 Salakkúp: jellemzően Stromboli-típusú lávatűzijáték kitörésekkel keletkezett, uralkodóan bazaltos salakdarabokból álló kúp alakú vulkánforma. Salak: jelentős mennyiségű kerekded hólyagüregből álló sötétszínű, általában bazaltos vulkáni kőzetdarab, ami általában robbanásos kitörés során jön létre, de alkothatja lávafolyamok felső rétegét is.

A Tapolcai-medence maarjai a lepusztulás különböző szakaszaiban vannak: ennek köszönhető, hogy a terület jó lehetőséget biztosít a vulkáni szerkezetek felépítésének megismerésére. A szigligeti piroklasztit¹¹ előfordulások a Balaton partján, a hegyesdi Vár-hegy a terület északkeleti sarkában, a Véndek-hegy a medence északnyugati peremén erősebben lepusztult, így a vulkáni felépítmény mélyebb szintjeit tárják fel.

Ám a Tapolcai-medence híres tanúhegyei nemcsak a lepusztulás különböző szakaszaiban vannak, hanem – nagy tömegű lávabazalt-testjeik miatt – lepusztulásuk története különbözik az uralkodóan piroklasztit anyagú maarok maradványaitól. A Badacsony, Szent György-hegy, Csobánc, Haláp több 10, esetenként 100 métert is meghaladó vastagságú „bazaltsapkái” az egykori maarkráterekben kialakult lávatavak maradványai, mivel a kezdeti heves, robbanásos freatomagmás tevékenység során kialakult kráterekben később számos esetben lávatavak alakultak ki. A tufagyűrűk, illetve a kráterek a Pannon-tó üledékeinek felszínén jöttek létre. A vulkáni működés záró szakaszában lávafröccs-kúpok, salakvulkánok keletkeztek a kráterekben, aminek nyomai a Badacsony és a Szent György-hegy tetején is láthatóak.

Az aktív vulkáni szakaszt követően egyből megindult a vulkáni szerkezetek lepusztulása. Leggyorsabban, számos esetben nyom nélkül erodálódtak a tufagyűrűk. Az erózió során a laza pannon üledékek sokkal gyorsabban pusztultak le, mint a vulkáni krátereket kitöltő lávából keletkezett bazalt: ezzel megindult a tanúhegyek kialakulása. Ekkor képződtek a Badacsony, a Szent György-hegy és a Csobánc híres bazaltorgonái. A lávatavakban megmerevedett, kihűlt, oszlopos elválású bazalt a lávaplatók peremén meredek, sziklás lejtőket alakított ki. Az aprózódás, mállás egyre jobban kiemelte az oszlopos, többnyire hatszöges elválású hűlési szerkezeteket: létrejöttek a bazaltorgonák.

**A Hegyestű bányászati sebhelye feltárta a szabályos bazaltoszlopokat
(Korbély Barnabás felvétele)**

11 Piroklasztit: olyan törmelékes kőzet, amely robbanásos vulkánkitörés során jön létre.

Az évmilliók alatt, szép lassan kialakult a geomorfológiai inverzió, a „fordított tájkép/domborzat”, ami általánosságban akkor jön létre, amikor a felszín szelektív lepusztulása során idővel a kiemelkedések mélyedésekké vagy a mélyedések térszíni kiemelkedésekké alakulnak. A Tapolcai-medence esetében ez utóbbi történt, mely meghatározó attribútuma annak, ami miatt bekerülhetett – a Bakony–Balaton vulkáni mező egészével – ebbe a rangos „második 100” válogatásba.

A Tapolcai-medence geodiverzitása ennek a változatos fejlődéstörténetnek az eredményeként kiemelkedően gazdag. Az élettelen környezet sokféleségének köszönhető a biodiverzitás kiemelkedő gazdagsága: a területen egyaránt megtalálhatók a nedves élőhelyek hideg klímát igénylő reliktum-növényei, valamint a meleg, mediterrán élőhelyek egyedei a déli kitettségű bazaltsziklák növényzetében. A „megszelídült tűzhányók” megismerését tanösvények is segítik Badacsonyan (Tűzgyűrű), Szigligeten (Kamon-kő), a Szent György-hegyen (Bazaltorgonák) és a Halápon.

A FÖLDTUDOMÁNYI TERMÉSZETVÉDELEM

Ha a természet szót meghalljuk, többnyire vonuló madarak, nyíló virágok, vadregényes erdők, végtelen füves pusztaságok képe jelenik meg a szemünk előtt, vagyis csupa élő szervezet, életközösség. Ugyanakkor az élőlények élettelen környezete, a talaj, a kőzet, a víz éppúgy része a természetnek – így tárgya a természetvédelemnek is –, mint a növények és az állatok. Az élettelen természet nem csak mint élőhely funkcionál, hanem egyes elemei önmagukban is tudományos, kulturális, esztétikai, oktatási értéket képviselhetnek.

A jog betűje¹² szerint hazánkban az élettelen természet egyes különleges képződményei a törvény által ex lege¹³ – azaz a törvény erejénél fogva – védelem alatt állnak: országos jelentőségű védett természeti érték valamennyi barlang, védett természeti terület valamennyi forrás, víznyelő, kunhalom és földvár. Némileg persze ellentmondó élettelennek nevezni egy barlangot vagy egy forrást, hisz éppen e kettő például egészen különleges életközösségeket, mikrovilágokat tart életben, viszont az is tény, hogy létezésük elsődleges oka földtani és nem biológiai folyamatokra vezethető vissza. A törvény lehetőséget biztosít számos további, megőrzésre méltó élettelen természeti érték, pl. földtani képződmények és alapszelvények,¹⁴ ásványok, ásványtársulások, ősmaradványok és azok lelőhelyei, felszínalaktani képződmények, talajszelvények, valamint mesterséges üregek egyedi jogszabállyal történő védetté nyilvánítására is.

Az 1950-es évektől kezdődően számos olyan helyszín került fel a természetvédelmi területeink listájára, amelyek védetté nyilvánítása az ott található, különleges földtani vagy felszínalaktani képződmények kiemelt oltalmát szolgálta. Ilyenek például az ipolytarnóci ősmaradvány-lelőhely, a vértesszőlősi előember-telep stb. A Bakony–Balaton UNESCO

12 A természetvédelem „alaptörvénye” a 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről.

13 Nagyon fontos jogi eszköz a hazai természetvédelem kezében az ex lege védelem, ami a gyakorlatban annyit tesz, hogy ha egy természeti elem megfelel egy bizonyos jogi meghatározásnak (barlangok esetében például: a barlang a földkérget alkotó kőzetben kialakult olyan természetes üreg, melynek hossz tengelye meghaladja a két métert és – jelenlegi vagy természetes kitöltésének eltávolítása utáni – mérete egy ember számára lehetővé teszi a behatolást) akkor az már védett természeti érték, függetlenül attól, hogy bárki járt volna benne vagy leírta volna.

14 A földtani alapszelvény a meghatározásáért felelős tudományos fórum által kijelölt és nyilvántartott természetes vagy mesterségesen kialakított kőzetelőfordulás, amely valamely kőzetrétegtani egység, időrétegtani egység, vagy más földtani jelenség típusos előfordulási helye, etalonja, amihez tudományos megítélésük érdekében más területek földtani képződményeit viszonyítani lehet.

A Vindornyszőlőshöz közeli, kevésbé ismert Bazaltutca esetében nem csak az esztétika dominál. A magma ugyanis kis mélységben, de megrekedt a felszín alatt, így ez csak „majdnem” vulkán

Geopark területén öt olyan természeti terület található, melyek a földtudományos értékeik miatt lettek védettek:

- Űrkúti-őskarszt természetvédelmi terület;
- Darvas-tó lefejtett bauxitlencse természetvédelmi terület;
- Felsőörsi földtani-rétegtani szelvény természetvédelmi terület;
- Sümegi Mogorós-domb természetvédelmi terület;
- Várpalotai homokbánya természetvédelmi terület.

A felsoroltak mindegyike megújult látogatói infrastruktúrával várja a földtudományok iránt érdeklődőket.¹⁵ Számos kiemelkedő élettelen természeti értéket hordoznak egyes nagyobb, komplex természetvédelmi jelentőségű védett területeink, a nemzeti parkok mellett a tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek is. Nemzeti parkunkban a tanúhegyeink mellett ide sorolhatók pl. a Tihanyi-félsziget hévforrás-kúpjai vagy a Káli-medence kőtengeri.

NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁGOK ÉS NEMZETI PARKOK

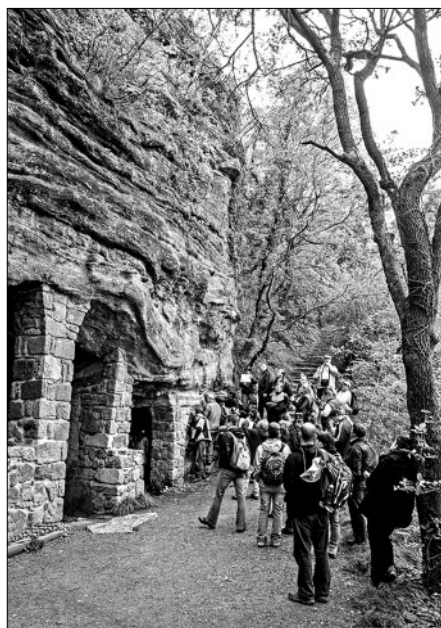
Magyarországon az állami természetvédelemért felelős szervezetek a nemzeti park igazgatóságok. Ezekből tíz darab található, települési szinten meghatározott működési területük hiánytalanul lefedi az ország területét. A nemzeti park területe nem azonos az igazgatóság működési területével: a nemzeti park az egyik kategóriája, típusa az országos jelentőségű

¹⁵ A Geoparkunkat alapító és fenntartó BfNPI egy európai uniós pályázaton (KEHOP-4.1.0-15-2016-00038, Földtani örökségünk védelme és bemutatása a Bakony–Balaton Geoparkban) elnyert 246 millió forint értékű támogatással sokrétű földtudományi természetvédelmi feladatot tudott megvalósítani. A munkálatok fő célja a geológiai jellegű – bemutatóhelyként is szolgáló – természetvédelmi területek (TT-k) rendbetétele volt. Három helyszínen (Felsőörs, Sümeg, Várpalota) a kőzetfeltárásokat védő tetőszerkezetek cseréje történt meg, Űrkúton pedig a képződmények megtekintését segítő új acél lépcsőszerkezetek és korlátok készültek el. Mindegyik geohelyszínnél tanósvényeket alakítottak ki. A sümegi Mogorós-dombon és a várpalotai homokbányánál egy-egy kőparkot is létesítettek, továbbá fokozottan vagy megkülönböztetetten védett barlangok természetvédelmi célú kiépítését is elvégezték.

védett természeti területeknek¹⁶ a működési terület pedig az a része az országnak, ahol egy adott igazgatóság ellátja természetvédelmi feladatait, ez utóbbi tehát lényegesen nagyobb. A nemzeti park igazgatóságok központi költségvetési szervként működnek, irányító szervük az Agrárminisztérium. Természetesen nem „csak” állami természetvédelem létezik, a helyi önkormányzatok is kijelölhetnek és fenntarthatnak védett természeti területeket,¹⁷ sőt – a nemzeti park igazgatóságokhoz hasonlóan – természetvédelmi öröket is alkalmazhatnak.

A GEOPARKOKRÓL ÁLTALÁBAN

A geoparkok elsődleges küldetése a területükön található gazdag földtudományi örökség megőrzése és bemutatása, a helyben élő emberek és közösségek bevonásával, különböző ismeretterjesztő és geoturisztikai programok beindításával. Egy geoparkban számos olyan földtani, felszínalaktani értéket találunk, amely tudományos és oktatási jelentősége, ritkasága, valamint esztétikai értéke miatt egyaránt kiemelkedő. A földtudományi értékek és jellegzetességek mellett egy geopark kiemelt feladata a történelmi, kulturális és ökológiai – tehát az élő természeti – értékek bemutatása és védelme is. A geoparkot irányító szervezet és a partnerei bekapcsolódnak a földtudományi oktatásba és tudományos kutatásokba, valamint a földtudományi értékek kezelésébe is. A fenntartható jellegű geoturizmuson keresztül egy megfelelően nagy kiterjedésű geopark képes a helyi gazdaság fenntartható fejlődését is szolgálni. A geoparkok fontos célja a helyi termékek – ideértve a kézműves termékek vagy biotermesztésű élelmiszerek – népszerűsítése is (pl. geopark termék program meghirdetése), illetve a partnerség révén egy geopark képes a területén élő közösségeket új fejlődési lehetőséghez juttatni. A geoparkok a nemzetközi és a regionális geopark hálózatok tagjaiként élő kapcsolatokat ápolnak társ-geoparkokkal, amely során egymás értékeire és tevékenységeire kölcsönösen felhívják a látogatóik figyelmét, illetve közös projekteket is megvalósítanak.

AZ UNESCO GLOBÁLIS GEOPARKOK

Az UNESCO (az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete) Földtudományi Tagozata 1997-ben hirdette meg geopark programját, majd

Lélegzetelállító és különleges vulkáni rétegsor a tihanyi Barátlakásoknál, amely 2004-ben a II. Nemzetközi Maar Konferencia egyik kiemelt terepi helyszíne volt (Korbély Barnabás felvétele)

¹⁶ Négy típusa van országos jelentőségű védett természeti területeknek: nemzeti park, tájvédelmi körzet, természetvédelmi terület, természeti emlék. Helyi jelentőségű – önkormányzatok által kijelölt és kezelt – azonban csak kétféle lehet: természetvédelmi terület és természeti emlék.

¹⁷ Akár földtudományos jelentőségű természeti területet is kijelölhet és kezelhet egy önkormányzat. Szép példa erre a Felsőörsi földtani-rétegtani szelvény természeti emlék.

2000-ben jött létre az Európai Geopark Hálózat. Az UNESCO támogatásával 2004-ben alakult Globális Geopark Hálózat tagjai a 2015. november 17-én megtartott UNESCO közgyűlés döntése alapján UNESCO Globális Geoparkokként működhetnek tovább. Az UNESCO által ezen a napon elfogadott Nemzetközi Földtudományi és Geopark Program biztosít kereteket az UNESCO Globális Geoparkok működéséhez és újak létesítéséhez.

A BAKONY–BALATON UNESCO GLOBÁLIS GEOPARK

A Bakony–Balaton UNESCO Globális Geopark vagy röviden Bakony–Balaton Geopark a Dunántúl középső részén elhelyezkedő, 2006-ban alapított geopark. 3244 km²-nyi területe magában foglalja a Bakony és a Balaton-felvidék térségét. Geodiverzitása – azaz földtudományi sokfélesége – nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő jelentőségű: területén 172 féle különböző földtani képződmény található, és a geológiai alapszelvények száma is kiemelkedő. Alapító és fenntartó szervezete a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság (BfNPI), amelyen belül a geopark csoport munkatársai foglalkoznak leginkább a geoparkkal kapcsolatos feladatok elvégzésével, de munkájukat hatékonyan és folyamatosan segítik más szervezeti egységek. Az igazgatóság célja, hogy a szervezet munkájába bevonja a területen működő, illetve élő, a geopark céljaival azonosuló intézményeket, önkormányzatokat, közösségeket, civil szervezeteket, szolgáltatókat és magánszemélyeket, melyek partnerként együttműködhetnek a geopark szerveztével.

A geopark hivatalosan 2013-tól tagja a Globális Geopark Hálózatnak és az Európai Geopark Hálózatnak, 2015 őszén pedig megkapta az UNESCO Globális Geopark címet, amely elismerés azonos értékű a Világörökség, illetve az Ember és Bioszféra programokkal.

A Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság csopaki székhelyén 2016. március 31-én alakult meg a Magyar Geopark Bizottság, melynek célja, hogy a jelenleg három hazai UNESCO Globális Geopark és a jövőbeni új geoparkok munkáját, együttműködését támogatssa, tevékenységüket népszerűsítse. Jogutódja a Geopark Magyar Nemzeti Bizottság, mely az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság (UMNB) állandó szakbizottságaként működik. A bizottság további feladata, hogy az UNESCO Globális Geopark címre pályázó geopark szervezetek jelentkezési anyagát véleményezze, és az általa elfogadott pályázatokat az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságnak felterjessze, ahonnan további elbírálásra küldik a nemzetközi szervezet párizsi központjába. Magyarországon két további UNESCO Globális Geopark működik: a magyar–szlovák határon átnyúló Novohrad–Nógrád Geopark (2010), illetve a Bükk-vidék Geopark (2024).

Ancsin Gergely – Korbély Barnabás

Felhasznált irodalom:

Brezsnyánszky Károly: Geológiai idő a térképen. Magyar Tudomány, 2008/11 1324. <https://epa.oszk.hu/00600/00691/00059/05.html>; *Harangi Szabolcs*: Tűzhányók öröksége. Vulkanológiai tanösvényeken a Bakony–Balaton UNESCO Geopark területén. Csopak, 2019.; Geoparkok Magyarországon. Szerk. *Tardy János*. Budapest, 2021.; *Futó János*: Kőország csodái. Földtani örökségünk védelme és bemutatása a Bakony–Balaton Geoparkban. Csopak, 2023.; *Ancsin Gergely – Korbély Barnabás*: Bakony–Balaton UNESCO Globális Geopark. 2022. https://hu.wikipedia.org/wiki/Bakony-Balaton_UNESCO_Globális_Geopark

„Egész életemben arra törekedtem, hogy üzeneteket hagyjak a jövő nemzedék számára”

Lavotha Géza- emlékkiállítás Sárospatakon

2024. október 22-én Lavotha Géza (1926–1999) fafaragó művész alkotásaiból nyílt időszaki kiállítás Sárospatakon, az MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában. Dr. Tamás Edit múzeumigazgató köszöntőjében felvázolta Lavotha Géza munkásságának legfőbb csomópontjait, kiemelte azon témákat, melyek a kiállításon is megjelennek: Tokaj-Hegyalja szőlészetét és borászatát, illetve a sárospataki mesterségeket bemutató fafaragványokat, a kuruc kornak és II. Rákóczi Ferencnek emléket állító rézdomborításokat és az anya-gyermek kapcsolatát feldolgozó műveket. Elárulta, hogy a kiállítás címe – *Elsőpillantásra művész- Lavotha Géza szerette a szépet és az anyagot* – Fehér Józseftől, a Kazinczy Múzeum egykori igazgatója írásából vett idézet. Hangsúlyozta, hogy a Rákóczi Múzeumban nyílt kiállítás „legyen felkiáltójel”, amely arra emlékeztet mindnyájunkat, hogy 2026-ben lesz Lavotha Géza születésének 100. évfordulója. Összefogással megvalósuló életműkiállítást javasolt, melyhez felajánlotta a Rákóczi Múzeum szakmai segítségét és a gyűjteményében őrzött művek kölcsönzésének lehetőségét. Hiszen a Múzeum jelentős számban őrzi fafaragásait, de néhány rézdomborítás és egy 1956-ban készült festmény is megtalálható a képzőművészeti gyűjteményben.

A nagy érdeklődés kísérte kiállításmegnyitón részt vett Lavotháné Jáger Katalin, a művész özvegye és a család számos tagja. Sokan eljöttek Lavotha Géza egykori ismerősei, barátai köréből. Itt volt tanítványa, Sárossy Tibor fafaragó is. Lavotháné Jáger Katalin hozzászólásában meghatódva emlékezett férjére, megemlítve, hogy ebben az évben volt Géza halálának 25. évfordulója.

A művész életét és munkásságát a kiállítás kurátora, Bamli Beáta írásából ismerhetik meg a múzeum látogatói. Tőle idézzük a továbbiakat: „Lavotha Géza 1926-ban született Erdőbényén, szülőfaluja iránt érzett mélyszéles szeretete alkotásait is áthatotta. A hegyek ölelésében fekvő zempléni kis falu és a hegyvidék hangulatát festményein, fafaragásain, réz domborművein is megörökítette. Erdőbénye számára mindig is az otthont, a békét, az életet jelentette. Tanulmányait a sárospataki tanítóképzőn, majd az egri tanárképző főiskolán végezte, ahol földrajz – rajz – ábrázoló geometria tanár, népművelő oklevelet szerzett. 28 évig tanított,

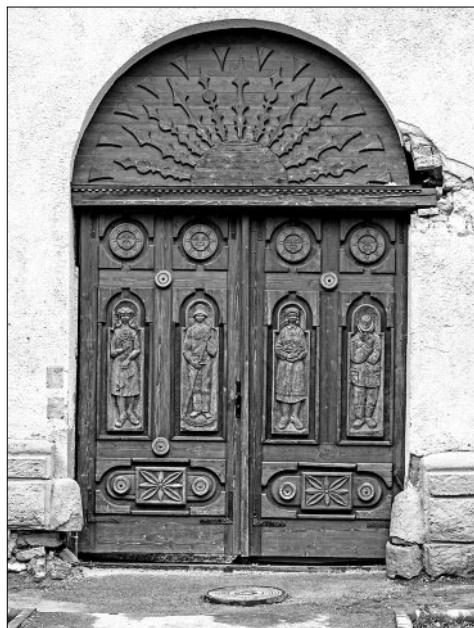

Lavotha Géza alkotás közben
(Valent Ede felvétele – MNMKK
PIM Kazinczy Ferencz Múzeum
gyűjteményéből)

előbb Tiszaladányban, majd szülőfalujában Erdőbényén, itt maga köré gyűjtve a helyi iskola tehetségesebb diákjait, szakkört szervezett. Rajzolni, metszetet készíteni, festészeti technikákra tanította őket és hogy ne csak nézzék, hanem lássák is a világot. Szeretettel adta át tudását és a művészetek befogadására való képességet. Nem titkolt célja volt, hogy a gyermekek látásmódján keresztül kelte fel a falusi emberek érdeklődését a művészetek, műalkotások iránt.

1962-ben megvalósította egyik nagy álmát, létrehozta az első vidéki, országos hírű gyűjteményt, az Erdőbényei Kiskalériát. Ő maga így vallott erről az időszakról (Észak-Magyarország, 1975. júl. 25.): »Elsősorban népművelő vagyok, aki a képzőművészet útján, a művészet nyelvén szeretne szólni és semmi egyéb.« Alkotói pályáját a festészettel indította és mindig is ez állt hozzá a legközelebb. Festményein visszatérő téma a hegyaljai táj, az erdő, a dombok ölén meghúzódó falu, de festett portrékat és a későbbi időszakában itáliai- és ausztrál tájakat is.

Közel 30 év után a katedrát hátrahagyva a Tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát művészeti munkatársa lett. Ebben az időszakban kezdett el fafaragással foglalkozni, mely ezután hosszú éveken keresztül meghatározta művészi tevékenységét. Talán a legtöbben fafaragóként ismerték őt. Alkotásai ma is megtalálhatóak szerte Hegyalján és messzi vidéken. Keze nyomát őrzik a sárospataki Kossuth utcán látható faragott kapuk, Sátoraljaújhelyen a Lorántffy Zsuzsannának átadja az első aszút Szepsi Laczkó Máté című nagyalakú faragvány. Kazincbarcikán a katolikus templomban, Nyíregyházán, Rakamazon, Sárováron és Budapesten is megtalálhatóak munkái. Fafaragásai életre keltik a vidéki élet mindennapi jeleneit, a szőlőművelés, a borkészítés mozzanatait, mondanivalójával lebilincsel, szinte mintha mi is részesei lennénk az eseménynek.

A sárospataki Kossuth utcán látható faragott kapuk, Lavotha Géza alkotásai
(Gombos Levente felvétele)

50 éves kora után kezdett mészköszobrokat készíteni. Kőszobrainak többsége Hegyalja neves alakjait örökíti meg, így pl. II. Rákóczi Ferencet, Lorántffy Zsuzsannát, Szepsi Laczkó Mátét, Trefort Ágostont, Dombi Sámuel, Lavotta Jánost, Móricz Zsigmondot is megformázta. Köztéri művei megtalálhatóak Erdőbénye mellett Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Olaszliszván, Vizsolyban, Munkácson, Királyhelmeceen.

Eljutottak alkotásai Hollandiába, az Amerikai Egyesült Államokba, Japánba és Ausztráliába is. 1986-ban a Sárospataki Képtár igazgatójaként vonult nyugdíjba. Élete során a művészet számos területét bejárta. Szeretett festeni, foglalkozott tűzzománcsal, készített linometszeteket, fafaragásokat, réz domborműveket, vagy éppen ex libriseket. Jelentek meg írásai a Széphalom című irodalmi folyóiratban, de novellákat és regéket is írt. Munkásságát Sárospatak városa 1996-ban Pro Urbe Emlékéremmel ismerte el, szülőfaluja, Erdőbénye pedig 1997-ben díszpolgárává választotta. Róla mintázta Sárossy Tibor fafaragó az Erdőbényén található Tanító című szobrot.”

A kiállítást Csatlósnyé Komáromi Katalin, a Tokaj-Hegyalja Egyetem társadalmi kapcsolatok igazgatója e gondolatokkal nyitotta meg: „A tárlat Első pillantásra művész – Lavotha Géza szerette a szépet és az anyagot címmel invitálja Önöket, de akár egy alcímet is adhatunk: Tudásmegosztás, értékmentés, Tokaj-hegyaljai identitás avagy egy XX. századi alkotó ember munkássága. – Hogy miért választottam ezt az alcímet? Mert úgy vélem a sárospatakiak által szeretett, a városban köztisztelőben álló Lavotha Géza gazdag életútjából, általa közvetített gondolatokból ez egyértelműen kiderül.

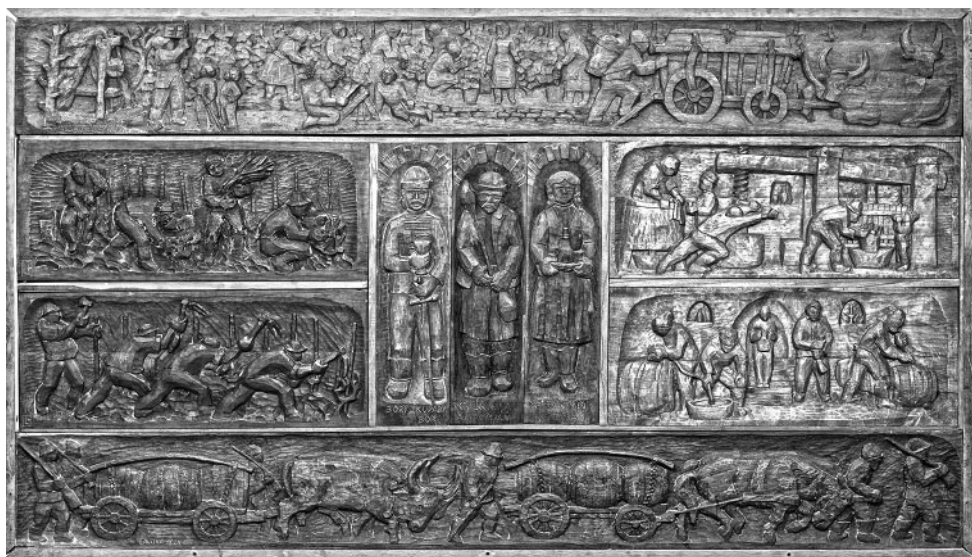
Lavotha Géza 1926-ban született Erdőbényén, ami egész életében a világot jelentette számára, csupa nagybetűvel. A hegyektől ölelt álm völgybe tér vissza a sárospataki tanítóképző befejezése után is, az idekötődő élmények voltak alkotásainak főbb ihletői és témái. A később Egerben szerzett földrajz-rajz szakos tanári diplomája, sőt népművelői oklevele birtokában is e kivételes tájegységre irányította a figyelmet.

A rajztanár feladatáról így vélekedik: »– Az egyre fogyó természetes környezet, az alig érintett táj szépségének tudatos élvezete, a természettel való azonosulás útja a rajzórán kezdődhet, s ennek fontossága a modern időkben döntő jelentőségű. Az, hogy képes legyen a majdani felnőtt a természet szépségeit élvezni, megtartani és megvédeni, hogy a turisták által látogatott helyek ne váljanak szeméttelpekké, elsősorban az esztétikai nevelés feladata.«

Azt hiszem ennél többet és világosabb üzenetet napjainkban sem lehet megfogalmazni.

Erdőbénye értékeinek, az őt körülvevő páratlan környezetnek bemutatását és széleskörű megismertetését szolgálta az Erdőbényei Kisgaléria létrehozása. Az országosan is első vidéki gyűjtemény ötlete éppen egy budapesti, Nemzeti Múzeumban tett látogatás alkalmával fogalmazódott meg benne: »Emberek, itt csodák vannak! Ezeket a csodákat mindenkinek látnia kell!« Egész életútját ez a szándék, az adni akarás jellemezte. Minden vágya az, hogy ismereteit, tudását, élményeit megossza a nagyobb közösséggel.

A vidéki lét és ember egyszerűsége egész életében központi témája volt. Fafaragásaiban, festményeiben, fotóiban ennek a mély gyökérnek a hatása érvényesül. Ésik Sándor szerkesztésében megjelent Borsod–Abaúj–Zempléni Almanach első kötetében így ír róla: »A „tisztá szó” igénye jellemzi képzőművészeti alkotásait is. Elkötelezett tolmácsolója a paraszti munka, különösen a Hegyalján jellemző szőlőművelés, borászkodás gyönyörű-gyötrelmes tartásának, hagyományainak. Fafaragásai jelentős részét képezik munkásságának, annak ellenére, hogy csak 40 éves kora után kezdett ezzel e technikával foglalkozni. Fejébe vette, hogy a kulturált borfogyasztás terjesztése érdekében a vendégfogadásra alkalmas hegyaljai pincékbe faragott táblaképeket tervez a hagyományok bemutatására. A terveket pedig tettek követték.«

Szőlőművelés, kilencrészes kompozíció a szőlőművelésről, fafaragás, 1977
(Gombos Levente felvétele)

A 70-es évek elején indult Sárospataki Fafaragó Tábor szintén szerteágazó munkájának egyik méltó fejezete. Az 1972-ben létrejött alkotó közösség Sárospatak kultúrtörténetébe örökre beírta a nevét.

A fafaragásaiban bibliai és történelmi témákra egyaránt fókuszált. Az elsőben kiemelt jelentőséggel bír a kazincbarcikai Szent Teréz templom, amelyben a fafaragó művész munkái – a szentség ház, a stációk, a szentek szobrai – életművének egy fontos fázisaként tették hihetetlenül kedvessé ezt a templomot.

Történelmi személyiségek közül Munkácsra, a magyar iskola számára Rákóczi mellszobrot, a felvidékre, Királyhelmece II. világháborús emlékművet, Sátoraljaújhelybe, a zeneiskola számára Lavotta János mellszobrot készített. Vizsoly számára mintázta meg Károlyi Gáspár és Szenczi Molnár Albert alakját.

Nemcsak a tanulás, de a tanítás is éltető eleme életének, mindenkit meglátja a tehetséget. Aki igényli, annak mindig önzetlenül segít. A korábban Sárospatakon élő Sárossy Tibor kedvenc tanítványa volt. Tibor az Erdőbényén található, Lavotha Géza (1926–1999) fafaragó művész című alkotásával tisztelg a mestere előtt.

E hosszú felsorolásban még nem hangzott el, hogy linometszetek, tűzzománcok, rézdomborművek is fémjelzik e gazdag és kivételes munkabírásu alkotót. Aki épp ilyen szorgalommal vetette bele magát a tollforgatás különböző műfajaiba is: írt novellákat, regényeket, újságcikkeket.

Elhivatottsága, energiája kifogyhatatlan volt. Családja és tanítványai jelentették számára azt a forrást, amiből merített. Kapott hivatalos elismerést: Sárospatakon Pro Urbe kitüntetéssel ismerték el munkásságát, szülőfaluja, Erdőbénye, pedig díszpolgárává fogadta.

Kit ünneplünk ma, 2024-ben Lavotha Géza időszaki kiállításával? A kiváló rajztanárt, aki az ember és az őt körbevevő világ szépségére hívta fel a figyelmet?

A helytörténészt, aki saját példájával élen járva mindent megtett, a lokális értékek őrzéséért, megmentéséért, azok méltó módon történő átörökítéséért?

Lavotháné Jáger Katalin, a művész fia és unokái, háttérben Tamás Edit
(Gombos Levente felvétele)

A sokoldalú művészt, aki számos anyaghasználattal, technika elsajátításával alkotott maradandót szűkebb és tágabb környezete javára?

A life long learning vagyis az élethosszig tartó tanulás előfutárát?

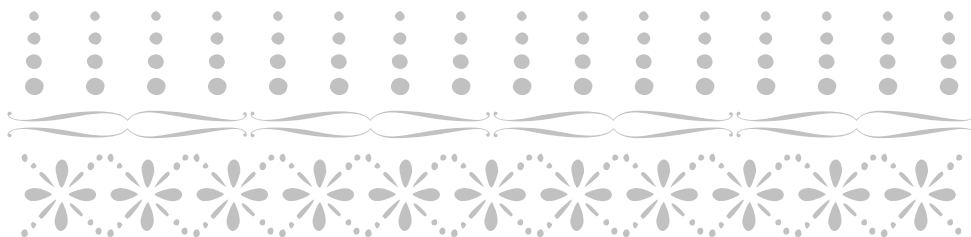
A mestert, aki önzetlenül osztotta meg tudását, tapasztalatait tanítványaival?

A közösségépítőt, aki tudományos módszertan nélkül is, ösztönösen alakította a társadalom egy-egy szövetét?

Úgy vélem, egy Tokaj-Hegyalját soha meg nem tagadó, tiszta szívű embert, aki szerette a szépet és az anyagot.” – ezzel a gondolattal zárta megnyitóbeszédét Csatlósne Komáromi Katalin.

A Lavotha Géza alkotásait bemutató tárlat 2024. október 22. és 2025. június 1. között lesz látogatható.

Tamás Edit – Bamli Beáta – Csatlósne Komáromi Katalin

Hagyományteremtő rendezvények a Honismereti Szövetség részvételével

A Honismereti Szövetség alapszabálya értelmében hagyományápolást, hagyományépítést végez, arra törekszik, hogy nemzedékről nemzedékre átörökítse mindazt, amit a hagyományban, az apáról fiúra szálló szellemi örökségben értéknek tekintünk. Ennek értelmében a honismereti mozgalom feladata az is, hogy országunk jeles alakjaira emlékezzen és a nagy elődök munkásságát feltárja, valamint szellemi tőkájukat kamatoztassa, értékeiket tovább vigye. Az elmúlt közel egy évben ezt a célt szolgálta két, Baranya vármegyéből származó kiváló magyar hazafira való megemlékezés is, melyeket a Szövetség partnerszervezetekkel együtt valósított meg. Nem kis eredmény, hogy mindkét esetben újabb hagyomány született, és a diákság közreműködésével sikerült elérni a megfogalmazott célokat. Emeltek az események színvonalát a főszervező által alapított saját emlékérmek is.

Emlékezés dr. Buday László pécsi születésű statisztikusra

2023-ban a Honismereti Szövetség (HSZ), a Csányi Alapítvány, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és a Magyar Statisztikai Társaság (MST) közösen hagyományteremtő céllal szervezett konferenciát a hazánk fejlődését, valamint tudományos és kulturális gyarapodását kiemelkedő mértékben szolgáló tudósnak, dr. Buday László statisztikusnak. Bu-

A résztvevők a Központi Statisztikai Hivatal budapesti központjában, 2024. október 25-én

day Pécssett született 1873. október 27-én a Mátyás király utca 21. szám alatti ingatlanban – amely 2022-től a Csányi Alapítvány Pécsi Községi Házaként szolgál – tanulmányait is a városban kezdte, kezdetben az irodalommal foglalkozva. Nemzetközi szinten elismert statisztikus, egyetemi tanár, a KSH korábbi igazgatója és az Magyar Statisztikai Társaság első elnöke. Születésének 150. évfordulója alkalmából a fenti szervezetek emlékkonferenciát rendeztek, és pályázatot hirdettek statisztikatörténeti tanulmányok írására. A pályázaton felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók vehettek részt, valamint pécsi diákok kutatási projektben statisztikai, illetve honismereti témákat dolgoztak fel, melynek fővédnöke dr. Majdán János, a Pécsi Tudományegyetem nyugalmazott professzora, a Baranya Honismereti Egyesület tagja volt. A díjátadó ünnepségre 2023. október 27-én, egy emlékkonferencia keretében került sor Pécssett, Buday László szülőházában, ahol Debreczeni-Droppán Béla, a Szövetség elnöke is köszöntötte a résztvevőket. Fontos kiemelni, hogy a Csányi Alapítvány ezen jeles alkalomból Buday Emlékérmet alapított, amit a pályázaton helyezést elérő hallgatók és a négy szervezet vezetői vehettek át. A rendezvény nem merült ki a neves statisztikus életútjának felelevenítésében, hanem a diákok és a hallgatók élő, aktuális témákban alkottak újabb statisztikai munkákat és arra hívták fel a figyelmet, hogy a statisztika nem egy egzakt, száraz tudomány, hanem jelen van mindennapi életünkben, hatással van a munkánkra, tanulmányainkra, de akár a háztartásunk vezetésére is. „Minden statisztika” – kezdte a projektet Majdán János, aki korábban a PTE-n bevezette a statisztika kurzust a történész hallgatók számára. A sikeres konferencia végén nem maradhatott el Buday László emléktáblájának megkoszorúzása sem, jelezve, hogy örökségét folytatni kell.

Borsosberény

*„Szép május est, akácvirágos,
Csöndes nyugodt falusi kertben,
Ó, telefonos, lármás város,
De jó, hogy tőled távol estem,
A fák fehér ruhában állnak,
Lágy szirmokat visz szét a szellő...
A régi jó paróchiának
Nyugalma, friss, életre keltő.”*

Buday László, 1924.

Az 2024-es rendezvény házigazdája a Központi Statisztikai Hivatal volt, amelynek idén a KSH budapesti székháza adott otthont. Október 25-én a már hagyománynak tekinthető együttműködés keretében a négy szervezet újra megrendezte a pécsi születésű Buday Lászlóra emlékező konferenciáját, amely egyben a korábban meghirdetett pályázatok díjátadó ceremóniája is volt. A júniusban kiírt pályázat apropóját az adta, hogy 150 évvel ezelőtt, 1874-ben lépett életbe az első magyar statisztikai törvény. A tanulmányíró pályázatra a felsőfokú oktatásban részt vevők munkáit, míg a novellapályázatra felső tagozatos általános iskolás és középiskolás diákok (5–13. évfolyam) alkotásait várták a szervezők. A program a Keleti Károly u. 5–7. szám alatt álló épület megtekintésével kezdődött, mely során a résztvevők betekintést nyerhettek a kiegyezéskor (1867) épült palota történetébe.

A Csányi Alapítvány pécsi diákjai négy színvonalas előadással készültek, melyeket több hetes kutatómunka előzött meg. Elsőként a hatodikosok előadása hangzott el az iskolai puskázás és a pécsi Király utca üzletei témájában. A projektben részt vevő gyerekek az 5–7. osztályos általános iskolás szokásait kutatták, majd elemezték ki, hogy megalapo-

zott, statisztikákra épülő megállapításokat tegyenek. A kutatás fő konklúziója, hogy az iskolában ma is jelen van a puskázás, és változatos módszerekkel szinte minden tantárgy esetében használják. A következő három előadást a jelenleg nyolcadik évfolyamos tanulók mutatták be az alábbi aktuálisabbnál aktuálisabb témákban: mesterséges intelligenciák adatainak összehasonlítása, melynek kapcsán három különböző MI-t hasonlítottak össze (Gemini, Chatgpt, Snapchat AI). Mindhárom MI-nak feltettek kérdéseket, és kutatták, hogy vajon melyik adja vissza a leghitelesebb válaszokat. A kutatás érdekesnek bizonyult, hiszen a három MI más-más választ adott a kérdésekre. Levonva a konklúziót az Open AI cég Chatgpt nevű MI-a tűnt a leghitelesebb forrásnak. A következő kutatás az I. világháborúról fennmaradt képek elemzése volt a Fortepan adatbázisa alapján. A diákok „tag”-ek, vagyis hívószavak alapján készítettek összegző grafikonokat a képes adatbázisból, amit korabeli képekkel illusztráltak. A harmadik előadás az I. világháború körüli éleveszületésekről és halálozásokról szólt a KSH adatgyűjtéseire támaszkodva.

A pécsi csoportok előadásait követték az elnöki köszöntők, elsőként Ádám Dénes, a KSH elnökhelyettese nyitotta meg a konferenciát, majd Csányi Erika, a Csányi Alapítvány Kuratóriuma elnökének beszéde hangzott el, aki számos példával érzékeltette a statisztika fontosságát megállapítva, hogy ez teljes életünket átszövi. Szavait egy frappáns idézettel zárta: „Statisztikus az az ember, akinek élethosszig tartó célja, hogy csak az esetek 5%-ában tévedjen.” Dr. Vukovich Gabriella az MST elnöke (korábbi KSH elnök), az újabb generációk bevonásának szükségességét hangsúlyozva méltatta a diákokat. Debreczeni-Droppán Béla kiemelte, hogy minden generációnak szüksége van a példaképek követésére, ami a mai rohanó világban kifejezetten fontos. A köszöntők után három szakmai előadást hallhattunk az adatgyűjtésről, az adatközlés nehézségeiről és a magánstatisztikák felhasználásáról Novák Géza, a KSH Komplex és kiemelt elemzések főosztályának vezetője, Horváth Balázs, az MST főtitkára és Bagó Gergely Márk, a KSH Módszertani főosztályának szakértője tolmácsolásában.

Az előadások után ebéd, majd a díjadtadó ünnepség következett, ahol a korábban meghirdetett pályázati kiírás nyertesei vehették át díjaikat, jutalmaikat. Az idei pályázaton az alábbi témakörök egyikének szépirodalmi igényű, prózai feldolgozásával lehetett elindulni: *Egy nap statisztika nélkül – mi történne, ha egy nap adatok nélkül ébrednénk?; Buday László élete a „Nagy Háború” árnyékában.*

Az idei nyertések:

I. helyezett: Sas Maja Anna (Csányi Alapítvány támogatottja, Jászberény 4-es csoport)

II. helyezett: Jakab Melinda (Miskolci Kaffka Margit Általános és Alapfokú Művészeti Tagiskola 7. osztályos tanulója)

III. helyezett: Domján Leticia (Csányi Alapítvány támogatottja, Jászberény 4-es csoport)

A felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók számára kiírt Buday statisztika-író pályázat különdíjasa: Barkóczy Zsombor (Csányi Alapítvány támogatottja, Pécs 2-es csoport), aki az *Adminisztratív és magánkézen lévő adatok használata a hazai statisztikában: Rövid áttekintés a statisztikai adatok magyarországi használatáról* címmel pályázott.

A díjazottak mellett Simon Ramóna Fruzsina, Burkus Lili Boglárka és Kállai Regina (Csányi Alapítvány támogatottjai, Jászberény 4-es csoport) is – minden pályázóhoz hasonlóan – Buday emlékérmét, oklevelet, valamint KSH ajándécsomagot kaptak. A jászberényi tanulók felkészítője Szerző Dorina, a Csányi Alapítvány mentora, helytörténeti kutató volt.

A program zárásaként Gál András, a Csányi Alapítvány mentora és a Baranya Honismereti Egyesület elnöke megköszönte minden diák, partner és kolléga segítségét a sikeres

emlékkonferencia megvalósulásáért. A 2025-ös évben, folytatva a hagyományt, a Honismereti Szövetség vállalta a Buday emléknap szervezését, aminek a Nemzeti Múzeum adhat otthont. Buday László gondolatával zárva bízunk a közös munkában: „Barátaim, magyar testvéreim, drága jó fiaim, — csak dolgozzatok! Dolgozzatok, miképpen én!”

Emlékezés Teleki Zsigmond pécsi születésű kereskedőre, szőlész-borászra

Otthonos

*Szóltanul ült a kandalló előtt,
bámult ki az esős ablakon,
és azon törte a fejét, hogyan
lehetne boldogabb. Egyszerre
felkiáltott: „Hát persze! A Nap!
Az kell nekem!” Fel is
kerekedett, hogy megtalálja a
legnaposabb tájat a világon.
Megjárta Toszkánát és Szicíliát,*

*Provance-t és Bordeaux-t,
Andalúziát és Rioját,
fűszereket és gyümölcsös
süteményrecepteket
gyűjtögetett. Végül a hegy-
völgyes Villányban érezte
igazán otthon magát.
Itt rendezte be az életét.
Megtalálta a tökéletet.
Megtalálta a Napot.*

TELEKI INSPIRÁCIÓ

2024. november 15-én a Honismereti Szövetség, a Csányi Alapítvány és a Csányi Pincészet Teleki Zsigmond emlékére konferenciát és díjátadó ceremóniát rendezett Villányban. Teleki Zsigmond Pécssett született 1854. szeptember 23-án, pályáját borkereskedőként kezdte. A filoxéra (szőlőgyökértetű) járvány hatására 1881-ben Villányban szőlőtelepet alapított (jogutódja a Csányi Pincészet), ahol amerikai és európai szőlőfajok keresztezésével selektált ellenálló fajtákat, melyek segítségével újulhattak meg a magyar és európai szőlőültetvények. A hagyományteremtőnek szánt programmal Teleki Zsigmond munkásságára emlékeztek, melynek jegyében életútjára, valamint a hazai szőlőtermesztés és borászat történetére szerették volna irányítani a figyelmet.

A közel egy éves előkészítő munka gyümölcse úgy érett be, „mint a Villány lankáin sarjadó szőlőtőkék termése” – hangzott el Debreczeni-Droppán Béla köszöntő beszédében. A konferencia napján a vendégek fogadását követően köszöntők hangzottak el Romics László, vezérigazgató – (Csányi Pincészet Zrt.), Gázsik László – Csányi Alapítvány gyakornoka, támogatója, Baloghné Szacsuri Ida, igazgatónő – (Déli ASzC Teleki Zsigmond Mezőgazdasági Technikum, Szakképző Iskola és Kollégium), Debreczeni-Droppán Béla, elnök – (Honismereti Szövetség) és Balaskó Zsolt, Teleki család képviselője nevében. Mindannyian kiemelték, hogy a hagyomány és a bor kéz a kézben járnak, valamint annak fontosságát hangsúlyozták, hogy Teleki Zsigmond igazi magyar hazafi volt, munkássága példaértékű mindannyiunk számára. Ezt követően a Teleki Zsigmond iskola diákjai adták elő színdarabjukat élő szőlőtőkék és megelevenített filoxéra járvány-alakok formájában. Kiemelték azt, hogy iskolájuk névadója meghatározza múltjukat és jövőjüket is.

A rendezvény szakmai előadásokkal folytatódott. Dr. Majdán János (nyugalmazott professzor, Pécsi Tudományegyetem): *Villány szőlészeti és borászati jelentősége*; Erdős Zoltán (helytörténész, Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Osztály, Pécs) *A Telekiek emlékezete*; dr. Teszlák Péter (kutatási igazgató, Pécsi Tudományegyetem Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet) *Hagyomány és innováció a hazai szőlőnemesítésben* címmel tartott előadást.

Végül elérkezett a korábbi, egyetemi hallgatók részére meghirdetett pályázat eredményhirdetése. A pályázók az alábbi témakörök egyikével nevezhettek:

Teleki Zsigmond élete és munkássága;

A villányi szőlészet története / önálló kutatómunka egy villányi pincészetben;

Borkultúra a Pannon borvidéken – borhoz kapcsolódó szokásaink;

A szőlőmagos szaporítás a filoxéra járvány után.

A pályázati munkákat szakmai zsűri értékelte (Mikó Éva operációs igazgató – Csányi Pincészet, Hidegkuti Gergely a Borkaszinó és a Taste and Play alapítója, borász, nemzetközi borakadémikus). A helyezést elért pályázók:

I. helyezett: Tóth Ágoston, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem hallgatója (*Teleki élete és munkássága*).

II. helyezett: Barkóczy Zsombor, a Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem hallgatója, a Csányi Alapítvány támogatottja (*A szőlőmagos szaporítás a filoxéra járvány után*).

III. helyezett: Orsulics Nada, Pécsi Tudományegyetem hallgatója (*Villány történelme a Jekl Pincészetén keresztül*).

A rendezvény keretében a Csányi Alapítvány további két támogatottja különdíjban részesült: Gázsik László, az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója *Villány és térségének társadalmi-gazdasági fejlődése a 19. század második felében* című munkájáért és Pápai Panna, a Szegedi Tudományegyetem hallgatója a *Szőlőtől a pohárig: a Csányi Pincészet borai* című dolgozatáért. A díjazottak a Csányi Alapítvány ezen jeles alkalomból alapított Teleki Emlékérmet kaptak, amelyet a Csányi Alapítvány kurátora, Csányi Ádám adott át.

A Teleki Zsigmond-emléktábla felavatásán, 2024. november 15-én Villányban, balról jobbra: Gál András, a Baranya Honismereti Egyesület vezetője, Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke és NágI Krisztián, a Baranya Honismereti Egyesület tagja

A díjátadó ceremónián minden pályázó díszoklevelet vehetett át munkája elismeréseként.

A konferencia zárásaként Romsics László pincetúrát vezetett a látogatóknak, majd az ebéd után a Szársomlyó hegyen folytatódott a rendezvény, a korábbi Teleki-présháznál, amely jelenleg a Gere Pincészet tulajdona. Ezen a helyen állt Teleki Zsigmond bronz mellszobra, amit Andor és Sándor fiai, valamint tisztelői állítottak 1930-ban. A szobor sajnos az '50-es években eltűnt, így közel 75 év után hirdeti újra Teleki nevét a helyen felavatott emléktábla, melyet Vanyúr István szobrászművész alkotott. Az avatás a Telekiek leszármazottai, dr. Balaskó Márton és fia, Zsolt jelenlétében zajlott, akik el-

helyezték megemlékező koszorújukat. Ezt követően a Baranya Honismereti Egyesület és a Honismereti Szövetség képviselői koszorúzták meg az új emléktáblát, majd a megjelentek közösen elénekelték a Himnusz. Az esemény végén Gere Attila a pincénél megvendégelte a résztvevőket egy finom borral, majd a bor mellé párosult az irodalom is: Pretz Jázmin kaposvári alapítványi támogatott Ady Endre *Fuimus* című versét szavalta el.

Szeretnénk kifejezni köszönetünket a konferencia, illetve a program sikeréért a Csányi Alapítványnak, a Csányi Pincészetnek, a Gere Pincészetnek, Mayer Istvánnak, Villány polgármesterének, a Honismereti Szövetségnek, valamint a részt vevő alapítványi dolgozóknak, akik nélkül ez a rendezvény nem jöhetett volna létre! A 2025-ös évben a Teleki-emléknap ismét megrendezésre kerül Villányban, ahol középiskolai pályázatokat is díjaznak majd.

Gál András

A XXIX. Vas Megyei Pátria Nap Vasváron

A *Vasi Hegyhát múltja és értékei* témakör jegyében hívta tagjait Vasvárra a Vas Megyei Honismereti Egyesület. A 2024. november 16-i találkozón a *Szülőföldért* díszoklevél átadására és a *Honismeret* folyóirat aktuális számának bemutatására is sor került.

Kuglics Gábor, a Vas Megyei Honismereti Egyesület elnöke köszöntötte a nagy számban megjelent egyesületi tagokat, akik a Vasvári Zeneiskola műsorával hangolódhattak a tanácskozássra. A Pátria napi rendezvényt vendégül látó Vasvár önkormányzata részéről Tóth Balázs polgármester köszöntötte a megjelenteket, egyúttal vázolta a város közelmúltbeli fejlődését, jelenlegi helyzetét és a jövőre vonatkozó terveit. A rendezvény társvendéglátója, a Vasvár Nagytérsegi Népfőiskola Alapítvány tevékenységét Kovács István kuratóriumi elnök, szakmai vezető ismertette. Elhangzott: a népfőiskola az oszkói szőlőhegyi pincék megmentésére létrejött Hegypásztor Körből „nőtt ki”, ma pedig már sokrétű, értékalapú programokat kínál a város és a térség lakói számára, de egyes tanfolyamaikra, workshopjaikra akár a fővárosi agglomerációból is jönnek résztvevők. Mivel a Népfőiskola és a Vas Megyei Honismereti Egyesült tevékenységében számos kapcsolódási pont van, így jól kiegészíthetik egymást, ezért együttműködésről állapodtak meg. Ennek aláírására a Pátria Napon került sor.

Az első helytörténeti előadást Záhorkhidi Czigány Balázs, a Vasvári Múzeum és a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény vezetője tartotta. Beszélt a városban és környékén az elmúlt néhány évben folytatott régészeti feltárások eredményeiről: így például a Vasvári sánc átvágásáról, a Szent Mihály-dombon az egykori káptalani templom feltárásának nehézségeiről, vagy a temetői (Nagyboldogasszony) templomban történt ásatásokról és rekonstrukciós munkálatokról. Megemlítette azt is, hogy a tanácskozás helyszínéül szolgáló egykori gazdatiszti épület, majd orvosi lakás későbbi építésű, mint a vasvári béke 1664-es megkötése, így csak városi legenda az, hogy ott írták volna alá a békeokmányt.

A kávészünetben meg lehetett tekinteni az alagsorban lévő kiállítást az 1664-es vasvári békéről, majd Vörös Ottó nyelvész előadásával folytatódott a program. Az előadó a tulaj-

Tóth Balázs, Vasvár polgármestere köszönti a résztvevőket

donnevek, pl. a személy-, dűlő- és erdőnevek világába kalauzolt el bennünket, de falucsúfolók is szóba kerültek. Ezt követően pedig Nemes József egyetemi docens repítette vissza a jelenlévőket a magyar aviatika hőskorába, bemutatva a közeli Sorkitőtfaluban született Adorján János repülőgéptervező gépészmérnök munkásságát. (A külsős előadót olyan nyíra magával ragadta az egyesület barátságos légköre, hogy még aznap a tagok sorába lépett.)

Ezt követően az egyesületi élet került a Pátria Nap középpontjába. Kuglics Gábor elnök elmondta, hogy idén is nagy létszámban vettek részt vasiak az Országos Honismereti Akadémián, majd ismertette azokat a megemlékezéseket, ahol az egyesület koszorújának elhelyezésére sor került. A szervezet építkezését jelzi, hogy a Honismereti Szövetség Elnökségébe – Kuglics Gábor mellett – Pék Tibor személyében még egy tagot sikerült bevasztatni, illetve elkészült a Vasi honismeret facebook-oldal, ahol rendszeresen jelenhetnek meg vasi honismereti hírek, programajánlók. A jelenlévők megemlékeztek az április óta elhunyt egyesületi tagokról (Barbalics Imre János, Verhás Miklósné, Pethő Gyula), majd sor került a tavasz óta belépett 9 új tag bemutatására, bemutatkozására. Ezt követően röviden beszámoltak elmúlt féléves tevékenységükről a vidéki honismereti, helytörténeti klubok, körök, egyesületek (Körmend, Szentgotthárd, Jánosháza, Csepreg) vezetői.

A nap ünnepi pillanata volt a *Szülföldért* díszoklevél átadása. Az elismerés minden évben legfeljebb kettő olyan személynek adományozható, aki sokat tett a Vas megyei honismereti mozgalomért. 2024-ben az egyesület elnökségének egyhangú döntése alapján „a Vas megyei honismereti mozgalom szervezésében és vezetésében több évtizeden át kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréseként” Zsámboki Árpád, a Vas Megyei Honismereti Egyesület áprilisban leköszönt elnöke kapta meg a díszoklevelet. A kitüntetett meghatódva vette át azt az elismerést, amelynek a megalapítását 29 évvel korábban ő kezdeményezte. Ezt követően pedig Zsámboki Árpád adott át egy oklevelet az egyik áprilisban leköszönt elnökségi tagnak, Sági Ferencnek, aki a tavaszi közgyűlésen nem tudott jelen lenni.

Idén ünnepli fennállásának 50 éves jubileumát az egyesület és az MNL Vas Vármegyei Levéltára közös folyóirata, a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A folyóirat múltjáról és a jelen nehézségeiről adott tájékoztatást Kóta Péter, a lap főszerkesztője. Őt Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke követte, aki a Honismeret folyóirat szerkesztőjeként a lap múltjáról beszélt, egyúttal bemutatta az aktuális lapszámot

a megjelenteknek. Előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy a szerkesztőség várja a vasi szerzők publikációját is, egyúttal előfizetésre is buzdított.

Az ebédszünet előtt még az aktuális könyvtermés bemutatására is sor került. Ennek keretében az egyesület egyik új tagja, Pintér György mutatta be az elmúlt években írt, a Vasi Hegyhát településeiről szóló munkáit, illetve az ott játszódo, történelmi háttérrel bíró kisregényeit. Zárszavában Kuglics Gábor elnök a jövőre vonatkozóan elmondta, hogy az egyesület elnöksége arról döntött: *Jeles vasiak nyomában* címmel programsorozatot indít. Ennek keretében 2025 áprilisában a 220 éve született koltai Vidos József '48-as nemzetőrparancsnokra, kormánybiztosra, evangélikus egyházkerületi felügyelőre fognak emlékezni Tilcsik György ny. levéltárigazgató, egyesületi elnökségi tag és Hermann Róbert hadtörténész, a Magyar Történelmi Társulat előző elnökének előadásával.

A szendvicsebéd és a tagok által felajánlott sütemények és bor elfogyasztása után a közeli domonkos kolostor épületegyütteséhez indultak a jelenlévők; a napsütéses idő ideális volt a helytörténeti sétára. Az épületet körbejárva Zágorhidi Czigány Balázs beszélt a kolostor és a templom történetéről, építési korszakairól, bent pedig két részre oszlott a csapat. A múzeumigazgató a domonkos rendtörténeti gyűjteményt, Kiss Gábor régész, egyesületi tagtárs pedig a megyetörténeti gyűjteményt mutatta be az érdeklődőknek. A leginkább vállalkozó kedvű résztvevők középkori sisakot is felpróbálhattak, vagy emlékpénzt is verhettek maguknak. A hosszúra nyúlt program zárásaként néhány tag még kilátogatott a temetőbe, hogy az ottani templom mellett nyugvó, nyáron elhunyt tagtárs, Barbalics Imre János sírjára elhelyezze az emlékezés virágait.

Hosszú, de tartalmas programon vehettek részt a Vas Megyei Honismereti Egyesület tagjai Vas vármegye egykori székhelyén. A polgármesteri köszöntő, az elhangzott érdekes előadások és a helytörténeti séta alkalmat adtak arra, hogy az egyesület tagjai új ismereteket szerezzenek a Vasi Hegyhát múltjáról és értékeiről. Maga az egyesület pedig egy új partneri együttműködéssel gazdagodott.

Zsámboki Árpád átveszi
a Szülőföldért díszoklevelet

KÖNYVESPOLC

HEGYVIDÉKI LEGENDA-KALAUZ

A *legenda* szónak gazdag a tartalma, többféleképp érthetjük és értelmezhetjük. Egykor a szentek „olvasandó” élettörténetét jelentette, majd kiszélesedett a panoráma, és manapság leginkább a szórakoztató, félig igaz történeteket hívjuk így. Azok a legendák azonban, amelyeket Földváry Gergely gyűjtött össze *A legendás hegyvidék* című kötetében, nem félig, hanem a szó teljes, tudományos értelmében is igazak, ám mégis megérdemlik ezt a jelzőt, mert olvasásuk olyan szórakoztató, oldott élményt ad, amely sokak szerint csak a kitalált történetek sajátja.

Az ember társas lény, akit mindig érdekelt és érdekel az a szűkebb környezet, amelyben az életét megéli, formálja és újratermeli. Ez a tudás egyfelől nélkülözhetetlen a biztonságos létezéshez, másfelől érzelmi élmények sorával telítődik, amelyek közössége csoportot formál. Pszichológiai műszóval élve: identitásunk alakításának egyik legfontosabb eszköze azon tájak, „emlékezeti helyek” történeteinek a megismerése és újramesélése, ahol élünk, lakunk, dolgozunk, családot alapítunk, szeretünk, szenvedünk, meghalunk. Ezeket a történeteket fölleveníteni olyan társadalmi rítus, amely megerősít annak tudatában, kik vagyunk, honnan jöttünk, hová tartunk, mit gondolunk apró részleteiben – és néha nagy összefüggéseiben – arról a világról, amely az otthonunk. Ez a reflex azután nemes irodalmat teremt, amely érdekes módon azoknak is vonzó lehet, akik nem erről a tájról valók, mert teli van mély párhuzamokkal és szórakoztató érdekességekkel, amelyek bárkit elbűvölhetnek és taníthatnak az élet kisebb-nagyobb titkairól.

Ezért ajánlható Földváry Gergely könyve nemcsak azoknak, akik Budapest XII.

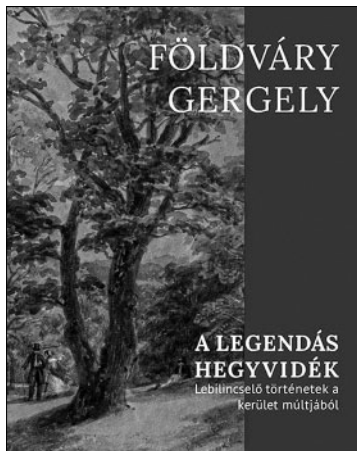
kerületében, az ún. Hegyvidéken élnek. A szerző hosszú évek óta, szorgalmas könyvtári és levéltári bűvárlatai nyomán adatok százait tárta fel, hogy azután mindezt szórakoztató elbeszélésekbe rendezve bocsássa olvasói elé. Jelen kötetének számos írása is már korábban megjelent a *Hegyvidék* újság hasábjain, de persze sok az első közlés is, amelyek újdonságai kifejezetten a kutató történész – avatott és szerencsés kézzel megtalált – felfedezéseit gyarapítják. Ezzel együtt természetesen mindenütt jelzi, ahol kell, hogy munkája jeles elődök erőfeszítéseinek folytatása is, akiknek eredményeire támaszkodva lehet eljutni a helytörténeti tudás magasabb szintjére. Az ismeretterjesztő kiadvány nemigen bírta volna el a tudományos jegyzetelést, ám a szerző ügyes megfogalmazásai révén szinte mindig tudjuk, hol találhatók azok a dokumentumok, amelyekből az érdekes és izgalmas információk származnak.

A sokféle remek „sztori” a könnyebb áttekinthetőség kedvéért tartalmilag elkülönülő fejezetekbe rendezve került bele a kötetbe. Kiemelkedő elődeink (Vörösmartytól Latabár Kálmánig), sportélet a hegyek között (a sakktól a röpítés helyett „lepotyogós” síugrósáncig), a gasztronómia helyi különlegességei (a sashegyi bortól a mozgó ABC Buszig), a jeles külföldiek kötődése a környékhez (Bismarcktól Stephen Hawkingig), az állatvilág némely érdekességei és furcsaságai (álmedvéktől a gesztenyeszállító tevékig), az épített örökség kincsei (a svábhegyi vízháztól az Ördögórom barlangban működő óvóhelyig), az eltűnt épületek emlékei (a Fácán fürdőháztól a vándorcirkuszig a Királyhágó téren), a szobrok, padok, emléktáblák közművei (a Széchenyi-ülőpadtól a Petőfi-emléktábla reklámfogásáig) – már maguk a témacsoportok is figyelemfelhívó erejük és a kötet lapozására csábítanak.

Külön meg kell emlékezni a kitűnő képanyagról, amely a sok esetben korábban ismeretlen érdekességeket beemeli a vizuális memóriánkba, és jelentősen megkönnyíti a finoman gördülő történetek követését.

Több ponton jól érzékelhető, hogy a szerző milyen örömteli lendülettel meséli el fölfedezéseit. Ilyen az országos kiállítás pavilonja hegyvidéki útjának bemutatása, a Fácános egykori épületeiről zajló adatgyűjtés, Hauszmann Alajos saját tervezésű lakóháza építéstörténetének rekonstrukciója, vagy a már említett gesztenyeszállító tevék küldetésének megrajzolása, mely utóbbi kedvéért még egy fotomontázszt is megalkotott (jelezve természetesen, hogy nem eredeti képről van szó). A kötet egyik erénye, hogy a szövegek nyelvi világa egységes, így mindig ugyanabban a szellemi és stílári atmoszférában tartja az olvasót. Mindebben sokat segít az igényes tipográfiai tervezés, a tördelés nagyvonalúsága, igényessége és bátorsága (Csizik Balázs és az ONION Creative Kft. munkája) – olyan erények, amelyek bizonyára hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kötet az olvasók kedvence legyen.

Van-e értelme bármiféle hiányt főlegl megtni egy ennyire gazdag témakörben, amikor a cél semmiképp sem a teljesség, hanem csakis a figyelemfelhívás és a kedvcsinálás? Vállalva az elfogult szubjektivitást, megemlítek pár ilyen további téma lehetőségét. Így például a Normafa nevének magyarázatánál utalni lehetett volna arra, hogy a színház történetek szerint a Nemzeti Színházban a heti szünnapot, amikor fizetés járt, de nem kellett játszani, „normanap”-nak nevezték – és ilyenkor a pesti aranyifjak örömmel kocskáztatták fel a korai „sztárkultuszban” részesített bájos művésznőket

a hírneves budai viharbükknél tartott kerti partikra. Azután a szerző megemlíti, hogy Kossuth Lajos markáns szobrát a Disznófőnél Tóth István alkotta (1913), így az olvasó azt hiheti, hogy a rajta álló domborművet

is ő készítette. Ám nem ez a helyzet: az eredetit ellopták, így a jelenlegi relief (szintén remek fotóval szerepel a könyvben) Varga Tamás alkotása. Remek ötlet Ferraris Artúr híres festményének (*A történelmi tarokkparti*) bemutatása az illusztrációk között, de a képalírásban az összes szereplő megérdemelte volna, hogy megemlítsék a nevét (Tisza Kálmán miniszterelnökkel bezárólag...),

nemcsak az aktuális történetben szereplő Mikszáth Kálmán és Jókai Mór. Az 1885. évi országos kiállítás pavilonjainak lebontásakor került a Hegyvidékre a későbbi János-hegyi vendéglő épülete, amely a kiállításon az ún. Vallásalap gazdálkodását mutatta be – ám a szerző adós maradt e fontos intézmény funkciójának magyarázatával. Pedig talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy a II. József császár által elkobzott szerzetesrendi birtok- és tőkevagyon állami kezelő szervezetéről van szó, amely többek között az alsópapság jobb anyagi ellátását, valamint az egyházi műemlékek karbantartását finanszírozta. Említésre kerül Bajor Gizi tragikus halála, de aki netán nem ismeri ezt a szintén hegyvidéki történetet, sajnos nem kap segítséget, mi is történt a hazai színművészet koronázatlan királynőjével. 1951-ben a férje, az agykéregorvadásban szenvedő Germán Tibor orvosprofesszor azt hitte, feleségét siketség és agydaganat fenyegeti, így vitamininjekció helyett mérget adott be neki, majd magának is. A Bajor-villa ma a Hegyvidéken álló múzeumok egyik legszebbike.

Az említett témák hiánya azonban lát-
szólagos: egy ennyire témagazdag kötetben
lehetetlen és felesleges is az összes külső
elvárásnak eleget tenni. Ehelyett az az ol-
vasó cselekszik helyesen, aki átadja magát
a történetek áradásának és szellemi baran-
golásra indul a gesztenyeszállító tevék és
az Élelmiszer-ABC buszok nyomában. Aki
pedig további élményekre vágyik, keresse
fel az immár ötven esztendőes Hegyvidéki
Helytörténeti Gyűjtemény kiállítását, ahol
a szintén Földváry Gergely tervezte tárlaton
a kötetben szereplő tárgyak legszebbjeivel is
találkozhat.

Csorba László

LUKÁCS LÁSZLÓ POSZTUMUSZ KÖTETE

Ambivalens érzéssel tekintek dr. Lukács
László egyetemi tanárnak, a kiváló nép-
rajztudósnak nemrég megjelent kötetére.
Egyrészt fájdalommal gondolva rá, mert
mintegy éve végleg itt hagyott bennünket!
Másképp keserédes örömmel, hogy még ez
a könyve is megjelent, ráadásul a tőle meg-
szokott színvonalon, külsővel és belbecs-
sel.

A lelkünkben tovább élő szerzőn kívül
ezért köszönet illeti dr. Cser-Palkovics
András polgármestert, aki szívügyének te-
kintette, hogy a kiadvány megjelenjen. Ennek érde-
kében a kiadó Szent István
Király Múzeum részére a
fedezetet biztosította, sőt
szép bevezető lectori salute-
met írt. Azután a feleséget,
dr. Demeter Zsófia törté-
nészről illeti köszönet, aki a
mű végső gondozását ellátta,
Lukács Lászlónak még a be-
tegyében is felhangzó inst-
rukciói szerint. (Két fiuk,
Miklós és Károly is segített.)
Köszönjük dr. Varró Ágnes

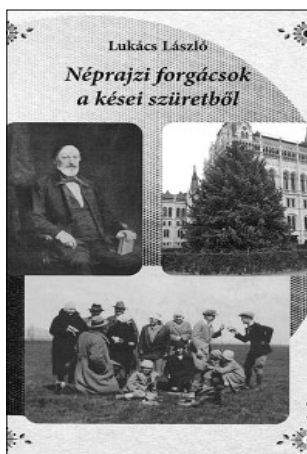
néprajzkutatónak, hogy más dolgozókkal
együtt a könyv múzeumi ügyeit intézte, és
az Alto Nyomda tipográfiai tevékenységét,
Vass Gáborral az élen.

A kiadványnak már a címe is elgondol-
kodtató. Lukács László a bevezetőben meg-
magyarázta a címválasztást – többek között
azzal, hogy a kései szüret érett szőlőszemei-
ből nemes borok származnak. Vagyis írásai
kiérlelték. Azonban a kései szüret kifeje-
zés tragikus módon más értelmet is nyert.
Mégpedig Lukács László utolsó munkáját,
szerkesztését, írásainak az olvasó elé tárá-
sát.

A kötet 450 oldalon 35 fejezetből áll, rész-
ben kronologikus sorrendet tartva. Más-
részt megfigyelhető egyfajta tematikus
csoportosítás is. Végsősoron a fejezetek
sokszínűségükkel, különböző témájukkal
nyerik el az olvasó tetszését. Visszaköszön-
nek az oldalakról a szerző kedvelt kutatási
területei, melyekhez az anyagot legtöbbször
sok esztendőn, némelykor egész életén át
gyűjtötte, kiegészítette, pontosította. Nép-
rajzi szempontból teljességre törekvő, kiér-
lelt, minőségi írások születtek így, a szerző
európai horizontjának is köszönhetően.
Mindig figyelt a Kárpát-medence magyar-
ságára, a velünk vagy a szomszédunkban
élő népekkel való kölcsönhatásra, a kereszt-
tény hitre és a legmagasabb szintű tudomá-
nyos bemutatásra. A könyvismertetésnek

nem lehet funkciója a mun-
ka minden részletének, feje-
zetének bemutatása. Ennek
megfelelően csak néhány
tanulmányt, témakört, sze-
mélyekre, közösségekre em-
lékezést emelhetek ki.

A szerzőt mindig ér-
dekelte a nemzetünk leg-
nagyobbjai közé tartozó
személyiségek, – így egyes
irodalmárok, tudósok, po-
litikusok – élete, munkássá-
ga, és a nép körében tovább
élő emlékezete. Különösen

akkor, ha az Székesfehérvár városához vagy Fejér vármegyéhez kapcsolódott. Ennek megfelelően könyve első részében helyezte el ide kapcsolódó írásait, Csokonaitól kezdve Csoóri Sándorig terjedően. Róluk alig ismert vagy feledésbe merült adatokat elevenített fel, egészített ki új ismeretekkel és összefüggésekkel. Itt is, és valamilyen további fejezetben a legnagyobb pontosságra, teljességre törekedve, megnyerő, szép stílusban. A Csokonai családról szóló első fejezet döntően a korábbi kutatásokat összegzi. Megtudjuk, hogy a költő László nevű nagyapja 1753-tól 1762-ig, haláláig, Alcsúton szolgált református lelkészként. Székesfehérváron az Oskola utcában, az egykori gimnázium falán emléktábla hirdeti Egyed Antalnak (1779-1862) a nevét és tevékenységét. Ő egy módos székesfehérvári bőrkikészítő, azaz tobakos mester fia volt, aki plébános lett. A fény mostanában méltán esett rá, hiszen Vörösmarty Mihály ifjúkori tevékenységét támogatta. Ezt a rövid fejezetet egy terjedelmesebb írás követi, benne emléktörödékekkel, különösen azokkal, melyek Vörösmartyt Fejér vármegéhez kötik.

A *Petőfi forgácsok* című részben találkozhatunk a jeles költő, Petőfi Sándor székesfehérvári nyomaival, a helyi szóbeli hagyománnyal és egy állítólagos tárgyi emlékekkel. (Az 1842-es évszámú rézpénzt a hagyomány szerint Petrovics Sándor verte a város vastuskójába.) Sokat megtudunk István öccséről is, aki nem költő, hanem gazdálkodási tehetséggel rendelkezett. Mindenki ismeri a Kossuth-nótát, mely népdalunk nemzeti szimbólummá vált. Keletkezéséről, változatairól, szerepéről gyűjtött össze egy szép csokorra valót Lukács professzor úr.

Illyés Gyulának a *Puszták népe* című műve tele van néprajzi tartalommal. Ezek közül egyeseket tovább kutatott, illetve itt részletezett szerzőnk. A két zámolyi születésű költő, író, Csanádi Imre és Csoóri Sándor népszokásokról, népdalokról, népi kultúráról közölt magas színvonalú írásai

ra is kitért Lukács tanár úr. Weöres Sándor költőnek a II. világháború után rövid idejű kapcsolata volt a székesfehérvári múzeummal. A valóságnak és a városi legendák részbeni igazságtartalmának szerzőnk járt utána.

Lukács Lászlót lenyűgözte a német kultúra, annak teljesítménye és színvonala. Ennek jegyében, úgy is, mint egykori Humboldt ösztöndíjas tisztelgett Alexander Humboldt emléke előtt. A 19. században méltán (és magyarosan) írták, hogy Humboldt Sándornak a sokrétű tudományos munkássága egy egész akadémiával ér fel, tucatnyinál is több tudományterületre terjed ki. Lukács László a kivételes személyiség magyar kapcsolatairól írt.

Hosszabb-rövidebb fejezetekben szólt a szerző néhány olyan néprajzkutatóról, akikkel kiváló kapcsolatot ápolt. Közülük itt Jan Botik nevét említem meg. A Nyitrai Egyetem néprajzprofesszorának tudományos munkássága kiterjedt a szlovák, a bolgár, a horvát és a magyar etnográfiára. Egy másik kiváló néprajzkutatóról, Kresz Máriáról ismert, hogy családjával együtt Kápolnásnyéken, Vörösmarty Mihályék egykori uradalmi ispánlakában élt. Az viszont kevésbé ismert, hogy néprajzi munkássága is itt kezdődött, a csákvári fazekasság kutatásával.

Külön fejezetek születtek a paraszti létet, a hétköznapiakat és az ünnepeket meghatározó, szakrális jelentőséggel is bíró kenyérről és borról. Az előbbinél – széttekintve a hazában – megemlékezett a szerző a kiváló minőségű, fehér búzalisztból készült, kovászolt magyar kenyérről. A 18–19. században különösen Debrecen, Miskolc, Komárom, Rimaszombat háziasszonyai sütöttek kemencéjükben ízletes kenyeret, melyet a helyi piacon is árultak. Velük párhuzamosan dolgoztak a pékek, vagyis a sütők. Székesfehérvár parasztpolgári külvárosában még az 1960-as években is szorgoskodtak. Az egykori mesterekre, műhelyükre utal a ma is élő Sütő utca elnevezés, mely már 1484-ben Zsemlyesütő utca formában létezett.

A szőlőtermesztés, borkészítés részleteit Mór környékéről ismerhetjük meg. A Komárom vármegyei Neszmély borával rokon mórít 1934-ben a községi főjegyző, túlzott bátorsággal, egyenesen a Dunántúl tokajijának titulálta. A csókakőiek viszont azt mondták, hogy a legjobb móri bor Csókakőn terem. A fejezetből nem maradnak ki a szőlőhegyi hajlékok, prэшázak, pincék, illetve építészetük, hiszen Lukács Lászlónak szakmai pályafutása kezdetétől mindezek kutatási törzsterületéhez tartoztak.

Az utóbbi pár évtizedben (Nagy Janka Teodórának és Bognár Szabinának is köszönhetően) újra a kutatások középpontjába került a népi jogélet, másként a jogi néprajz területe. Ennek territóriumára szintén kirándulásokat tett a szerző. Ezúttal egy 1871-es enyingi, uradalmi szőlőművelési szerződés ismertetésével ajándékozta meg az érdeklődőket.

A világ kereszténységének három nagy ünnepe – a karácsony, a húsvét és a pünkösd – külön fejezeteket kapott a kötetben. Az ünnepek hatalmas kincsestárából a szerző természetesen csak néhány jelenséget mutat be, bont ki.

Szent István király népe vagyunk, Székesfehérváron a városában élünk. Első uralkodónk emléke azonban német földön is élt. Illusztrálja ezt a bambergi lovas szobra és a köré tapadó hagyomány. Azt, hogy a moldvai csángók között hol, hogyan élt a szent király emléke, megtudjuk egy további fejezetből, részben Lukács László helyszíni gyűjtése nyomán. A szerző szülőfaluja, Zámoly a könyv több részében is felbukkan. Más alkalmakkor sem feledkezett meg róla.

Már a könyv tartalomjegyzéke elárulja, gyűjtőtársai, Lackovits Emőke és Hála József etnográfusok pedig megerősítettek benne, hogy Lukács László munkássága kiterjedt a néprajz valamennyi nagy kutatási területére (tárgyi, szellemi, társadalomnéprajz, népi jogélet). A szükséges mértékben érintette a történelmi múltat, a kultúrtörténetet és a szépirodalmat is. A néprajz egé-

szét tanulmányozta. Tudta, hogy a paraszti élet maga volt a teljesség, mely sokoldalú és szorgalmas embereket kívánt. A szerző is ilyen volt a maga területén. Könyvében szükség szerint, az adatok, jelenségek körétől függően, analizált, szintetizált, minősített, definiált. Tudományos tevékenységéből és ebből a könyvből is sugárzik a népi kultúra szeretete, az újabb adatok feltárásának törekvése, az alaposság, a részletesség. Széleskörű ismerete révén a felgyűjtött anyagot nagy biztonsággal kezelte.

A szerző egész életére kiterjedő tevékenysége és könyve azt is bizonyítja, hogy a változatosság gyönyörködtet. Vagyis, ahogy századokon át latinul mondták: *Varietas delectat*. Ennek jegyében javaslom mindenkinek a kötet olvasását!

(Lukács László: Néprajzi forgácsok a kései szüretből. Szent István Király Múzeum Közleményei A (tudományos) sorozat 61. szám, Székesfehérvár, 2024. 455 oldal)

Gelencsér József

EGY DÉLVIDÉKI MAGYAR RÉGIÓ NÉPELETÉRŐL, TÖRTÉNETÉRŐL

Közép-Bácskán Silling István professzor, néprajzkutató szerint a Szabadkától Temerinig terjedő, egymástól néha távolabb eső magyarlakta települések összességét értjük. Bár nem vagyunk híján a területre vonatkozó helytörténeti, vallási, építészeti, mezőgazdasági, szellemi és tárgyi néprajzi, nyelvészeti, kulturális antropológiai közléseknek, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság szükségét érezte az elmúlt években a tájegységre összpontosító konferenciákat rendezni. A 2022. és 2023. évi tanácskozás anyagát szerkesztette meg s adta közre a társaság elnöke, Szőke Anna.

A másfél száz oldal terjedelmű kiadvány tizenöt, különböző terjedelmű írást, zömében előadást tartalmaz.

Silling István előszó helyett visszaul a tájat korábban kutató szakemberek mun-

kasságára, a felölelt tudományterületekre és az interetnikus kapcsolatokra. Szorgalmazza egy átfogó közép-bácskai néprajzi bibliográfia elkészítését, majd annak alapján – akár határon átnyúló – intézményi összefogással egy regionális összefoglaló munka megalkotását. E többéves munkát követheti a többi délvidéki régió hasonló módszerű feldolgozása. Mindehhez a szerző szerint elengedhetetlen a tanár- és tanítóképző felsőoktatásban a néprajzkutató-képzés lehetőségének a megteremtése.

Bárh János etnográfus, történész, ny. múzeumigazgató Botka Mihály kishegyesi plébános 19. század közepi hagyatékát tekintti át. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár hagyatéki irategyüttesének vonatkozó anyagát négy vizsgálati szempont szerint tekinti át: 1. a gazdag pap – szegény pap kérdésköre, 2. ingatlanok a hagyatékban, 3. pénzhitelezés, 4. a plébános vagyonának sorsa, szétszóródása. A néprajzi és tájtörténeti adatokban gazdag elemző anyag után közli a végrendelet teljes szövegét is.

Besnyi Károly helytörténész, újságíró az ómorovici református anyakönyvek tükrében tárja eléink a rokonházasságok több előfordulását. Szól az elsőfokú sógorság kérdésköréről, az elsőfokú unokatestvérek egybekeléséről, de két özvegy házasodásának az esetéről is, amelyből akár gyermek is születhet. E kapcsolatokat sem az egyház, sem a közvélekedés nem nézte jó szemmel, hisz a kapcsolat tiltás alá esett, kivételesen, külön engedéllyel mégis ritkán sor kerülhetett rá.

Bordás Győző író, szerkesztő régi kutatási témája, a Ferenc-csatorna jelentőségére mutat rá. A Duna és a Tisza közötti 3,7 m szintkülönbséget áthidaló kanális, amelyet Kiss József vízmérnök tervezett, Kempe-

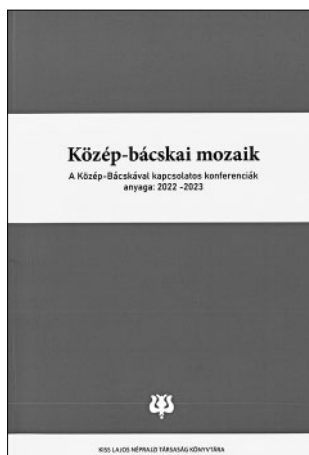
len Farkas matematikai számításaival, 158 kilométerrel rövidítette meg a Kárpátoktól Budáig és Bécsig vezető víziutat, ami 20 nap megtakarítást jelentett. A birodalom 19. századi ipari és kereskedelmi fejlődéséhez a csaknem 100 km hosszú, 1802-ben elkészült létesítmény nagymértékben hozzájárult.

Cvetanović Márta turisztikai szakember a kúlai Szent György templomban zajlott házasságkötéseket vizsgálta 2001-től két évtizeden át. A tömbmagyarsághoz és a szerb többséghez képest is szóróványt képező helyi magyarság a lakosságon belül 12,9 százaléknyi, a római és görögkatolikusság is csak 17,1 százalékot tesz ki. Előregező, fogyó népességet alkotnak, ahol a keresztelesek száma a töredékét teszi ki a temetésekének. Az anyakönyvek szerint nő a vegyes házasságok száma, a gyermekek e nyelváltás miatt talajvesztetté válnak. Az előadás az egyház identitásörző szerepét ilyen helyzetben különösen fontosnak tartja.

Dévavári Beszédes Valéria néprajzkutató Bajsa falu építészeti örökségéből a Nagybaldogasszony-templom értékeire irányítja a figyelmet. A középkori alapítású településen a 18. században épült katolikus templom, majd a betelepülők növekedése miatt 1816-ban újat szenteltek, barokk és klasszicista elemekkel. A dolgozat az építészeti leírás után számba veszi a templomter művészeti alkotásait, a restaurálás és a világhábo-

rúk miatti helyreállítás korszakait.

Mgr. Dolinszky Márta esperes-lelkész a jugoszláv királyságban újjászerveződött evangélikus gyülekezetekről ír. A két világháború között külön szlovák és német lutheránus egyházat ismert el az állam. A németajkúak háborús bűnössé nyilvánítása miatt el kellett hagyni a német meg-

nevezést és egy ágostai hitvallású egyház maradt a szerb köztársaságban. Több templomot leromboltak, meggyaláztak, és állami tulajdonba véve más célra hasznosítottak a parókiákkal együtt. Lelkészeiket zaklatásoknak, bebörtönzéseknek tette ki a pártállam. Csak a 70-es években enyhült az egyházüldözés, az első esperes, majd szuperintendens a Felvidékről származó Dolinszky Árpád lett. Az ezredfordulóhoz közeledve felújításokra, parókiaépítésre és épületviSSzaadásra, teológushallgatók képzésére is sor kerülhetett.

Hallgató Imre helytörténész a bácsfeketehelyi református templom történetét foglalja össze dióhéjban 1802-től napjainkig. Feketics népe kunhegyesi kirajzás, így a kibocsátó gyülekezet az Istenháza építéséhez anyagilag és harang küldésével is hozzájárult. Az írásban szó esik a felújításokról, az orgonáról, a harangok világháborús sorsáról és a toronyóráról is.

Kónya Sándor középiskolai tanár – aki a népzene előadásáról és versenyeiről is ismert – a népdalok szempontjából alig fel-tárt Szenttamás énekeivel foglalkozik. Kitér az előzményekre (Bodor Anikó és Borsi Ferenc munkásságára), majd áttér a helyi plébánostól és kántortól származó saját gyűjtéseire. A Szent Tamásról és Szent Györgyről szóló énekeket meglévő dallamokra Szarvas Péter plébános úr látta el szöveggel. Szöveg-vándorlásos Mária-éneket, sírba-tételkor és sírszenteléskor mondott éneket is közöl kottával a szerző.

Korenych László helytörténész a már említett bácskai nagy csatorna építése körüli ellentmondások kérdését járja körül. Kollonits Lipót rekatolizáló és elnémetesítő elképzelései szellemében rendelte el II. József Magyarország első katonai felmérését, ami nemcsak a hadászat, hanem a nemesi földek adóztatásának céljait is szolgálta. A Bácsföldvár és Monostorszeg közötti csatorna nyomvonalával, méreteivel és más műszaki adataival, létesítési előzményeivel behatóan foglalkozva rámutat többek kö-

zött a Mátyás-kori megfelelőjére s más, az udvar által eltitkolni szándékolt tényekre is.

Kórizs József ny. gyógyszerész a bácsfeketehelyiek egészségi állapotát veszi górcső alá. A házak népi építészeti leírását az élet-körülmények, a tisztálkodási és táplálkozási szokások rögzítése követi. A születési és halotti anyakönyvekből táblázatokat és grafikont szerkesztett, majd kitér a betegségek, halálozási okokra, a népi gyógyászati gyakorlatokra, a járványokra, a felcserek és gyógyszerészek ténykedésére is.

Mézáros Zoltán történész, levéltáros Közép-Bácska pusztulását négy korszakban (középkor, törökidő, újratelepítés, világháborúk utáni periódusok) vizsgálja. Kitér az oszmán uralom alatti elnéptelenedésre, a kettős adóztatás terheire, a határőrvidék létrehozása fejében Béctől kapott szerb kiváltságok okozta feszültségekre. A határőrvidék megszűnése után a rácokat a Sajkás-vidéken telepítették le, ami a békétlenség területévé vált ez által, a szabadságharc idején pedig ellenséges háborús góccá. A magyarság pusztulása a két világégés óta jelenleg is zajlik, etnikai tisztogatások sora következett be. A szerző végkövetkeztetése szívszorító: *„A magyarság sorsa a Vajdaságban vélhetőleg az lesz, mint Szlovéniában és Horvátországban. Egy minimálisan megmaradó közösségnek minden lehetőséget megadnak, és amikor valamit prezentálni kell, akkor lesz mit megmutatni...”*

Paraczký László újságíró a már említett szenttamási Szent Kereszt felmagasztalása római katolikus templom rövid történetét tárja elénk. A szabadságharc alatt Szenttamás volt a lázadó rácok fő fészke, amikor nemcsak a magyarok vagyonára és életére törtek, hanem a templomot lőszerraktárnak, istállónak használták, majd felégették az egyházi jegyzőkönyvekkel együtt, a kegytárgyakat elvitték vagy megsemmisítették. Az isteni hajlék felújítására, bővítésére a század második felében több részletben került sor, az egyházi élet pedig újraszerveződhetett. A belső és külső munkálatok és

leírás mellett a harangok és orgona történetéről is szó esik.

Silling Léda néprajzkutató a közép-bácskai népi bútorkészítésére vállalkozik a szakirodalom és levéltári források alapján. Topolya és környéke bútorkészítő mesterei és inasai, a népi bútorfestés korszakai számbavétele után sorra veszi a szabadrajzú virágmintás, a vésett díszítésű és a flóderezett bútorkészítésségeit.

Szőke Anna a Kishegyesen élt zsidók történetéhez közöl adatokat visszaemlékezések alapján. E vallási közösség már nem sokkal az újratelepítés után a regionális és helyi árucseré-forgalom meghatározója volt. A kutató a 19. század egészére vonatkozólag táblázatban foglalja össze a katolikus és izraelita népesség számának változásait. Megtudhatjuk, mi mindennel kereskedtek a hegyesi zsidók, uzsorakamatra kölcsönöket is adtak a parasztnak, továbbá hogy honnan származtak, kikkel házasodtak, mennyire magyarosodtak meg a világháborúig. Iskoláik, templomuk, ön- és másokat segélyező életük, életmódjuk, társadalmi kapcsolataik, megítélésük sem kerüli el a szerző figyelmét. A zsidó temető felszámolása és a II. világháború alatt őket ért atrocitások, a vészidőszak és a munkaszolgálat viszályai következtében mára egy sajátos kultúra tárgyi emlékeivel is szegényebb lett a helyi közösség.

Nemcsak a szerkesztő, hanem az olvasó is azzal teheti le a könyvet, hogy Közép-Bácska szépsége, gazdagsága, rejtett kincsei feltárásával a Kiss Lajos Néprajzi Társaság figyelemre méltó művelődéstörténeti teljesítménnyel gazdagította a Délvidék és az egyetemes magyarság honismeretét. Köszönet illeti ezért dr. Szőke Annát és a kiadó szervezetet egyaránt.

(Közép-bácskai mozaik. A Közép-Bácskával kapcsolatos konferenciák anyaga: 2022–2023. Szerk. Szőke Anna. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 2024. 151 oldal)

Székelly András Bertalan

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT A MÚZEUMALAPÍTÓ FARAGÓ SÁNDOR

Csiszár Attila szerkesztésében emlékkötetet jelentetett meg a Gartáért Alapítvány és a Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata abból az alkalomból, hogy 100 évvel ezelőtt, 1924. szeptember 23-án született Kapuváron Faragó Sándor, a Sopron vármegyei Kapuvár város egykor Rábaközi Múzeum néven ismert intézményének (ma: Rábaközi Muzeális Kiállítóhely) megálmodója, alapítója és egyben három évtizeden át volt első igazgatója. A kiadói feladatokat vállaló, 2011-ben alakult Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata nevéből adódóan természetesen kötődik Kapuvár helytörténetének feltárásához, s az ezzel foglalkozó jeles kutatók emlékének ápolásához is. Az olvasók előtt csupán a Gartáért Alapítvány kíván némi bemutatást. Garta, az 1663-ban gróf Nádasdy (III.) Ferenc által alapított rábaközi falu 1923-ig önálló település volt, ma Kapuvár város egyik – erős lokálpatriotizmussal rendelkező – városrésze. E település, illetve településrész helytörténetének feltárása és annak előadásokon és kiadványokban történő közkinccsá tétele, s ezáltal a helyi kötődés erősítése jelenti az alapítvány profiljának egyik leghangsúlyosabb részét.

Negyven évvel Faragó Sándor halálát követően nem kis feladatra vállalkozott a szerkesztő. Sokan estek már abba a csapdába, hogy egy tiszteletteljes főhajtásnak szánt emlékkötetben nekrológ-szerű visszaemlékezésként „csak a szépre” emlékezve hiteltelen képet festettek arról a személyről, akinek emberi, szakmai nagysága előtt kívántak tisztelni. E kötet szerkesztője, valamint a két bevezető tanulmány szerzője (Csiszár Attila és Gerencsér Péter) nem csupán Faragó Sándor munkásságának alapos ismerőiként, valamint a Faragó által is kutatott térség dokumentált történetének jó ismerőiként szakszerűen és helyes arányér-

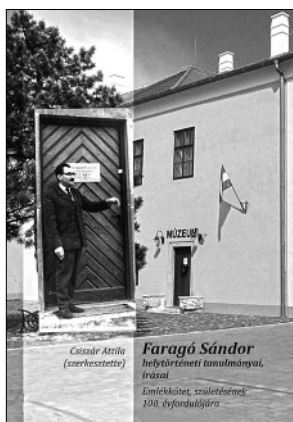
zékkel oldották meg feladatukat, kikerülve az imént említett csapdát.

Az emlékkötet bizonyos szempontból „keretes” szerkezetűnek tekinthető, amennyiben a bevezető és záró írás a vérségi kapcsolatot, illetve a pályatárs elköszönő szavai természetszerűen tartalmaznak szubjektív, jó értelemben vett elfogult szavakat is. *Lectori Salutem! Üdvözet az Olvasónak* címmel az elévülhetetlen érdemeket szerzett múzeumigazgató fia vall édesapjáról, mint szerető családapáról, annak magánérdeklődésből induló helytörténeti gyűjtéséről, a családi otthonban kialakított gyűjteményből nagy elhivatottsággal múzeumot szervező, „íz-ig-ig kapuvári lokálpatrióta” lényéről, a közismert és elismert Faragó Sándor muzeológiai, közművelődési munkásságáról, sok vargabetűt követően „értelmet nyert életéről”. S a kötet záró írása az egykori pályatárs, történész, muzeológus, az Országos Széchenyi Kör létrehozója és titkára, a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum 2000-ben elhunyt igazgatójának, Környei Attilának 1986-ban a *Soproni Szemlé*-ben megjelent nekrológja. Ebben a szerző a rövid életrajzi vázlat mellett kiemelte azt, hogy „a lokálpatriotizmusnak arra a fokára [...], amely egy teljes életműben testesül meg, amely irányt szab a jelen és a jövő nemzedék városszeretetének, eddig csak egyetlen kapuvári fő emelkedett: Faragó Sándor”. S e mondatokkal, valamint a Faragó születésének 100. évfordulójára megjelentetett emlékkötettel, s az annak bemutatóján megjelent szép számú Faragó-tisztelevél mintha megdőlni látszana az a Máté evangéliumában olvasható s Jézusnak tulajdonított, azóta közismert mondás, mely szerint: „Senhol sem becsülik kevesebbre a prófétát, mint szülőföldjén és otthonában.”

Az emlékkötet további részei, mondhatnánk: a „szö-

vegkorpusz” már egészében objektív, jó stílusban megfogalmazott, az ismeretterjesztés követelményeinek is messzemenően megfelelő, ugyanakkor tudományos igény-nyel összeállított írások gyűjteménye. Két színvonalas, Faragó Sándor munkásságát speciális szempontból bemutató, jól adatolt, 62, illetve 39 lábjegyzettel, utalással, kiegészítéssel is ellátott bevezető tanulmány foglalkozik részletesen a szinte legendássá lett egykori múzeumigazgató történészi, illetve muzeológusi tevékenységével. Csizsár Attila és Gerencsér Péter e tanulmányaikban dicséretes módon nem a 21. századi tudásunkból kiindulva elemzik Faragó szervező, kutató, ismeretterjesztő, tudományos és publikációs tevékenységét, hanem azt mutatják be, hogy mit adott ő mindahhoz a ismeretanyaghoz, ami az ő kutatásai előtt rendelkezésre állt. Vagyis kimondatlanul is arra a kérdésre adtak korrekt választ: Ment-e általa előbbre a világ? S a gondosan felépített, alapos, jó minőségű, dokumentum értékű fotókkal is ellátott tanulmányok mindegyikéből egyértelmű „igen” a válasz. S mivel Faragó kutatásai óta több, mint negyven év telt el, a szerzők az idők során végzett újabb kutatásokra is utalnak, de helyesen nem mint az életmű hiányosságára, hanem kitekintésszerűen, mint az életmű folytatására.

A 49. oldaltól kezdődően Faragó Sándor írásaiból olvashatunk a szerkesztő által nagy tudatossággal, a szerkesztői bevezetőben megfogalmazott koncepció értelmében válogatott, az ünnevelt sokrétű munkásságát jól reprezentáló, részben csak kéziratban fennmaradt kisebb munkákat, továbbá egykor megjelent tanulmányainak bizonyos részleteit. Így többek között Kapuvár honfoglalás kori életéről, a gyepűrendszerben betöltött szerepéről, a „Rábaköz

vármegye” kérdésköréről, a kapui várról, a területet birtokló Kanizsaiak idejéből a királyi vármegye felbomlásának és a nemesi vármegye kialakulásának mozzanatairól, a Kapuvár határában található „ismeretlen” barokk szoborról, a kapuvári temetők történetéről, Hanyi Istókról, az 1826. évi kapuvári parasztmozgalomról, a helyi kórház és a tűzoltás történetéről, a város kulturális és sportéletéről, az 1939–1945 közötti időszakban a lengyel menekültek sorsáról, és természetesen a Faragó által vezetett múzeum életéről, fejlődéséről, kutatásairól és kiállításairól stb. Mindezeket a tanulmányokat, tanulmányrészleteket a szerkesztő három nagy fejezetben (Helytörténet, Muzeológia, Közművelődés) közli, és értékes, az egykori múzeumigazgató gyűjtő munkájának eredményeként a gyűjteménybe került képanyaggal gazdagítja.

A gazdag tartalmú, történészek, helytörténet kutatók és a térség múltja iránt érdeklődők számára is bő forrást nyújtó kötetet Faragó Sándor szakírói munkásságát (önálló kötetek, tanulmánykötetekben megjelent írások, kiállítás katalógusok, kéziratok), valamint az általa rendezett kiállítások év szerinti felsorolását rögzítő kimutatás zárja.

(Faragó Sándor helytörténeti tanulmányai, írásai. Emlékkötet születésének 100 évfordulójára. Szerk. Csiszár Attila. Rábaközi Helytörténetkutatók Társulata, Gartáért Alapítvány, Himod, 2024. 296 oldal)

Varga József

ÚJABB ARCKÉPEK A MAGYAR MUZEOLÓGIA KÖRÉBŐL

A *Magyar múzeumi arcképcsarnok* I. kötete 2002-ben jelent meg a Pulszky Kiadó és a Tarsoly Kiadó gondozásában.¹ Az impozáns

kötet mintegy ezer oldalon 350 szerző tollából csaknem ezer szócikken keresztül mutatja be a 18–20. századi magyar muzeológia kiemelkedő hivatásos és amatőr alakjait, személyiségeit (régészeket, történészeket, művészettörténészeket, néprajzkutatókat, geológusokat stb.), akik a történeti Magyarországon tevékenykedtek. Kiadásának megfelelő lehetőséget teremtett, hogy a magyar muzeológiának – a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár alapításának – a 200. évfordulója ebben az évben volt. A kötet magán viselte az úttörő munkák jegyeit: hibái és hiányosságai egyaránt voltak. Ezeket megemlítve a recenziések (köztük a szakma képviselői) általában kedvezően fogadták és üdvözltek megjelenését. Csorba László például az alábbiakat írta róla a *Magyar Múzeumok*-ban: „Megjelenése korszikos jelentőségű. [...] a Pulszky Társaság meg a Tarsoly Kiadó minden elismerést megérdemel vállalkozásáért.”²

A Pulszky Társaság megalapításának 30. évfordulója alkalmából látott napvilágot a *Magyar múzeumi arcképcsarnok* II. kötete, amelyben helyet kapott az I. kötetből valamilyen ok miatt kimaradt, illetve az azóta elhunyt muzeológusok 277 szerző által írt 502 életrajza. A kötet főszerkesztője: Tóth Arnold, szerkesztője: Élesztős László, a szerkesztőbizottság tagjai: Bodó Sándor, Debreczeni-Droppán Béla és Viga Gyula voltak. Az említettek közül fontos kiemelni Bodó Sándor néprajzkutató, a magyar muzeológia jeles személyisége nevét, aki az első kötet „motorja” volt még, de sajnos a második kiadását már nem élhette meg.

A II. kötet előkészületei 2020-ban kezdődtek el, és a szerkesztőbizottság elkészítette a 2002 óta elhunyt, a múzeumügy szempontjából kiemelkedő, illetve az I. kötetből valamilyen okból kimaradt személyek (régészek, történészek, etnográfusok,

1 Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerk.: Bodó Sándor – Viga Gyula. Szerk. Élesztős László. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002. 984 old.

2 Csorba Csaba: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Magyar Múzeumok, 8. évf. 2002. 4. sz. [52–55.] 55.

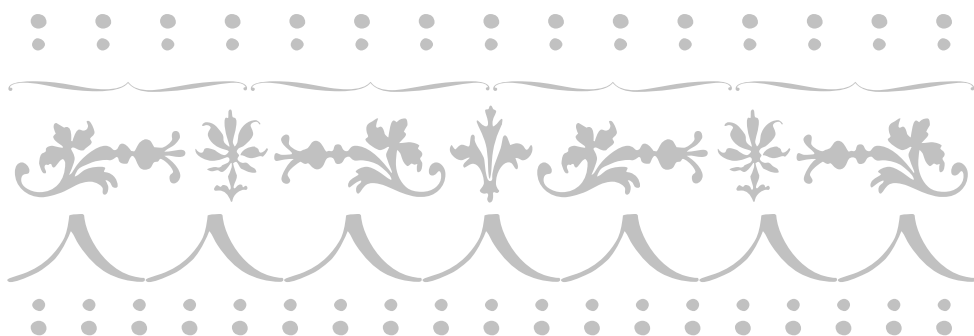
biológusok, múzeumalapítók, múzeumpedagógusok, egyetemi oktatók és mások) névsorát. Fontos megemlíteni, hogy a kötet nem korlátozódik a mai Magyarországra, hanem kiterjed az egész Kárpát-medencére, illetve azon túlra is, tehát több határon túli személy szerepel benne, közülük sok Erdély területéről. A szakterületek vonatkozásában a műtárgyvédelem és a restaurálás tekintetében nőtt meg az érintett személyek száma az első kötet szócikkeihez képest. A lexikon külön értéke, hogy a szócikkek többségében az érintett személy portréja is szerepel. Néhányuk munkásságával jelen kötet foglalkozik elsőként, ezáltal életművük teljes egészében elérhetővé vált az utókor számára. A kötet (mint az előző is kizárólag) befejezett életutakkal foglalkozik és 2021. december 31-ig dolgozza fel az életműveket.

A könyv először online formában látott napvilágot 2022-ben.³ Ekkor írta Tóth Arnold főszerkesztő, a Pulszky Társaság

ügyvezető elnöke: „Ezúttal is megfogalmazódik tehát a folytatás szükségessége, a Pulszky Társaság elnökségének szándéka szerint három formában. Elsőként fontos, hogy az elkészült második kötet mielőbb nyomtatásba kerüljön, és valódi könyvként is napvilágot lásson. Másrészt értelemszerűen elkezdődhet egy leendő harmadik kötet előkészítése, a szerkesztőbizottságnál összegyűlt adatok, névsorok rendezésével, folyamatos életrajzi kutatómunkával. Harmadrészt az Arcképcsarnok használhatóságát és hozzáférhetőségét növelhetné egy adatbázis alapú, valódi online lexikon, ami hosszabb távon a folyamatos frissítéseket is lehetővé tenné.”⁴ Ebből az első pont, illetve forma most megvalósult, a további célok valóra váltása a jövő feladata, amely munkák várhatóan olyan hasznosak lesznek, mint a Magyar múzeumi arcképcsarnok megjelent köteteinek elkészítése.

Hála Noémi

³ <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/megjelent-es-elheto-a-magyar-muzeumi-arckepcsarnok-ii-kotete>

⁴ Tóth Arnold: Megjelent és elérhető a Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. kötete. In: <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/megjelent-es-elheto-a-magyar-muzeumi-arckepcsarnok-ii-kotete>

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR

2025

950. A kalandozó magyar seregek Bajorországban járnak

1000. II. Sylvester pápa Asztrik pécsvárad i apáttal koronát küld Istvánnak

1225. II. András kiúzi a Német Lovagrendet a Barcaságból, mivel azok tartományukat a pápának ajánlották fel hűbérként

1325. Károly Róbert megkezdi a magyar aranyforint és ezüstgaras veretését, bevezeti az érc-kivitel tilalmát

x 1450. k. Laskai Osvát ferences szerzetes, egyházi író († Pest, 1511. június 10.)

x 1450. k. Várad Péter (Nagyvárad) humanista tudós, kalocsai érsek († Bécs, 1501.)

x 1600. Lippay György (Pozsony) esztergomi érsek († Pozsony, 1666. január 30.)

x 1600. Lorántffy Zsuzsanna (?) zempléni földbirtokos, I. Rákóczi György felesége († Sárospatak, 1660. április 18.)

x 1650. Hell Máté Kornél (Schlackenwerth, Csehország) bányagépmester († Selmezbánya, 1743.)

x 1650. Misztótfalusi Kis Miklós (Alsómisztótfalu) nyomdász, betűmetsző († Kolozsvár, 1702. március 20.)

x 1700. Mikovinyi Sámuel (Ábelfalva) matematikus, mérnök, térképész, tanár, polihisztor († Trencsén, 1750. március 26.)

† **1725.** Andrassy György, báró (?) kuruc generális (x, 1650. k.)

x 1725. k. Dorfmeister István (Bécs) festő († Sopron, 1797. május 29.)

x 1750. Péczeli József (Putnok) költő, műfordító († Komárom, 1792. december 4.)

x 1875. Tost Ferenc (Temesvár) kertész († Budapest, 1933. október 16.)

JANUÁR

1. x 1925. Sárosi Bálint (Csíkrákos) Széchenyi díjas népzenekutató, a zenetudományok akadémiai doktora († Budapest, 2022. július 15.)

4. † 1725. Bethlen Katalin, erdélyi fejedelem-asszony, II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége, (x 1678 k.)

7. x 1900. Fettich Nándor (Acsád) régész, ötvös, akadémikus, a Magyar Nemzeti Múzeum h. főigazgatója († Budapest, 1971. május 17.)

7. † 1925. Brázay Kálmán (Pellérd) nagykereskedő (x Kiskunhalas, 1839. október 16.)

8. x 1875. Bodor Antal (Kolozsvár) gazdasági író, a hazai falukutatás egyik úttörője († Budapest, 1955. január 3.)

9. † 1925. Odescalchi Artúr, herceg (Körmöcbánya) történész, politikus, író (x Szolcsány, 1836. július 21.)

13. x 1850. Justh Gyula (Necpál) politikus († Budapest, 1917. október 9.)

14. x 1900. Barcsay Jenő (Katona) festő, grafikus († Budapest, 1988. április 2.)

16. x 1825. Finály Henrik (Óbuda) filológus, egyetemi tanár, akadémikus († Kolozsvár, 1898. február 12.)

16. x 1925. Kurucz Albert (Konyár) néprajzkutató, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatója († Leányfalu, 2002. február 16.)

17. x 1875. Vesztróczy Manó (Újpest) festő († Budapest, 1955. szeptember 24.)

17. x 1800. Hajnik Pál (Vác) ügyvéd, rendőrfőnök († Buda, 1864. április 30.)

20.† 1925. Chorin Ferenc (Budapest) nagytőkés, a GYOSZ vezetője (x Arad, 1842. május 11.)

20. x 1800. Báró Jeszenák János (Pozsony) Nyitra vm. főispánja, az 1848. évi szabadságharc mártírja († Pest, 1849. október 10.)

22. † 1900. Hollósy Jusztinián (Celldömölk) bencés apát, csillagász, akadémikus (x Nagyszombat, 1819. december 26.)

25. x 1900. Fekete István (Gölle) író († Budapest, 1970. június 23.)

26. † 1975. Máriássy Béla (Budapest) filmrendező (x Mikófalva, 1915. június 3.)

28. x 1725. Windisch Károly Gottlieb (Pozsony) író, geográfus, történész, lapszerkesztő, polgármester († Pozsony, 1793. március 30.)

31. x 1925. Kulka Frigyes (Ipolság) orvos, sebész, tüdőgyógyász, egyetemi tanár († Budapest, 1989. szeptember 23.)

FEBRUÁR

1. x 1875. Seidner Mihály (Rimóc) elektromérnök, akadémikus († Budapest, 1968. július 12.)

3. † 1950. Moór Gyula (Budapest) jogász, jogfilozófus, egyetemi tanár, akadémikus (x Brassó, 1888. augusztus 11.)

4. x 1875. Lukcsics József (Kerta) r. kat. pap, pápai prelátus, egyháztörténeti író, egyetemi tanár († Veszprém, 1937. március 19.)

7. x 1850. Molnár István (Esztergom) pomológus, szőlész, kertészeti író († Budapest, 1920. október 19.)

9. x 1775. Bolyai Farkas (Bolya) matematikus, tanár, akadémikus († Marosvásárhely, 1856. november 20.)

10. † 1875. Czinár Mór (Pannonhalma) bencés szerzetes, tanár, levéltáros, történész, akadémikus (x Szakolca, 1787. március 30.)

10. x 1925. Szirtes Ádám (Tápiósép) színész († Budapest, 1989. július 27.)

12. x 1800. Dobozy István (Vajda) honvédtiszt, kormánybiztos († Debrecen, 1875. július 17.)

13. † 1925. Hegedűs Károly (Budapest) gépészmérnök, tanár (x Szatmár, 1849. május 4.)

15. x 1875. Lantos Adolf (Petrilehota) könyvkereskedő, könyvkiadó († Budapest, 1942. január 18.)

15. † 1975. Hegedűs András (Szeged) irodalomtörténész, főiskolai tanár (x Beretke, 1923. január 14.)

18. x 1825. Jókai Mór (Komárom) író, akadémikus († Budapest, 1904. május 5.)

18. x 1900. Mihalik Sándor (Kassa) történész, művészettörténész († Budapest, 1969. január 13.)

19. x 1825. Pete Zsigmond (Böhönye) orvos, balneológus († Máramarosziget, 1883. február 2.)

19. † 1850. Lenkei János (Arad) honvédtábornok (x Eger, 1807. szeptember 7.)

20. x 1825. Vajkay Károly (Bécs) jogi író, akadémikus († Parád, 1893. augusztus 15.)

20. x 1850. Ilseemann Keresztély (Kiel) kertész († Budapest, 1912. június 4.)

24. x 1850. Jászai Mari (Ászár) színész († Budapest, 1926. október 5.)

27. x 1875. Auguszt József (Budapest) cukrásziparos († Budapest, 1948. június 18.)

MÁRCIUS

1. x 1875. Maróti Géza (Barsvörösvár) szobrász, építész, iparművész († Budapest, 1941. május 6.)

1. † 1875. Szabó József (Debrecen) színigazgató (x Debrecen, 1816.)

1. † 1900. Könyöki József (Pozsony) tanár, festő, építész, restaurátor, művészeti író (x Mocsá, 1829. február 19.)

2. † 1925. Mihalik József (Budafok) művészettörténész, akadémikus (x Hernádszurdok, 1860. október 25.)

4. x 1875. Károlyi Mihály, gróf (Budapest) politikus, köztársasági elnök († Vence, Franciaország, 1955. március 19.)

4. x 1875. Pataki József (Apácapusztá) színész, színháztörténész († Budapest, 1957. augusztus 9.)

6. † 1950. Hillebrand Jenő (Budapest) régész (x Sopron, 1884. június 10.)

7. x 1875. Sztripszky Hiador (Munkács) irodalomtörténész, néprajzkutató, muzeológus († Budapest, 1946. március 9.)

7. † 1925. Buday László (Budapest) statisztikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Pécs, 1873. október 27.)

10. † 1900. Doppler Károly (Stuttgart) fuvarművész, zeneszerző (x Lemberg, 1825. szeptember 12.)

11. † 1975. Várkonyi Nándor könyvtáros, művelődés- és irodalomtörténész (x Pécs, 1896. május 19.)

12. x 1875. Polonyi Dezső (Budapest) politikus, ügyvéd († Budapest, 1935.)

13. x 1850. Donáth Gyula (Pest) szobrász († Budapest, 1909. szeptember 27.)

14. x 1900. Kiss Lajos (Zombor) népzenekutató, karnagy († Budapest, 1982. május 8.)

17. x 1850. Pröhle Károly (Rábabogyzsló) ev. lelkész, egyetemi tanár († Sopron, 1962. december 11.)

18. x 1875. Borsos József (Hódmezővásárhely) építész († Debrecen, 1952. január 23.)

20. x 1850. Aggházy Gyula (Dombóvár) festő, tanár († Budapest, 1919. május 13.)

21. † 1950. Szász Károly (Budapest) politikus, író, kritikus, akadémikus (x Szabadszállás, 1865. november 11.)

23. x 1575. Jacobinus János (Kolozsvár) Erdély kancellárja († Brassó, 1603. július 17.)

23. † 1900. Majláth Béla történész, régész, akadémikus (x Lipótandrásfalva, 1831. június 18.)

23. † 1900. Zsolnay Vilmos (Pécs) keramikus, nagyiparos (x Pécs, 1828. április 29.)

26. † 1750. Mikovinyi Sámuel (Trencsén) matematikus, mérnök, térképész, tanár, polihisztor (x Ábelfalva, 1700.)

26. † 1875. Kriza János (Kolozsvár) unitárius püspök, folklórgyűjtő, költő, akadémikus (x Nagyajta, 1811. június 28.)

30. x 1875. Vágó László (Nagyvárad) építész († Budapest, 1933. december 30.)

31. x 1900. Szabó Lőrinc (Miskolc) költő († Budapest, 1957. október 3.)

ÁPRILIS

1. † 1850. Hieronymi Ottó Ferenc (Buda) mérnök (x Győr, 1803. február 19.)

1. † 1875. Prónay Gábor, báró (Firenze) jogász, néprajzi és kertészeti író, akadémikus (x Besztercebánya, 1812. április 1)

2. x 1875. Szinnyei Ferenc (Budapest) irodalomtörténész, akadémikus († Budapest, 1947. november 9.)

11 x 1900. Márai Sándor (Kassa) író, költő, újságíró, akadémikus (San Diego, USA, 1989. február 21.)

14. x 1750. Orczy László báró, főispán († Pest, 1807. április 15.)

15. x 1825. Reményi Antal (Miskolc) utazó, író († Budapest, 1912. november 28.)

15. x. 1900. Lukáts Kató (Jászkarajenő) grafikus († Budapest, 1990. január 12.)

18. † 1825. Bartholomaeides László (Ochtina) evangélikus lelkész, helytörténész, Gömör vármegye leírója (x Klemóc, 1754. november 16.)

18. † 1925. Apponyi Sándor, gróf (Lengyel) diplomata, könyvgyűjtő, bibliográfus, akadémikus (x Párizs, 1844. január 19.)

21. † 1850. Wesselényi Miklós, báró (Pest) politikai író, akadémikus (x Zsibó, 1796. december 30.)

23. † 1600. Pálffy Miklós, gróf (Vöröskő) országbíró, hadvezér (x, 1552. szeptember 10.)

24. x 1875. Huszka Jenő (Szeged) zeneszerző († Budapest, 1960. február 2.)

27. x 1825. Greguss Ágost (Eperjes) író, kritikus, esztéta, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1882. december 13.)

MÁJUS

1. † 1625. Thurzó Szaniszló, gróf (Lőcse) felvidéki nagybirtokos, nádor (x Bajmóc, 1576. július 24.)

1. † 1900. Munkácsy Mihály (Endnich, Németország) festő (x Munkács, 1844. február 20.)

3. x 1750. Hajnóczy József (Modor) jogász, a jakobinus mozgalom résztvevője († Buda, 1795. május 20.)

6. † 1975. Mindszenty József (Bécs) esztergomi érsek, bíboros, prímás (x Csehimindszent, 1892. március 29.)

8. x 1900. Fekete Nagy Antal (Szentés) történész, levéltáros († Budapest, 1969. július 16.)

8. † 1975. Ajtay Andor (Budapest) színész (x Fogaras, 1923. július 25.)

12. x 1800. Jerney János (Dorozsma) utazó, őstörténész, nyelvész, akadémikus († Pest, 1855. december 24.)

12. † 1875. Török Károly (Hódmezővásárhely) költő, folklórgyűjtő (x Hódmezővásárhely, 1843. október 28.)

14. x 1925. Nemeskürti István (Budapest) író, irodalomtörténész, filmtörténész († Budapest, 2015. október 8.)

16. † 1950. Lukinich Imre (Budapest) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Varjas, 1880. április 4.)

17. x 1875. Hannebeck Frigyes (Huckerde, Németország) bányatechnikus († Pécs, 1961. március 21.)

17. † 1925. Fischer-Colbrie Ágost (Kassa) r. kat. püspök (x Zselic, 1863. október 16.)

23. x 1825. Barna Ferdinánd (Nagykároly) nyelvész, műfordító, könyvtáros, akadémikus († Budapest, 1895. július 21.)

29. † 1875. Izsó Miklós (Budapest) szobrász (x Disznóshorváti, 1831. szeptember 9.)

30. x 1775. Kopácsy József (Veszprém) esztergomi érsek, akadémikus († Esztergom, 1748. szeptember 18.)

JÚNIUS

4. x 1925. Harag György (Margitta) rendező, műfordító († Marosvásárhely, 1985. július 10.)

6. † 1950. Bánffy Miklós, gróf (Budapest) író, politikus, miniszter (x Kolozsvár, 1874. december 30.)

8. † 1825. Ürményi József (Vál) országbíró (x Ürmény, 1741. december 6.)

9. x 1925. Balogh László (Arad) az 1956. évi forradalom mártírja († Budapest, 1958. április 22.)

9. † 1975. Székely Béla (Budapest) tanár, szerkesztő (x Budapest, 1909. március 15.)

10.? x 1625. Apáczai Csere János (Kolozsvár) pedagógus, teológus, író († Nagybánya, 1659. december 31.)

15. x 1875. Dräsche Lázár Alfréd (Dorog) diplomata író († Mayerhofen, 1949. augusztus 28.)

20. x 1825. Kmeth Dániel (Kassa) piarista szerzetes, csillagász, matematikus, tanár, (x Breznóbánya, 1783. január 15.)

22. x 1850. Goldziher Ignác (Székesfehérvár) orientalista, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1921. november 13.)

22. x 1875. Torday Emil (Budapest) etnográfus, Afrika-kutató († London, 1931. május 9.)

25. x 1825. Duka Tivadar (Dukafalva) honvédtiszt, orvos, akadémikus († Bournemouth, Anglia, 1908. május 5.)

25. x 1825. Pillitz Benő (Veszprém) orvos, flóra-kutató († Veszprém, 1910. május 31.)

30. † 1975. Smidt Lajos (Szombathely) orvos, sebész, kórházigazgató (x Érsekújvár, 1903. október 31.)

JÚLIUS

1. † 1925. Márki Sándor (Gödöllő) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Kétegyháza, 1853. március 27.)

2. x 1800. Kugler Nep. János (Sopron) festő, grafikus († Kőszeg, 1867. február 26.)

4. 1525. A hatvani nemesi gyűlés Werbőczy Istvánt választja nádorrá

5. x 1850. Kvassay Jenő (Buda) vízépítő mérnök († Budapest, 1919. június 6.)

5. † 1950. Cholnoky Jenő (Budapest) geográfus, egyetemi tanár, akadémikus (x Veszprém, 1870. július 23.)

10. 1575. A kerelőszentpáli csatában Báthory István legyőzi Békés Gáspár seregét

12. † 1875. Lendvay Márton (Budapest) színész (x Kolozsvár, 1830. szeptember 14.)

14. x 1775. Lunkányi János (Kecskemét) Széchenyi István nevelője († Sopron, 1853. augusztus 27.)

14. † 1950. Szentpétery Imre (Budapest) történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Középpalotja, 1878. szeptember 23.)

15. x 1900. Passuth László (Budapest) író, műfordító († Balatonfüred, 1979. június 19.)

17. † 1875. Mátray Gábor (Budapest) zenetörténész, zeneszerző, népdalgyűjtő, akadémikus (x Nagykáta, 1797. november 23.)

17. x 1925. Nagy László (Felsőiskáz) költő, műfordító († Budapest, 1978. január 30.)

18. x 1850. Deák-Ébner Lajos (Pest) festő († Budapest, 1934. január 20.)

19. x 1850. Czigler Győző (Arad) építész, egyetemi tanár († Budapest, 1905. március 28.)

20. x 1675. Timon Sámuel (Túrna) történetíró, polihisztor († Kassa, 1736. április 7.)

25. x 1825. Kléh István (Pest) ügyvéd, újságíró, bankár († Budapest, 1913. január 14.)

27. x 1775. Brunszvik Teréz (Pozsony) a hazai óvodaügy úttörője, nőnevelő, pedagógus († Martonvásár, 1861. szeptember 17.)

28. x 1900. Cserépfalvi Imre (Budapest) a Cserépfalvi Könyvkiadó megalapítója († Budapest, 1991. június 22.)

30. † 1875. Seilern Crescentia, grófnő (Kiscenk) Széchenyi István felesége (x Brünn, 1799. május 13.)

AUGUSZTUS

2. x 1900. Balogh Jolán (Budapest) művészet-történész († Budapest, 1988. október 12.)

6. † 1975. Ravasz László (Budapest) ref. püspök, akadémikus (x Bánffyhunyad, 1882. szeptember 29.)

8. † 1900. Oláh György (Gyula) helytörténész (x Gyula, 1851. november 30.)

8. † 1900. Szlávay József (Zsitvaújfalú) politikus, miniszterelnök, akadémikus (x Győr, 1818. november 23.)

8. † 1950. Schöppflin Aladár (Budapest) kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító, akadémikus (x Maniga, 1872. október 4.)

10. x 1900. Dombay János (Veszprém) régész († Pécs, 1961. március 24.)

14. x 1875. Magyar Elek (Budapest) újságíró († Budapest, 1947. május 16.)

15. x 1900. Pfeiffer Zoltán (Budapest) ügyvéd, politikus († New York, 1981. augusztus 16.)

18. x 1825. Petőfi István (Szabadszállás) honvédtiszt, Petőfi Sándor öccse († Csákó, 1880. május 1.)

24. † 1975. Kisfaludi Strobl Zsigmond (Budapest) szobrász (x Alsórajk, 1884. július 1.)

25. † 1900. Gerlóczy Károly (Budapest) várospolitikus, Bp. alpolgármestere (x Pest, 1835. május 18.)

29. x 1825. Salamon Ferenc (Déva) publicista, történész, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1892. október 9.)

SZEPTEMBER

1. x 1900. Mészáros Andor (Budapest) építész, szobrász, művészeti író († Melbourne, 1972. május 1.)

8. x 1850. Wittinger Antal (Törökbálint) pedagógus, helytörténész (†?)

11. 1825. Pozsonyban megnyílik az országgyűlés, amelynek ellenzéki vezetői Felsőbüki Nagy Pál, Vay Ábrahám voltak.

13. † 1625. Batthyány Ferenc (Szalónak) föld-birtokos, katona, mecénás (x Szalónak)

24 † 1775. Báró Daniel Polixénia (Zsibó) író (x Szászvevessződ, 1720. január 14.)

25. x 1825. Számwald Gyula (Szeged) könyvkereskedő, tábornok, az amerikai polgárháború katonája († Arlington, USA, 1912. december 4.)

26 x 1900. Nagy István (Mezőkövesd) szücs-hímző, népművész († Mezőkövesd, 1984. november 5.) 2

30. x 1875. Mattyasovszky Miklós (Budapest) agrárpolitikus, szakíró, akadémikus († Budapest, 1939. október 12.)

OKTÓBER

x 1575. Miskolczy Csulyak István (Tolcsva) ref. lelkész, költő († Liszka, 1645. december vége)

1. 1850. Megszűnik a vámhatár Ausztria és Magyarország között

2. x 1925. Falus Róbert (Budapest) klasszika-filológus, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár († Budapest, 1983. augusztus 3.)

5. x 1825. Xantus János (Csokonya) néprajzkutató, akadémikus († Budapest, 1894. december 13.)

8. x 1880. Festetics Leó, gróf (Pécs) zeneszerző, színiigazgató († Budapest, 1884. november 15.)

9. x 1850. Gerster Kálmán (Pest) építész († Budapest, 1927. augusztus 25.)

14. † 1900. Erkel Sándor (Békéscsaba) karmester, zeneszerző (x Pest, 1846. január 2.)

14. † 1925. Stetka Gyula (Budapest) festő (x Királylehotá, 1855. augusztus 29.)

16. x 1725. Gvadányi József (Rudabánya) katonatiszt, költő, író († Szokolca, 1801. december 21.)

18. 1625. A pozsonyi országgyűlés nádorrá választja Esterházy Miklóst (tisztségét haláláig, 1645. szeptember 11-éig tölti be)

20. 1875. Tisza Kálmán alakít kormányt

23. † 1575. Huszár Gál (Pápa) reformátor (x?)

23. x 1725. Radvánszky Dénes katona, költő († Bartelsdorf, 1760. december 27.)

26. † 1950. Pukánszky Béla (Budapest) irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (x Pozsony, 1895. december 22.)

28. x 1925. Szabó Imre Hóris (Dunaszentpál) bencés szerzetes, pannonhalmi főkönyvtáros († Győr, 1988. augusztus 2.)

NOVEMBER

1650. megkezdí sárospataki tanári működését Comenius

3. 1825. Gróf Széchenyi István a pozsonyi országgyűlésen felajánlja egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság megalapítására

6. † 1725. Bercsényi Miklós, gróf (Rodostó) kuruc főgenerális (x Temetvény, 1665. szeptember v. október)

7. † 1950. Kelemen Krizosztom (Pittsburg) bencés főapát, akadémikus (x Hahót, 1884. január 10.)

7. † 1975. Bárczi Géza (Budapest) nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (x Zombor, 1894. január 9.)

13. x 1875. Gróf Klebelsberg Kunó (Magyar-pécska) kultúrpolitikus, miniszter, akadémikus († Budapest, 1932. október 12.)

19. † 1925. Réthei Prikk Marián (Balatonfüred) bencés szerzetes, filológus, néptánckutató (x Csém, 1871. augusztus 19.)

24 x 1850. Lukács László (Zalatna) politikus, miniszterelnök († Budapest, 1932. február 23.)

25 x 1700. „Árva” Bethlen Kata (Bolyha) író († Fogaras, 1759. július 29.)

27. x 1875. Szmrecsányi Ödön (Kassa) grafikus († Budapest, 1954. január 4.)

30. x 1875. Heim Pál (Budapest) orvos, gyermekgyógyász, egyetemi tanár († Budapest, 1929. október 23.)

DECEMBER

x 1800. Hertelendy Gábor (Pest) költő, tanító († Pest, 1844. október 12.)

1. x 1800. Vörösmarty Mihály (Pusztanyék) költő, író, akadémikus († Pest, 1855. november 19.)

1. 1925. A Magyar Királyi Posta elindítja a rendszeres rádióadást Magyarországon

2. x 1875. Zimmermann Ágoston (Mór) orvos, anatómus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1963. október 6.)

5. † 1925. Hellebrant Árpád (Budapest) könyvtáros, bibliográfus (x Pest, 1855. november 18)

7. x 1850. Schwarz Dávid (Keszthely) a merev léghajó feltalálója († Bécs, 1897. január 13)

11 x 1750. Id. báró Wesselényi Miklós (Zsibó) erdélyi magyar főúr, katona, író, politikus († Zsibó, 1809. október 25.)

14. 1575. A lengyel rendek Báthory Istvánt választják lengyel királynak

17 x 1800. Czuczor Gergely (Andód) bencés szerzetes, tanár, költő, nyelvész, akadémikus († Pest, 1866. szeptember 9.)

18. x 1875. Kolumbán Lajos (Olasztelek) tanár, néprajzkutató († Budapest, 1958. március 14.)

19 x 1900. Féja Géza (Szentjánospuszt) író, publicista, kritikus, szociográfus († Budapest, 1978. augusztus 14.)

20. † 1550. Majláth István (Isztambul) erdélyi vajda (x 1502.)

21. † 1900. Imre Sándor (Hódmezővásárhely) nyelvész, irodalomtörténész, folklorista (x Hegyközpályi, 1820. augusztus 6.)

22. † 1950. Palotai Árpád (Budapest) énekes (x Újpest, 1885. július 17.)

22. † 1875. Kemény Zsigmond (Pusztakamara) író, publicista, politikus (x Alvinc, 1814. június 12.)

29. x 1850. Bella Lajos (Pozsony) régész, akadémikus († Sződliget, 1937. július 8.)

31.x 1850. Hoitsy Pál (Vatya) politikus, publicista, csillagász († Budapest, 1927. december 23.)

A 2024. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE

AKöszöntjük az LI. Országos Honismereti Akadémiát! Esztergom, 2024. július 8–12.

Hernádi Ádám: „Isten egy szívnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát.”
Polgármesteri köszöntő 3/3

ÉVFORDULÓK

300 éve született Pray György

Vesztróczy Zsolt: Egy történettudós a 18. században. Pray György (1723–1801) 1/5

200 éve született Podmaniczky Frigyes

Millisits Máté: Kétszáz éve született Podmaniczky Frigyes, „Budapest vőlegénye” 3/5

Szabadságharc, 175

Hermann Róbert: A Függetlenségi Nyilatkozat és a trónfosztás 2/12

Kemény Krisztián: A magyar honvédsereg 1849. évi tavaszi hadjárata a főhadszíntéren 2/3

Zsigmond Gábor: 175 éve született Balázs Mór 2/19
175 éve történt Nagyenyeden

Csorba László: Nagyenyed – 1849. január 8. 175 éves történeti visszapillantás, személyes érintettséggel 1/11

150 éve született Kincsem

Száraz György: Kincsem örök! A verhetetlen csodakanca születésének 150. évfordulóján 1/20

125 éve született Horánszky Nándor

Bruckner Éva: „Az emberi életet minden megkülönböztetés nélkül tisztелеm” 125 éve született a humanista orvoslás jeles képviselője: Horánszky Nándor (1899–1976) ideg-elmeorvos, orvostörténész 6/3

100 éve született Szabad György

Erdődy Gábor: A száz éve született Szabad György öröksége. A demokratikus értékek és a nemzeti önkitaljesedés ügye mellett elkötelezett történészprofesszor üzenete 4/3

100 éve hunyt el Hibay Károly

Szuromi Rita: Száz éve hunyt el „a szegények orvosa”. Kiállítással emlékeznek Egerben dr. Hibay Károlyra 4/8

ISKOLA ÉS HONISMERET

„Nekem szülőházam” 6/9

Baksa Brigitta: 175 éves a Kossuth-korsó 4/14

Baksa Brigitta: Az 1848–49-es szabadságharc gyermekhősei. Március 15-i megemlékezés 5/3

Király Zsuzsanna: A hon- és népismeret tanításának módszertani lehetőségei az albertirsai Faluházban 2/27

Kucser Mónika: „Rozmaringtól a harangszóig”. Hagyományokon alapuló munkára nevelés az iskolánkban, napjainkban 4/17

Molnár Mónika Ildikó: A böszörményi cifra-szűr jellegzetességei 3/17

Tanítómestereink

Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére (Részlet) 1/26

Fodor Ferenc: Szülőföld és honismeret könyve (Részlet) 2/35

Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken 4/24

Györffy István: A magyar szűr 3/20

Lóczy Lajos: A Kopasz Detunáta. 6/14

Móra Ferenc: Az első október 6. 5/6

HAGYOMÁNY

Bors Balázs: „Éreztem az arcom, megsimított!” Adatok a visszajáró halott népi hiedelemalakjához 4/46

Vágvölgyi Zoltán: Bújj, bújj zöld ág... Egy gyermekdal védelmében. 2/38

Varga Gergely: A vajdasági magyar tamburazenek 3/26

SORSKÉRDÉSEK

Németh László: Emlékezet, közösség, honismeret – Móczár Gábor a magyarság küldetéséről, a helyi hagyományokról és a sorkatonaságról 2/44

Németh László: Évmilliomos geológus. Juhász Árpád a honismeretről, az országjárásvezetői-mozgalomról és a hazai indiánokról 4/52

Németh László: A honismeret értéke. Kerekasztal-beszélgetés Fülöp Júliával, Horváth Szilárdal és Debreczeni-Droppán Bélával 5/41

Székely András Bertalan: „Csak lakóhelyemet váltogatom, de nem a hazámat!” Beszélgetés A 85 esztendő Halász Péterrel 5/23

Honszeretet, identitás, közösségek

Németh László: Nagy János a szülőföldről, a fiatalok lehetőségeiről és az Országos Kéktúráról 3/33

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Halász Péter: „...fő, hogy dolgozzanak!” Beszélgetés Vargha Mihállyal, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával 4/34

Hidvégi Violetta: Az intendáns. Podmaniczky Frigyes arcai és szerepei. Időszaki kiállítás báró Podmaniczky Frigyes születésének 200. évfordulójára) 3/12

Jakab Mátyás András: Miskolc anno. A Herman Ottó Múzeum új állandó várostörténeti kiállítása 5/19

Kerekes Dóra: Egy városi helytörténeti gyűjtemény lehetőségei a 21. században 5/9

Kondor Boglárka: A Trianon-trauma feldolgozási lehetőségei új nézőpontokból. Időszaki kiállítás az Evangélikus Országos Múzeumban 1/30

Pirint Andrea: A titkos és a publikus. A Herman Ottó Múzeum új állandó kiállítása 5/15

Prokopp Margit – Tari Edit – T. Kocsis Anita: A Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma és legutóbbi felújításának rövid története 4/29

Szörényi Gábor András – Czárné Kovács Eszter – Kovács Nikolett: Régészeti Látványraktár Valami régi – valami új 6/19

TERMÉS

Baksa Brigitta: Losontzi István *Hármas kis tükkör* című műve és a honismeret oktatásának kezdetei a 18. században 5/68

Balajthy Katalin: Kis-Csöbörccsök: egy magyar falu a Dnyeszter bal partján 1/69

Banai Zsófia: Gyógynövények felhasználása a kora újkori kertkultúrában 1/36

Bartha Lászlóné Borsó Katalin: Árpád-kori templom Lovászpatonán 1/50

Bojtos Anita: Mit jelent nekem a Gellért-hegy? 6/25

Bojtos Anita: Szent Gellért püspök és a magyar történelem sorskérdései 6/42

Brunner Attila: Csongrád, a szecessziós város 4/67

Csormbor Erzsébet: Alapy Gáspár, Komárom város polgármestere 3/49

Dankó József – Dankó Kristóf: Schmidt Sándor urbanisztikai öröksége Dorogon 3/53

Ferró Csaba: A reformkor hazaszerető grófja, Vay Ábrahám életrajza 6/95

Fleisz János: Egy alig ismert szerény tudós. Dr. Károly József Iréneusz (1854–1929) emlékezete 3/71

Földváry Gergely: Egy eltűnt kálvária és keresztút a Gellért-hegyen 6/54
Frisnyák Sándor: A Tisza tokaji átkelőhelye 2/56
Fülöp László: Ismertetés Máriássy Anna végrendeletéről és családjáról 1592 (1603) 3/67
Gaal György: A kolozsvári egyetem „Anatomia”-épülete 3/75
Gelencsér József: Gyűrűk katonáknak és civileknek 5/82
Hála József: A Gellért-hegy és a honszerelem 6/90
Halmágyi Miklós: Madzagfalva a középkori oklevelekben 1/34
Hegedűs András: Dunántúli települések egy késő-római térképen 3/44
Hoffmann István: Pesty Frigyes és helynévgyűjtései 5/77
Horváth József: „Itt tanított s verselgetett Csonkai Vitéz Mihály” 2/68
Jajczay János: A Szent Gellért-hegy 6/26
Kádár Tamás: A magyar királyok és királynék tartózkodásai Esztergomban az Anjou-korban (1301-1387/1395) 3/39
Katona Csaba: Sziklakápolna a Gellért-hegy oldalában 6/63
Köntzey Tamás: Egy székely gyógyszerészről Trianon árnyékában 3/80
Köntzey Tamás: A kézdívsárhelyi minorita rendház égése 4/77
Langó Zsuzsanna: Tavak és malmok a Gerjepatak mentén 2/51
Langó Zsuzsanna: A Majki tavak története 6/91
Metykó Béla: Márai Sándor fogadott fiának jászberényi kapcsolata 4/74
Mindszenty Andrea – Erhardt Ildikó – Mádlné Szőnyi Judit: A Gellért-hegy meredek sziklafalának és termálvizeinek rejtett titkai 6/31
Pócs Éva: Katonák, szentek, boszorkányok. A Gellért-hegy hármastörténete 6/47
Sági György: Historia domusok jelentősége és szerepe a múltban, valamint napjainkban a történeti kutatások számára (Általános történeti áttekintés) 2/62
Simon Katalin: Az egykori Gellért-hegyi szőlő- és borkultúra nyomában 6/70
Simonik Péter: Százéves a tatabányai Tiszti Káoszino épülete 3/60
Steib György: A bonyhádi ipari óriás – a cipőgyár – tündöklése és bukása 1/59
Szakál Gyula: Legendák Győr-Moson-Sopron vármegyében 4/59
Szende András: Városka a város felett: a Gellért-hegyi Citadella 6/77
Szerző Dorina: Schwartz Ármin jászárokszállási téglá- és cserépgyára 4/62

Szuromi Rita: Tanyavilág a Tisza árterében: Akolhát 1/53
Szűts Zoltán: Bonyhád sportja a koalíciós időszakban (1944–1950) 4/71
Szuromi Rita: Átányi Ötvös Imre élete és karrierútja a Monarchia hadseregében 2/76
T. Ládonyi Emese: Medgyaszay és a Nemzeti Panteon 6/86
Törsér Márton: Adatok a Hevesi-erdőről 1/65
Törsér Márton: Malinovszkij marsall „vendégei” 5/89
Valentyik Ferenc: Felsődabasi epizód a Madách család történetében. Madách János (1785–1833) 1/44
Várhelyi Gyula: „A tokaji színek költője.” Tenkács Tibor (1913–1998) 4/80

ZSENGE TERMÉS

Almási Áron – Juhász Zoltán: Maros vize folyik... 6/109
Juhász Zoltán András: A XXVII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia Bonyhádon 1/75
Juhász Zoltán András: XXVIII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia – Beszámoló 6/103
Svábi Kovács Viktor: Műhelymunka az Ifjúsági Akadémián 1/78
Szabó Zsóka: A szekszárdi borvidék története, valamint dülöneveinek eredete és hagyományai 1/80
Kiss Laura Beáta: Szent György-napi újratelepülés, a sárkányölő szent nyomában. 1/88
Kiss Laura – Szabó Zsóka: A tengelici Csapópark 6/115

KRÓNIKA

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei 4/90
A Honismereti Szövetség tisztújító közgyűlése 5/120
A szekcióvezetők beszámolója 4/100
A XXIX. Vas Megyei Pátria Nap Vasváron 6/
Az Óbudai Múzeum országos ITT Helytörténeti Konferencia felhívása 2024 4/141
Ancsin Gergely – Korbély Barnabás: A Bakony-Balaton UNESCO Geopark vulkánjai Földünk 200 legjelentősebb földtudományi örökségi helyszínei között 6/131
Blazovich László: Emlékköavatás Komlós-(Kis-)fecskésen 4/110
Bodó Imre: Elkészült a 21. Fekete István-emlékhely 1/97
Debreczeni-Droppán Béla: Nagy honismertető elődeink előtt tisztelegve. Ünnepi megnyitó 4/86
Debrődiné Dobóczy Mária: A Németi Gábor Honismereti Kör negyedszázada 4/106
Dukrét Géza: A XXVIII. Partiumi Honismereti Konferencia 1/94

Gál András: Hagyományteremtő rendezvények a Honismereti Szövetség részvételével 6/144
Kemecsi Lajos: Romsics Imre köszöntése 1/103
Kemecsi Lajos: Halász Péter 85. születésnapjára köszöntője 6/122
Kürti László: Helytörténet és a civil szervezetek – nehézségek, konfliktusok, esélyek 5/115
Miskolczi Mariska: LAHEKUE 25 – A Lajosmizsei Helytörténeti és Kulturális Egyesület huszonöt éve 5/108
Nagy János: Fővédnöki köszöntő az LI. Országos Honismereti Akadémia megnyitónál 5/97
 „Nekem szülőhazám” Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola pályázata középiskolásoknak 4/142
Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: Filmajánló. A dunántúli, aki az Alföldnek szentelte az életét... Portréfilm Prof. Dr. Blazovich Lászlóról 2/107
Prokna Tirner Gyöngyi: Gébárt fogalom lett... 5/100
Székely András Bertalan: Méltó megemlékezés Venczel Józsefről 1/99
Székely Gábor Attila: Csengőd, a honismereti mozgalom példaképe 5/118
Tamás Edit – Bamli Beáta – Csatlós Komáromi Katalin: „Egész életemben arra törekedtem, hogy üzeneteket hagyjak a jövő nemzedék számára” Lavotha Géza-emlékkiállítás Sárospatakon 6/139
Titkos Sándorné: Tisztújítás a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület közgyűlésén 4/109
Tóth Máté: A Pest Megyei Digitális Könyvtár 6/
Vasvári Zoltán: Egy balatoni költő, Garai István emlékére 1/105
A természet csodái
B. Kiss Gabriella: A rézérc, a 2024-es év nyersanyaga 2/103
Bartha Dénes: Az Év Fája, a közönséges bükk 2/93
Biczó Zalán: Emléktábla az első magyar könyvtárosnő, dr. Czeke Marianne tiszteletére 2/105
Forró Virág Zsuzsanna: Honismeret Komárom-Esztergom vármegyében 3/85
Gálné Jáger Márta: „A gyökerek nem szakadnak el soha...” Bodó Imre helytörténész 70 éves 3/104
Gasparik Mihály: A jégkorszak bundás óriása. Az Év Ősmeradványa 2024-ben a gyapjas mamut 2/90
Görföl Jenő: A honismereti munka elmúlt 100 éve a Felvidéken 3/88
Kemecsei Balázs: Kovács Dániel és Fehér József emlékpádjának avatónál Kazinczy sírja mellett. Ünnepi beszéd a széphalmi Kovács-Fehér-emlékpada avatásán 3/101

Selmezy Kovács Ádám: Az Év Madara, a kerecsensólyom 2/83
Somogyi Dóra – Antal László – Nyeste Krisztián: Az Év Hala, a védett réticsík 2/85
Stegmayer Máté: A Fellner Jakab 300 emlékéves eseményei 3/93
Szél Győző – Puskás Gellért: Az Év Rovara, a sisakos sáska 2/87
Takács József: Az Év Ásványa, a korund 2/99
 Tisztújító közgyűlés Vasban 3/100

In memoriam

Dukrét Géza: Búcsú Kupán Árpádtól 2/114
Felföldi László: Novák Ferenc Tata (1931–2024). Magyarságismeret, újszerű táncos formanyelv, az élet imádta 5/125
Frisnyák Sándor: Elhunyt Vitányi Béla, Tokaj-Hegyalja geográfus kutatója 1/114
Gelencsér József: Lukács László (1950–2023) 2/107
Hála József: Selmezy Kovács Attila emlékezete 5/121
Halász Péter: Kedves Dani!... Az Ég Veled! 1/116
Nagy Éva: Lukács László a honismereti mozgalomban 2/112
Órsi Júlia: Novák László Ferenc, a lehetőségek határait feszegető néprajzkutató emlékére 1/111
Tölgyesi József: Két hazát szolgált. Emlékezés Miklósi-Sikes Csaba muzeológusra, művelődéstörténészre 4/112

KÖNYVESPOLC

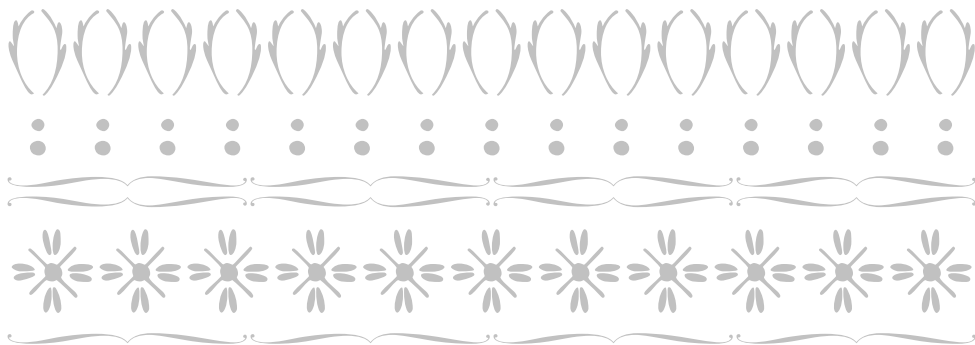
Ádám András: Zsana község képes története 3/123
Balahó Zoltán: Komáromi történetek a múltból 3/109
Balahó Zoltán: Szoborsors „keringő” a Felvidéken 5/133
Balázs Livia: Monumentális mű a Kárpát-medence szakrális kisemlékeiről 1/128
Balogh Mihály: Egy 19. századi rekonstruált könyvtári katalógus helyismereti hozadéka 2/126
Blazovich László: Régi szegedi szakácskönyvek 4/128
Bartha Júlia: A törökség népmeséi magyar nyelven 1/130
Csányi Kálmán: Springer majorokból nagyközség: Bucsa 4/115
Csorba László: Hegyvidéki legenda-kalauz 6/152
Dániel Erzsébet: Egy könyv, amely mindannyiunknak szól 5/140
Debreczeni-Droppán Béla: Tárnok példaértékű monográfiája 4/137
Gábor Tibor: Egy metropolisz létrejötte 4/124

Gelencsér József: Néprajzi forgácsok a kései szüretből 6/154
Gyüsi László, ifj.: Tatabányai emlékműtő sorozat 3/112
Gyüsi László, ifj.: „Legyen lelke Isten árnyékában.” Rendhagyó bemutató egy rendhagyó könyvről – és beszámoló a programról... 3/117
Hála József: Népmondák a „kicsi pünkösöd” falujából 5/139
Hála Noémi: Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II. 6/161
Halász Péter: Hun a Szeret szompolyog – csavargó úton a keleti magyaroknál 2/117
Halász Péter: Palócföldi emlékek 4/131
Harangozó Imre: Móduvába’ es László királ dominalt az Aszúszertig... 2/124
Imre-Horváth András: A komplexitás jegyében a Gyimesekből 4/118
Járolí József: Lappangó kincsek – kéziratok kántorkönyvek 1/126
Koczó József: Egy határ menti településünk a nagy világégésben 4/134
Kuglics Gábor: Vas vármegyei háztörténetek 2/132
Lőrincz Róbert: Fénnyel írt településtörténet 3/126
Magyar Zoltán: Folklórtörténeti jelentőségű mesegyűjtemény Tyukodról 1/132
Máté Zsolt: A francia-magyar katonai kapcsolatokról, számos helyi vonatkozással 5/129
Nothof Éva: Fejezetek Kerekegyháza történetéből 2/122
Pál Helén: Elfelejtett drávaszögi tájszavak 5/130
Rácz Attila: „A szőlőföld örökség” – Gondolatok Gönyű új helytörténeti kötetéről 2/131

Révész Tamás: Szekszárdi könyvek a két világháborúról 1/122
Sebő József: A Veszprém vármegyei helytörténészek új arcképcsarnoka 5/137
Szabó László Gy.: Gyümölcsök gazdagsága – remény az emberiség megmaradásában 2/129
Szabó Róbert: Egy „csinált” város hétköznapijai 3/115
Szarvas Angéla: A Tápió-vidéki Pokoltanya múltja 1/135
Szatmári-Nagy Anikó: Esztergom helytörténeti tankönyvének és határon átvélő vetélkedőinek története. – A könyv kiadójának visszaemlékezése 3/107
Székely András Bertalan: Egy délvidéki magyar régió népéletéről, történetéről 6/156
Tölgyesi József: Veszprémi jogintézmény-történeti emlékkönyv 2/120
Tölgyesi József: Soha nem volt földvárak a Balaton-felvidéken? 4/116
Udvarhelyi Nándor: Székelyföld szenvedélyes kutatója 3/119
Varga József: Száz éve született a múzeumalapító Faragó Sándor 6/159
Viczián István: Novalis magyarországi irodalmi és életrajzi kapcsolatai 3/122
Viga Gyula: A Luby Könyvtár újabb kiadványai 1/123
Viga Gyula: Válogatás Nagy Géza írásaiból 4/122

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR
 2025 6/163

REJTVÉNY 2/135, 3/129

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Hazai és határon túli középiskolás diákok történelmi-honismereti tudásának erősítésére a reformkor kezdetének 200. évfordulója alkalmából.
A Honismereti Szövetség a Fejér Megyei Honismereti Egyesülettel együttműködve
2025. augusztus 4. és 8. között rendezi meg

a XXIX. ORSZÁGOS IFJÚSÁGI HONISMERETI AKADEMIÁT ÉS TÁBORT

Székesfehérváron

Az akadémia – tábor témája:

EGY NEMZET ÉBREDÉSE **„Haza és haladás”** **(1825–1848)**

Az ötnapos akadémia során szakemberek előadásai, műhelyfoglalkozásai hazánk reformkorának sokszínűségét járjuk körül, időnk legnagyobb részében azonban az e témakörben végzett kutatási területről szóló kiselőadást szeretnénk hallani (maximum 15 percben).

Az akadémia célja, hogy megismertesse a diákokat a magyar reformkor eszméivel, történelmi, irodalmi személyiségeivel, eseményeivel és helyszíneivel. Feladatunknak tekintjük a polgári Magyarország reformkori törekvéseinek felvázolását, a gazdasági modernizáció sürgető tennivalóinak bemutatását, a reformkori országgyűlések programjainak és eredményeinek ismertetését, a hazaszeretet elmélyítését. A program küldetésének tekintjük a generációkon átívelő – országos és helyi – példaképek állítását, az ifjú nemzedék figyelmének felhívását a szellemi örökség és a szülőföld korabeli értékeinek feltérképezésére.

Fontosnak tartjuk, hogy a történelem kronologikus eseményeinek megismerésén kívül a pályázók széleskörű ismeretekre tegyenek szert a korszak hazai közéletének politikai, társadalmi és gazdasági programjairól, a polgári átalakulás folyamatáról és kihívásairól, a nemzeti öntudat és a magyar művelődés kialakulásáról, megerősödését célzó kezdeményezésekről, a korabeli mindennapokról.

A téma megközelítésére, lehetőségként a következő fő témaköröket ajánljuk:

- a reformkori országgyűlések országos és megyei feladatai, a megyei követek tevékenysége, politikai viták
- a haladás ügyét szolgáló megyei, helyi személyiségek életútja, munkássága
- gazdasági tervek, fejlesztések (vasút, hajózás, lótenyésztés stb.), s ezek helyi megvalósulása
- társadalmi folyamatok, a polgárosodás bemutatása
- a reformkori politika és a nemzetiségi kérdés viszonyrendszere hétköznapi példákon keresztül
- a polgárosodás új színtereinek – kaszinók, egyletek, társaságok – megalakulása, tevékenysége

- a műveltséget szolgáló kezdeményezések – művészetek (irodalom, zene, színház, nyelv), tudományos intézetek, társaságok létrejötte
- egy, lakóhelyeden álló reformkori épület történetének bemutatása
- a mindennapi élet a reformkorban (társasági élet, viselet, gasztronómia)

Feladatod, hogy mutass be a szülőhelyeden, településeden, a szűkebb környezetedben fellelhető témát, amelyet vagy a fentiek közül választasz, vagy amelyet – amennyiben a témához és a korszakhoz illik – fontosnak vélsz megismertetni az akadémia résztvevőivel.

A honismereti akadémia és tábor **7–12. évfolyamos diákok** számára rendezzük, melynek tartalmi és szervezési előkészítéseként hirdetjük meg a pályázatot. Nincs korcsoportonkénti kategória.

Pályázni lehet:

- egy választott témát bemutató, minimum 2, maximum 3 oldalas **helytörténeti pályamunkával** (dolgozattal) /formátum: Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, 1,5-es sortáv, szakirodalom feltüntetésével, esetleg lábjegyzetekkel/. Az oldalszám nem tartalmazza a mellékleteket;
- Szabadon választott, bármely műfajú digitális összeállítással /ppt (10–15 dia); film (3–10 perc; max. 400MB). Készíts hozzá minimum 2000 leütéses összefoglalót, amely bemutatja miről szól a ppt, diasor;
- Egy játékos ismerethordozó applikációval (max. 400MB). Készíts hozzá minimum 2000 leütéses összefoglalót, amely bemutatja, hogy miről szól az applikáció.

Nevezési díj nincs. –

Pályázni lehet egyénileg, illetve 2–3 fős csapatokban.

A legjobb pályázatokat a megyei honismereti egyesületek, illetve a Honismereti Szövetség jutalomban részesíti. Lehetőség lesz arra, hogy a legkiválóbb munkákat az akadémián a diákok bemutassák, illetve a legjobb alkotások szerzői és felkészítő tanáraik meghívást kapnak az akadémiára, a táborba, azon ingyenesen vehetnek részt. A legjobb pályaművek bemutatásra kerülnek a *Honismeret* című folyóiratban.

Pályázati határidők:

Pályamunkák beküldése: 2025. március 17.

Értékelés, bírálat: 2025. április 17.

A pályázat anyagát kérjük megküldeni a palyazat@honismeret.hu e-mail-címre. A diákok / csapatok feltétlenül tüntessék fel a városuk, iskolájuk nevét, évfolyamukat, elérhetőségüket / e-mail-címüket, felkészítőjük / segítőjük nevét és e-mail-címét!

A pályázati felhívással kapcsolatos szakmai további kérdések esetén elérhető

Dr. Gesztesi Enikő

a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottságának elnöke

+36 20 319-31-71

A pályázattal kapcsolatos további információk a titkar@honismeret.hu e-mail-címre írva vagy a +36 70 645-11-50-es telefonszámon kérhetők.

Várjuk a téma kifejtését, megjelenítését, sikeres felkészülést kíván:

Budapest, 2024. november 25.

a Honismereti Szövetség

HONISMERET

LII. évfolyam, 6. szám
2024. december

**Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG**
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN,
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA,
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA,
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF,
KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LÖRINCZ RÓBERT, NÉMETH LÁSZLÓ,
RÉMIÁS TIBOR,
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN,
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a Magyar Nemzeti Múzeum,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Kultúraért Alapítvány
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 4500 Ft

Arculat: Farkas Anna

Nyomdai munkák:
Opticult Bt., Prime Rate Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Almási Áron gimnáziumi tanuló, Arad
Ancsin Gergely geográfus, BfNPI,
Bakony-Balaton Geopark Csoport, Csopak
Bamli Beáta muzeológus, MNM Rákóczi Múzeuma,
Sárospatak
Bojtos Anita történész, MNMCKK Semmelweis
Orvostörténeti Múzeum, Budapest
Bruckner Éva, Dr. történész, ny. egyetemi docens,
a Szepesti Baráti Kör tagja, Budapest
Czárné Kovács Eszter múzeumpedagógus,
Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Csatlósé Komáromi Katalin a Tokaj-Hegyalja Egyetem
társadalmi kapcsolatok igazgatója, Sárospatak
Csorba László, DSc. történész, professor emeritus
ELTE BTK, főigazgató,
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
Erhardt Ildikó, MSc. hidrogeológus, ELTE TTK,
Budapest–Sé
Ferró Csaba művelődésszervező és helytörténész
Földváry Gergely történész, a Hegyvidéki Helytörténeti
Gyűjtemény vezetője, Budapest–Ecsér
Gál András elnök, Baranya Honismereti Egyesület, Pécs
Gelencsér József, Dr. jogász, c. egyetemi docens,
Székesfehérvár
Hála József, Dr. etnográfus, Budapest
Hála Noémi egyetemi hallgató, ELTE JTK, Budapest
Juhász Zoltán gimnáziumi tanuló, Arad
Juhász Zoltán András titkár, Honismereti Szövetség,
Budapest–Héreg
Katona Csaba, PhD. történész, kommunikációs referens,
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
Kemecsi Lajos, DSc. főigazgató, Néprajzi Múzeum, Budapest
Kiss Laura gimnáziumi tanuló, Szekszárd
Korbély Barnabás geográfus, BfNPI,
Bakony-Balaton Geopark Csoport, Csopak
Kovács Nikolett régész, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Langó Zsuzsanna, PhD. biológus, Budapest
Mádlé Szőnyi Judit, DSc. egyetemi tanár, dékánhelyettes,
ELTE TTK, Budapest
Mindszenty Andrea, DSc. professor emeritus,
ELTE TTK, Budapest
Pócs Éva, PhD. etnográfus, professor emeritus, PTE Néprajz-
Kulturális Antropológiai Tanszék, Budapest
Simon Katalin, PhD. főlevéltáros,
Budapest Főváros Levéltára, Budapest
Szabó Zsóka gimnáziumi tanuló, Szekszárd
Székely András Bertalan, Dr. művelődésszociológus,
nemzetiségkutató, Isaszeg
Szende András tájépítész, településmérnök, Budapest
Szörényi Gábor András, PhD. régész, múzeumigazgató-
helyettes, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
T. Ládonyi Emese, PhD. történész, etnográfus, Budapest
Tamás Edit, PhD. múzeumigazgató,
MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak
Tóth Máté, PhD. igazgató, Hamvas Béla
Pest Megyei Könyvtár, Szentendre
Varga József, PhD. tanszékvezető főiskolai docens,
Brenner János Hittudományi Főiskola, Győr

A borítón:
Tűzijáték a Gellért-hegyen, 1952 körül
(Rév Miklós felvétele – Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)

A lenyugvó Nap fényében fürdő Aranyház hévforrás-kúpjai Tihanyban.
A félsziget nem véletlenül lett hazánk első tájvédelmi körzete, mely a különleges élővilág mellett megannyi földtudományi csodát is rejt (Vers József felvétele)

A Szent György-hegy bazaltorgonái, háttérben a Gulács és a Badacsony
(Mészáros Norbert felvétele)
(Képek Ancsin Gergely és Korbély Barnabás cikkéhez)

1000 Ft

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

Nemzeti Kulturális Alap

Pest-Buda látképe a Gellért-hegyről, 1830 körül (Balthasar Wigand vízfestménye – Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

Pest-Buda látképe a Rózsadombról (Joseph és Peter Schaffer, rézkarc – Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)